

**УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“
ИНСТИТУТ ЗА МАКЕДОНСКИ ЈАЗИК
„КРСТЕ МИСИРКОВ“ - СКОПЈЕ**

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ НА XVI
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС ВО БЕЛГРАД,
РЕПУБЛИКА СРБИЈА
АВГУСТ, 2018 ГОДИНА
(СПЕЦИЈАЛНО ИЗДАНИЕ)**

**MACEDONIAN CONTRIBUTIONS TO THE 16TH INTERNATIONAL
CONGRESS OF SLAVISTS IN BELGRADE, SERBIA
AUGUST, 2018
(SPECIAL EDITION)**

СКОПЈЕ 2018

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“

**РЕФЕРАТИ НА МАКЕДОНСКИТЕ СЛАВИСТИ НА XVI
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВИСТИЧКИ КОНГРЕС ВО БЕЛГРАД,
РЕПУБЛИКА СРБИЈА
АВГУСТ, 2018 ГОДИНА
(специјално издание)**

Редакција:

проф. д-р

Милан Ѓурчинов

проф. д-р Максим Каранфиловски

проф. д-р Елена Јованова-Грујовска

проф. д-р Маја Јакимовска-Тошиќ

проф. д-р Лилјана Макаријоска

проф. д-р Снежана Веновска-Антевска

проф. д-р Димитар Пандев

проф. д-р Танас Вражиновски

проф. д-р Весна Чепишевска-Мојсова

проф. д-р Соња Стојменска-Елзесер

Адреса:

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ Скопје, пошт.фах 434
www.imj.ukim.edu.mk

Изданието е финансирано од Семос ДОО

СОДРЖИНА / CONTENTS

Емилија ЦРВЕНКОВСКА, Лилјана МАКАРИЈОСКА (Македонија)	
Заменските форми во македонските црковнословенски текстови.....	5-28
Веселинка ЛАБРОСКА (Македонија)	
Изразување на нефактивноста во граничниот појас	
на македонскиот и на српскиот дијалектен ареал.....	29-44
Елени БУЖАРОВСКА (Македонија)	
Развој на една несловенска појава во периферните македонски дијалекти:	
аналитичко маркирање на директниот објект.....	45-56
Људмил СПАСОВ (Македонија)	
Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните глаголски	
семантеми во македонскиот јазик.....	57-64
Станислава ТОФОСКА (Македонија)	
Семантичка деривација кај префиксите во македонскиот јазик (со паралела во	
други словенски јазици).....	65-80
Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА (Македонија)	
За преводот на фраземите со значење емоции.....	81-90
Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА, Милица МИРКУЛОВСКА (Македонија)	
Соматските фраземи во македонскиот, во чешкиот и во полскиот јазик.....	91-108
Димитар ПАНДЕВ (Македонија)	
Улогата на религиознокнижевниот дискурс во оформувањето на словенските	
книжевни јазици (со посебен осврт врз македонскиот и српскиот јазик).....	109-122
Лидија ТАНТУРОВСКА (Македонија)	
За актуелната состојба на функционалните стилови на Интернет.....	123-130
Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА (Македонија)	
Лексиката со субјективна оценка во јазичниот израз на Македонците во Србија и	
на Србите во Македонија.....	131-136
Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА (Македонија)	
Интеркултурната комуникација на Балканот и создавање на нова	
концептуализација на јазичната слика на светот.....	137-144

Соња СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР (Македонија)	
Славистички преокупации во истражувањата	
на македонските компаративисти.....	145-160
Маја ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ (Македонија)	
Општобалканска прослава на култот на св. Јован Владимир.....	161-178
Венко АНДОНОВСКИ (Македонија)	
Достојевски и Мекдоналдс.....	179-192
Танас ВРАЖИНОВСКИ (Македонија)	
Проф. Кшиштоф Вроцлавски – собирач и проучувач	
на словенскиот фолклор.....	193-210
Ана МАРТИНОСКА (Македонија)	
Трансформациите на детскиот фолклор во современи услови.....	211-224
Елизабета ШЕЛЕВА, Димитрија РИСТЕСКИ (Македонија)	
Придонесот на Милан Ѓурчинов во славистиката, македонистиката и	
компаративистиката.....	225-244
Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА (Македонија)	
Јужнославистиката како регионална меѓународна заедница, во ерата на	
глобалниот културен колонијализам.....	245-255

Емилија ЦРВЕНКОВСКА, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје
Лилјана МАКАРИЈОСКА, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

ЗАМЕНСКИТЕ ФОРМИ ВО ЦРКОВНОСЛОВЕНСКИТЕ РАКОПИСИ ОД МАКЕДОНСКА РЕДАКЦИЈА¹

Апстракт: Предмет на трудот се промените во црковнословенскиот заменски систем, пред сè како резултат на еволуцијата на нормите на писмениот јазик во определени периоди и во различни редакции. Иновативните процеси во текстовите од македонска редакција се поттикнати од промените во говорниот јазик, како и од меѓујазичните контакти во балканската јазична средина. Во анализата е опфатена употребата на заменските форми во дваесетина црковнословенски ракописи од македонска редакција од XII до XIV век. И покрај тоа што се смета дека заменките влегуваат во „затворена група“ на јазични знаци, во нив навлегувале некои промени како на фонолошко рамниште, така и во збороредот и функциите, па и во значењето. Подновувањата во системот ги опфатиле пред сè нелитургиските текстови што биле поотворени за промени. Заменките се разгледуваат и во процесот на преведувачката постапка од грчки. Употребата на заменките имала и стилска улога, а иновативните процеси во заменските системи ги одразуваат како меѓуредакциските така и меѓујазичните контакти.

Клучни зборови: црковнословенски, македонска редакција, заменки.

I. Увод. Заменскиот систем² во различни јазици е малку подложен на промени. Додека во т.н. „отворени“ лексички класи, што значи дека се подложни на заемање, спаѓаат именките, глаголите и придавките, во т.н. „затворени“ класи спаѓаат заменките, сврзниците и предлозите (Schaller 2017: 115). Во одделните редакции на црковнословенскиот речиси нема големи отстапувања во заменскиот систем во однос на оној во старословенскиот. Сепак, дошло до некои подновувања. Разликите се движат главно на неколку рамништа: фонолошко, морфолошко (морфонолошко и морфосинтаксичко), синтаксичко, односно во употребата, како и стилистичко. Најчесто во заменскиот систем доаѓало до фонолошки промени и тоа важи за сите редакции на црковнословенскиот, кои во прв ред и се формирале токму врз основа на фонолошките разлики во определени подрачја на словенскиот јазичен ареал. Така, се забележуваат некои заеднички црти: испаѓање на слабите ерови, како на пр. во мѣнѣ > мнѣ, мѣноѣж

¹ Трудот е изработен во рамките на макропроектот „Јазици, книжевности и култури: образовни политики во функција на современото општество“ на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

² При работата на овој труд се користени повеќе монографски изданија на текстовите што се предмет на анализа (наведени се во литературата на крајот), како и картотеката на проектот „Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.

со формите од тз⁹. Во ж. р. во функција на лична замена за 3 л. едн. се среќава формата та, во *Скоп*: та 12b, 18a, 61b/троп.

Во ген. едн. и мн. се среќаваат следниве форми од тз, во *Шаф*: того 132v, 144г, тѣх 41v, тѣхъ 81v. Од ген. едн. м. р. образувана е и присвојна форма (присвојна заменска придавка) тоговз¹⁰, во *Бон*: тоговоу 23г, во *Шаф*: тоговж 46v, во *Орб*: тоговз 112b, к тоговѣмъ 115с.

Во мн. се присутни формите тиѐ, тии, тыя, во *Рдм*: тиѐ 34v, тии 118v, во *Орб*: въ тыя дны 61с, 61d, 63с, во *Лес* тиѐ, тии: тиѐ ѡтѣшени бѣдѣтъ 40г, 277г, тиѐ поворници 291v, тиѐ имат ѡвѣтъ дати 274г, тии наслѣдѣтъ 163v, тии избѣгат са 221г, тии съ нимъ 221v, во *Скоп* има м.р. ѡни (15X), а раширено е и тыѐ 25b/A28,28, што одговара на формата во современиот македонски јазик *тие*. Таа форма се среќава од XIII век., на пр. во *Врач* (Харалампиев 2001: 110). Во *Рад* заменката тз во ном. мн. м. р. има форми: ти, ты 26а и тыи 125с, поради мешањето на зI со и, а во *Стр* обично ти, по исклучок тиѐ.

Во 3 л. застапена е и заменката онз¹¹, во *Рад*: ѡвѣща ѡнъ 16b, во *Лобк*: ѡнъ же рѣчуѐ 110г, во *Орб*: в дѣнь ѡнъ 73с, како и во падежни форми, во *Орб*: ѡного 10а, ѡнѣмъ 12d, ѡнож 12с, ѡнѣхъ 15b, во *Шаф*: ѡного 31г, ѡномоу 76г, ѡнои 67г, ѡнож 31v, съ ѡнѣмъ 98v, ѡнѣхъ 3г.

Заменката онз во показно значење по правило е во препозиција, во *Рад*: придѣтъ ѡнъ дѡчуѣхъ 21с, въ ѡнъ дѣнь 105а, а во постпозиција често е разделен од именката со партикулата же: рабъ же ѡнъ L12,47/103с] тѣ же рабъз *Мар*. Сп. и ѡвомоу дасть ѡѐ таланѣтъ ѡвомоѣ ѡѐ ѡвомоѣ ѡѐ. Мт25,15/76с.

За 3 л. ном. дв. се следи истиснување на дв. од мн. форми (они м. она): ѡна же ишедѣша прослависта и Мт9,31/48b *Рад*] она 31г *Јов*, ѡни 16v *Мкд*; ѡна же послоушьствовавѣша и гл҃аголава ѡна А8,25/177v *Карп* 5v *Слен*] ѡни 11г *Слен*, ѡна же рѣста Мс10,37/151a *Рад*, 5v *Дбм*, 56v *Крам*] ѡни 78v *Мкд*; ѡна же паѣѣ зѣаста Мт20,31/62d *Рад*, 23г *Крам*] ѡны 36v *Јов*.

Архаичната показна замена ѡнѣца (Илиевски 1972: 167) често се употребува во *Лес*: бѣлаѣженъ ѣсѣтъ ѡнѣца ѡко възненавидѣлъ ѣсѣтъ мира сего 21г, възвѣстит ти ѡко ѡнѣца братъ оклеветал та ѣсѣтъ 51v, сиѣ гл҃аголаѣще къ себѣ ѡнѣца се сътвори а ѡнѣца дроуѣгоѣ 78v.

⁹ Во *Шаф*: и азъ вамъ прѣдамъ и 125г, наспрема: и прѣдамъ вамъ того 128г, въ дѣнь во тои 92d *Орб*] е же *Григ*, во ген. мн. речиси рамноправно со формата од иже: иѣ е застапена и ген. форма од тз во *Орб*: пиѣж иѣ не насыщаѣ са 7b, тѣхъ же пиѣ не насыщаѣ са 7с, тѣхъ доблести 20b, тѣхъ льстѣ раздрѣшиѣж 50d.

¹⁰ Шчепкин (1906: 216) забележал дека во *Бон* веќе постои *possesivum* тоговз во ген. едн. м. р. од того. Во современите македонски говори се пази дативот и кај демонстративните замены (Видоески 1984: 62). Спрема *тој*: негов, таа (она) : нејзин, тие (они) : нивни сме добиле и *овој* : овогов, оваа : овејзин, оној : онегов, онаа : онејзина, а после и *тој* : тогов, таа : тоен. Сличен процес се извршил и кај неопределените замены. Изоглосите на формите... овогов, оногов // овогов, онегов... одат по западната јазична периферија од Охридското Езеро па до над Дебар. Поголем број изоглоси од оваа група поминуваат низ централните македонски области (Видоески 1999: 171–172).

¹¹ Во *Орб* само во ном. едн. има 52 потврди.

Од заменката овз во *Шаф* се среќаваат формите овз: овз во взкоушз заповѣдз прѣстѣпи 130г, ова: ова жена 78v, ового 40v, 52г.

II.2.2. *Заменката сь*. Показната замена сь, си¹², се се среќава и во функција на лична замена за 3 л. и е подложена речиси на истите промени како и заменката тз, та, то, односно се употребуваат и проширените заменски форми од сь: сьи, сеи добиени со контаминација (сь+и)¹³. За м. р. во едн. во *Рад* се употребува сь: прозорь сь 145b, си: не си ли есть 82b, ни въ си вѣкъ 50b, народь си 24с, кто сьгрѣши си ли или родителѣ его 15а; сии: кладазъ сии 10d; сы: вожини сьднь вѣ сы 182b, родь сы 156с, како и сьи 15а, сеи 15b, потоа во *Рдм*: сьи 4г, 156г, сеи 130г, сии 5v, во *Григ9*: сьи 5г (2х), 11г, 32г, во *Шаф*: сьи 26v, сьи 38г, 45v, сьи 58v, 80г, сиѣ 46v, ѣда сеи есть 145г, во *Орб*: сеи 40а, во *Зайк*: мирь сьи 23b, сеи нестъ сьднь мои 30а, во *Лобк*: глас сы 110г, ишсифъ сии 100v, въ градъ сии 73г, но најчесто сьи: въ градъ сии 73г, не сии ли вѣ 127г, сьи есть 80г, а за мн. во *Рад* еднаш е потврдена формата сии 93а, инаку си 74а, 140d, сиа 14а, сы 95d, 13а, во *Лобк*: сии, си, сьи: си сжтъ 67г, сьи сьзыжджтъ 83г, за ж. р. си, сиа, во *Рад*: си 94d, 134а и сии 130d, 131b, 134а, а за дат./лок. едн. ж. р. сиѣ (2X) 75d, 78b, во *Лобк*: си ржка висока 61v, злоба сиа 123г, сиа книга 42г.

И формите за ср. р. од оваа замена отстапуваат од старословенската норма. Карактеристично е мешањето на си со се во ном. едн., на пр. во *Јов*: си рѣкъ възгласи 48v, си вѣстѣ 83v, во *Рад* си: си несть дивно 127d, ѣже имь си сьтвори 163а, кьгда си вьдѣтъ 117а, како и во проширен вид сиѣ во *Скоп*¹⁴: въ врѣме сиѣ 111а, во *Лобк*: слово сиѣ 150г, влзнение сиѣ 123г, во *Зайк*: мѣсто сиѣ 54а, 53b, во мн. сии, си, сьи во *Лобк*: вса сы 166г, вса сии 76v.

Поместувањата регистрирани кај заменката сь укажуваат од една страна на стремежот за израмнување на односните форми и за воспоставување на една општа форма, а од друга страна, на расколебаната позиција на оваа замена, на несигурноста на нејзината употреба што може да се толкува и како најава на започнатиот процес на изместувањето на оваа показна замена, потпомогнат од нејзината намалена изразност во опсегот на категоријата определеност (Миовски 1996: 119). Како исклучок, сложената форма е потврдена и во дат. едн. м. р. во *Стр*: сиѣмѣ 71b (Блахова, Хауптова 1990: XXVIII).

II.2.3. *Заменката иже*. Од формите на анафорската замена заслужува да се одбележи недоследноста во употребата на формите и и его за објект. *Рад* ја претпочита формата его пред и што се наоѓа во старословенските евангелија, односно во функција на акуз. м. р. место и (*јь), во некои текстови изразена е употребата на формата его: молѣхъ его 11d] и *Зогр*; молѣхъ его 95с] и *Зогр*, *Мар*, вьпрашаше же него 143d] и *Зогр*, *Мар*, вьпроси его

¹² Оваа форма освен за ном. едн. ж. р. се употребува и за ном. мн. м. и ср. р.

¹³ Во *Орб*: сь (1X), сьи (1X), сеи (20X), последнава најчесто пред глаголот вѣти, односно во предикативна функција: сеи есть (6X), во *Шаф*: сьи (4X), сьи (2X), сеи (12X), во *Скоп*: сьи (11X), сеи (1X).

¹⁴ Во *Стр* е потврдено и сиѣ (6X).

143b] и *Зогр, Мар*, молѣхъ его 149a] и *Зогр, Мар*; вѣдахъ его 178c] и *Зогр, Мар*. Внимание заслужува употребата на заменките неговъ: ѿ негова мѡуꝑченїа 157a *Втии*, покрај еговъ: еговъ же ѳсмь 22г, еговѣмь оубожествомь шбогатисте са 49г *Карп*] ништегож его *Слен* (Бицевска 1976: 82), во *Лес*: кто не поклонит са еговѣ блѡгоꝑстыни 131v, тыщанїе егово 117v, всѣ егова оубожденїа 240v, во *Втии*: егова оубождника 154d.

Кај заменките за 3 л., веќе се образувал систем на „силни“ и „слаби“ форми на што јасно укажува формата моу за дат. едн. м. р. како и формата ежже¹⁵ за акуз. едн. ж. р. (Щепкинъ 1906: 216).

Во дат. едн. продолжуваат да се употребуваат формите: ѳмоу, но во говорниот јазик тие биле скратени, па и во текстовите е засведочена и употреба на кратката форма на заменката моу м. ѳмоу, и тоа како проклитика¹⁶, што сосема одговара на состојбата во современиот македонски јазик, односно функционално ги посочува процесите поврзани со историскиот развој на заменските форми во македонскиот јазик, во *Рдм*: да моу даважъ 1v, храна моу 1v, да моу дасѣт 1v, во *Бон*: далъ моу еси 28г (2X), во *Орб*¹⁷: тажѣ тридѣ гда мѣ пѣсѣ доидѣт 26с, а тридѣ гдѣ мѣ доидѣ пѣсѣнь 29d, и подаль мѣ еси 232d; во *Хлуд*: оумь моу да(х) ..., да моу са поклонимь (Русек 1964: 51); во *Григ9*: юне моу есть 16v, доврѣе моу есть 47г, како моу есть с(ы)нь 53г; во *Скоп*: сказаста моу 19b, даль моу ѳси 25b, даль моу еси 25b. Може да се забележи дека ваквата употреба се среќава најчесто во предикативна употреба со формите од глаголот бѣти.

Кратката акуз. форма го е регистрирана во подоцнежниот период, односно во *Зажк*: обеѣаеши ли го хриѣстоꝑви 3b, покрај га: срѣтоше га бѣсни пси и бѣсни вльци 48v (Џибранска-Костова, Мирчева 2012: 80), а потоа во *Крн*: и да го ѣдетѣ сѣ пѣсѣмь хлѣбомь 108v, потѣм да го заколетѣ 109г, да го пишѣт 67v.

Често се среќава и во функција на акуз. дв. 3 л. место очекуваното ѣ, во *Скоп*: ѳемше павла и силж и ведошж и на трьгъ А16,19/18a, и привѣдошж и кѣ стратигѡу А16,20/18a, вьсадишж и вь нѣтрѣнжѣ темницж А16,24/18a, изведе и вонь А16,30/18a.

II.2.4. *Заменски придавки*. Заменката свои. Варирањето на формите од заменката свои со формите од заменките мои, твои е стара и е задржана во повеќето словенски јазици (Hogalek 1954: 211–212; Mulić 1983: 78; Večerka 1984: 97–98): и оубриши сѣѣнзи сѣѣновъ своихъ Ps127,6 *Бон*] твоихъ *Пог, Дчи*; кѣ своѡмоу штрокоу пристѣпихомъ соИс26,17 *Бон*] к твоѡмѣ *Пог*, кѣ исавѡу братѡу своѡмоу Gn32,7 *Хлуд*] твоѡмѣ *Лобк*. Поретко се среќава заменката за 1

¹⁵ Сп. на пр. во *Орб* наспоредна употреба на неж 126d, 129с, 164b, 191a, и нежже 12b, 20d, 122a.

¹⁶ Примери за ова има уште во старословенските текстови како *Зогр, Син, СинЕ, Клоц* (ГСЕ 1991: 325).

¹⁷ Два примера се од упатствата во типикот во кој побрзо навлегувале иновациите од народниот јазик, а последниот е од химнографскиот дел.

или 2 л. која се однесува кон подметот на глаголот: врзѝ отъ тебе *Мар*] отъ себе *Зогр*, азъ свѣдѣтельствоуѝ о мѣнѣ (Вайан 1952: 202).

Конески (1956: 38) укажува дека *Вран* во споредба со *Шии* во одделни случаи отстапува од употребата на посвојната замена свои кога со неа се укажува на припадност кон објектот, на пр.: вложи въ сръдѣце твое вещь сиѝ А5,4 *Вран*] своѣмъ *Шии*; аще вѣрѣши штъ всего сръдѣца твоего А8,37 *Вран*] своѣго *Шии*, а има и обратни примери: раба твоего А4,29 *Шии*] своѣго *Вран*, рабомъ твоимъ А4,29 *Шии*] своимъ *Вран*.

Во текстовите од Охридската школа доаѓа до натамошно проширување на употребата на рефлексивно-посвојната замена свои на местото од твои, мои. На пр. овој процес јасно е изразен во *Бон* наспрема *Син*, во *Рѣм* наспрема *Син*¹⁸, а особено во *Дчи* каде во согласност со другите помлади текстови, се проширува употребата на свои на местото од твои, мои¹⁹. Во овие примери се работи за емпатија, т.е. за тоа што говорителот може да заземе некој став спрема настанот, може да го опишува или од неутрален агол или од агол на учесник во настанот. Притоа треба да се има предвид разликата помеѓу 1 и 2 л. од една страна и 3 л. (вклучувајќи ги и именките) од друга страна. За 1 и 2 л. повратно-посвојната замена *свој* се употребува ако говорителот се дистанцира (не идентификува) со нивните референти. Спротивно е кај 3 л. каде што употребата на заменката свои значи дека говорителот се идентификува со референтите (Mihaljević 1990: 148).

Кога припадноста се однесува на субјектот, бележиме конкуренција од страна на заменската форма его (ген. од личната замена што изразува посвојност) и заменката свои, која во македонскиот јазик се прифаќа како нормативна, иако заменките *негов*, *нејзин*, *нивни* се употребуваат и кога посвојноста што ја изразуваат заменките не се однесува на подметот, туку на друго лице, што се подразбира од поширокиот контекст и кога посвојноста се однесува на подметот во реченицата. На пр. уште во текстовите од XII век бележиме: аще инъ приѣдетъ въ има его J5,43 *Рад*] своѣ *Дбм*; ѿврѣже ѿ ѿ лица его comPs105,40 *Пог*] своѣго *Бон*, погоубити всѣ имѣниѣ его тѣшетоа Job2,3 *Григ*] своа *Лобк*. Иако по правило повратната присвојна замена наспрема личните присвојни се употребува само кога се однесува на 3 л.: вѣ смѣрені своѣмъ Is53,8 *Григ*] его *Лобк*; да оуслышитъ глас штрока своѣго Is50,10 *Лобк Орб*] его *Григ*; погоубити всѣ имѣниѣ своа Job2,3 *Хлуд*] его *Григ*.

¹⁸ Во *Рѣм* се потврдени голем број примери со форми од заменката свои на местото од мои: своиѝ 24г, твои: своѣ 6v, 7v, своѣго 9г, 9v, своѣмоу 56v, свои 89г, своѣж 58г. Наспроти твои во *Син*, *Пог*, *Бон* во *Рѣм* има: своѝ Ps90,12, своѣ Ps43,25, своѣго Ps30,21, своѣмоу Ps85,16, свои Ps68,25, своиѝ Ps73,2 и др. Во псалтирите се потврдени и други пр.: свои Ps59,8 *Син*, *Рѣм*, *Грг*] твои *Бон*, свои Ps62,7 *Бон*] мои *Син*, *Пог*, *Рѣм*, *Грг*, свои Ps66,2 *Пог Бон*] твои *Син*, *Рѣм*, *Грг*, твои Ps84,6 *Син*, *Пог*, *Бон*] свои *Рѣм*, свои Ps105,8 *Син*, *Пог*] твои *Бон*, *Рѣм*; во *Пог*: своѣю comPs9,35] твоѣю *Бон*, свои comPs73,20] твои *Бон*, своѣж comPs85,4] моѣж *Бон*, твоа comPs122,2] своѝ *Бон*, к твоѣмѝ comIs26,17] кѝ своѣмоу *Бон* (Џубалевска, Макаријоска 2013).

¹⁹ Односот на заменките твои : свои е следниов: *Дчи* 6 : 20, *Бон* 12 : 14, *Син* 24 : 2 (Рибарова 1989: 145).

Се забележува употреба на кратките дативни форми на личните заменки место присвојни заменски придавки и засилената употреба на заменката свои, си, во *Орб*: сына си 27а, теплож си молитвож 27а, прѣдъ лицемъ си 112а; во *Лес*: и ближнемоу си 142v, лишит са ѿ любви божиж и ближнѣго си 146г, благоудѣтиж си господи ицѣли ма 149г, въ мнѣ благословеным си штьцемъ 155v.

Процесот на неутрализацијата на родовите наставки во мн. е карактеристичен и за придавските и за заменските форми, па веројатно настанал истовремено и во едната и во другата граматичка категорија. Кај заменките тој е засведочен од крајот на XIII век во *Лобк*, со примерот кости мои место кости моѧ (Мирчев 1963: 162–163). Несомнено во *Рдм* следиме постари потврди за ваквата појава, што нè наведува на претпоставка дека таа била позната веќе во втората половина на XIII век. За *Рдм* е интересен примерот: пѣчѣль мои 146v, а покрај тоа и употребата на заменката мои, свои во акуз. мн. м. род: сѣсны свои 116v, прѣсти мои 149v.

II.2.5. *Прашални заменки*. Како релативна и како прашална замена се употребуваат *кѣто*, *кѣзи*, *кѣторѣзи*. Често е застапена формата *кои*²⁰ во: 110v *Дбм*, 120v *Крат*, 77v *Шаф*, во *Лес*: въ кои час 71г, 73v, кои ѿвѣтъ 154г, въ кои чинь 201v. Прашалната замена *кои* се јавила во црковнословенските текстови преку влијание од косите падежи и во формата *кѣи*, во *Врач*: нѣкои (Мирчев 1978: 186), во *Зѣк*: не вѣдѣ кои дасть ми се 75b. Се среќава и негираното *никои*²¹: никѣи же себѣ оумираетъ R14,7/25v *Охр*] *никои* 40г *Слеп*.

Заменката *кѣторѣзи*²² се варира со *кѣто*, *кѣзи*: *кѣторого* ѿ седми оубо бѣдетъ жена Mt22,28/55d *Рад*, *кѣторого* 41г *Мкд*, 26г *Крат*] *кѣего* 90v *Хлуд*; въ въскрѣшениѣ оубо *кѣторого* иѣ бѣдѣтъ жена Mt22,33/111b *Рад*] *кого* 105v *Дбм*; *кѣторѣ* естъ сѣиъ егоже не кажетъ штьцъ Hb12,7/104г *Охр*, 86v *Верк*, *кѣторы* 68v *Стр*] *кто* 124v *Карп*; *кѣторы* храмъ съзѣждете ми A7,49/176v *Карп*] *кѣи* 3г *Слеп*, *кѣи* 10г *Стр*, *кѣи* 13v *Вран*; *кѣторѣи* же клѣтъ са Hb3,18/249г *Карп*] *коимъ* 3г *Слеп*; *кѣторѣи* бо и невѣрѣни и нечестивѣи оумалѣшъ соmPs106,39/179b *Бон*] *ци* 206v *Пог*. И неопределената форма *нѣкѣторы* се среќава во *Рад*: *нѣ* сѣтъ въ васъ *нѣкѣторѣи* иже не вѣроуѣтъ J6,64/7b *Рад*, *нѣкѣторѣи* 142v *Дбм*, *нѣци* 135г *Крат*, етери 3г *Јов*, 86v *Дбј*, 11v *Крп*; *слѣпецъ* *нѣкѣторѣи* сѣдѣше при пѣти L18,35/125a *Рад*] етеръ 57v *Дбј*, 94v *Крп*, 112г *Крат*, етеръ 60г *Јов*, *нѣкѣи* 136v *Мкд*, *дроуѣи* 99v *Дбм*, *наспрема* етеръ, *нѣкѣи* во други текстови.

Прашалната замена *чѣто* рано се изменила во форма која преку народниот говор станала стандардна во македонскиот јазик, во *Бит*: ѿ ми

²⁰ Замена која (која, кое, кои) е континуант на старата замена *кѣи* (каѧ, коѣ) (Видоески 1999: 157).

²¹ Како негирани форми се јавуваат уште и *никѣи* и *никѣиже*, *никѣтоже*: *ѣко* *никѣи* же *профрѣко* *приа* *ѣтъ* *ѣтъ* L4,24/43v *Дбм*] *никѣторѣи* же 82b *Рад*, *никѣторѣи* 76v *Крат*, 65v *Крп*; *никѣтоже* 40v *Стр*, *ни* 31v *Верк*, тамо же *никѣто* *помага* *ѣтъ* 11v *Заг*, *никѣтоже* не *сѣтвори* J15,24/6a *Рад*] *инъ* *никѣто* 107v *Дбј*, *инъ* *никѣтоже* 169v *Дбм*, 96v *Јов*.

²² Оваа форма на заменката е присутна во *Лес* и *Крп*, иако ја има и во канонските: *Мар*, *Зогр*, *Асем*, *Сунр*, *Евх* (сп. СС 1994: 292).

мръзнеть 9г, що ми желашеши 64v, 70v²³, во *Орб*: що 25с, *Зайк*: или оукрала що 39а, во *Берл*: жено а вєчєрѣ що 95г. Таа форма била карактеристична за говорниот јазик уште во XII век, но примерите се скудни (Мирчев 1978: 186). Од оваа замена се среќава и негираната форма: да не погыбнеть ничтоже J6,12/13b *Рад*, ничтоже 139г *Дбм*, ничтоже 10г *Јов*, 83v *Дбј*, *Крат*: ничтоже 24г, 47г, како и во неопределената: нѣщо 100b *Рад*.

Во однос на варирањето на формите на прашалните заменки некои случаи укажуваат на неутрализација на категоријата на живо/неживо: и не родиши ни ѿ комѣже Мс12,14/128d *Рад*, 9v *Дбм*, 39v *Крат*] ни ѿ чѣсомѣ 82г *Мкд*, како и на варирање на неутралната, неопределената и негираната форма: да никто речєть ѣко въ има мое крстите са 1С1,15 *Стр*] ктo 25г *Охр*, некто 31г *Верк*, што може да е резултат на грчко влијание.

III. Употреба на заменките

Системот на личните заменки го привлекува вниманието пред сè со извесни специфичности во употребата на нивните форми.

III.1. *Употреба на заменките со предлози*. Со предлозите обично се употребуваат кратките форми на личните заменки, на пр. во *Рад*: со предлогот на во сите значења²⁴: на ма 14с, на та 14d, на вы 94а и др.; со предлогот за: за ви 124а и др., во *Рдм*: на ма 23v, 144, на та 45; во *Орб*: на ма 50а, 75d, на та 92b, на вы 14с, 68с, а само 2 потврди во *Орб* се со долги форми: на теѣе 13а, 83b; во *Шаф* со предлогот на: на ма 28v, 54v, 129г, на та 47г, 91v, на нѣи 11г, на вѣи 116г, со предлогот за: за ма 130v, за нѣи 10v, а значително поретко со предлози се употребуваат и долгите форми: на теѣѣ 45v, 144г, на теѣе 1v, за насѣ 45г, за насѣ 88г, с вами 150v.

III.2. *Изразување на посвојност*. Специфика на балканските јазици е употребата на кратки дативни форми во функција на присвојни заменки. Кратките дативни форми од личните заменки, како и од лично-повратната замена спорадично се употребувале за изразување на посвојност уште во некои канонски ракописи (Вайан 1952: 176). Во црковнословенските текстови се забележува изразено присуството на кратките дативни форми од личните заменки и од лично-повратната замена во посвојна употреба²⁵.

Во *Рад* е зголемен бројот на примери во кои енклитичката дативна форма на личната замена има посвојно значење: сѣиѣ ти живѣ естѣ J4,50/4b] сѣиѣиѣ твои *Мар*, *Зогр*; иди и призови си мѣжа J4,16/11a] мѣжа своѣго *Зогр*, *Асем*, мѣжѣ твои *Мар*, жена поустивѣши моѣжа си Мс10,12/123b, нѣстѣ ти мѣжѣ J4,18/11a, дроѣгѣ ми L11,6/97b²⁶. Истата состојба е одразена и во други текстови, во *Григ9*: лєгєиѣ ми ескѣѣ има 36г] мѣнѣ естѣ има *Мар*, има естѣ *Зогр*; вєс дльгѣ

²³ Примерите се во записите.

²⁴ *Рад* во тоа се сложува со старословенските ракописи (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 49).

²⁵ На ваквата употреба на заменките укажуваат и Мирчев (1963: 170), Русек (1964: 133-134).

²⁶ Последниве три примери се еднакви и во старословенските текстови.

Ѡпоустихъ ти 34v] теѣ *Мар*; иди за ма со тоно 15г. Во *Шаф* има во 1 л. ми: доуше ми 4г, 21v, но дури и христѣ ми наместо христѣ мои²⁷; за 2 л. ти: прижитиѧ ти мироу 18v] прижитиѧ твоего мироу 48с *Орб*; цѣсарзскѣмъ именемъ ти 1г, копиемъ ти 9v, ѹестнѣѧ ти страсть 34г, скѣноу си бг, колеѧ си 10г, дроуга си 11v, во *Заг*: въ жтробѣ ти 93г, мѣлостивъ бѣди ми 157v, во *Кич*: видѣниѧ въ прѣороцѣхъ си христѣ оумножи 22г, възвеличи свѣтъхъ си 22г, прѣѹестноѧ си рѣкоѧ 38г. Во *Скоп* таквата состојба е одразена само еднаш во текстот: радостъ творѧ оуѹеникомъ си 19b/троп] своим *Стр*, а трипати во записот на писарот Никола на последниот лист: братоу ми ... родителѧ ми ... даскала ми 78b, што ја потврдува употребата на ваквите форми во живиот говор.

Употребата на кратките форми од личните заменки во функција на присвојни е карактеристична за триодот како химнографски зборник, во кој со помош на кратките заменски форми се регулирал потребниот број слогови во одделните стихови на полистрофичните творби, на пр. во *Бит*: равом си 13v, людем си 39г, въ срци си бг, свѣтлости ти 9г и др. (Поп-Атанасова 1995: 41).

Се забележува колебање во изразувањето на посвојност со дат. наспрема ген. во *Рад*: да поиметь братъ его женѧ емоу Mt22,24/157a] женѧ его *Зогр*, *Мар*, така и запльваша лице емоу Mt26,67/169a = *Асем*] его *Мар*, *Зогр*; приде врагъ ѹемоу Mt8,2/42a] его *Зогр*, *Мар*; знаатъ гласъ него J10,4/13d, ишанна братѧ его Mt,4,21/31b] емоу *Зогр*, *Мар*. Тоа колебање се покажува и во разликувањето на категоријата одушевеност: принеси даръ егоже повелѣ мѡу си Mt8,4/35a] и *Зогр*, иже *Мар*, еже *Асем*.

III.3. *Обопштување на релативна замена/сврзник*. Во однос на употребата на релативната замена дошло до обопштување на една неменлива форма на релативната замена во функција на релативен сврзник. Со тоа обопштување заменката ги загубила своите граматички особености, не се согласува со зборот на кој се однесува во падеж, број и род и се граматикализирала како сврзувачки збор. Во некои ракописи преовладува формата иже²⁸: во *Бит*, *Дбј*, *Јов*, *Рад*, *Дбј*, *Крп*, *Крат*, *Охр*, *Стр*, *Вран*, *Карп*, *Рдм*, *Вти* и др. како на пр. во *Рад*: иже не ѹтетъ сѣина не ѹтетъ ѡкъѹѧ иже и посла J5,23] еже *Дбм*; во *Вран*: мѣѧ Ѡ бога извѣствована въ васъ силами и ѹюдеси и знамени иже створимъ богъ 3v, бѣдетъ же всѣѧ доуша иже аѹе не послоушаеть пророка бг, слово иже посла 19v, но има и примери со еже како обопштена релативна замена: пришедъ же архиереи и еже съ нимъ 8v, по шбразѧ еже видѣ 13г, знамениѧ еже створѣше 1г, ѡ вдовици ѹавитѣ еже петръ въстави 17г, мы есмы свѣдѣтелине всѣмъ еже створи 19v (Конески 1956: 39), во *Рдм*: дѣла иже положи 32v, на мѣстѣ иже положи 82v, рѣцѣ иже ѡскврнихъ 43v, покрај примери со еже: сѣборъ твои еже стажа 68г, кедри еже еси насадилъ 109г, сѣи днь

²⁷ Формата е забележана и од Мирчев (1963: 13).

²⁸ Конески (1956: 39) смета дека можеби претпочитањето на една или друга форма влегува во одликите на одделни препишувачки школи.

еже створи 130г, помѣни щедроты твоѣе же ѿ вѣка имаши 148v, во *Јов*: за слово иже 95г, иже не открьвено вждеть 123г.

Од друга страна, пак, во *Дбм*, *Григ9*, *Сленч*, *Стан*, *Лес* и др. се претпочита формата еже, како во *Дбм*: оврѣтомъ ісоу҃са съ҃на иосифова еже отъ назарета 125v, еже не ѹтеть съ҃на 136v, царство вожие подобно естъ квасоу еже приемши жена съкры въ мѣцѣ L13,21/85v = *Крп*] иже *Мар*; во *Јов*: штьца вашего иже естъ на небесѣхъ Mt5,45 *Рад Мкд Стм*] теже *Јов*, мало ихъ естъ іже и шврѣтажъ Mt7,14 *Рад Мкд Стм Крат*] теже *Јов*; во *Крп*: шче нашъ еже еси на небесѣхъ 110г, штьць вашъ еже естъ на небеси 76г, во *Карп*: слышавъ павла глаголаша еже възрѣвъ на нь 12v, не по завѣтоу еже створихъ 82v (Бицевска 1976: 83–84); *Заг*: шче каашъ еже си на небесехъ 150v, раждаеши како мати еже пауче ества приемши 63г, спаси люди си еже стѣжа 39v; во *Лес*: шни во пастырїе еже та продашъ намъ 259г, наказанїе ш паллади ѹр҃н҃ци еже вестраха вожїа въ непокорствѣ поживъ 46v; *Лобк*: внесошъ братина его дары теже имѣхъ 93г, помѣнж завѣтъ мой еже естъ междуо множ и вами 65г. Обопштувањето на заменката довелo до неутрализација на категориите род, број и падеж за што сведочат разни примери, на пр. и од *Берл* (Миклас, Тасева, Йовчева 2006: 408–409).

Во ретки позиции еже е придружено, односно подзасилено со да, на пр. во *Лобк*: дрѣзновение имать къ вог҃оу да еже просимъ приемемъ ѿ него 152г, да еже призираеть на заповѣдь его 152г (Миовски 1996: 118).

Во некои текстови се гледа условеност од контекстот, така на пр. во *Орб* се користи иже: благоусловенъ господъ вогъ издраилевъ иже дрѣво животвораши кръсть 87d] еже *Заг*; иже мене ради шблишавъ 119с] еже мене дѣли шблишави *Заг*; иже страстѣ пакы повѣда вѣрно шще быти 45с] еже паки страсѣтиж повелѣ *Заг*; иже естъ 7а] еже *Григ*, но и еже редовно во: штѣче каашъ еже еси на небесехъ 70b, 92с, 174b. За обопштувањето на една форма за иже постои мислење дека тоа во македонскиот јазик е почеток за создавање релативни заменки од типот на заменката *што* во кои не е изразен родот, бројот и падежот. Релативизацијата со еже е задолжителна во примери со објаснувачка функција (Десподова 1995: 58), на пр. во *Крп*: аще речеть ѹловѣжкѣ шцоу ли матери корванъ еже естъ даръ 60г, ты же наречеша са кифа: еже са речеть петръ 2v, шна же рѣсте еже глаголетъ гъ оучителю 2v, 12г, аффада еже естъ разврѣзи са 112v, вврѣже двѣ лептѣ еже естъ кондрать 98v. Употребата на еден општ релативен сврзник за сметка на другите форми од релативната замена со тенденција да се отклонат од него сите други граматички определби што ќе ги носи како заменски збор е појава обична за балканските јазици (Конески 1982: 125).

Проследувањето на употребата на иже потврдува дека напоредно со неа со исто значење се употребува и заменките кзи, факъ, на пр.: непшоуж коемоуже множае ѿда L7,43 *Јов*] емоуже *Рад*; здравъ бываше им же недѣгомъ кождо одрѣжимъ бываше J5,4 *Јов*] ѣцѣмъже *Рад*, а има примери во кои со исто значење се употребени иже, еже и сврзниците како, какоже: кто съ естъ еже грѣхы шпоушаеть L7,49 *Мкд*] како *Рад*; и всѣ показоуетъ емоу како самъ

творитъ J5,20 *Крат*] ѱаже *Рад*; ѱако не мыслиши ѱако сѱтъ вѱожни Мс8,33 *Крат*] ѱаже *Рад*; и ѱзѱра ѱ ныѱъ ·вѱ· еже апкостоулы наречуѱ L6,13 *Мкд*] ѱакоже *Рад* (Папазисовска 1972: 222).

III.4. *Заменки во енклитичка употреба (член)*. Заслужуваат внимание и енклитичките употреби на заменките тз, съ, од нив во рамките на балканизацијата во македонскиот и во бугарскиот јазик се јавила морфемата на членот. Како најстар пример за завршена граматикализација на категоријата на определеност се посочува примерот во *Дбј*: аще ли речеть злыштъ рабъ Мт24,48/23г од XIII век (Мирчев 1963: 185, Конески 1965: 129), наспроти злы рабъ 160b *Рад*, злзи рабъ 117v *Крп*, рабъ ѱнъ злыи 49г *Крп*. Во *Орб* е потврден пр.: въ горкышъ чась 181с, во *Бон*: вьсотъ днз, каде што определеноста се префрла од именката врз придавката, односно врз првиот член во именската група.²⁹ Се претпоставува дека развојот на членот кон XIII век бил напреднат, членуваните форми биле особено живи во народниот говор уште додека била жива и синтетичката дефлексија, меѓутоа во писмениот јазик сѐ уште неговите форми не дошле до полн израз. Примерот од *Скоп*: аще ли бѱде празникось въ четврѱтъкѱ великы б9а, се наоѓа во упатства од типикот, односно во литургиските показатели во кои најбрзо проникнуваат разговорните форми³⁰.

Развивањето на категоријата определеност може да се насети и од извесен број примери во кои формите од показните заменки тз, онз се во постпозиција, на пр. во *Шаф*: гласъ ѱнз 10v, данилз ѱнз 32г, дрѱво ѱнѱ 45v, смоковницѱ ѱнѱ б6v, во *Орб*: смоковницѱ ѱнѱ 102а. Примери со ваква употреба на показната замена се забележани и во *Лобк* (Миовски 1966: 119–120). Во однос на застапеноста на формите од показните заменки во ваква функција се забележува дека најчести се формите со заменката съ, па со онз и отз, додека формите со овз речиси воопшто не се застапени³¹. Со вокализацијата постпозитивно употребената показна замена се спојува со претходната именка и претставува членска морфема (Угринова-Скаловска,

²⁹ На префрлање на показната замена зад придавката во именската синтагма укажуваат и пр. од *Лес*: слышѱтъ лѱтоѱ тѱ сѱтованіѱ 276г, и не закѱснитѱ страшныи ѱнъ дѱънъ 90v (Пандев 1988: 123).

³⁰ И во апостолските перикопи наоѓаме еден пример на членувана форма: възметѱ сѱ покрывалото 2С3,16/37b. Во грчкиот текст на тоа место нема замена, а ја нема ни во *Охр*, *Слен*, *Стр*, *Шии*. При енклитичка употреба на оваа замена во апостолските перикопи не доаѓа до вокализација (Pilate 2014: 155).

³¹ Додека во старите евангелски текстови најчесто се среќаваат членувани форми со съ (околу 66%), а најмалку со онъ, во македонскиот превод на дамаскиот најмногу членувани форми има со онъ (79%), потоа со тз (16%), а најмалку со съ (5%) и забележително е дека членувани форми со овз воопшто не се среќаваат. Не е исклучено дека преведувачот на Дамаскиот припаѓал на говорна област, каде што формите со -он имале поширока примена: прѱминѱнѱ правѱдныиш 80v, вѱожѱишѱ авраамъ 155v, моѱжествѱнишѱ ираклы 216v, вѱ страшнѱишѱ пѱтъ 202v, а познато е дека во некои југозападни македонски говори, како во охридскиот, преовладуваат членските форми со -он, -на, -но (Илиевски 1988: 124–125).

себе Mt16,24 и во *Зогр*, съберѣтъ ж избранныа 156с. Според Илиевски (1988: 178–181) конструкциите со удвоен објект најрано се адаптирани во западните и јужните македонски говори каде што имало потесен контакт со романизираните староседелци, а најпрво се јавиле кај рефлексивната замена и многу е веројатно дека се образувани калки од типот себе си, свои си наспроти латинското *se sibi, suus sibi*³⁴.

III.6. *Одлики на жанрот*. Во извесни случаи специфичната употреба на заменките се должи на жанровската природа на текстот. Ова е особено изразено во химнографските текстови. Забележана е и емфатична употреба на кратките заедно со долгите заменски форми, во *Шаф*: възрѣжаниемъ си своимъ 17v, своѣ си цркви 63v, своеѣ си волеѣ 73v, 88v, въ свои си жтровѣ 91v, пригласи своего си мѣжа 145г. Ваква употреба на кратките дативни форми е карактеристична за триодите, на пр. *Орб*, *Хлуд* (Rusek 1964: 134), *Бум* (Поп-Атанасова 1995: 41), во *Заг*: въ своимъ си покровѣ 57v, но ја има и во *Рад* (Угринова-Скаловска, Рибарова 1988: 49), *Рдм*: покои своѣ си рабы 134г, оучини ж въ своем си раи 134г, на пр. и во *Кич*: шцѣсти своа си рабы 23v, помоли са присно за своа си рабы 60v, възнесѣ рога своиѣ си блаже 33г, во *Стр*: оучисти своа си рабы 33г. Изразеното присуство на кратки заменски форми во триодите може да се должи и на химнографскиот карактер на текстот којшто наложувал позачестена употреба на клитиките поради задоволување на ритмичките закономерности.

III.7. *Повторување на заменките*. Повторувањето на кратките форми на личните замени од типот: исцѣли ма христѣ да благодаря та и прослава та въ вѣки 30с *Орб*] да та хвала въ вѣки вса *Шаф*; мѣжученикъ ти множество и се честныѣ мѣлѣтѣвами ти дажд ми честномъ ти въскресѣнию поклонити са и вѣжѣстѣбным ти стрѣстемъ 36d *Орб*; мѣлим та јако да непрѣстанно та величуемъ 101с *Орб*; та поетъ сѣбѣ и та славить люба 87b *Орб*] тебе поетъ сѣбѣ и тебе славить люба *Шаф*; найдеть на та доухъ свѣты и сила вышнѣго шѣнит та 125a *Орб*, спаѓа во еден од стилско-жанровите белези на химнографските текстови во основа на кои лежат ритмичко прозодиски причини. И покрај реткоста на ваквите потврди во ракописите, Вечерка (Vecherka 1979: 74) смета дека тие не се резултат на механичка грешка, туку се специфични нарушувања на литературната норма во коишто е одразено вкрстувањето на двата основни принципа за местоположбата на енклитиките во старословенскиот јазик: од една страна, принципот на контактна позиција со глаголот којшто не стои во почетна позиција на реченицата, и од друга страна принципот на „ритмичка“ положба на енклитиките зад оротониот почеток на реченицата, изразен со каков било друг збор освен со глагол.

³⁴ Вакви примери има во *Карп*: не лѣни са ш своею си дарѣ 1Т4,14, во *Стр*: ш своихъ си грѣсѣхъ Нв7,27, во *Рдм*: покои своѣ си рабы 134г, оучини ж въ своем си раи 134г, во *Скоп*: стѣжанина же едина • своен си вѣрѣ имѣахъ перѣ тѣхъ ідіаѣ деисѣдаѣиоѣиѣ 22b/A25,19, о своен Christ Crk Šiš (сп. Pilát 2014: 154) и др.

Повторувањето на заменките е особеност и на паренезисот, на пр. на *Лес*: глаголемь въ мнозѣ безоуми ѡнсица чловѣжъ безоумень несктъ а ѡнсица гнѣвливъ несктъ а ѡнсица же послѣшливъ несктъ а ѡнсица смѣрень мѣдростиж а дроугьи рѣкама хитрь 78г, што са оустрашаеши оубоги чловѣчѣе што са матеши што си жалиши што са боиши ѡ ѡкаанне што трепещеши 192г, не вѣси ли јако кждо за са слово ѡвѣщаеть господоѡви не вѣси ли јако кждо пожьнетъ неже несктъ въсѣаль и кждо свое брѣма понесеть 225v.

III.8. *Редот на клитиките*. Ритмичкиот фактор одиграл улога при поставувањето на неакцентираниите зборови во проклиза или во енклиза. Познато е дека кратките заменски форми во старословенските текстови обично стоеле зад глаголот, т. е. во енклиза. Покрај ваквата употреба во химнографските текстови многу често се јавува и изменет ред, т. е. заменските форми се јавуваат како проклитики, на пр. во *Орб*: пристанище та спѣсению имама 10d, иногда та разгнѣвивша спѣсе 24b, ми са роди 46a, даниль же та видѣ 70c, тѣмъ ти са мѡла 107b, да ма ѡбноиши кръвьж же да ма ѡмыеши 112c, ѡ лѣжавныхъ ма дѣль избеави 163d, единь ѡ васъ ма прѣдасть 174d, ты же ми рече 192a, при што се забележува во извесни случаи и форсирање на кратката заменска форма. Ваквата ситуација се следи и при употребата на повратната замена: што са хвалиши 175d.

Во врска со проклитичката употреба на кратките заменски форми се забележува дека е карактеристична за триодните текстови, односно се работи за стилско-жанров белег на определени химнографски творби или за стремез книжевниците да постигнат максимална адекватност во ритмосинтаксичката структура во однос на грчкиот оригинал (Минчева 1988: 142). Збороредот на клитиките покажува специфичности и во кондиционалот³⁵.

Како одликувачка црта може да се смета употребата на повратната замена са пред глаголот, и тоа особено во текстовите што се однесуваат кон западното македонско наречје. На пр. во *Бит*: сам са поработихъ 30v, теѣѣ са мѡлимъ 33v, во *Орб*: тѣмъ ти са мѡла 107b, во *Рдм*: да са не дрѣжитьъ 5г, да са скончѣеть 5г, во *Кич*: теѣѣ са мѡлимъ 25г, тѣм ти са мѡла 26v, но и во *Крп*: да са ѣвить 59v, да са оучить 76г, во *Стан*: са исповѣда 218v, са исповѣдашъ 139v, са попече 285г, во *Берл*: са емоу поклонше 130г, быхъ въ работѣ са родиль 126г, во *Лес*: са быхъ покааль 113v, са покаати 114г, са смѣеть 52г. Преку препозитивната употреба на повратната замена са пред глаголот како и преку удвојувањето на некои заменски форми доаѓа до израз влијанието на народниот говор.

IV. Значење на заменките

³⁵ Во *Орб*: оупе ти би было юдо аще би былъ въ жтробѣ мѡткѣрѣни си ѡне ти бы прѣдателью да бы не родиль са 165a, ѡне ти би было юдо да бы не родиль са 165b, не бы богуъ былъ христъ 219d, ты би просила ѣ него даль ти би пити да би не въждала са 230d; во *Берл*: како рече да бы са не родили 62г, аще не бы тыи носиль 30г.

Вакви потврди каде што оваа замена се заменува со дрогоз наоѓаме најредовно во *Дбм*: вѣхж же ѣлини етери ѿ вшедьших *J12,20/17a Рад*] дрогози *100v Дбм*; наставниче видѣхомь етера *L9,49/94a Рад*] дрогогааго *66v Дбм*³⁸; во *Дбј*: етери же мнѣхж *J13,29/165v Дбм* етеры во *151г Крат*] дрогози во *103v Дбј*, во *Јов*: ниць же етерь вѣ *L16,20 Дбм 107v Крат 75г Крп*] нѣкто *96a Рад*, дрогогы *49v Јов*; во *Рад*: етерини во оть ниць *Мс8,3/19v Дбм*] дрѣзи *75d Рад*, нѣции *72г Мкд*; во *Крп*: и се жена етера *Мс5,25/46г Крат 44v Дбј*] нѣка *70b Рад*, нѣкага *127г Јов 66г Мкд*, дрогогаа *55v Крп*; во *Мкд*: реуѣе же къ етеромь *L18,9/110v Крат*] дрогогымь *135г Мкд*; во *Слен*: етери отъ ниць вѣроваша *A17,4/13v Охр Стр Вран*] дрогози *5v Слен*; во *Карп*: вѣахж же етери ѿ ниць *A11,20/8v Охр 6v Врк*] дрогози *14v Карп*.

Во некои текстови етерз е засведочено во значење ‘некој’ и нееднократно во значење ‘друг’ во составите од типот ѣдинз ... етерз ‘еден...друг’. Така, е, на пр., во *A17,18* за грч. *τινῆς... τινῆς*, така е во *Охр, Стр, Шиш, Мат, СА, Чуд*³⁹.

Во разгледуваниот материјал како синоним на етерз се среќаваат: дрогоз, ѣдинз, инз, которзин, кзто, никзто, нѣкзин, нѣкзто, нѣкакз, нѣколикз, нѣуьто, онзсица⁴⁰.

Во некои случаи во синонимна употреба со оваа замена се среќаваат и количествени определби што укажуваат на проширување на значењето на оваа замена: трѣвоѣмз ѣко етери *2С3,1 Слен*] мнози *214v Карп*; тогдa молишж прѣвзѣти дѣлни етерзи *A10,48/7v Охр*] нѣколикы *Карп*.

Во РГЦЛП (2003) се јавуваат низа словенски еквиваленти за грчките замени коишто се од иста синонимна низа: *ἄλλος, δεῖνα, ἕτερος, τίς, τί*. Материјалот покажува дека, покрај многуте синоними кои зборуваат за активниот однос на преведувачите, најбогата синонимија е изразена во Коментарот кон псалтирот во којшто постојат и некои оригинални решенија што ги нема во другите жанрови (кзињдо, обонжде, сп.: РГЦЛП: 2003).

IV.1. Повторување на заменките (редупликација). Употребата на повратната замена во составот на са со значење ‘одделно, засебно’, во примерите во *Рад*: и аще домь на са раздѣлить са *Мс3,25* и всѣко царство раздѣль са на са нестанеъ и всѣкъ градь раздѣль са на са нестанеъ *39d (Mt12,25 ἕφ’ ἑαυτῆν)* и *Мс3,24/64b* исто како во старословенските текстови,

³⁸ Уште и: члѣвѣжъ етерь вѣ вогать *L18,18 Рад*] дрогози *98г Дбм*, нѣкы *135v Мкд*; жена же етера именемь *L10,38/40v Дбј 140v Крп*] нѣкаа *93v Крат* дрогогаѣ *71г Дбм*; етери же ѿ фдрисени *L19,39/114v Крат 87г Крп*] нѣци *113a Рад*, дрогози *102v Дбм* ѣдини *59v Дбј*; и тѣ взидеъ въ вса етѣрѣж *L10,38/40v Дбј*, етерж *140v Крп*] нѣкжа *121г Мкд*, дрогогж *71г Дбм*.

³⁹ *Охр* етери...етери *79v*, во *Стр* етери...етери *69b*, во *Шиш* етеры...етеры *119г*, во *Мат* етери...етери *13г*, во *СА* етери...дрогози *5г*, *Чуд* нѣци...нѣци *41г* (сп. Пентковскій, Пентковская 2003: 141).

⁴⁰ Овој синоним е во најретка употреба: идѣте въ градь къ етерѣ *Mt26,18/166c Рад*] къ онсици *Мкд*. Формата онзсица од канонските текстови ја бележи само *Супр 286 (СС 1994: 413)*, како и *Стань, Јк* и *Км* на истото евангелско место каде што му одговара на грч. *τὸν δεῖνα* (Јовановић 1977: 175).

потсетува на современата дијалектна употреба во дебарскиот говор („тие се со софрата на се“).

Низа примери покажуваат дека со повторување (редупликација) на заменките се изразувало противставување. На пр., формите на заменката овз се употребуваат при сопоставување два вида предмети, а често се употребува заменската двојка *единз – дроугз*, *овз – дроугз*, *овз – инз*, во *Рад*: *швого ... а дрѹгого 144с*, *шви ... инн 149с*; во *Берл*: *единнж ... а дроугжж 42v*, *една ... а дроуга 72г*, *единь ... а дроугї 67г*, *единьї ... дроугьїи 84v*.

За противставување има и редупликација на една иста замена во контекстите во *Рад*: *швѣ на село свое швѣ же на коупла своа 69d*; во *Лес*: *и шкїи ѿ ниѣ гладѣмь оумираѣще шви же жѣждеа 287г*, *швого прѣдпочитаѣ швогоже оумалѣж 115г*, во *Шаф*: *шви бо вѣровашж сзѣна та вѣїти вогѹ шви са ѿврьгж водж живж аломенж 143v*, што може да се должи и на жанровската природа на текстот.

V. Заклучок

Во трудот се проследува развојот на заменскиот систем во македонските црковнословенски ракописи од XII до XIV век. И покрај тоа што заменките претставуваат затворена класа, во системот дошло до иновативни процеси на различни рамништа. Фонолошките промени довеле до стабилизирање на некои форми како: *тои*, *тиѣ*, *ниѣ*, *ниѣ*, *взїѣ*, *кои*, *ѡ* и сл., што се присутни во македонскиот стандарден и дијалектен јазик. Во споредба со останатите словенски јазици, единствено македонскиот и бугарскиот ја употребуваат заменката *тз* и изведените од неа како лична замена за трето лице (во другите словенски јазици во оваа функција се употребува заменката *онз*).

Дошло до промена на некои граматички категории како: редуцирање на двоинските форми и нивна замена со множина; колебање во категоријата *живо/неживо*: *принѣси дарѣ ѣгоже повѣлѣ мшѹси] и] иже] еже; ни ѡ комѣже] ни ѡ ѹсомже; започнат е процесот на неутрализација на родовите наставки во мн. форми: *кости мои м. кости моѣ*.*

Низа промени во заменскиот систем се резултат на влијанието на балканската јазична средина, а почетоците на овие промени се следат уште во црковнословенскиот, а некои и од старословенскиот период. Меѓу тие промени, како резултат на меѓујазичните контакти, спаѓаат почетоците на преминот кон аналитизам што се согледуваат во изедначувањето на одделни падежни форми: *молѣхж ѣго] и; виѣхж ѣго] и; развивањето на членската постпозитивна морфема која преку примери на префрлање врз првиот член од именската група покажува веќе знаци на граматикализација; обопштувањето на една неменлива форма на релативната замена во функција на релативен сврзник што довело до неутрализација на категориите *род*, *број* и *падеж* што е појава обична за балканските јазици; употребата на кратките заменски форми како знак за удвојување на објектот*

чијашто појава е поврзана со преминот кон аналитизам и сл. Овие појави укажуваат на постепената балканизација на македонскиот јазик.

Јасно е изразено навлегувањето на промените од живиот говорен јазик и тоа пред сè во нелитургиските текстови што биле поотворени за промени. Така, на пр. во записите или во типикарските белешки имало поголема слобода на изразување отколку во библиските текстови и најпрво во нив навлегувале разговорните форми како: *назъ, що, моу, го* и сл.

Жанровската природа на текстовите наметнувала специфични употреби на заменките. Повторувањето на кратките форми на личните заменки од типот: *исцѣли ма христѹе да благодарѹ та и прославлѹ та въ вѣкы, наидеть на та доуѹхъ свѣаты и сила вышнѣго оуѣнит та, спага во еден од стилско-жанровите белези на химнографијата. Во основата на оваа појава лежат ритмичко прозодиски причини. Повторувањето на заменките е особеност и на паренезисот: *оуисица ѹловѣкъ безоумень ѹсѣтъ* а *оуисица гнѣвливъ ѹсѣтъ* а *оуисица же послушливъ ѹсѣтъ*; *ѹто са оуѣстрашаеши оубогыи ѹловѣѹе ѹто са матеши ѹто си жалиши ѹто са воиши ѡ шкѣанне ѹто трепещеши* и сл. Употребата на заменките имала и стилска улога. За потсилување на некои контексти служат и формите од типот *тъи самъ*.*

Варирањето на заменките покажува изградување на синонимија, како лексичка, така и граматичка. Така, на пр., се варираат формите за изразување на посвојност со дат. наспрема ген.: *да поиметь братъ его женъ емоу*] *женъ его*; *приде врагъ емоу*] *его*; *ишанна братѣа его*] *емоу*; се варира *мои* со *миѣ* од каде што се гледа искажување на посвојност и со дат. наспрема присвојна заменска придавка (*миѣ смртъ / моа*); започнува образување на посвојни форми од показни заменки како *тоговъ*, како и *еговъ* и *неговъ*; доаѓа до неутрализација на формите од заменката *и*, *ѹа*, *ѹе*, со формите на заменката *тѣ*, *та*, *то*: *и азъ вамъ прѣдамъ и*] *и прѣдамъ вамъ того*; *въ дѣнь бо тои*] *еже*; *пишѣ ихъ не насыщахъ са*] *тѣхъже пища не насыщахъ са*; се забележува варирање на неутралната, неопределената и негираната форма од заменката *кѣто*: *да никто речѣтъ*] *кто*, *некто*, што може да е резултат на грчко влијание.

Преку варирањето на заменките може да се следи и преведувачката постапка. Во разгледуваниот материјал само за една замена за *ѣтеръ* се среќаваат десетици преведувачки еквиваленти што доведува до изградување на синонимија на формите: *дроуѣгъ*, *ѣдинъ*, *инъ*, *котоуѣи*, *кѣто*, *никѣто*, *нѣкѣи*, *нѣкѣто*, *нѣкакъ*, *нѣколикъ*, *нѣѹѣто*, *онѣсица*. Покрај многуте синоними кои зборуваат за активниот однос на преведувачите, најбогата синонимија е изразена во Коментарот кон псалтирот во којшто постојат и некои оригинални решенија што ги нема во другите жанрови (*кѣиждѣ*, *овоижде*).

Истата замена *ѣтеръ* ги поврзува особено ракописите од македонската и од српската редакција на црковнословенскиот, односно оваа замена во значење на 'друг' е подновување карактеристично за српските и македонските текстови преку што се согледува поврзувањето на одделни книжевни средини.

Од интерес се заменките чиешто значење со текот на времето се поместило или се проширило, што довело до промена на семантиката. Заменката *ѹто*, којашто вообичаено се однесува на предмети, е употребена и за лице *ѹто естъ ѹловѣжъ* (покрај кто естъ); потврдена е со значење ‘како’: *ѹто нариѹет са има еи*, и со значење ‘каков’: *проси ѹо даръ хоѹеши пріети*. Заменката *кзи*, коа се јавува со дополнително значење ‘каков’: и каа полза *ѹектъ*. Во некои случаи во синонимна употреба со заменката *етеръ* се среќаваат и количествени определби што укажуваат на проширување на значењето на оваа замена: *трѣвоуемъ ѣко етери]* мнози; тогдa молишж *прѣзѣти дѣвни етерз]* нѣколикы. Некои заменки во историскиот развој на македонскиот јазик добиле нови функции и зазеле ново место во системот, а други го поместиле своето значење.

ЛИТЕРАТУРА

- Бицевска, К. 1976. *Јазичните особености на Карпинскиот апостол*. (Магистерски труд во ракопис). Скопје: Филолошки факултет.
- Блахова, Е., Хауптова, З. 1990. *Струмички (Македонски) апостол*. Скопје: МАНУ.
- Вайан, А. 1952. *Руководство по старославянскому языку*. Москва.
- Видоески, Б. 1984. „Дијалектна диференцијација на македонскиот јазик“. *Зборник во чест на Блаже Конески*. Скопје, 53–77.
- Видоески, Б. 1999. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том 3. Скопје: МАНУ.
- ГСЕ 1991. Дуриданов, Ив. (Гл. ред.) *Граматика на старобългарскиот јазик*, Софија: БАН, Институт за български јазик.
- Десподова, В. 1988. *Григоровичево евангелие бр.9*. Македонски средновековни ракописи II. Прилеп: Институт за истражување на старословенската култура.
- Десподова, В. 1995. Десподова, В. (Ред.), Бицевска, К., Пандев, Д., Митревски, Ј. *Карпинско евангелие*. Македонски средновековни ракописи IV. Прилеп: Институт за истражување на старословенската култура, Скопје: Книгоиздателство Матица македонска.
- Илиевски, Хр. П. 1972. *Крнински дамаскин*. Стари текстови III. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Илиевски, Хр. П. 1988. *Балканолошки лингвистички студии, со посебен осврт кон историскиот развој на македонскиот јазик*. Посебни изданија, кн. 14. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Јагиќ, В. 1992. *Добромириво евангелие II*. Прир.: Р. Угринова-Скаловска, В. Десподова. Македонски средновековни ракописи III. Прилеп: Институт за истражување на старословенската култура, Скопје: Книгоиздателство Матица македонска.
- Јовановиќ, Г. 1977. „Синонимика заменице *етеръ* у јеванђелима српске редакције“, *Јужнословенски филолог XXXIII*, Београд, 173–178.
- Конески, Б. 1956. *Вранешнички апостол*. Стари текстови II. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Конески, Б. 1965; 1982. *Историја на македонскиот јазик*. Скопје: Култура.

- Кривко, Р. Н. 2014. „Лингвистические заметки к 'Учительному евангелию' и 'Сказанию церковному'“. *Кирилometодиевската традиција и македонско-руските духовни и културни врски*. Скопје, 129–140.
- Макаријоска, Л. 1997. *Радомиров псалтир*. Стари текстови V. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Макаријоска, Л., Црвенковска, Е. 2012. *Шафариков триод, лингвистичка анализа*. Скопје.
- Миклас, Х., Тасева, Л., Йовчева, М. 2006. *Берлински сборник. Среднобългарски книжовен паметник от началото на XIV век с дополнения от други ръкописи/ Berlinski sbornik. Ein kirchenslavisches Denkmal mittelbulgarischer Redaktion des beginnenden 14. Jahrhunderts*. Hrsg. von H. Miklas, L. Taseva, M. Jovčeva (= Schriften der Balkan kommission 47, Fontes 3). Wien–Sofia: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Минчева, А. 1988. „Архаизми и нови черти в езика на преславската книжнина“. *Славянска филология*, том 19, София.
- Миовски, М., 1996. *Хлудов паримејник – лингвистичка анализа*. Скопје: Метаморфоза.
- Мирчев, К. 1963; 1978. *Историческа граматика на българския език*. София.
- Мошин, В. 1954. *Македонско евангелие на поп Јована*. Стари текстови I. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Пандев, Д. 1988. *Лесновски паренезис од 1353 – лингвистичка анализа*. (Докторска дисертација во ракопис). Скопје: Филолошки факултет.
- Папазисовска, В. 1972. „Значењето и употребата на заменката иже“, *Македонски јазик*, XXIII, Скопје, 219–223.
- Пентковски, А. М., Пентковска, Т. В. 2003. „Синаискиот апостол (Sin. slav. 39): история текста и история рукописи“. *Лингвистическое источниковедение и история русского языка*, 2002–2003, Москва, 121–191.
- Пичхадзе, А. А. 2011. *Переводческая деятельность в домонгольской руси. Лингвистический аспект*. Москва: Рукописные памятники древней Руси.
- Пичхадзе, А. А. 2011–2012. „Слав. етеръ: к вопросу о группировке древнеславянских памятников“. *Scrinium*. Vol. 7–8: *Ars Christiana*. Part 2. 219–236.
- Поп-Атанасов, Ѓ. 2000. *Кичевскиот октоих*. Скопје: Менора.
- Поп-Атанасова, С. 1995. *Лингвистичка анализа на Битолскиот триод*. Посебни изданија, кн. 23. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Рибарова, З. 1989. „Дечанскиот псалтир во споредба со Болошкиот“. *Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развитокот на словенската просвета*. Скопје: МАНУ, 143–150.
- Русек, Ѓ. 1963. „По вџпроса за хронологијата на удвојване на дополненията в българскиот език“. *Български език* XIII, 141–143.
- РГЦЛП 2003. Аргировски М. (Ред.) *Речник на грчкоцрковнословенските лексички паралели*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- СС 1994. *Старославянскиот словарь* (по рукописям X–XI веков). Ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. Москва.
- Угринова-Скаловска, Р., Рибарова, З. 1988. *Радомирово евангелие*. Стари текстови IV. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Харалампиев, И. 2001. *Историческа граматика на българския език*. Велико Търново.

- Црвенковска, Е. 1999. *Загрепски триод*. Стари текстови VII. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Црвенковска, Е., Макаријоска, Ј. 2010. *Орбелски триод*. Стари текстови X. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Цибранска-Костова, М., Мирчева, Е. 2012. *Зайковски требник от XIV век. Изследване и текст*. Софија: Издателство Валентин Трајанов.
- Цубалевска, М., Макаријоска, Ј. 2013. *Лексиката на коментарот кон Погодиновиот псалтир*. Посебни изданија, кн. 76. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
- Щепкинъ, В. Н. 1906. *Болонская псалтырь*. Санктпетербург.
- Horalek, K. 1954. *Evangeliaře a čtveroevangelia*. Praha.
- Kurz, J. 1972. *Kapitoly ze syntaxe a morfologie staroslověnského jazyka*. Praha.
- Mihaljević, M. 1990. „Uпотреба povratnospojne zamjenice svoj u hrvatskom ili srpskom jeziku“. *Wiener slavistisches Jahrbuch* VIII. Wien, 145–156.
- Mulić, M. 1983. „Analiza teksta Klimenta Ohridskoga: 'Slovo pohvalno svetim arhistratizima Mihailu i Gavrilu'“. *Djela*. Knjiga L. Odjelenje društvenih nauka. Knjiga 32. Sarajevo.
- Pilát, Š. 2014. *Jazyková analýza Skopského apoštola*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze.
- Rusek, J. 1964. *Deklinacija i užycie przypadków w triodzie Chłudowa*. Wrocław-Warszawa-Kraków.
- Rusek, J. 1974. „Przyczynki do historii języków macedońskiego i bułgarskiego“. *Прилози*, V, 1–2. Скопје: МАНУ, 59–82.
- Schaller, H. W. 2017. „Turkish and its influence on Balkan languages: the case of Bulgarian“. *Балканские чтения 14. Балканский тезаурус: взгляд на Балканы извне и изнутри*. Москва: Институт славяноведения РАН, 115–119.
- Večerka, R. 1979. „Distribuce posesivních zájmen v staroslověnině“. *Otázky slovanské syntaxe* IV/1. Brno, 117–125.
- Večerka, R. 1984. *Staroslověnština*. Praha.

Кратенки на изворите

ХII век

Дбм – *Добромирово евангелие*, почеток на ХII век

Бит – *Битолски триод*, ХII век

Слеп – *Слепченски апостол*, ХII век

Охр – *Охридски апостол*, крај на ХII век

Григ – *Григоровичев паримејник*, крај на ХII – почеток на ХIII век

Шаф – *Шафариков триод*, ХII – почеток на ХIII век

ХIII век

Стм – *Стаматово евангелие*, почеток на ХIII век

Бон – *Болоњски псалтир*, 1230–1241 год.

Дбј – *Добрејшово евангелие*, прва половина на ХIII век

Заг – *Загрепски триод*, прва половина на ХIII век

Вран – *Вранешнички апостол*, ХIII век

Пог – *Погодинов псалтир*, XIII век
Јов – *Евангелие на поп Јован*, втора половина на XIII век
Кич – *Кичевски октоих*, XIII век
Орб – *Орбелски триод*, втора половина на XIII век
Рад – *Радомирово евангелие*, втора половина на XIII век
Рдм – *Радомиров псалтир*, втора половина на XIII век
Стр – *Струмички (македонски) апостол*, втора половина на XIII век
Стм – *Стаматово евангелие*, XIII век
Дчн – *Дечански псалтир*, крај на XIII век
Крп – *Карпинско евангелие*, крај на XIII век
Лобк – *Лобковски (Хлудов) паримејник*, 1294–1320 год.
Хлуд – *Хлудов триод*, крај на XIII век
XIV век
Берл – *Берлински зборник* почеток на XIV век
Верк – *Верковичев апостол*, XIV век
Григ9 – *Григоровичево евангелие бр. 9*, почеток на XIV век
Зајк – *Зајковски требник*, XIV век
Карп – *Карпински апостол*, почеток на XIV век
Крат – *Кратовско евангелие*, средина на XIV век
Лес – *Лесновски паренезис*, 1353 год.
Скоп – *Скопски апостол*, 1313 год.

Кратенки на други ракописи:

Асем – *Асеманово евангелие*
Врач – *Врачанско евангелие*
Зогр – *Зографско евангелие*
Јк – *Четвороевангелие на Јаков Серски*
Клоц – *Клоцов зборник*
Км – *Куманичко четвороевангелие*
Мат – *Матичин апостол*
Мар – *Маршинско евангелие*
Мир – *Мирославово евангелие*
Ник – *Никољско евангелие*
Остр – *Остромирово евангелие*
СА – *Синајски апостол*
Сав – *Савина книга*
Син – *Синајски псалтир*
СинЕ – *Синајски еухологиј*
Стањ – *Стањевиќево евангелие*
Супр – *Супрасалски зборник*
Чуд – *Чудовски псалтир*
Шиш – *Шишатовачки апостол*

Emilija Crvenkovska
Liljana Makarijoska

Pronominal Forms in Old-Church Slavonic Manuscripts of Macedonian Redaction

Abstract

The paper explores the changes in Old-Church Slavonic pronominal system, predominantly resulting from the evolution of the norms in written language in certain periods and in different redactions. Innovative processes in texts belonging to Macedonian redaction are impelled by the changes in spoken language, as well as interlingual contacts in Balkan language environment.

The analysis covers the use of pronominal forms in about twenty Old-Church Slavonic manuscripts of Macedonian redaction from XII-XIV century. Even though it is considered that the pronouns belong to a “closed group” of language signs, they were influenced by certain changes in phonology, in word-order and functions, as well as in the meaning. Nuances in the system covered, above all, non-liturgical texts which were more open to changes.

In addition, pronouns are analyzed in the translations from Greek. The use of pronouns also had a stylistic role, while innovative processes in pronominal systems reflect both inter-redaction and inter-lingual contacts.

Key words: Old Church Slavonic, Macedonian redaction, pronouns.

Веселинка ЛАБРОСКА (Македонија)

ИЗРАЗУВАЊЕ НА НЕФАКТИВНОСТА ВО ГРАНИЧНИОТ ПОЈАС НА МАКЕДОНСКИОТ И НА СРПСКИОТ ДИЈАЛЕКТЕН АРЕАЛ

Апстракт. Во рефератот се прави анализа на спецификите на изразување на семантичката категорија нефактивност во дијалектите на македонскиот и на српскиот јазик кои се соседни и кои од една страна се во голем степен балканизирани, а од друга страна чуваат архаизми. Предмет на интерес се начините на изразување на кондиционалот и на субјунктивот во македонските дијалекти од целиот северен појас на македонскиот дијалектен ареал и нивните соодветници во српските погранични говори од призренско-јужноморавскиот дијалект. Се работи за функциите на конструкциите со партикулите *ќе*, *би* и *да* во дијалектите на двата соседни јазика. До која мера има реструктурирација на граматичките конструкции со овие партикули, а под влијание на балканските несловенски јазици и колкави се разликите меѓу македонските и српските соседни дијалекти на овој план е темата што е разработена во овој реферат. **Клучни зборови:** нефактивност, партикулите *ќе*, *би* и *да*, македонски јазик, српски јазик, дијалекти.

Вовед

Поголемиот дел од словенскиот јазичен свет ги чува и ги употребува наследените граматички форми и конструкции за изразување на нефактивноста, под која подразбираме: 1) нереализирани дејства лоцирани на временската оска по моментот на зборувањето односно по некое друго реализирано дејство, т.е. идни дејства или постериорни дејства за кои не знаеме дека се оствариле; 2) обусловени дејства, т.е. дејства изразени во условниот период и 3) дејства како надграден предикат на модалните глаголи што бараат до себе реченично дополнување; 4) императивите и прохибитивите и 5) негацијата како суспендирање на фактивноста на основниот предикат (Тополињска 2008: 231–240). Во нефактивноста (т.е. во суспендираната фактивност) спаѓа и семантичката категорија *прекажаност* што во македонскиот јазик се изразува со специјализирани граматички средства, но таа во оваа прилика нема да биде предмет на наш интерес, а исто така, нема да ги разгледуваме и конструкциите со негација и заповедните форми. Со други зборови, во оваа прилика ќе се задржиме на дејствата што се надвор од индикативот, т.е. ќе се задржиме на начините, а пред сè, на кондиционалот, потенцијалот и субјунктивот и граматикализираните

средства за нивно изразување во соседните дијалекти на двата јазика, македонскиот и српскиот.

Овој реферат го предложив и го напишав поттикната од две значајни работи: прво, 1) дваесетгодишнината од смртта на академик Божидар Видоески, мојот почитуван професор и раководител, кој има огромен влог не само во македонската дијалектологија, туку и во дефинирањето на релациите меѓу македонските и српските дијалекти, и 2) зборовите што мојот драг и почитуван колега Слободан Реметиќ, осврнувајќи се на статусот на пограничните говори во делото на Видоески, ги истакна во Скопје во 2003 година: „Шта нам преостаје него да се и даље надамо да ќе ареална лингвистика на овим нашим просторима у будућности бити боље респектована.“ (Реметиќ 2005: 347). Еве, ние дијалектолозите ќе се потрудиме ареалната лингвистика да го заземе своето вистинско место во славистичките истражувања.

Она што може да се констатира од истражувањата на ова поле во сите достапни трудови за овој регион за двата јазика е дека на дијалектно рамниште генерално малку се пишува за синтаксата на глаголските форми, малку повеќе од страна на македонските дијалектолози (в. Видоески 1962; Гајдова 2008; Цветановски 2004; Лаброска и др. 2012), но со кратки осврти и кај српските дијалектолози, кои во трудовите за призренско-тимочките говори во повеќе наврати ги истакнуваат балканизмите и македонизмите на фонетско и на морфолошко рамниште, посебно осврнувајќи се на губењето на инфинитивот и на конструкциите со неменливото *ће* и неменливото *би*.¹ Затоа, антологиската книга на Збигњев Голомб за балканскиот тип на кондиционал издадена во далечната 1964 година (види: Литература), како и описите на формите и функциите на стандардните јазици од Тополињска и Пипер ми беа основа за мојот прилог, додека примерите што ги анализирав се резултат на моја ексцерпција на достапните дијалектни текстови за дијалектната територија од двете страни на македонско-српската граница, при што се потрудив да извлечам валидни заклучоци кои веројатно во иднина можат да се допрецизираат, доколку се реализира намерата на дијалектолозите од двете држави за собирање нов теренски материјал од целиот пограничен регион.

Анализата што ја направив во овој реферат се базира на дијалектен теренски материјал од монографии за одделни дијалекти, и на македонската и на српската јазична територија, и на други публикации каде што има текстови кои нудат примери за соодветната анализа.

На територијата на Република Македонија е опфатен комплетниот појас на северните говори според поделбата на Б. Видоески (Видоески 1998): горанскиот говор (Г), вратничко-полошките говори (ВП), скопскоцрногорскиот говор (СЦ), кумановско-кратовскиот говор (КК),

¹ Види во Литература во повеќето трудови од српските дијалектолози: П. Ивиќ, С. Реметиќ, Ж. Бошњакковиќ, С. Станковиќ, Р. Младеновиќ, Ј. Гмитровиќ и др.

кривопаланечкиот говор (КП) и овчеполскиот говор (ОП). Освен дијалектните текстови од Божидар Видоески и неговата монографија за кумановскиот говор, користев дијалектолошки трудови од повеќе наши и странски дијалектолози напишани за ова наречје (в. Литература). На српската територија анализирани се говорите од призренско-тимочката дијалектна област и тоа: лужнички говор (Л), запањски говор (З), гранични лужничко-запањски (ЛЗ) и јужноморавски говор (ЈМ) и гранични сврљишко-запањски говор (СЗ). Еве што вели Павле Ивиќ за призренско-тимочките говори: „призренско-тимочка област, иако из перспективе српског књижевног језика и већине српских дијалеката изгледа необична по многим одликама, у ствари не спада у особене дијалекатске формације. Појаве које обедињују све говоре те области по правилу се могу наћи и код суседа, било на једној или на другој страни. То даје призренско-тимочкој дијалекатској области изразито прелазни карактер. Привид особености те формације почива на специфичној комбинацији појава распрострањених шире.“ (Ивиќ 2009: 172-173). Ако на овој став на Ивиќ се надоврзе ставот на академик Божидар Видоески дека и нашите северни македонски говори имаат преоден карактер (Видоески 1998: 95), може да се заклучи дека имаме работа со еден широк македонско – српски дијалектен појас со сродни јазични прти кои во вистинска смисла на зборот се ризница за јазични особености. Каква е ситуацијата со употребата на партикулите *ке*, *би* и *да* на функционален и на формален план на оваа територија, ќе видиме во понатамошното излагање.

Конструкции со ќе

Ќе почнеме со анализа на конструкциите со *ќе*. Конструкциите со неменлива партикула *ќе* + презентска форма од глаголот што се менува за изразување на футурско значење се карактеристични за македонскиот стандарден јазик (Конески 1954: 209-217) и за поголемиот дел од македонските говори. Според класичните граматика конструкциите со *ќе* + презентски форми се нарекуваат идно време, а според школата на Зузана Тополињска, овие граматиализирани форми во македонскиот јазик ги нарекуваме кондиционал *praesentis*. Паралелно во современиот македонски јазик егзистираат уште две форми образувани со *ќе*: минато-идно време или кондиционал *praeteriti* и идно прекажано време или имперцептив *futuri*.

Каква е состојбата во дијалектите со овие форми? Во западниот дел од северните македонски говори се јавува само неменливо *ќе* и презентски форми на глаголот што се менува: *Ја ќе-в'ардим до-з'одина и ја ќе-га-з'емем.* (Тетово, ВП, Вид,² 391); *...н'уитите н'ародот з'арем от-Сл'атина к'орен ќе-не-'остане.* (Теарце, ВП, Вид, 401); *...ка̄т-ќе-се вр'атимо д'ома ќе-ти-к'ажем.* (Вратница, ВП, Вид, 402); *...ај з'еми-ме и-*

² Бидејќи најголем дел од дијалектниот материјал е од книгата со дијалектни текстови од Божидар Видоески (2000; види Литература), за обележување на примерите користени оттаму ја користам кратенката Вид.

м'ене, ја ќе-ти-б'идем к'ел'е, ќе-ти-с'инем в'ода.; „Е-е не-с'ом сл'ушаф 'оца ќе-сл'ушам с'ега к'оња“... (Диканце, Г, Вид, 404,405). Бошњаковиќ и Станковиќ во својот прилог за дел од говорите во Скопска Црна Гора (Побужје, Кучевиста) кај жителите што се декларираат како Срби, истакнуваат дека е завршен процесот на обопштување на к'е за сите лица во еднина и во множина за футур I: ..к'ој 'има ќе ш'ета, к'ој н'ема ќе ст'иска м'ушки.; „ја не 'умирам од б'олес“, в'ика, „ја ќе 'умру“, в'ика, „од ст'арос, н'ишто не м'е-боли“. (Бошњаковиќ и Станковиќ 2008: 329–331). Ќе наведем повеќе примери од скопскоцрногорскиот говор од тие материјали: *М'ого не, али м'алце ќе им д'аде, да ги з'алаже, да 'оноди д'еца. Што к'е-праиш? ... 'ако ги н'олажи с'с к'ожу, ј'агњики ќе се р'одив к'ожурици ќе б'иднев.* (Кучевиста, СЦ, Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 429, 430). Овде не забележавме примери со *ќе + да*. Сега ќе дадеме примери од источниот дел од северните македонски говори: *Он в'ика: т'ури, к'е-ти-пл'аку...* (Мирковце, С, Вид, 409); *...к'ат ќе-д'ојде 'она да-га-д'игне, ја ќе-гу-у'ану и т'аџ' к'-иду да-се-нап'ију в'оду.* (Куманово, КК, Вид, 413); *С'ак ќе-си-иду.* (Петралица, КП, Вид, 416). Божидар Видоески во својата монографија за кумановскиот говор констатира дека формите на идното време со прават со партикулата *ќе* или поретко *ку* (во козјачките села, т.е. во северниот регион на Кумановско), но можат да се сретнат и конструкции со *ќе + да* со обично футурско значење: *Шт'о ќе да р'аду Ст. Т'уј ќе да б'иде и ов'ај.* Ник (Видоески 1962: 221). Слична ситуација е регистрирана и во кривоаланечкиот говор: идното време се образува со партикулата *ќе* или *ку* (во северните и североисточните села), а може да се употреби и *ќе + да*: *Што ќе да раб'отимо Луке, И т'ебе ќе да те поб'еду. Ја ќе да ти к'ажу* Огут. (Стоевска-Денчова 2004: 112). Го нагласив фактот дека се работи за обично футурско значење, затоа што во македонскиот стандарден јазик со глаголските форми (презентски, имперфектни или перфектни) претходени од *ќе + да* не се искажува футур, туку претпоставка (Конески 1954: 210; Видоески 1962: 221). Во овчеполскиот говор којшто е крајниот јужен говор со јазични особености од северните говори, регистрирани се ваков тип примери: *ќе б'иду цел-н'ок на-деж'урство* (Ѓуѓанце); *кај-с'естра-ми ќе-с'ам в'ечер* (Црнилиште); *куде-с'естру-ми ќе-су/с'ам в'ечер* (Ѓуѓанце) (Додевска 2013: 69). Примери со *ќе + да* во овој говор не се забележани.

Какви футурски форми се карактеристични за призренско-тимочките говори? Во српскиот стандарден јазик формите за футур I се со менлив помошен глагол којшто може да биде препозитивно или постпозитивно употребен во однос на главниот глагол, односно формите се или сложени (*ја ћу радити*) или прости (*радићу*) (Пипер 2009: 396). А како е во призренско-тимочката дијалектна област? Ќе ги опфатиме говорите: лужнички говор, граничните лужничко-заплањски и

заплањскиот говор, па сè до јужноморавскиот³. Примери: *Чу ти к'упим ј'ену н'ову кош'ул'у.; Ако имам че једем.* (Призрен, Реметиќ 1996: 502); *С'а[к] куде н'ас, куде м'ене су се збир'але, туј па ќе дођев да легаф, па сабајле па ќе си 'идев, у суб'оту.* (Јуришиќ 2009: 298); *..да гу ка'жам, ов'ако че да ги пом'огнемо.* (Младеновиќ 2013: 352); *А ј'а куд'е чу, как'о чу, па т'уй низ њ'иве над'оле стрч'а, па у дол'инуту и 'он б'еше д'оле.; И какв'о че да об'ују?* (Добровиш, Л, Стан, 121); *Ай[де] че ни т'еру г'оре у Леск'овицу дол'еко у ћ'ораву стр'ану.* (Добровиш, Л, Стан, 124); *С'ъг, ет'е, зв'ала 'Олга Л'озу да ли че д'ойду. ...не м'огу к'ола су ни у кв'ар, док не опр'авимо к'ола, а ч'ича и стр'ина че“; к'аже, да д'ойду.* (Свође ЛЗ, Стан, 125), *„Гас'ете ви, м'и ќе уп'алимо, в'и гас'ете.“ Т'ија тр'уп ћу п'антим... (Златићево, З, Стан, 127); И м'ене ќе р'ани и какв'о ќе ми дад'е?; Па в'икам: „М'айке, куд'е си ме дал'а, слуга ли ќе сл'угу да сл'ужи?“ Ј'а кв'о ћу раб'отим, набутам се у он'уй шупљ'ину.; Изв'ади нож^м из 'уста јер ка-те ударим 'има га прог'унеи.* (Рамни Дел, З, Стан, 133-134); *Ма н'оге ме сл'уже, него ме с'ъд рук'а н'еће сл'ужи.; Н'ема, ќе п'омру дец'а, гл'адна, н'ема. 'Ако е проја, него гу н'ема.* (Долни Присјан, З, Стан, 139-140); *..партиз'ани ќе надвл'аду“; ...и К'рста ќе га испр'аћа...; ..„па благи, д'ай да р'учамо, па ћу ј'а идем на ов'и'а да д'авам, а ви б'еште д'ома“; ...море 'оћу си 'идем ја у шк'олу, 'ако ^hси застањ'уем.* (Гложане, ЈМ, Стан, 146); *„ж'ено, ќе идемо ми пр'аво, овде 'има ед'џн пут'џк, пр'аво ћемо.* (Јадовица, ЈМ; Стан, 158); *Е, с'ъ^ад^м ћу ти пр'ичам. Зн'аш, как'о е бил'о. Доће м'ой Д'аче и **ћ'е да 'иде** да тр'ажи Бр'ану, сн'айку.* (Конопница, ЈМ, Стан, 159-160); *знам да **ће да, да издају**, и да га узну и морали смо да гу дамо на Немци – пушку.* (Бинач, ЈМ, Станковиќ 2010а: 145); *...гл'аву ќе ти м'акнимо на т'ебе.; 'Ај ќе сл'ушам 'отац, па к'о да је р'екне, т'у'е.* (Клокот, ЈМ, Станковиќ, 2010б: 165). Од примерите од српските дијалекти се гледа дека помногубројни се конструкциите каде што е испуштен сврзникот *да*, според македонскиот модел, а идноста ја изразуваат конструкции со неменлива партикула **ће (че)** и ретки примери со менлива форма само во прво лице еднина (в.: Реметиќ 1996; Гмитровиќ 2008: 386; Јуришиќ 2009: 207; Станковиќ Д. 2018). Примерите што ги избрав погоре, изразуваат постериорни дејства или се дел од реалниот условен период (како во примерите *'ако ги н'олажи с'ас к'ожу, ј'агњиќи ќе се р'одив к'ожурци ќе б'иднев.; море 'оћу си 'идем ја у шк'олу, 'ако ^hси застањ'уем.*) со тоа што во првиот пример (од Скопска Црна Гора) *ќе* се појавува во аподозата на условната речница, а во вториот пример од јужноморавскиот говор *ќе* се јавува во протазата, ситуација неспецифична за македонските говори (Гајдова 2008: 143-152).

³ Бидејќи поголем дел од дијалектниот материјал за оваа област е ексцерпиран од монографијата на Станислав Станковиќ (2008) неговите примери ќе бидат обележани само со кратенката Стан.

Сега ќе дадеме примери за итеративни настани за кои се претпоставува дека ќе продолжат и во иднина а кои во македонските дијалекти се изразени со *ке* + презент: *И младож'ењата и св'ите и т'огај ќе-д'ојде, п'рстење ќе-им-т'ури п'опот на-р'еон н'ејзин ш'о-е...* (Тетово, Лаброска и др. 2012: 211); *Пред-Митровдан једну-недељу, к'е-почнемо куќарицу да-праимо. Севте колку-едно-метро напра'имо и к'е-гу-покриемо.* (Мирковце СЦ, Вид, 408); *Ке-п'ојдеш на-соб'ор, ќе-се-пром'ењиш, што ќе-обл'ачиш: ќе-обл'ечеш пам'учна кош'уља в'езена, ...* (Добровница КК, Вид, 420); *..и п'етата к'ора ќе-т'уриш 'урда и ј'ајца ќе-разм'утиш и по-ц'елата к'ора ќе-нап'ѓскаш. Тука ц'елата к'ора ќе-б'иде 'урда и ј'ајца.* (Додевска 2013: 185). Во кумановскиот и во кривоаланечкиот говор за изразување итеративност може да се употреби, исто така, презентот од свршени глаголи, што е нагласено од страна на авторите Б. Видоески и Е. Стоевска-Денчова во соодветните монографии: *Он'ија д'еца пол'ајчка, пол'ајчка порасн'але, зам'инев, изм'ијев, зам'инев, изм'ијев гу м'ајкуту, исч'истив, изм'иев, изб'аѓав.* (Куманово; Видоески 1962: 226); *За-б'адњи в'ечер зам'есиме-си вечерник', ом'есиме, з'елник ус'укаме, па се-наш'ари веч'ерникот...* (Стоевска-Денчова 2004: 115).

Во призренско-тимочките говори регистриравме многу повеќе примери за повторливи дејства со употреба на презентски форми од свршени глаголи: *А т'џ м'и смо, м'и смо рад'ели и рад'ели. М'и пос'еемо г'рснице, г'рснице пос'еемо, па 'има да бр'анимо от пилет'ија да н'е, да ги не покљ'ују, докл'е д^а н'икну. Има да порасту голем'е и п'осле чемо да, да об'еремо белойће, па че и натопимо, па т'џ има да наберемо црнойк'е.; И м'и 'идемо и н'осимо кр'ошњу, кр'ошњуту н'осимо за ј'ајца да зб'ирамо....не-дин'ара че ни дад'у зашт'о по'е...п'евамо.* (Добровиш, Л, Стан, 122); *И т'џ им ... т'уримо он'ија вен'џ на котл'е, па ги промуз'емо, помуз'емо ги, па р'учамо. Па т'џк поседим'о м'алко, па ги па п'уштиме, п'а ст'оку п'уштиме. И т'ако е т'о б'ило.* (Златићево, З, Стан, 128); *...н'а низ едн'о к'амење к'о 'идем над'оле, 'али 'има да сл'егнем на пут'ину. Кад^м сл'егнем на т'уй пут'ину, 'има бр'анишите и њ'ива 'из^а т'ой бр'анишите.* (Рамни Дел, З, Стан, 134); *Обер'емо си гр'озје, п'а си скљ'укамо, па си сип'уемо у б'уре, па се он'о, сл'егне, па к'ад ... 'ак... кат си 'оћемо б'ело да си от'очимо, ми си от'очимо б'ело, па си п'осебно с'инемо у б'уре, дрвена бурети'а.* (Долњи Присјан, З, Стан, 137); *Напрост'ирамо ги по Мар'аву, напрост'ирамо, па се ис'ушу, па ги док'арамо с'ас б'иволице д'ома у к'ола, па зд'енемо у куп'арку.* (Гложане, ЈМ, Стан, 145); *Сабаље старејка ће испраћав, грејев ракију. Петла преко ноћ кољав. Старејко тражи кокошку. Па идев, па фатив старејкови момци кокошку или петла, па доносив. Па гњетев паре у уста на кокошку ели на петла, што фатив. Турав паре, мучив оној животињу.* (Прешево, ЈМ, Трајковиќ 2015: 420). Ваквата употреба покажува дека призренско-тимочките говори чуваат една постара состојба на изразување на итеративност со самостојно

употребени презентски форми од свршени глаголи. Погоре болдираните примери, пак, покажуваат еден посебен вид идно време образувано со безлично употребен глагол *има* + субјунктив, што го констатирав на повеќе места во српските дијалектни текстови. Ваков вид идно време искажува особена увереност, односно задолжителност во реализирањето на дејството, познат им е на сите балкански говори, во северните македонски говори не е многу чест (Гајдова 2008: 144), иако го регистриравме во северните вратничко-полошки говори како специфичен (*Абе што-д'а-кажем, млогу има да-зборим, ми-се-чини 'уште н'ојке ќе-'остарем зб'орејки*; Лаброска 2012: 86).

Што се однесува до формите на кондиционалот *praeteriti* во македонскиот јазик, тие се образуваат од *ќе* + имперфектни форми на глаголот што се менува, но во дел од северните говори, посебно во кумановските и во кривопаланечките, има парадигми и со менливи форми на *ќе*, односно на глаголот *сака*. Тоа се, според класичните граматика, формите на минато-идното време, време што во српскиот стандарден јазик не постои како такво (види Пипер 2009: 396). Примери од западните северни говори: *Ќе-д'ојдеше на-в'ечера, па-ќе-си-'иде д'ома.; И татко-ми, кој-ќе-ме-видеше у црква седимо свите и не речеу нипто...* (Лаброска и др. 2012: 77). Примери од кумановски: *Т'еше да 'умру од м'уку Кум; Ја там т'еше да га дам АГС; За м'алко т'еше да п'аднеш Пс; Т'есмо да му к'ажемо Ром; Св'е т'еа да не ут'енав АГС; За м'алко т'ева да заг'инев. За м'алко к'ола т'ева да п'аднев у дол Ром; - Или: Бре, за малко ќеше да п'адну и да си искршу н'огу. Ром Ќеше да з'ему и ја Град....* (Видоески 1962: 222-223). Примери од кривопаланечкиот говор: *Т'ешо да 'умрем от срам Добр; т'еше да п'аднеш Ос, т'еше да от'иде и он Габ; т'еме да запл'ачеме Гр; т'ете да заг'инете Пал; т'еа да се пок'ољат Кон; т'еше да се р'оди н'ешто да зав'рнеше Трн; Т'ешоме да 'идеме и н'ие да б'ете каз'але Добр.* (Стоевска-Денчова 2004: 113). Од последните два примера експлицитно се гледа употребата на овие форми за изразување на иреален услов во аподозата на условниот период, една од основните функции на овие парадигми и во стандардниот јазик и во дијалектите. Во примерите каде што нема условна реченица, се искажува нереализирана намера за некое дејство при што секогаш се подразбира и нереализацијата на условот поради којшто дејството не се реализирало. Во овчеполскиот говор минато-идното време се образува на два начина: 1) со неменливото *ќе* и со имперфект од глаголот што се менува: *Б'еше р'ачно. Да-пр'едеш, па-ќе-га-осн'овеше т'оа от-в'уна.* (Додевска 2013: 183); но и 2) со менлива форма на помошниот глагол *сака* + да конструкција: *к'еше да б'идам, к'емо да б'идемо* итн. (Додевска 2013: 70). Во текстовите сретнавме и употреба на формите со *ќе* што во македонскиот јазик служат за прекажување: *Сн'ек, сн'ек, сн'ек и ќе-се-жен'ил н'екој комш'ија, св'адба ќе-пра'ил.* (Додевска 2013: 184). Вакви менливи форми на македонска територија се сретнуваат само во

источниот дел од северните говори, а границата е кај скопскиот говор, каде што колегата Цветановски забележал еден амалгамиран (менливо-неменлив) пример, кој егзистира како застарена форма паралелно со вообичаеното неменливо *ке* + имперфект: *За м'алце и ја кеи-да-вл'езеф т'аму./ К'-одеф Ск'онје да-не-ме б'олеа н'осете.*

Во текстовите од призренско-тимочките говори сретнавме малку примери со менливи форми на глаголот *сака* што личат на кондиционал *praeteriti*, но во кои глаголот *сака* може да има и самостојна употреба: *С'ал ј'ен оч'аше да ми пом'огне; И 'он св'акому оч'аше да уч'ини.* (Реметиќ 1996: 526); *...тад ние т'еа т'атко да и ст'аве, тад свадба била, ја да изађи* (Клокот, ЈМ, Станковиќ 2010б: 167); *ј'а т'еја сам да б'егам у Ж'ивоју, преко тар'аве и да б'егам.* (Бинач, ЈМ, Станковиќ 2010а: 145). Според заклучокот од З. Голомб, новиот кондиционал со *кеше* + инфинитив/да-презент, во српскохрватскиот јазик се употребува само за условни дејства во минатото или поретко во сегашноста, но не и во иднината како во македонскиот јазик (и во бугарскиот) каде што овие парадигми не се временски ограничени ами се користат во аподозата на условните реченици за сите временски односи. Понатаму, Голомб вели: „Różnica ta polega na różnicy stopnia ewolucji dawnego futurum praeteriti, kategorii w sadadzie czasowej, w kierunku conditionalu, kategorii modalniej: w języku macedońskim i bułgarskim ewolucja ta osiągnęła etap ostatni, w języku serbochorwackim widaje się znajdować na etapie przedostatnim.“ (Gołąb 1964: 109). И со право заклучува Голомб дека пречка за понатамошно ширење на употребата на овие конструкции е живоста на формите на потенцијалот, т.е. стариот кондиционал со *би*, којшто преку стандардниот српски јазик *ке* ги сопира дијалектите да ги шират овие балкански форми. Ова е заклучок пред шеесетина години. А што заклучивме ние од употребата на теренот на призренско-тимочките говори? Заклучивме дека овие конструкции со *ке* + имперфект / *кеше* + да+презент, не само што не се употребуваат често, туку во текстовите што ги анализиравме (прочитани се над 200 страни дијалектни текстови), речиси и да ги нема! Во северните македонски говори исто така не се многу фреквентни формите на кондиционал *praeteriti*; во вратничко-полошките говори ги има, но главно со значење на мината итеративност, во скопскиот, кумановскиот говор и во кривопаланечкиот говор најдовме само неколку примери, и тоа со значење на нереализирано дејство, со површински изразен или неизразен услов, а во магистерскиот труд за овчеполскиот дијалект најдовме форма на имперцептив *futuri* со значење на прекажано постериорно дејство (Додевска 2013: 184): *Сн'ек, сн'ек, сн'ек и ке-се-жен'ил н'екој коми'ија, св'адба ке-пра'ил.* Значи, формите на кондиционалот *praeteriti* не се многу вообичаени за северните македонски говори, а речиси и да ги нема во српските јужни говори, каде што иреалниот услов би требало да се изразува со *би-*

конструкција односно со потенцијалот, што ќе видиме во понатамошниот текст.

Конструкции со би

Партикулата *би* е дел од можниот начин односно потенцијалот во двата стандардни јазика, српскиот и македонскиот, со таа разлика што во македонскиот јазик таа се образува од неменливата партикула *би* и *л*-формата од глаголот што се менува (Конески 1954: 217-218), а во српскиот јазик официјално постојат две форми за потенцијал (I за сегашно време и II за минато време) при што и во двата случаи имаме менлива форма на помошниот глагол *бити*. Формите со неменливо *би* се оценети како супстандардни (Пипер 2009: 402). Еве каква е ситуацијата во говорите што ги анализираме.

Во текстовите од македонските северни говори кај Видоески (2000) сретнавме малку примери со партикулата *би*: *...ако си с'ака• да ти р'абота, би си з'е• сел'анка*. (Челопек, ВП, Вид, 394); *А мори с'есро, ј'а не-би-с'акала н'ишто, да-ме-з'еме кув'арица да-му-б'идем и со-м'анце да-се-н'ајадем 'убај. По-т'оа тр'еката р'екла: А-бре с'есре, да-зн'ае ц'арот м'ене да-ме-з'еме, ј'а би-му-р'одила дв'е-деца со златн'и-косе*. (Сиричино, ВП, Вид, 396); *Д'али би-с'акал да-б'идемо бр'ака?* (Љубанце, С, Вид, 411). Пример сретнавме и во материјалите собрани од Станковиќ од селото Кучевиста, Скопска Црна Гора: *Да сте д'ошле н'екња б'ил е к'омат. Би в'иделе*. (Станковиќ, Бошњаковиќ 2015: 428). Во монографијата за горанскиот говор од Младеновиќ има повеќе примери со *би*: *Да сом знала би удрила брата; а би га зеле; да сом дрво би изгореф; Да 'учиш, би си п'оложишф; би си га з'еф, шо не си г'а-зеф; да зн'ате тога би сме ћ'иниле м'уабет..., а ќе би сте 'остајле– р'еко; би сте ме з'еле, в'ие би сте д'онесље, н'е би сте ураб'отаље* (Младеновиќ 2001: 436-437). Во поглед на употребата на овие форми Младеновиќ го дава следниов коментар: „Потенцијал типа *би*+радни придев знатно је обичнији него у ЗПМ (западномакедонским) говорима, у којима се замењује новијим конструкцијама са *ќе*, непознатим у ГГ (горанским говорима)“ (Младеновиќ 2001: 436). Овде авторот Младеновиќ дава два заклучоци од кои со првиот ќе се согласиме, имено, дека се работи за стара конструкција која се чува во горанските говори како поархаични, а со втората, дека конструкциите со *ќе* се непознати во горанскиот говор нема да се согласиме, барем судејќи според нашите материјали.

Според ексцерпираниот материјал излегува дека во западниот дел од северните говори, конструкциите со *би* поприлично се чуваат. Да видиме каква е ситуацијата во источниот дел. Во монографијата за кривоаланечкиот говор, Стоевска-Денчова ја дава парадигмата на можниот начин (*ја би викал/викаја, ти би викал/викаја, тој би викал/викаја* итн.; Стоевска-Денчова 2004: 114), но во текстовите примери не најдовме. Во монографијата за овчеполскиот дијалект исто

така е дадена парадигма на можен начин (*ја би им'ал, ти би им'ал, тај би им'ал* итн.; Додевска 2013: 71), но исто така, нема примери во текстовите. Во монографијата за кумановскиот говор, Б. Видоески за можниот начин пишува: „Оваа форма и овде, и во другите северни говори, е нешто пожива отколку во појужните наши дијалекти“, и ги дава следните примери: *А ти иштрбане, што си иштрб, па не мож' да јадеш, а и ти би се нафурија*. ХВ 340; *Е, да си т'и на м'оје м'есто и т'и би се љут'ија*. Ник. *Па и он би те за т'ој дотеп'аја. – И расцафн'але би ти се како трендафил. – Рекн'ала би ти 'она тики срам'ује се*. Во дадените примери би изразува услов, без разлика дали површински имаме условна или друг тип реченица. Видоески понатаму укажува дека се забележани и примери каде што би изразува и желбено значење: *Ја би ти и у кол'ибу д'ошла*. и др. со забелешка дека сепак е ретка ваквата употреба со чисто желбено значење, ами почесто во клетвите и благословите се употребуваат конструкции со да: *Бог да га уб'ије Ром; да осл'епиш Куманово*. (Видоески 1962: 235). Условните реченици со би, што ги дава проф. Видоески се всушност дел од дијалектните текстови од неговата монографија: *Да-'има гр'ој'е с'ага, ј'а би-ти-д'аја м'оју сн'аву за тв'ојега с'ина.*; *...он да-дав'аја не-би-бидн'аја г'азда*. (Видоески 1962: 275). Но, истакнува Видоески, условен период во други случаи се изразува со *теше + да + презент*: *Т'еше да н'оси к'амење за бр'азду, па не зн'ам што направ'и*. Пч. *Т'емо да га вр'лимо*. Жег. (Видоески 1962: 235).

Во српските дијалекти сретнавме пофреквентна употреба на конструкции со би и тоа со повеќе значења: *А ј'а с'амо н'а бога што съм, т'вг би по'гин'ула, али ј'а сь'ам ...* (Добровиш, Л, Стан, 121); *И он'и би си прошл'и мирно, ал он'а се н'ојави и ј'урнуше одон'уда и овд'е ни ...* (Златићево, З, Стан, 127); *А 'он дойд'е им т'атко, чов'ек б'ио св'ое, ит'а да ти к'ажем, шес'ет г'одине да е им'ал, т'у, в'ише не в'ер... не би зн'ал...* (Рамни Дел, З, Стан, 135); *С'вг што н'осу дец'а д'ом, такв'о да сам им'ала з^а у соб'ор, ј'а би, ј'а би бил'а, л'еле м'айке!* (Гложане, ЈМ, Стан, 149); *Па тр'еба се т'уй к'ола држ'иу да не би н'ала.*; „*Хв'ала ти, ј'а би си ги остав'ија т'уй, т'и ми ги пр'еведе*“. (Ладовица, ЈМ, Стан, 158); *Кр'агој'евка н'ушка, н'ов ка'ши, а не би гу д'ал и ту н'ушку, изд'аја јед'ан њ'ов'ек*. (Бинач, ЈМ, Станковић 2010а: 145); *Да си б'еше потрај'ало још м'ало, све би уништ'ило*. (СЗ; Гмитровић 2008: 414). Како што се гледа од примерите, во сите дијалекти од призренско-тимочката дијалектна област сретнавме примери со би надвор од коментарите на монографистите. Тоа укажува на заклучокот дека конструкцијата со би, иако од формален аспект упростена во овие говори како и во македонскиот јазик, од функционален аспект ги чува повеќето свои функции што ги има и во стандардниот српски јазик: во аподозата на условниот период (*они би се сетили / они ќе се сетили*; в. Гоѓаб 1964: 101), за изразување можност/неможност (болдираниот пример), во адверсативни и во целни релации. Кај Младеновиќ во описот на говорот

на селото Гатње (јужнокосовско), најдовме и примери со *би* за наративен потенцијал: *Куде н'ас мл'ого удар'але ј'ато в'уци. Би д'ошле от'уд, у Марјево, па би 'ишле кри Ш'ару.* (Гатње, Младеновиќ 2013: 365). Во македонските северни говори, пак, конструкциите со партикулата *би* се навистина раритет во дијалектните текстови, и тоа не само во северните говори, туку и во западното наречје (Лаброска 2018: 78) и овде тие главно се употребуваат во аподозата на условниот период или за изразување прекор (*би си га з'еф, шо не си г'а-зеф*), а поретко и со желбено значење (*Ја би ти и у кол'ибу д'ошла*), паралелно со партикулата *да*.

Конструкции со партикулата да

Сега ќе се осврнеме на конструкциите со партикулата *да* во македонските и во српските соседни говори. Во македонскиот јазик нема инфинитив (со исклучок на негови остатоци во некои дијалекти; в. Конески 1965: 151), туку тој е целосно заменет со *да*-конструкција односно со субјунктивните форми, при што сите релации со надреден предикат од втор ред во сферата на нефактивноста се искажуваат со *да*-конструкција, а и дел од сврзничките предикати го имаат *да* во својот состав (*за да, пред да, без да*). Во македонскиот јазик *да*-конструкциите ги толкуваме како парадигми на субјунктивот формирани под балканско влијание со адвербалниот формант *да*, при што постојат 3 парадигми: субјунктив *praesentis* и субјунктив *praeteriti* и субјунктив *perfecti* (кој се употребува главно во протазата на прекажани условни реченици). Ќе дадеме примери од дијалектните текстови: *Ѓи-с'обра • парт'алите и без-да-се-п'оздрави јопе т'ргна • н'а- гурбет.* (Једоарце, ВП, Вид, 400); *Ј'а, ма-с'ин-ми м'ој р'екал, да-н'е-биде т'ол'ку г'олема пл'ата, н'омала да-б'иде.* (Теарце, ВП, Вид, 401); *М'ори ж'ено, н'е-смејем да-ти-к'ажем, ако-ти-к'ажем, ја ќе-умрем.* (Вратница, ВП, Вид, 402); *И га-пр'акала да-иде у-орман. 'Еднуш му-р'екла н'асат да се н'е-врати.* (Старе Село, ВП, Вид, 404); *Идите праи'ајте-го да-не-с'ака да -се-ж'ени?* (Диканце, Г, Вид, 405); *Се-с'абрале дев'ојчиња н'а-вечер да-пр'едав.* (Кучково, СЦ, Вид, 406); *С'еди д'едо, да-ти-д'онесем в'ино, да-п'ушитим од-б'а'чвуту.* (Кучково, СЦ, Вид, 406–407); *Д'али кв'ачку да-н'арани, д'али да-м'ути, д'али леб' да-н'ече, цр'епња му-г'ори.* (Мирковце, СЦ, Вид, 407); *Настрад'ин-оја с'акал да-се-ж'ени.* (Мирковце, СЦ, Вид, 409); *И-едн'о време сак'але-си да-зап'алив тут'ун...* (Куманово, КК, Вид, 413); *И-д'але 'уредбу от'а'к ст'ар чов'ек да-се-не-уб'ије, зашт'о он каж'ал с'емињата.* (Руѓинце, КК, Вид, 415); и од монографијата на Видоески: *Так'ој си-је-т'ој, от-с'удбину н'икој не-м'оже да изб'ега.* (Куманово, Видоески 1962: 278). Овде ќе дадеме и примери од материјалите од скопскоцрногорскиот говор и од овчеполскиот говор: *Мл'ого не, али м'алце ќе им д'аде, да ги з'алаже, да 'оноди д'еца. Што к'е-праиш? Кад н'емаш св'оје, м'ораиш т'уѓо да га пр'ибереш.* (Кучевиста, СЦ, Станковиќ, Бошњаковиќ 2015:

429, 430); *П'амук тр'еба да-испр'едеш, па-да-иск'аеш, па-тог'ај да-обл'ечеш.*; *Г'утуно с'ака да-н'емаш др'уга р'абота, па-да-га-раб'отеш, а др'уги р'аботи п'уно, кај-т'утун ќе-раб'отеш.* (Гуѓанце, ОП, Додевска 2013: 188). Од примерите се гледа дека регистриравме само конструкции со субјунктив *praesentis*.

Во српскиот стандарден јазик инфинитивот постои како неменлива глаголска форма (Пипер 2009: 395), т.е. како глаголска форма за именување на дејството, но, под влијание на балканското јазично опкружување, и во српскиот јазик во повеќе ситуации доаѓа до заменување на инфинитивот со *да*-конструкција, како и во македонскиот јазик. Каква е ситуацијата на теренот на призренско-тимочките говори ќе видиме од примерите што следуваат: *Он'а рек'ла: „Нем'ој ми се н'адаме“*, *к'аже, „не м'огу к'ола су ни у кв'ар,...* (Свође ЛЗ, Стан, 125); *Ако е жив и здр'ав да под'игне с'џг д'але к'ућу наг'ор, н'ек си ис'ели д'ецу там и гот'ово.* (Свође, ЛЗ, Стан, 126); *...сл'уга ли сл'угу ќе сл'ужи!? 'Он на грб'ину н'оси д'а, да ед'е 'он, и ј'а ...* (Рамни Дел, 3, Стан, 133); *М'и несм'о м'лого купов'али. К'о ј'а п'антим да е ... д^а куп'уемо овак'ој н'ешто, но си св'е р'учно.* (Златићево, 3, Стан, 129); *...А-в'ија Рад'ивоја рек'ъл: „Е па, б'або, ми дет'е не м'ојж з'орле^м да уб'ијемо“* *к'аже,...* (Рамни Дел, 3, Стан, 133); *„К'рсто, нем'ој н'игде да 'идеш, у н'в'едну нем'ој добров'олно д-'идеш,... За кон'опле да ти пр'ичам.; К'џд ме одр'еду да 'идем, м'ора да 'идем.; И н'есам тел'а да ост'анем, да не 'идем у шк'олу.* (Гложане, ЈМ, Стан, 146, 150). Но и без партикула *да*: *...море 'оћу си 'идем ја у шк'олу, 'ако ^hси застањ'уем.* (Гложане, ЈМ, Стан, 150); *„Пл'анина т'и е к'ао г'од у б'орбу к'ат н'оћеш, н'е знаш шт'а те м'ојж^e зад'еси у пл'анину.* (Ладовица, ЈМ, Стан, 159); *И т'ој ти 'оћу к'ажем да е био г'орки живот.* (Конопница, ЈМ, Стан, 159); *Да си б'еше потрај'ало још м'ало, све би уништ'ило.* (СЗ; Гмитровић 2008: 414). Погоре болдираните примери се специфични по тоа што во предикатскиот израз што го бара модалниот глагол инфинитивот е изразен само со форма за презент, без партикулата *да* (значи имаме замена на инфинитивот само со презентска форма!), што всушност е една мешавина на српско-балкански модел на субјунктивот, односно комплетно губење на експонентот на подредените искази во сложената реченица. Тоа е уште еден показател на незавршеноста на процесите на „балканизација“ на јужните српски дијалекти. Што се однесува до функциите што ги изразуваат субјунктивните форми во примериве и од српските и од македонските дијалекти, тие се следниве: 1) предикатски израз како дополнување на надграден предикат со деонтичка модалност (*мора, сака, може*) кој може да биде изразен површински, но и не мора, па тогаш имаме императивни форми за оние граматички лица кои немаат специјализирани императивни форми или просто се изразува идност односно настан што се сака да се реализира по моментот на зборување вклучувајќи ги тука и оптативот и хортативот; 2) дел од сврзнички

предикати кои до себе бараат субјунктив; временски, допусни, целни, условни, (најчесто во протазата на условни реченици); 3) предикатски израз како дополнување на надграден предикат од втор ред (глаголи што бараат до себе реченично дополнување), нешто што може да претставува и фактивен исказ (како во примеров: *о'ју к'ажем да е б'ио г'орки ж'ивот*) и што во македонскиот јазик се изразува со други сврзници, а не со *да* (обично *дека, оти*), но во северните македонски говори е можно исто како во српските: *Д'ошле самов'иле да се б'ањав и говор'иле да на н'екога ц'ара им'ало к'ерка кор'ава*. (Кумановско; Видоески 1962: 239).

Заклучок

Новиот балкански кондиционал односно *идното време* со неменливата вербална партикула *ке* се сретнува на целата територија на македонските северни говори и на српските призренско-тимочки говори со основното футурско значење и со значење на реален услов. Повторливоста која се подразбира како предложување на серијата настани и во иднина, во македонските говори се изразува со *ке*, а во српските доминираат презентските форми од свршените глаголи. Минато-идното време (со неменлив, но и со менлив помошен глагол *velle*) кое како посебна временска парадигма се развило само во македонскиот јазик за да ги покрие функциите што претходно ги извршувале две форми (стариот кондиционал со *би* и формите за сегашно време од свршените глаголи), се сретнува само на македонската страна на државната граница и со него се изразува иреален условен период и итеративност во минатото. Во српските говори, пак, иреалниот услов се изразува со *потенцијалот* т.е. со конструкциите со *би* (неменливо на двете страни на границата), коишто во српските дијалекти имаат поголема употреба, а во македонските дијалекти помала употреба (со исклучок на горанските говори кои ја чуваат во поголема мера оваа конструкција). Потенцијалот т.е. *би*-конструкциите на српската јужна дијалектна територија го зачувале и своето значење за изразување можност во адверсативни и финални релации, нешто што е поретко во македонските северни говори, а и значење на наративност односно итеративност. И на крајот, по целосното губење на инфинитивот во призренско-тимочката дијалектна област, функциите на конструкциите со *да* се разновидни и речиси целосно се совпаѓаат со функциите на македонските *да*-конструкции т.е. субјунктивни парадигми, со таа разлика што во српските дијалекти е можна појава на зависна глаголска форма без експонентот *да*, наспроти појава на *да* во идното време, нешто што не се сретнува во западниот дел од македонските северни говори.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошњаковић Жарко, Станковић Станислав 2008, „Из говора Скопске Црне Горе“, *Прилози проучавању језика*, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 327-340.
- Видоески Божидар 1962: *Кумановскиот говор*, „Посебни изданија“, кн. 74, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Видоески Божидар 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик*, I, МАНУ, Скопје.
- Видоески Божидар 2000: *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Гајдова Убавка 2008: *Условниот период во дијалектите на македонскиот јазик*, ИМЈ „Крсте Мисирков“, посебни изданија, кн. 51, Скопје.
- Гмитровић Јасмина 2008: „Говор села Милушинца (у Сокобањској котлини)“, *Српски дијалектолошки зборник LV*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд, 323-428.
- Додевска Македонка 2013: *Овчеполскиот и словенечкогоршкиот (горичански) дијалект – две паралели во јужнословенскиот јазичен свет*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје (одбранет магистерски труд).
- Ивић Павле 2009: *Српски дијалекти и нивова класификација* (приредио Слободан Реметић), Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Јуришић Марина 2009: *Говор Горње Пчиње, гласови и облици*, монографије 6, Институт за српски језик, САНУ, Београд.
- Конески Блаже 1954: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*, дел II, „Просветно дело“, Скопје.
- Конески Блаже 1965: *Историја на македонскиот јазик*, Кочо Рацин – Скопје, Просвета – Белград.
- Лаброска В. и др. 2012: Лаброска В., Гајдова У., Давкова-Ѓоргиева С., Цветановски Г., Томовски Д., *Вратничко-полошките говори – духовна ризница*, „Посебни изданија“, кн. 74, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Лаброска Веселинка 2018: „Функциите на партикулата БИ во западното македонско наречје“, *Статусот на модалната морфема би во македонскиот јазик и нејзините функционални еквиваленти во другите словенски и несловенски јазици*, Морфосинтаксички студии IV, Истражувачки центар за ареална лингвистика, МАНУ, Скопје.
- Младеновић Радивоје 2001: *Говор шарпланинске жупе Гора*, САНУ, Институт за српски језик, Београд.
- Младеновић Радивоје 2013: *Говор јужнокосовског села Гатње*, монографије 18, САНУ, Институт за српски језик, Београд.
- Пипер Предраг 2009: Малцијева Вјара, Тополињска Зузана, Ђукановић Маја, Пипер Предраг, *Јужнословенски јазици: граматичке структуре и функције*, У редакцији Предрага Пипера, Београдска књига, Београд.
- Реметић Слободан 1996: „Српски призренски говор. I (гласови и облици)“. *Српски дијалектолошки зборник*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, Београд, кн. XLII, 319-614.

- Реметић Слободан 2000: „Призренско-јужноморавски дијалекат у светлу македонског утицаја“, XXVI Научна дискусија на XXXII меѓународен семинар за македонски јазик литература и култура, Скопје, 87-103.
- Слободан Реметић 2004: „Српски народни говори Косова и Метохије у светлу међујезичке и међудијалекатске интерференције“, *Јужнословенски филолог*, LX, Београд, 113-123,
- Реметић Слободан 2005: „Статус пограничних говора у делу Божидара Видоеског“, *Ареална лингвистика, теорији и методи*, МАНУ, Скопје, 337-348.
- Станковић Станислав 2008: *Границе призренско-тимочких говора у власотиначкоме крају*, монографије 5, Институт за српски језик, САНУ, Београд.
- Станковић Станислав 2010: „О дијалектолошкој екскурзији у витинскоме крају у Горњој Морави (извештај, напомене о говору, дијалекатски текстови)“, *Зборник радова Филозофског факултета*, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 519-540.
- Станковић Станислав 2010а: „Из говора села Бинач у Горњој Морави (лингвогеографска скица и дијалекатска грађа)“, *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Кососу и Метохији, књига 1*, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 139-156.
- Станковић Станислав 2010б: „Из говора села Клокот у Горњој Морави (лингвогеографска скица и дијалекатска грађа)“, *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Кососу и Метохији, књига 2*, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 161-170.
- Станковић Станислав 2012: „О аутохтоним српским народним говорима на тлу Републике Македоније. Истраживање, стање, перспектива, *Теренска истраживања – поетика сусрета*, Зборник 27, (главни и одговорни уредник Драгана Радојичић), Етнографски институт, САНУ, Београд, стр. 153–166).
- Станковић Станислав, Бошњаковић Жарко 2015: „Анализа дијалекатскога текста (на примеру говора Скопске Црне Горе)“, *Philologia Mediana*, Ниш, стр. 417-437.
- Станковић В. Драгана 2018: *Говор врањске деце, предиколског и школског узраста-социолингвистички приступ*, Универзитет у Београду, Филолошки факултет, Докторска дисертација, Београд.
- Стоевска-Денчова Еленка 2004: *Кривопапанечкиот говор*, „Посебни изданија“, кн. 42, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Тополињска Зузана 1994: „Инфинитив vs да-субјунктив у формули velle-футура“, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Зборник радова са научног скупа, Ниш, 151-152.
- Тополињска Зузана 2008: *Z Polski do Macedonii, Studija językoznawcze, tom I, problemi predykcji*. Lexis, Kraków.
- Тополињска Зузана 2014: „Организација на не-фактивната зона на вербалниот систем во македонскиот и во полскиот јазик“, *Субјунктив со посебен осврт на македонските да-конструкции*, МАНУ, Скопје, 218-229.
- Трајковић Г. Татјана 2015: *Говор Прешева*, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. Ниш.

Цветановски Гоце 2004: *Каршијачкиот говор – Скопско, (со посебен осврт на синтаксата)*, Посебни изданија“, кн. 41, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

Gołąb Zbigniew 1964: *Conditionalis typu balkańskiego w językach południowosłowiańskich, z szczególnym uwzględnieniem macedońskiego*, Wydawnictwo Polskiej akademii nauk, Wrocław – Kraków – Warszawa.

Topolińska Zuzana 2008: *Z Polski do Macedonii, Studia językoznawcze*, tom I, problemy predykcji, Lexis, Kraków.

Expression of non-factuality in the border zone of the Macedonian and Serbian dialect areal

Summary

An analysis is made in this text of the specifics of expression of the grammatical category non-factuality in the dialects of the Macedonian and Serbian languages which are neighboring languages and on the one hand are Balkanized in a great part, whereas on the other hand they have preserved archaisms. The object of interest are the manners of expressing the conditional and the subjunctive in the Macedonian dialects of the entire northern zone of the Macedonian dialect areal and their corresponding manners in the Serbian border- tongues of the Prizren-South Morava dialect. It concerns the functions of the constructions with the particles *би*, *ќе* and *да* in the dialects of both of the neighboring languages. Up to what degree there is restructuring of the grammatical constructions with these particles, under the influence of the non-Slavic Balkan languages and how big the differences are between the Macedonian and Serbian neighboring dialects on this field is the subject which has been elaborated in this text.

Елени БУЖАРОВСКА, Универзитет „Св Кирил и Методиј“, Скопје

РАЗВОЈ НА ЕДНА НЕСЛОВЕНСКА ПОЈАВА ВО ПЕРИФЕРНИТЕ МАКЕДОНСКИ ДИЈАЛЕКТИ: ДИФЕРЕНЦИЈАЛНО МАРКИРАЊЕ НА ОБЈЕКТОТ

Апстракт: во оваа статија се толкуваат причините за аналитичкото маркирање на определени одушевени референти на директниот објект во југо-западните македонски дијалекти. Се смета дека диференцијалното маркирање на објектот со помош на граматикализираниот предлог *на* во овие дијалекти настанало заради контактот со соседните несловенски дијалекти. Во статијата се става под сомнение овој став и се изнесува хипотезата дека оваа иновација во периферните дијалекти е предизвикана од комбинација на семантички и прагматички фактори. Надворешните фактори, како што е јазичниот контакт, помогнал во настанувањето на оваа иновација. Хипотезата се докажува преку анализа на маркираните објекти во два постари дијалектни материјали. Резултатите од анализата покажуваат дека *на* прво се употребувал како падежен показател кој помагал да се разјаснат синтаксичките релации заматени под влијание на контактот, но со ширењето на оваа појава *на* се граматикализирал во дискурсна честичка која го бележи истакнатиот учесник на наративниот настан.

Клучни зборови: директен објект, падежен показател, јазичен контакт, внатрешнојазична промена.

1. Вовед

Во периферните македонски дијалекти определениот директен објект се маркира со акузативната заменска проклитика (обележана по лице, род и број), но исто така може дополнително да се обележи со предлогот *на*. Во јужните и југозападните македонски дијалекти граматикализираниот предлог *на*, покрај својата основна функција на дативен показател на индиректна зависност, се употребува во конструкциите на директна зависност. Со *на* се маркираат директните објекти чии референти се определени живи суштества, пред се луѓе, на пр. *Гу видех на Таки*.¹

Такво дополнително маркирање на падежниот однос во предметната литература е познато како диференцијално маркирање на објектот (*differential object marking*, DOM). Јазичите или дијалектите кои имаат ДОМ располагаат со два начина за обележување на директниот објект: преку различен падеж или дополнително аналитичко средство (на

¹ Засведочена употреба од страна на говорител од Ениде-Вардар.

пр. честица) ако се исполнети одредени семантички услови како што се определеност и одушевеност. Маркирањето на директниот објект со *на* сметаме дека спаѓа во ДОМ бидејќи е ограничено на именки со одредени семантички својства.

Оваа морфо-синтаксичка стратегија претставува типолошка одлика на редица јазици во светот² а нејзиното присуство во рамките на јужнословенските дијалекти заслужува поголемо научно внимание од типолошки аспект. Иако оваа синтаксичка иновација е опишана во дијалектолошките монографии за јужните и југозападните дијалекти (Пеев 1987, Видоески 1998, Лаброска 2003, Каранфиловски 2009), причините за нејзиното потекло и употреба не се потполно разјаснети. Дијалектолозите обично го наведуваат мислењето на Конески (1986) дека употребата на *на*-објектите се должи на контакт со ароманските дијалекти, но од сите аромански дијалекти само охридскиот³ го бележи директниот објект со предлогот *pi* како на пример во *l vizdui pi Taki* 'Го видов на Таки' (Марковиќ 2007).

Во оваа статија се става под сомнение контактната хипотеза бидејќи со неа не може целосно да се објасни потеклото на ДОМ во периферните јужни македонски дијалекти. За таа цел анализираме два стари извори во кои е првично засведочена употребата на *на*-објекти: Кулакиско евангелие (Mazón, Vaillant 1938) и збирката народни приказни на Стефан Верковиќ (Пенушлиски 1985). Евангелието потекнува од Кулакија, село во Лагадинско, регион северо-источно од Солун (Грција), додека повеќето од приказните од Верковиќ се запишани посеверно од овој регион, претежно во селата околу Енице-Вардар. Првиот регион (Лагадинско) бил под големо влијание на грчкиот јазик и според Цихун (Цыхун 1981) претставува „иновациска зона“ за јазични промени повеќето од кои претставуваат балканизми. И двата извора се создадени во исто време, во 1863 година.

Новата хипотеза што сакаме да ја докажеме преку истражувањето на двата наведени текста е дека појавата на ДОМ се должи на заемодејство на интралингвални и екстралингвални фактори, но и дека оваа иновација има внатрешнојазични корени.⁴ Сметаме дека употребата на ДОМ во периферните дијалекти е предизвикана од комбинација на семантички и прагматички фактори. Слично како и во конструкциите на индиректна зависност, каде што прототипниот референт на

² Над 250 јазици (Bossong 1984), (шпански, румунски, турски, хинди, еврејски, и др.). Во словенските јазици различно се маркираат машките одушевени од неодушевени именки во позиција на директен објект преку опозиција генитив наспрема акузатив (*Я вижу человека/забор*).

³ Соболев (Sobolev 2008) регистрира ДОМ во влашкиот говор на селото Крања во Тесалија како последица на влашко-грчки јазичен контакт.

⁴ Сличен став имаат Асенова и Алексова (Asenova, Aleksova 2008).

индиректниот објект е определена личност (позната и на двајца говорители), ширењето на ДОМ се одвивало според два параметра: +определеност, +човек (de Swart 2007, Kitillä 2006).

Но, врз тие два фактора се накалемил и третиот: важен статус на партиципантот во дискурсот (Dalrymple, Nikolaeva 2011), кој ја регулира употребата на ДОМ. По аналогија на дативните релации, каде обележаниот со *на* индиректен објект посочува на човек, во овие дијалекти *на*-маркирањето се пренесува на директен објект ако и тој посочува на определен човек. Всушност, настанува појзамување или генерализација на синтаксичката конструкција за индиректна зависност во релации на директна зависност.⁵ Но со оглед на тоа што самата објектна позиција е рематска (резервирана за лексички материјал со нова информација) определениот човечки референт го носи комуникацискиот фокус на изразот и станува прагматички истакнат.

За да ја докажеме гореизложената хипотеза ја применуваме теоријата на Комри (Comrie 1989) за вкрстување на семантичките улоги и граматичките релации во една прототипна транзитивна реченица, како и хипотезата за дикурсна функција на ДОМ (Dalrymple, Nikolaeva 2011) предизвикана од непрототипното вкрстување на тие релации.

Според Комри (Comrie 1989: 127), во еден прототипен настан со два партиципанта, првиот аргумент е определен човек-агенс а вториот е предмет со улога на трпител. На синтаксичко ниво, агенсот се реализира во субјектна позиција а трпителот во објектната. Ова претставува немаркирано вкрстување на семантичките улоги со синтаксичките позиции и секое отклонување од тоа резултира со поголемо маркирање на аргументите. Семантичките улоги на партиципантите се сигнализираат во реченицата со падежните наставки кај именките (што ги кодираат партиципантите) или аналитички преку граматикализирани предлози. Една од поважните функции на падежите е дискриминаторска, односно тие служат за разликување меѓу партиципантите на дејството (кодирани со именки).

Немаркираната распределба на семантичките улоги по синтаксички позиции ја следи т.н. скала на одушевеност. Реализацијата на субјектниот референт се спроведува според следните онтолошки принципи (Comrie 1989: 128): прво/второ лице > именски фрази со човечки референт > именски фрази со референт животно > именски фрази со неодушевен референт, додека кај директниот објект изборот на

⁵ Генерализацијата на дативната конструкција за двете глаголски зависности треба да се смета како копирање на конструкција (Heine, Kuteva 2005, Matras 2009), а не како синтаксичка заемка.

референтот ја следи спротивната насока на скалата: неодушевени > одушевени.

Во настанот во кој и двајцата партиципанти се определени луѓе, одушевеноста и определеноста на трпителот ја предизвикала потребата за неговото поголемо синтаксичко маркирање. Падежниот показател *на* го бележува вториот партиципant (трпителот на дејството) и истовремено сигнализира дека тој има важна дискурсна улога.

2. Улогата на контактот за појавата на ДОМ

Со оглед на подолго заедничко минато на балканските народи во состав на Отоманската империја, а посебно мултилингвизмот на населението од соседните несродни јазици се чини дека контактната хипотеза претставува едно логично објаснување на појавата на ДОМ во периферните македонски дијалекти. Во услови на мултилингвизмот расте потребата за поголема транспарентност на семантичките односи во реченицата, односно потребата да се изрази појасно кој е вршителот а кој е трпителот во еден транзитивен настан. Ако се земе предвид дека балканските словенски јазици имаат тенденција аналитички да ги маркираат граматичките релации со слободни морфеми (Lindstedt 2014: 169) и фактот дека македонските југо-западни дијалекти како конвергентна јазична зона⁶ претставуваат најбалканизирано јадро на балканскиот јазичен сојуз (Lindstedt 2000: 234), појавата на ДОМ во овие дијалекти не е изненадувачка.

Меѓутоа, резултатите од истражувањето што се претставени во оваа статија ја ставаат под сомнение улогата на екстралингвистичките фактори, а со тоа и валидноста на контактната хипотеза. Но улогата на контактот не треба да се потценува бидејќи преку контактот се создале благопријатни услови за појавата на ДОМ: заради меѓујазичното влијание показателите на зависност во реченицата биле замечени.

Таков став изразува и Тополињска (1995) во поглед на јужните дијалекти. Таа смета дека потеклото на аналитичкото маркирање на објектот може да се бара во контактот со грчкиот: интензивното меѓујазично влијание од грчкиот придонело за разнишаноста на именскиот систем во овие дијалекти. Бужаровска (Буџаровска 2001) ја разработува оваа хипотеза базирајќи се на фактот дека дативниот и акузативниот однос во северногрчките дијалекти се изразува со иста аналитичка конструкција заради генерализација на акузативниот падеж. Така, акузативниот определен член, кој сигнализира објектна зависност,

⁶ Џозеф (Joseph 2010) смета дека Балканскиот јазичен сојуз се состои од помали конвергентни зони.

е на истото синтагматското место како што е *na* во македонската дативна конструкција: *Dhino ton Taki* ‘(го) давам на Таки’ и *Vlepo ton Taki* ‘(го) гледам Таки’. Таа послужила како синтаксички модел за реплицирање на конструкцијата глагол +на + директен објект во јужните дијалекти, што упатува на заклучокот дека конструкцијата претставува синтаксичка калка. Но од друга страна и „домашната“ аналитичка дативна конструкција содржи *na*, па затоа не е исклучено дека токму таа послужила како образец за новата аналитичка акузативна конструкција во тие дијалекти.

3. Анализа

Во ова истражување ги прикажуваме резултатите од анализата на *na*-објекти во јазикот на Кулакиското евангелие (Mazón, Vaillant 1938) и народните приказни на Стефан Верковиќ (Пенушлиски 1985). Нашето истражување се базира врз квантитативна анализа: прво ги најдовме сите реченици во кои беше употребен директен објект (необележан и обележан со *na*) во секој од посочените извори, ги ексцерпиравме речениците со *na*-објектот и ги класифициравме според онтолошката припадност на референтот на директниот објект. Во следната фаза ги изброивме обележаните примери во секоја класа за да ги откриеме факторите одговорни за појавата и дистрибуцијата на *na*-маркерот. Овие квантитативни податоци ги користивме понатаму при објаснување на причините за употребата на *na*-маркирањето

Резултатите од анализата покажуваат голема разлика во дистрибуцијата на ДОМ во двата извора: во Кулакиското евангелие маркирањето со *na* е регуларно и речиси задолжително со сите определени референти што посочуваат на човек (227 обележени наспроти 10 необележени).

Употребата на ДОМ во Кулакиското евангелие Мазон и Вајан (Mazón, Vaillant 1938: 176) ја карактеризираат како неодамнешна локална иновација. Тие сметаат дека таа е резултат на проширувањето на дативната конструкција, а не резултат на ароманското влијание. Такво маркирање прво се појавило со синкретичните дативно-акузативните форми на личните заменки (*мене, тебе*), па се проширило на трето лице, чии референти се претежно индивидуализирани личности во еднина, на пр. *Isus ka a vide na majka mu, i na učenikut i ... na to šo miluvaši ...* (69/3),⁷ или *I on stana, a zel detito i na majka* (92/4) и др.

Сите лични имиња во Евангелието се маркирани со *na*, вклучително и оние машки имиња кои имаат акузативна наставка *-a*, па дури се среќава варијабилна употреба со ист глагол: *a našol na Filip*

⁷ Бројките во заградата го означуваат бројот на параграфот и редот во кој се наоѓа примерот.

(79/1) наспроти *našol na Simona* (85/9). Најчесто *na*-објектите се јавуваат со глаголите *види* (40 употреби), *слушне*, *праша*, *пушти* (21 употреба), *земе*, *викне* (14 употреби) и *најде* (11 употреби). За регуларизација на ДОМ зборува фактот што *na* се употребува и со генерични референти: *Ki prudosa⁸ brat na brat i tatko na detito* (137/9), *da miluvat na dušmanite* (34/8).

Меѓу обележаните директни објекти има примери во кои јасно се гледа дека нивните референти се истакнати од страна на раскажувачот како важни учесници во наративниот настан. Тие се употребуваат со акузативните заменки: *ka mu vide Isus na nih* (21/4), или со лични имиња: *a vide dve bratk'a, na Simon šo gu velea Petro i na Andrea na brat mu* (17/1).

Се забележува незначително проширување на употребата на ДОМ со референти што посочуваат животни и неживи материјални ентитети. Нестабилноста во таква употреба се рефлектира во варијабилноста во рамките на ист глагол, па така имаме: *a gleda na vālkot* (78/5) наспроти *a gleda vālkot* (108/5), или *a gledaa grobut* (60/1) наспроти *zaključile na grobut* (59/1). Претпоставуваме дека во маркирањето на животните и предметите преовладуваат дискурсни причини коишто не се толку очигледни кај примерите со персонални референти.

Можеме да заклучиме дека во Кулакиското евангелие со *na* се маркираат речиси сите директни објекти чии референти се определени луѓе, но исто така се маркираат неперсонални референти кои се сметаат за важни протагонисти во раскажувањето.

Се поставува прашањето за причините на настанувањето на ДОМ во овој дијалект. Како надворешна причина го сметаме јазичниот контакт со грчкиот јазик кој предизвикал не само лексичко позајмување туку и дестабилизација на именските категории на род, број и падеж. Тоа посебно ги погодило кратките заменки чија примарна функција е да го идентификуваат објектот. Во јазикот на Евангелието постои слободна варијабилност во употребата на клитиките за 3 лице: покрај *гу* (м.р. еднина) паралелно се употребува дативната клитика *му* (м.р.), акузативната *а* (ж.р.) и акузативната *и* (мн.), па така се среќаваат: *gu pita na negu* (7/16, 38/9) наспроти *mu pita na negu* (33/3, 46/7), *a vidohmi na Afendot⁹* (2/11, 153/10) наспроти *i vidoa na Stopanot* (5/5). Истото мешање се забележува кај клитиките *и*, *а*, *му*, кои се употребуваат и за именки од женски род и за множина, како во: *da i paragorisat¹⁰ na nei* (57/25), *mu paragorisaa na nea* (57/33), *a puštia na nea* (32/5) наспроти *mu lekuva na bolnite ljudi* (23/1), *ki i zagubi na nih* (28/12). Таквата нестабилност е уште повеќе изразена во паралелна употреба на две клитики: *Isus... na Nazaret gu a najdemi* (85/16). Дури се среќаваат примери кога клитиката маркира

⁸ Грчка заемка со значење 'издаде'.

⁹ Грчка заемка со значење 'господар'.

¹⁰ Грчка заемка со значење 'утеши'.

неопределен директен објект (Mazón, Vaillant 1938: 179): *a vide idno čovek* или локативно дополнение: *on a flegal u idno kaik*. Се чини дека падежните клитики тука се генерализирале во синтаксички показатели на комплементација, и нивната дискриминаторска функција се изгубила. Затоа било потребно друго средство за разликување на човек-агенс од човек-трпителот на дејството, средство кое би придонело за поголема јасност на исказот. Дативниот маркер *na* се нашол како совршен кандидат за оваа улога бидејќи веќе се употребувал во јазикот за бележење на индиректниот објект, чиј референт најчесто е определен човек.

Анализата на приказните на Верковиќ дава друга слика за употребата на ДОМ во посеверените дијалекти од “иновациската зона“. Во приказните на Верковиќ *na*-објектите се присутни само во триесетина приказни од вкупно 133 во целата збирка, а и во тие приказни бележењето е нерегуларно. Таква нерамномерна дистрибуција има двојно објаснување: ДОМ уште се сметал за нова црта која не била доволно внедрена во јазикот во некои села или запишувачот на приказните свесно интервенирал и не ја запишувал употребата на *na*.

Во приказните најдовме 89 примери со *na*-маркирање; тие претежно се однесуваат на лица, а само неколку посочуваат на животни и предмети. Се среќава и еден пример со апстрактни референти: *И бог послуша на нејните молби и на горките и с'лзи* (с. 384). Повеќе од една третина на такви објекти се употребени со глаголите *пита* и *послуша* а потоа следат глаголите *моли*, *викне*, *види* и сл. Постои значителна варијабилност во маркирањето дури и со ист глагол: *Жената ги пита децата...* (с. 228) наспроти *Татко му пита за кокошката на жена му* (с. 228), или пак *Тој не послуша на татко му* (с. 395) наспроти *Тој мајка не послуша* (с. 301).

За разлика од Кулакиското евангелие, заменските клитики во јазикот на приказните ги сочувале своите категоријални обележја освен *mu*, кое се генерализирало за сите родови и за множина. Меѓутоа, тие не се употребуваат редовно со определени објекти, односно удвојувањето на објектот не е задолжително (на пр. *го заколе на калуѓера* (с. 136) наспроти *питала на царкија човека* (с. 465), а кај некои глаголи, како *послуша* и *моли* заменската клитика сосема отсуствува. Со оглед на тоа што кратките заменски клитики вршат дискриминаторска функција меѓу улогите на двата партиципанти во настанот и нивното отсуство може да го отежне разбирањето, претпоставуваме дека *na* ја презело таа функција. Дополнително, клитиките вршат и дискурсна функција: тие им помагаат на слушателите полесно да ги распознаваат (определените) партиципанти и да следат што се случува со нив во приказната (Siewierska, Bakker 2008: 293). Затоа може да се претпостави дека маркирањето на директниот објект чиј референт е определено лице во овој дијалект има дискурсна функција и со *na* се бележат само важни партиципанти во наративот. И навистина, контекстуалната анализа на

примерите во приказните покажува дека *на*-маркирањето се употребува за објекти кои раскажувачот ги истакнува заради развојот на приказната. Со маркирањето се постигнува драматичен ефект: *Ајде да се питаме на това вол!* (с. 244) или контраст: *Тој на мене сака да ме погуби* (с. 465).

Квалитативната анализа на ексцерпираните примери покажа дека во Евангелието, падежниот показател *на* имал дискриминаторска функција бидејќи го разграничувал агенсот на дејството од трпителот. Но нерамномерната и незадолжителната употреба на *на* во посеверните дијалекти од жариштето на иновацијата (од каде потекнува Евангелието) индицира дека со ширењето на оваа иновација, *на*-бележењето станало незадолжително бидејќи веќе не се регулирало од семантички причини. Во тие дијалекти немало таква потреба бидејќи дискриминацијата меѓу вршителот и трпителот се вршела со помош на експонентите на конгруенциски категории (род, број) и експонентите на зависност на определена именка во форма на падежни кратки заменски форми. Може да се претпостави дека ДОМ имал две поврзани но различни функции одразени во јазикот на Евангелието и во јазикот на приказните. Во првиот извор ДОМ има семантичко-синтаксичка функција: тој се употребува како граматикализиран падежен експонент на директната зависност на определен (човечки) референт. Во вториот извор тој функционира како прагматичко-дискурсен маркер со кој се обележува вториот истакнат учесник на настанот, кој најчесто претставува определен човек.

При крајот на 19 век и подоцна појавата на ДОМ е регистрирана во костурскиот дијалект: *Дојдоа псите там и го збраа на тој човеко* (Видоески 2000). Сепак не може прецизно да се утврди по кои изоглоси се ширела таа иновација имајќи предвид дека во некои јужни дијалекти, како леринскиот и воденскиот, таа воопште не се внедрила (Видоески 1998, Тополињска 1995), додека во другите толку се проширила што се употребувала и со животински и предметни референти. Така, во дијалектните материјали од минатиот век од Кукушко и Серско среќаваме примери како следните: *Гу искарат уд вреќата на тоо пителот* (Пеев 1997), или *Вади моливо, и сеа на плико, и полека полека го отворал* (Лаброска 2003), во кои маркираните објекти *пителот* и *плико* се сметаат важни за понатамошниот тек на приказната.

Што се однесува на употребата на ДОМ во југо-западните дијалекти, таа и денес е доста распространета појава. Во втората половина на 20 век ДОМ е регистриран и во југо-западните дијалекти во Струга и Дебар. Тошев (1970) дава над триесет примери со такви објекти од состави на ученици во Струга. И покрај тоа што речениците се изолирани од поширок контекст може да се види дека маркираниот директен објект поседува поистакнат дискурсен статус: *На Ѓура не го пуштиле да одит во планина*.

Иако недостигаат трудови во кои систематски се испитува употребата на ДОМ во овие дијалекти, примери со *на*-објекти се регистрирани во говорот на торбешкото население во тој регион: *ке а држат на невестата* (Видоески 1998: 214). ДОМ е присутен и во охридско-струшкиот дијалект (Видоески 1984), но сепак нема доволно податоци за точната ареална дистрибуција на оваа стратегија. Причините за денешната употреба на ДОМ во овој дијалект се разгледуваат во статијата на Буџаровска (Bužarovska 2017), во која се прикажуваат резултатите од емпириското истражување спроведено со 150 говорители на охридскиот дијалект. Резултатите потврдија дека *на*-маркирањето зависи од истакнатоста на објектниот референт во дискурсот, но тој референт претежно претставува определено лице.

4. Заклучок

Во оваа статија се прикажуваат резултатите од анализа на маркираните директни објекти со *на* во два историски извори. Таквото маркирање, кое го сметаме за манифестација на аналитичко маркирање на директниот објект (ДОМ), е присутно во периферните македонски дијалекти изложени на несловенско јазично влијание. И покрај овој факт, во статијата се застапува тезата дека причините за употребата на ДОМ во тие дијалекти е комбинација на прагматичко-семантички фактори. Надворешните фактори, како што е контактот со другите несловенски јазици, помогнал во настанувањето на оваа иновација. Во мултилингвални средини падежните показатели во форма на заменските клитики ја изгубиле својата дискриминаторска функција, која ја презел дативниот показател *на* кога зависниот референт е определено лице. Со оглед на тоа што со *на* се маркира вториот определен човечки партиципент, кој, како човек, секогаш е поставен највисоко во онтолошката скала на одушевеност, *на* имплицира поголема истакнатост на тој референт во дискурсот. Со ширењето на оваа иновација имплицитното значење на маркерот *на* се конвенционализирано и станало примарно. Иако ДОМ првично се зародил како дискриминаторска стратегија (одразен во јазикот на Кулакиското евангелие) анализата покажа дека употребата на ДОМ во периферните дијалекти е предизвикана од потребите на наративниот дискурс.

ЛИТЕРАТУРА

Видоески Божидар 1984: „Охридско-струшките говори“, *Прилози IX*, МАНУ, Скопје.
Видоески Божидар 1998: *Дијалектите на македонскиот јазик*. Том I, МАНУ, Скопје.
Видоески Божидар 2000: *Текстови од дијалектите на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.

- Каранфиловски Максим 2009: *Еницевардарскиот дијалект*, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје.
- Конески Блаже 1986: *Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски паралели*, Култура, Скопје.
- Лаброска Веселинка 2003: *Говорот на селото Кула – Серско*, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Марковиќ Марјан 2007: *Ароманскиот и македонскиот говор од Охридско-струшкиот регион (во балкански контекст)*, МАНУ, Скопје.
- Пеев Коста 1987: *Кукушкиот говор*, Студентски збор, Скопје.
- Пеев Коста 1979: „Дојранскиот говор“, *Македонистика* 2, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје.
- Пенушлиски Кирил (ред.) 1985: *Стефан И. Верковиќ, Македонски народни умотворби*. Том 4, Македонска книга, Скопје.
- Тополињска Зузана 1995: *Македонските дијалекти во Егејска Македонија. Синтакса*, МАНУ, Скопје.
- Тошев Крум 1970: „Некои иновации во градскиот струшки говор“, *Прилози I (1)*, МАНУ, Скопје, 105–113.
- Цыхун Г А 1981: *Типологические проблемы балконославянского языкового ареала*, Наука и техника, Минск.
- Asenova Petya, Aleksova Vasilka 2008: “L’aspect balkanique de la *nota accusativi personalis*”, *Zeitschrift für Balkanologie* 44/1, 1–22.
- Bossong Georg 1984: “Animacy and Markedness in Universal Grammar”, *Glossologia* 39/2-3, 7–20.
- Bužarovska Eleni 2001: “Accusative and Dative Clitics in Southern Macedonian and Northern Greek Dialects”, *Balkanistica* 14, 1–17.
- Bužarovska Eleni 2017: “The Contemporary Use of DOM in South-Western Macedonian Dialects”, *Rhema* 3, 65–87.
- Comrie Bernard 1989: *Language Universals and Linguistic Typology*, University of Chicago Press, Chicago.
- Dalrymple Mary, Nikolaeva Irina 2011: *Objects and Information Structure*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Heine Bernd, Kuteva Tania 2005: *Language Contact and Grammatical Change*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Joseph Brian D 2010: “Language contact in the Balkans”, Hickey R (ed.), *The Handbook of Language Contact*, Wiley-Blackwell, Malden, 618–633.
- Kittilä Seppo T 2006: “Object-, animacy- and role-based strategies: A typology of object marking”, *Studies in Language* 30/1, 1–32.
- Lindstedt Jouko 2014: “Balkan Slavic and Balkan Romance: From congruence to convergence”, *Congruence in Contact-induced Language Change: Language Families, Typological Resemblance and Perceived Similarity*. Besters-Dilger J, Dermarkar C, Pfänder S, Rabus A (eds.), Mouton De Gruyter, Berlin, 168–183.
- Lindstedt Jouko (in press): “Diachronic regularities explaining the tendency towards explicit analytic marking in Balkan syntax”, Joseph B, Krapova I (eds.), *Balkan syntax and (universal) principles of grammar*, Mouton De Gruyter, Berlin.

- Matras Yaron 2009: *Language Contact*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Mazón, André, Vaillant André 1938: *L'Évangélique de Kulakia. Un parle se slave du Bas-Vardar*, Librairie de Droz, Paris.
- Siewierska Anna, Bakker Dik 2008: "Case and Alternative Strategies: Word Order and Agreement", *The Oxford Handbook of Case*. Malchukov A, Spencer A. (eds.). Oxford University Press, Oxford, 290–303.
- Sobolev Andrej N 2008: "On some Aromanian grammatical patterns in the Balkan Slavonic dialects", *The Romance Balkans*, Šikimić B., Ašić T. (eds.), SANU, Belgrade, 113–121.
- de Swart Peter 2007: *Cross-linguistic Variation in Object Marking*, PhD dissertation, Radboud University, Nijmegen.

The paper discusses the reasons for the analytic case marking on definite human direct objects in southern and south-west Macedonian dialects (*Gu videh na Taki* 'I saw Taki'). The goal is to prove that this typological feature, known as differential object marking (DOM), is a language-internal rather than contact-induced phenomenon. To this end, all the occurrences of *na*-objects in the oldest dialectal sources were analyzed and compared to the *na*-objects in the more recent dialectal materials. The analysis results confirmed the hypothesis about the multifactorial origin of DOM. Contact indirectly triggered its emergence by destabilization of the inflected case system and pattern replication. The internal factors, principles of economy and iconicity, led to structural simplification of the case system involving subsequent grammaticalization of the adpositional dative marker *na* into a discourse particle. What initially started as a case marker differentiating the second human participant, developed into a marker focalizing an important participant in narration.

Људмил СПАСОВ, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Македонија

РЕЗУЛТАТИВНАТА ВИДСКА КОНФИГУРАЦИЈА НА СЕКУНДАРНО ТРАНЗИТИВИЗИРАНИТЕ ГЛАГОЛСКИ СЕМАНТЕМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Резултативната видска конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми може да биде деривирана од инхоативи, односно од семантеми што изразуваат инхоативна конфигурација, како и од терминативи, односно од семантеми што изразуваат терминативна конфигурација. Појдовните инхоативни и терминативни семантеми покажуваат интранзитивни едноаргументски или двоаргументски релации. На пр.: (а) *Тој седна на стол.* претставува инхоативна интранзитивна двоаргументска релација: *седне, тој, стол.* (б) *Тој умре.* претставува терминативна интранзитивна едноаргументска релација *умре, тој.* Парафразата на (а) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р, а парафразата на (б) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

Клучни зборови: резултативна конфигурација, секундарно транзитивизирани семантеми, инхоативна конфигурација, терминативна конфигурација.

1. Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми

Меѓу семантемите што ја изразуваат резултативната конфигурација во македонскиот јазик се издвојуваат оние што покажуваат т.н. вторична транзитивност. Вторичната транзитивност е поширока од резултативната конфигурација што значи дека таа, покрај тоа што може да се види кај глаголите што го покажуваат свршениот вид, а според нашето разбирање свршениот аспект е категорија чијшто дефинициски поим е моментноста, проста или доминиращка во конфигурациите, таа може да се види и кај глаголите што покажуваат несвршен аспект, а според нашето разбирање несвршениот аспект е категорија чиј дефинициски поим е континуативноста што покажува состојби, статички, на пр. *се зеленее*, динамички на пр. *спи* или процеси, на пр. *оди, сама*.¹

¹ За вторичната транзитивност на глаголите во македонскиот јазик од теоретска гледна точка детално се зборува во повеќе наши трудови, од кои наведуваме четири: Спасов 1981а: 120 – 200, 200 – 250 и на повеќе места; Спасов 1981б: 21 – 35; Спасов 1981в: 163 – 168; Спасов 1988: 141 – 149. Бидејќи вторичната транзитивност, како и

Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми може да биде деривирана од инхоативи, односно од семантеми што изразуваат инхоативна конфигурација, како и од терминативи, односно од семантеми што изразуваат терминативна конфигурација. Ова произлегува од веќе споменатиот факт дека и инхоативната и терминативната конфигурација спаѓаат во иста видска категорија како и резултативната конфигурација, додека разликите меѓу нив се изразуваат на синтаксички план, преку истакнување на аргументската позиција што ја зазема агенсот кај резултативната конфигурација, односно неистакнување на таа аргументска позиција кај инхоативната конфигурација, односно нејзино редуцирање со псевдоповратното се како експонент, при што од резултативи настануваат инхоативи што значи дека резултативната конфигурација е деривирана од инхоативната конфигурација. Сп. *Детето се расплака.* (=почна да плаче; инхоативна конфигурација) vs. *Мајката го расплака детето.* (=мајката направи /причини детето да почне да плаче; резултативна конфигурација со вторична транзитивност). Изјаснувањето на елементот *мајката* како причина и оформување на синтаксичката врска меѓу предметот *мајката* и граматичкиот прирок *детето го расплака* претставува предикат на каузацијата.

Појдовните инхоативни и терминативни семантеми покажуваат интранзитивни едноаргументски или двоаргументски релации.

На пр.:

(а) *Тој седна на стол.* претставува инхоативна интранзитивна двоаргументска релација *седне, тој, стол.*

(б) *Тој умре.* претставува терминативна интранзитивна едноаргументска релација *умре, тој.*

Парафразата на (а) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р, а парафразата на (б) гласи: СТАНА НЕШТО ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

2. Резултативна конфигурација на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи

Секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи, како и оние деривирани од терминативите, покажуваат еден аргумент повеќе (додавање на еден аргумент) *Тој седна на стол.* vs. *Едни луѓе го седнаа (него) на стол.* [седне, едни луѓе, тој, стол].

Парафразата на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од инхоативи гласи: СТАНА НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД

глаголите со наставката –ос-а/-са употребени во инхоативни и каузативни конструкции се една македонска посебност, Људмил Спасов и Владимир Климонов ја истражија споредбено оваа појава и ги претставија нејзините адекватности во рускиот јазик. Овде го наведуваме следниов труд: Спасов, Климонов 2006: 48-55.

СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

3. Резултативна конфигурација на секундарно

транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи

Секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи, како и оние деривирани од инхоативите, покажуваат еден аргумент повеќе (додавање на еден аргумент) *Тој умре. vs. Едни луѓе го умреа него.* [умре, едни луѓе, него/тој].

Парафразата на секундарно транзитивизираните семантеми деривирани од терминативи гласи: СТАНА НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА НЕ ПОСТОИ СОСТОЈБА Р.

4. Резултативната видска конфигурација во однос на инхоативната видска конфигурација

Со формалната структура на инхоативната видска конфигурација, резултативната конфигурација дели некои префикси. Карактеристичен е префиксот *за-* што пред сè служи за изразување инхоативност како кај непреодни глаголи сп. на пр. *Детето заоди на училиште.* (= почна да оди) така и кај преодни сп. на пр. *Ја зачита книгата.* (= почна да ја чита книгата). Станува збор за карактеристичен префикс кој ги активира на оние семи што ги провоцира глаголската основа, во случајов на моментната сема во резултативната конфигурација и неактивирање на инхоативната сема сп. на пр. *Го запали огнот., Ја загради куќата.* каде *за-* означува прост моментен вид и истовремено го неутрализира простиот моментен вид кај глаголите *пали* односно гради кои претставуваат телична конфигурација.

Со формалната структура на инхоативната видска конфигурација резултативната конфигурација дели и некои суфикси. Карактеристичен е суфиксот *-ос-а* кај глаголите од типот *'рџоса* на пр. *Железото 'рџоса.* (инхоативна конфигурација), а која може да биде искажана и со друга структура, сп. *Железото за'рџа.* Истите глаголски структури, но со изјаснување на причината и на формално рамниште со оформување на синтаксичка врска меѓу подметот и граматичкиот прирок искажуваат резултативна конфигурација со вторична транзитивност, сп. на пр. *Влагата го 'рџоса железото.* (резултативна конфигурација), односно со друга структура, сп. *Влагата го зарџа железото.* Од изложеното може да се заклучи дека каузацијата е вградена кај резултативната конфигурација и неа ја претставуваат свршени каузативни преодни глаголи, а во случајов тие се добиени по пат на т.н. вторична транзитивизација својствена на македонскиот јазик. Досега реченото, сакам да го илустрирам објаснувајќи ги видските карактеристики на лексемите од типот: *брад-ос-а; крв(ј)-ос-а; крст-ос-а; молњ-ос-а; мувл-ос-а; пепел-ос-а* и сл., како и нивната употреба во реченицата во македонскиот јазик.

Сите овие глаголи во македонскиот јазик се од свршен вид. Оваа серија на свршените видски глаголски лексеми ја нарекувам „балканска“. Наспроти неа во македонскиот јазик постои паралелна словенска серија, што значи дека како таква е позната и во другите словенски јазици, каде свршената видска информација се изразува со префикси, сп.: *вампир-ос-а* vs. *по-вампир-и*; *дрво-с-а* vs. *з-дрв-и*; *’рѓ-ос-а* vs. *за-’рѓа* или перифрастички, со синтагма (зборовна структура) во која првиот член е синсемантичен глагол (на)прави, а вториот е именски збор: именка, придавка и сл.: *бој-ос-а* vs. *направи (со) боја*; *малтер-ос-а* vs. *направи (со) малтер* итн.

Примери на употреба: („балканска“ серија) *бабуњоса (се)*: *Бабуњоса од ракија.*, *Ракијата му го бабуњоса лицето.* vs. (словенска серија) *подбувне (се)*: *Подбувна од ракија.*, *Ракијата направи лицето да му подбувне.*, *украсувајќи го своето, подбувнато од пиење, лице* (ЈБ, 9); („балканска“ серија) *брашноса*: *Кога ја посети воденицата се брашноса.*; *Посетата на воденицата го брашноса.* vs. (словенска серија) *се направи (со) брашно*: *Кога ја посети воденицата се направи (со) брашно.*; (балканска серија) *вампироса*: *Се вампироса од тешкиот живот.*; *Тешкиот живот вампироса многу луѓе.* (вторична транзитивност) vs. (словенска серија) *повампири*: *Тешкиот живот повампири многу луѓе.*; *стане вампир*: *стана ... вампир кутрото дете* (МФ, 250); („балканска серија“) *дрвоса*: *Се дрвоса од страв.*; *Стравот го дрвоса.* (вторична транзитивност) vs. (словенска серија) *здрви*: *му го реков тоа и го здрвие* (вторична транзитивност); *Колената како да ни се здрвија* (БКД, 64).

Глаголите со суфиксите *-ос-а/-с-а*, употребени во реченици, во зависност од тоа дали моментната компонента е специфицирана (изјаснета е причината, односно глаголот е употребен како преоден, оформена е синтаксичка врска меѓу подметот и граматичкиот прирок) или е искажана на општ начин (не е изјаснета причината, односно глаголот е употребен како непреоден), можат да ги претстават резултативната или инхоативната конфигурација.

Резултативната конфигурација, изразена на различни начини, можеме да ја определиме со парафразата: СЕ СЛУЧИ НЕШТО, НАПРАВЕНО ОД СТРАНА НА НЕКОЈ ИЛИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р. Наспроти неа е инхоативната конфигурација од истите глаголи со факултативно безагентивно *се*, кое ја одзема каузацијата, сп. ги примерите: *Тој (се) бабуњоса во лицето.*; *Тенџерето (се) бигороса.*; односно инхоативната конфигурација со задолжително безагентивно *се*, сп. ги примерите: *Собата се вароса.*; *Дворот се сидоса.* Инхоативната конфигурација, изразена на разни начини, можеме да ја определиме со заедничката парафраза: СЕ СЛУЧИ НЕШТО, ШТО ПРИЧИНИ ДЕКА ПОЧНА ДА ПОСТОИ СОСТОЈБА Р).

5. Резултативната видска конфигурација во однос на терминативната видска конфигурација

Не постои принципиелна разлика меѓу инхоативната и терминативната конфигурација. Првата, како што е познато, ја покажува левата граница на временскиот континуум, додека втората ја покажува десната граница на временскиот континуум како момент на завршување на дејството. Со формалната структура на терминативната видска конфигурација, резултативната конфигурација дели некои префикси. Карактеристичен е префиксот *до-* кој пред сè служи за изразување терминативност како кај непреодни глаголи сп. на пр. *Дрвото догни.* така и кај преодни: *Ја дочита книгата.* што значи дека ја истакнува десната граница на временскиот континуум., додека префиксот *до-* кај резултативната конфигурација ја активира семата 'да се додаде уште нешто' сп. *Ја догради куќата.* (= додаде уште еден дел од куќа на постоечката куќа).

6. Заклучоци:

а) Резултативната конфигурација остварена со морфолошки средства на глаголски форми е поретка, сп. ги примерите: *Тешкиот живот повампири многу луѓе.; Стравот го здрви.*

б) Почеста е резултативната конфигурација од декомпонирани предикати (перифрастички конструкции) со лев член: *направи... брашно, црвлив, или фати... бигор, мувла, или некоја друга перифрастичка отворена синтаксичка конструкција обои со кана;* а понекогаш можат да се јават и двете можности *за 'рѓа* и *фати 'рѓа,* што значи создавање на перифрастички каузативни конструкции со некаузативни глаголи.

в) Самиот елемент *направи...* претставува предикат на каузацијата и остварува синтаксичка каузација на некаузативните глаголи, како што се некои од горенаведените, сп. *подбунве, повампири се.* Според тоа, кај словенската серија разликуваме четири модели подложни на каузација: синтетски глаголски низи, глаголски лексеми со зборообразувачка морфема се, декомпонирани предикати и отворени синтаксички конструкции.

г) Инхоативната конфигурација поретко ја претставуваат синтетски глаголски лексеми со облигаторно или факултативно безагентивно *се,* сп. ги примерите: *Се повампири.; Се здрви.* Во поголем број се перифрастичките глаголски конструкции *фати, стане: фати бигор, стана вампир,* или отворени синтаксички конструкции *добие гниди.*

д) Во македонскиот јазик, „балканската серија“ на секундарно транзитивизираните глаголски семанти ја репрезентираат каузативни глаголи, така што синтаксички можат да изразуваат и инхоативност и резултативност.

ѓ) На крајот сакам да заклучам дека и инхоативната и резултативната конфигурација спаѓаат во иста видска категорија, односно дека сите наведени глаголски лексеми од балканската серија содржат инхоативност, а дека во дел на синтаксичките конструкции доминира резултативноста, што значи дека разликата меѓу нив се покажува на синтаксички план.

ЛИТЕРАТУРА

1. Спасов 1981a = Спасов, Људмил, *Преодноста на глаголите во македонскиот јазик*, Филолошки факултет, Универзитет во Скопје, Скопје, 1981.
2. Спасов 1981б = Спасов, Људмил, „Неколку маргиналии во врска со категоријата преодност односно непреодност на глаголите во македонскиот јазик“, *Литературен збор*, XXVIII, 1981., бр. 1, стр. 21 – 35.
3. Спасов 1981в = Спасов, Људмил, „Дерективизацијата и категоријата преодност / непреодност“, *Годишен зборник на Филолошкиот факултет*, 1981., бр. 7, стр., 163 – 168.
4. Спасов 1988 = Спасов, Људмил, „Метајазички правила на преодноста (транзитивноста) на македонскиот глагол од гледна точка на глаголската валенција“, *Македонски јазик*, XXXVIII – XXXIX, 1988., стр. 141 – 149.
5. Спасов, Климонов 2006 = Климонов, Владимир и Спасов, Људмил, „Каузативные и инхоативные структуры в русском языке: о русских соответствиях македонских глаголов с суффиксом -ос-а / -с-а“, *Зборник Матице српске за славистику*, 2006, бр. 70, стр. 213–220.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ДЕЛА И НИВНИТЕ КРАТЕНКИ

БКД = Конески Блаже, *Дневник по многу години*, Македонска книга, Скопје, 1988

ЈБ= Бошковски, Јован, *Луѓе и птици*, 1955, Скопје

МФ = Фотев Методија, *Потомците на Кат*, Култура, Скопје, 1966

THE RESULTATIVE ASPECTUAL CONFIGURATION OF SECONDARY TRANSITIVE VERBS IN THE MACEDONIAN LANGUAGE

Summary

The resultative aspectual configuration of secondary transitive semantemes can be derived from inchoative, i.e. from semantemes expressing inchoative configuration, as well as from terminative, that is, from semantemes that express a terminative configuration. Outgoing inchoative and terminative semantemes show intransitive, one-arguments or two-arguments relations. For example: (a) *He sat on a chair*. Is an inchoative intransitive one-argument relation: [sit, he, a chair]. (b) *He died*. Is a terminative intransitive two-argument relation [die, he]. The paraphrase of (a) is TO MAKE ANYTHING WHAT COUSED THAT WILL START THE STATE P, and the paraphrase of (b) reads: TO MAKE ANYTHING WHY CAUSED THAT THERE WAS NO STATE P.

Keywords: resultatives configuration, secondary transitive semantemes, inchoative configuration, terminal configuration.

Станислава-Сташа ТОФОСКА, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Македонија

СЕМАНТИЧКА ДЕРИВАЦИЈА КАЈ ПРЕФИКСИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Целта на трудот е да покаже дека семантичката деривација кај префиксите го следи истиот пат како и кај полнозначните зборови: тргнувајќи од човекот и неговиот однос кон просторот, со механизмите на метафоризација и метонимизација, значењата се пренесуваат на односот кон времето, па потоа во сферата на менталниот свет. Ова ќе се претстави врз примери на семантичка деривација кај неколку префикси во македонскиот јазик (*из-*, *од-*), а ќе се даде паралела и во некои од другите словенски јазици (српски, хрватски). Оваа споредба може да покаже до кој степен се чуваат заедничките (наследени) образувања, а во кој правец се појавиле разлики во значењата на префиксираните глаголи во одделните словенски јазици. Може да се каже дека разликите меѓу одделните јазици се покажуваат, пред сè, во честотата на одреден префикс за изразување на некое значење во комбинација со одредена семантичка група глаголи.

Клучни зборови: семантичка деривација, префикси, глаголски вид, македонски јазик.

1. Вовед

Семантичката деривација претставува развој на нови значења кај една лексема преку механизмите на метафоризација и метонимизација на некоја од нејзините семантички компоненти и таа најчесто се следи кај самостојните лексички единици. Општо земено, речиси секогаш се тргнува од човекот и неговиот однос кон просторот, од кој потоа значењата се прошируваат на односот кон времето, па потоа се пренесуваат во сферата на менталниот свет. Според Марковиќ, кој ја разгледува семантичката деривација на повеќе прасловенски корени во македонскиот јазик и на места ја споредува со деривацијата во други словенски јазици (Марковиќ 2014, 2016, 2017), „преку процесите на семантичка деривација може да се набљудуваат асоцијативните низи кои често водат потекло од основните човекови дејства, состојби и движења. Тие асоцијативни низи ги задржуваат основните семантички компоненти пренесувајќи се од човекот, просторот и времето коишто го претставуваат реалниот свет, па сè до мисловното, апстрактното, метајазичното, коишто се неговиот ментален свет“. (Марковиќ 2014:11) Ставот на авторот на овој труд е дека она што важи за самостојните лексички единици- лексемите, важи и за префиксите, иако тие не се самостојни лексички единици, односно за семантичка деривација може да се зборува и кај префиксите. Со други зборови, и кај префиксите по пат на семантичка деривација од примарното (главно)

просторно значење, настануваат секундарни значења, какво што е пред сè временското, а и некои други значења што се однесуваат на други околности на ситуацијата означена со префиксираниот глагол.

Примарните значења на префиксите се секако просторните, што произлегува од нивното потекло од предлозите. Просторните значења на префиксите иако се хронолошки (етимолошки примарни) не се секогаш и доминантни, па така во текот на јазичниот развој некое од секундарните значења може да стане доминантно¹, што за македонскиот јазик важи за префиксот *из-*(в подолу).

2. Префиксацијата и глаголскиот вид

Општо прифатено е дека префиксацијата се смета за еден од начините за *збогатување* на лексичкото значење на глаголите и за *промена на глаголскиот вид*. *Глаголскиот вид*, односно видското значење го сфаќам како значење кое се однесува на внатрешната временска организација на ситуацијата (настанот) претставена со глаголот. Прифаќајќи ја семантичката теорија за видот на Станислав Каролак (1996, 2000), сметам дека видското значење е дел од лексичкото значење на глаголот, па така не може да се зборува за глаголи кои имаат исто лексичко значење, а се разликуваат само по видот. Менувањето на видот на глаголот значи промена и на лексичкото значење. (в. на пр. Wierzbicka 1967, Каролак 2000, Tofoska 2015, 2016) Во оваа смисла, не прифаќам ни постоење на „семантички празни префикси“ кои само го менуваат видот, а не внесуваат никакво значење во глаголскиот дериват изведен со нив, со што се согласуваат и многу други автори. (в. Šarić 2011).

Според теоријата за глаголскиот вид како семантичка категорија (Каролак, 2000), видот е бинарна опозиција на само две *прости* видски значења (траење/континуум : момент) и повеќе *сложени*. Сложените видски значења претставуваат *конфигурации* добиени по пат на семантичка деривација од различни хиерархизирани комбинации на простите значења(Каролак, 2000:17). Прифаќајќи ја оваа теорија за појдовна во разбирањето на глаголскиот вид, прифаќам и повеќе видски значења од традиционалната поделба на несвршен и свршен вид.

Секој префикс во глаголскиот дериват внесува една или повеќе семантички компоненти (значења). Речиси секогаш една од тие компоненти придонесува за создавање на ново видско значење на дериватот, обично посложено, т.е. видска конфигурација. За специфични, сложени видски значења се сметаат *инхоативноста*,

¹Хронолошки примарното значење е најпродуктивно за настанување на секундарните значења, но тоа не мора секогаш да е доминантно. Понекогаш се случува секундарното значење да е доминантно. (Драгићевиќ 2010, 134).

терминативноста, лимитативноста– кои означуваат фази, периоди од одвивањето на ситуацијата (почеток, крај, одреден период); *теличноста* и *резултативноста*– кои се однесуваат на ситуации насочени кон достигнување на некоја внатрешна граница и ситуации во кои таа граница е достигнат; или множественоста на ситуацијата, било како отворена серија на моментни ситуации–*мултипликативноста*, отворена серија на телични или континуативни ситуации–*хабитуалност*, затворена серија на резултативни ситуации– *дистрибутивноста*.

Во текот на јазичниот развој, во одделните јазици одредени префикси се специјализирале за изразување на конкретни видски значења (се граматикализирале или се во процес на граматикализација). Тоа секако важи за комбинациите на одредени семантички групи на глаголи со одредени префикси, и ќе биде споменато овде, но сепак во овој труд анализата на видските значења на основите и дериватите не е главна тема на разгледување² (повеќе за врската помеѓу видското значење на основните глаголи и префиксалните деривати в. Тофоска 2017а)

При анализата на полисемијата кај префиксите кои не функционираат како самостојни лексички единици, од клучна важност е нивното доведување во врска со семантичката група на глаголи со кои се појавуваат. Значењето на префиксите мора да се разгледува во врска со значењето на глаголите (основите) на кои им се додаваат, односно многу е важно да се гледаат префиксот и основата како комбинација, како единство и да не се занемари семантиката на основниот глагол во комбинацијата со префиксот. (Šarić 2013:31)

Какви сè може да бидат значењата кај префиксите и како доаѓа до развој на нови значења од примарните просторни, ќе се проследи преку анализа на значењата на префиксите *из-* и *од-* во македонскиот јазик во комбинација со одредени семантички групи на глаголи, а на крајот ќе се посочат некои разлики во однос на употребата на соодветните префикси во српскиот и хрватскиот јазик).

3. Значењата на *ОД*-(*ОТ*-) во современиот македонски јазик:

3.1.оддалечување од нешто

Основното значење на префиксот *од-* е *оддалечување* од некоја локација, обично од некој објект. Со ова значење префиксот *од-* се појавува пред сè со семантичката група на глаголите за движење, и тоа

² Во оваа смисла, иако сите префикси имаат повеќе значења, а едно видско значење може да се изрази со различни префикси, сепак може да се зборува за специјализирање на некои префикси за изразување на одредено видско значење.. Овој процес на граматикализација на одредени префикси за одредено видско значење се разликува во одделните словенски јазици (Dickey 2012:75).

такви кои означуваат самостојно движење на субјектот и без информација за правецот на движење: **отиде, отишета, отплови, одлета, отпатува, отскока** и др. Информацијата што ја внесува *од-* во ви префиксални деривати е дека субјектот се оддалечил од локацијата на која се наоѓал претходно, додека со основата се информира на какво начин се извршило тоа движење. Во исказите (речениците) во кои се јавуваат овие глаголи може, но и не мора да се додаде во кој правец се упатил субјектот—*Вранчето одлета. Тие одлетаа вчера за Канада. Не рече ништо и отрча затворајќи ја вратата зад себе. Отрча право кај баба си. Бродот отплови еден врнежлив есенски ден во октомври. Беа натоварени во полски брод, значи најверојатно ќе отпловат за Полска.*

Друга група глаголи во кои *од-* додава значење на оддалечување од некоја локација се глаголите кои означуваат придвижување на некој објект од страна на субјектот и негово оддалечување од субјектот (почетната локација на објектот е истовремено и локација на субјектот): **отфрли, отпушти, оттурне** и сл. Притоа, објектот може да бил во директен контакт со субјектот (го држел, бил до него и сл.): *Ја отфрли топката, Домакинката ја отпушти чинијата и таа се скриши. Кога го виде, изненадена, таа го отпушти јаженцето и кучето избега. Ме оттурна и си продолжи* или не бил во директен контакт со субјектот, ама се наоѓал на иста локација на која се наоѓал и субјектот: *Го оттурна чамецот од брегот* (на брегот се наоѓал и субјектот). Заедничката семантичка компонента на овие деривати е дека како резултат на дејството ‘објектот ќе престане да биде во контакт со субјектот’ и во таа смисла кај дел од овие глаголи има поклопување на значењето на префиксот со семантичка компонента веќе вградена во значењето на глаголот-основа: и кај *фрли* и кај *пушти* е присутна компонентата-‘Х направи нешто У да престане да биде кај него, во контакт со него’; со што се означува одвојување и оддалечување, со префиксот само се потенцира тоа одвојување. Токму поради повторувањето на семантичката компонента, која не е неопходна за изразување на нивното примарно значење, овие глаголи развиле најмногу преносни, метафорични значења, па така освен што се *отфрла* и *одбива* на пример, топка, може да се *отфрли* и човек (оддалечување психичко и/или физичко од некој што му бил близок на субјектот, поради тоа што веќе не сака да биде близок или не сака да биде во контакт со него). пр. *Тие ме отфрлија, не сакаа веќе да сум член во „нивната“ организација.* Отфрлањето во менталниот свет добива значење на одбивање или откажување, па така се *отфрла* и *предлог, сугестија, доверба, гледишта, мисли, табуа, заблуда* итн.

Со групата глаголи како **однесе, одвезе, одвлече, оттурне** и сл. се изразува оддалечување и преместување на некој објект од некоја

локација на друга (од едно на друго место). Начинот на преместување е именуван со основата (-нес- пренесувајќи го со раце, вез- со превозно средство, влеч- со влечење, тргн- со употреба на извесна сила и сл.) Пр. *Другите деца замолкнаа кога видоа како тој крвнички го одвлече нивниот другар., Тој ја оттргна од него и ја поведе дома. Ги однесе сите постари книги во подрумот. Ги одвезе децата во училиштите.* Како и погоре, и кај овие префиксални деривати се јавиле доста преносни значења, па така може да се одвлече нешто од некаде или од некого, но може да се одвлече и нечие внимание, мисли и сл. или да се одвлече некој од состојбата во која западнал и таквите мисли и чувства (пр. *За да те одвлечам од твоите црни мисли, ќе ти кажам што ти гледам во кафето. Ова мало суштество што до пред десетина минути не постоеше, му ги одвлече мислите од секојдневноста.*).

одвојување од нешто/ некого

Значењето на оддалечување се проширува во значењето на *одвојување*, односно одделување на некој објект (или дел од објект) од друг. Одвојувањето, одделувањето најпрво се јавува кај оние глаголи кај кои тоа е конкретно и реално и се однесува на објекти кои биле во директен контакт со субјектот (или со друг објект). Во оваа смисла, тука може да спаѓаат и погоре споменатите глаголи со кои покрај оддалечување од претходната локација има и одвојување на објектот од субјектот. Но, значењето на одвојување се наметнува како примарно со други семантички групи на глаголи.

Една таква група се оние глаголи со кои се означува дека субјектот на определен начин (именуван со глаголската основа) одвојува дел од објектот (некоја материја, често течност) којашто се наоѓала во некој контејнер: *отпије, отпивне отсине, оттури.* (пр. *Отпиј од пивото да ти ја дополнам чашата. Оттури малку вода од тенџерото, ќе се прелие штом ќе почне да врие.*) Исто така, одвојување на дел од нешто има и кај групата глаголи чија инклузивна семантичка компонента е токму 'прави нешто од што може да се претпостави дека X ќе почне да постои во делови' (Тофоска 2017 б: 122) и сл.: *оддели, откриши отсече, откине, одгризе* итн. (пр. *Откина некое гранче што имаше неколку плодови на него. Некој како да откина дел од мене, од моето тело и душа. Одгриза уште едно парче од темно-кафеавиот леб и брзо го проголта.*) Во друга група може да се сместат таквите глаголи кај кои се работи за одвојување на објект кој претходно бил/станал т.н. како- дел од нешто/ некој објект (Wierzbicka 1972, Апресјан 2000, Тофоска 2017) преку дејството означено со основата: *одлепи, отише, откова, откопа* итн.³(пр. *Ги одлепија сите плакати од вратите на училиштето. Ќе ги*

³Овие глаголи се обично антоними на други префиксални деривати кои го означуваат присодинувањето на објектите во целина: *залепи-одлепи, зашије-отише, закова-откова, закопа-откопа.* Во врска со ова спротивно значење, тие глаголи можат да бидат

отицијам ракавите и блузата ќе ми биде точна. Отковај го клинецот, треба да ја преместиме сликата на другоместо.)

Како посебна група може да се изделат и глаголите во кои одвојувањето на некој објект е преку негово одземање од човек (субјект) што претходно го поседувал или бил во контакт со него: **одземе, откупи** и сл.⁴. (пр. *Им ги одзедовме имотите, дуќаните, немаат ништо.; Ја стигнав во еден скок и ѝ ги одзедов коњите.*). Покрај тоа што може да се одземе нешто конкретно, материјално што човекот го поседувал, значењето метафорично се проширува и на одземањето на нешто што спаѓа во емоционалниот или психичкиот свет на човекот, па така може да се **одземе** некому време, внимание, љубов, здравје, животот итн.

Промена и поништување на претходна ситуација

Еден релативно продуктивен образец на проширување и пренесување на значењето на оддалечување се однесува на оддалечувањето од некој претходна ситуација во која се наоѓал субјектот, во смисла на промена и поништување на таа ситуација. Често тоа е состојба која траела извесно време (се вљуби >е вљубен<се **одљуби**), се налути>е лут<-се **одлутти**: се умори се умори>е уморен<-се **одмори** и сл., некоја навика (хабитуална ситуација): се научи:се **одучи**, се навикне : се **одвикне**, јаде- **одјаде** (претходно јадел диња, сега одјалне јаде веќе, не му се допаѓа итн. Но, дериватот со од- може да биде и поништување на само една конкретна акција: **закаже- откаже**, замрзне- **одмрзне**, рече-**одрече**, (Директорот ни **закажа** состанок вчера, денес го **откажа**.) Во оваа група спаѓаат т.н. антонимни парови на префиксални деривати како што се: **отвори- затвори**, **отклучи- заклучи**, **одвитка (се) : завитка**, **одмота-замота**, **одврзе (се) : заврзе (разврзе)**, **одврти (се) : заврти**, **откопча/ отпетла – закопча/запетла**, каде најчесто во антонимен однос се јавуваат префиксите **за-: од-**, но **од -се** јавува како антонимен и на други префикси како на пр. **на-** (**научи-одучи**, **навикне-одвикне**) или **при-** (**пријави-одјави**, **пристапи-отстапи**) итн. А во некои случаи антонимноста не е во однос со друг префикс, туку директно со значењето на основата: **рече-одрече**, **јаде-одјаде** и сл.

Ограничено траење на ситуацијата (лимитативност)

Четвртото деривирано значење на глаголите префиксирани со **од-** е изразување на лимитативност, односно завршеност на ситуацијата во одреден период, при што **од-** информира и за левата и за десната граница

сместени и во др. значење на префиксалните деривати со **од-**, такви што означуваат спротивна реакција/ дејство на некое претходно, види точка 3.

⁴ Интересно е дека со ваква функција префиксот **од-** во бугарскиот јазик се употребува и кај глаголот **открадне** (нешто од некого), додека во македонскиот јазик концептуализацијата е поинаква⁴ и како поважно се јавува присвојувањето на објектот од страна на субјектот, па се употребува префиксот **у-** (**украде**).

на ситуацијата, т.е. дека ситуацијата траела од некој момент што се сфаќа како нејзин почеток до моментот кога таа завршува. Вакво значење *од-* пројавува во комбинација со континуативните (трајни) глаголи што означуваат некои физички положби и состојби на човекот како *седи, стои, лежи, спие* и сл. Во префиксалните деривати (*отстои, отседи, одлежи, отспие* и сл.) со *од-* се внесува значењето ‘Х помине во таа состојба извесен период’. Затоа, во речениците со овие глаголи главно се употребува некаква прилошка определба за време која го специфицира периодот (*малку, извесно време, две години* и сл.) или, тие се употребуваат како преодни со „објект“ што ја именува ситуацијата што има свој почеток и крај за време на која субјектот се наоѓал во таа состојба. (пр. *Отспав малку попладнево. Одлежа две години во затвор. Ја одлежа казната. Отстојав два саати таму. Си ја отстојав цела претстава.* итн.)

Понекогаш се инсистира на десната граница на периодот на траење и крајот на ситуацијата што ги доближува овие деривати со оние изведени со префиксот *из-* со кои се изразува целосна завршеност и исцрпеност на ситуацијата. Обично ова се случува со преодните глаголи во кои именката-објект означува нешто што трае определен период и има крајна (десна) граница. Таков е на пример глаголот *отплати* во комбинациите *отплати кредит, долг* и сл. со значење ‘заврши со плаќање на кредитот, долгот и сл.’, до крај го плати, целосно го плати, т.е. го *исплати кредитот, долгот*. Сличност може да се забележи и во примерите со глаголот *отслужи*: *си ја отслужи/исслужи казната, војниот рок* и сл.

Целосна завршеност на ситуацијата (резултативност)

Како посебна подгрупа може да се издвојат глаголските деривати во кои со *од-* се информира за целосна завршеност на ситуацијата, како што се: *отсвири, одигра, одглуми, отпее* и сл. Во оваа своја функција (значење) *од-* си конкурира со префиксот *из-* (*исвири, изгледа, изглуми, испее* со кој многу почесто се изразува целосна завршеност на една ситуација (резултативност) и е веќе на пат за граматикализиран показател на резултативност (в. подолу кај значењата на *из-*). Иако низ корпусот се наоѓаат примери со *од-*, се повеќе во истите контексти се среќаваат примери со *из-*. (пр. *Оцата ја беше отпеал својата песна./ Ако сакаш една песна да ни испееш, ама весела, бујрум! Испеев две македонски песни и сега ќе пеам една шпанска.; Никој не одиграл вакви ора, велам/ ...ние изигравме тажно оро за среќата на умрената полупринцеза Мара Цанцарка.../ Последното оро дедо ми Борис го изигра во Прилеп.* итн.)⁵

⁵Примерите се преземени од корпусот на Дигиталниот речник на македонскиот јазик.

Разликата меѓу дериватите со *из-* и дериватите со *од-* е во тоа што кај оние со *од-* како да се нагласува целиот тек на ситуацијата, од нејзиниот почеток до крајот и/или се нагласува времето потребно за комплетирање/завршување на таа ситуација, додека со *из-* се информира за нејзиното комплетирање и целосно исцрпување. Се забележува почеста употреба на *одигра* во текстови со спортска проблематика (*одигра натпревар, одигра партија шах, одигра добар потег, одигра добра игра* итн.), како и позацврстена колокација со именката *улога*.

Во оваа употреба на префиксот *од-* се забележува разлика меѓу македонскиот јазик од една страна и српскиот и хрватскиот јазик од друга страна. Во македонскиот јазик се можни и случаите со префиксалните деривати со *од-* и со *из-* (*доброја отсвири/ исвири композицијата, ја отпеа/ испеа песната, ја одигра/ изигра играта, одглуми/ изглуми улогата, ликот, навреденост* итн.), додека во српскиот и хрватскиот јазик се можни само дериватите со *од-*, т.е. *od-(отпевати, одиграти, одсвирати, одглумити; otpjevati, odigrati, odsvirati, odglumiti* itd.) Пр. *Ово су први мечеви које ће Србија одиграти пред Мундијал. Hrvatska će prva odigrati osam utakmica na svjetskim prvenstvima. Сања и Марко Слаткар вечерва го одиграа/ изиграа првото брачно танго. Ракометните херои во интересен и неизвесен натпревар одиграа/ изиграа нерешено со Island на СП во Франција.*)

Значењата на *ИЗ-(ИС-)* во современиот македонски јазик

4.1. Излегување од внатрешноста на нешто

Како и кај сите други префикси и кај *из-* примарното значење е *просторно* и означува 'излегување од внатрешноста на некој простор', при што може да се работи за некој објект кој реално има внатрешност или којшто се восприема како објект со внатрешност. *ИЗ-* потекнува од истоимениот предлог кој во старословенскиот јазик имал значење *ex* – или *pro*⁶ (Угринова- Скаловска 1960: 62). Во современиот македонски јазик предлогот *из* не се употребува, а неговата функција со значењето *ex-* ја презел предлогот *од*, чие примарно значење е оддалечување од некој објект, и одвојување од него. Во таа смисла може да се поврзе излегувањето од некаде со оддалечувањето од некаде, од нешто. Тоа се гледа и во исказите со глаголите префиксирани со *из-* во кои редовно се појавуваат предлошки синтагми со предлогот *од*. (излезе *од* собата, ја избрка *од* куката, го извади *од* џеб, го исфрли *од* дома итн.), што е различно во однос на српскиот и хрватскиот јазик каде функционира предлогот *из*, т.е. *iz(из собе, из куће, из џена/ iz sobe, iz kuće, iz džepa)*.

⁶ Во современиот македонски јазик предлогот *из-* не се употребува, односно се употребува само дијалектно и тоа со значењата *по, низ, преку* (Угринова- Скаловска 1960: 62)

Примарното просторно значење на *из-* ‘излегување од внатрешноста на некој простор’⁷ (сфатен како ограничен) и оддалечувањето од него’ е задржано пред сè, кај дериватите од глаголите на движење или преместување од една на друга локација. Во оваа група спаѓаат глаголите што означуваат самостојно или предизвикано ненасочено движење: *трча, лета, плови/носи, влече* итн. (пр. *Истрча од собата без збор.*, *Најголемиот брод на светот утре ќе исплови од пристаништето во Сан Франциско.*; *Спасувачите го извлекоа/изнесоа возачот од запалениот автомобил.*). Ова значење на *из-* се појавува и во дериватите од теличните глаголи што означуваат преместување на некој објект од една на друга локација: *вади, корне, црпи, сипе, тури* и сл. Кај дел од нив (*вади, корне*) има поклопување на дел од значењето на глаголот основа со просторното значење на префиксот *из-* ‘вадење, излегување од внатрешноста на нешто’, (сп. *Ја вади раката од џебот-Ја извади раката од џебот*).

Пренесување на значењето на излегување од внатрешноста на нешто се пренесува метафорично и кај група глаголи на зборување (кои означуваат зборување), во кои се работи за „излегување“ на глас, звук, збор, текст и сл. од (устатана) субјектот: *изустии, изговори, изрече, искаже, излае* итн. (пр. *Едвај изустии еден збор. Изговори еден куп лаги. Го искажа невестито тоа што го мислеше. Се излајав, не можам да го вратам зборот.*).

Целосно завршување на ситуацијата (резултативност)

Просторното значење ‘излегување од некаде’ е основа од која се проширило и се развило *временското* значење ‘излегување од временската рамка потребна за завршување на некое дејство (ситуација)’, што подразбира целосна завршеност, т.е. резултативност. Според овде прифатената видска теорија и терминологија, *резултативноста* е видско значење со кое се означува целосно завршување на ситуацијата, достигнување до нејзиниот логичен крај или внатрешна граница и нејзина промена во нова ситуација. Токму ова значење станало главно, доминантно значење на префиксот *из-* во современиот македонски јазик. И Угринова-Скаловска (1960: 62-69) исто така смета дека кога се работи за пространственото значење „префиксот загатнува за местото надвор од кое се управува дејството“, додека кај оние кои изразуваат свршено дејство, исполнето до крај, „во извесна смисла се загатнува времето надвор од чии граници се управува глаголското дејство“, поточно дејството се изведува до крајната граница, до неговото исцрпување.

⁷ Кај Угринова- Скаловска (1960:19), според теоријата за видски ликови прифатени од Агрел, ова значење се именува како *екскурзии* со него се изразува „дејство што означува промена на место така што движењето почнува во внатрешноста на нешто и излегува надвор, пр. *из-: избрка, извади, избере, издаде, изјави* и др.“

Најголем број глаголи со *из-* во македонскиот јазик го имаат значењето на резултативност⁸. При анализата на корпусот резултативни глаголи со *из-* може да се забележи дека тие најчесто се изведени од телични глаголски основи. Тоа е и логично, затоа што *теличните* глаголи означуваат динамични ситуации кои се насочени кон достигнување на некоја крајна, внатрешна граница на ситуацијата (кон некој резултат), која кога ќе биде достигната таа граница преминува во нова.(Тофоска 2015, 2017a)⁹

Една поголема група на телични глаголи кај кои *из-* е главен префикс за изразување резултативност- достигнување на внатрешната граница на ситуацијата значи промена на *карактеристиките* на објектот или субјектот, односно дека објектот ќе почне да биде некаков, различен од тоа што бил претходно. Промената може да се однесува на формата, изгледот, разни други карактеристики на објектот или субјектот, или општо означува стекнување на објектот/ субјектот со некое ново својство. Оваа група е најбројна и лексичко-семантички најразновидна, со многу подгрупи. Во овој труд, ќе споменам само неколку лексичко-семантички подгрупи на глаголи. Такви се:

-глаголите кај кои промената се однесува на формата, во кои најбројна е подгрупата со која се означуваат дејства што доведуваат до тоа објектот да почне да постои во делови- (*исече, изренда, изрони, издроби, искине, искрши* итн.);

-глаголите кај кои промената се однесува на изгледот и тоа може да значи: уредување со отстранување (вадење) на делови од објектот (*излупи, избричи, искоси, искубе* итн.), при што *из-* внесува значење ‘ги извади деловите што се предмет на дејството’ –лушпа, влакна, вишок трева и сл.; уредување на објектот со отстранување на нешто што се наоѓало на/во него-чистење (*исчисти измие, испере, избрише, истресе, избричи, исфилтрира, истерилизира* итн.); уредувањескако целосно завршено дејство, по кое објектот станува некаков, има нова карактеристика (чист, со рамна/мазна-уредна коса, со уредна облека итн). - *исчешла, испегла, истушира, исфенира*.

⁸ Во контекст на погоре кажаното, и кај дериватите со *из-* кај кои е изразено просторното значење ‘излегување надвор од некоја внатрешност, најшироко сфатена’ е присутно и видското значење на целосна завршеност (резултативност). Значењето на *целосна завршеност* на ситуацијата е редовно присутно и во сите други деривати со *из-* во кои тој внесува и дополнителни значења .

⁹Токму „паровите“ на телични и соодветните резултативни глаголи се оние во кои традиционалната аспектолошка литература се сметаат за видски парови на глаголи, како примерите во македонскиот јазик: *гради-изгради, чисти-исчисти, тие-испие, сече-исече* итн.

И кога промената се однесува на други физички карактеристики-објектот ќе почне да има ново својство, карактеристика. доминира **из-** како маркер на резултативноста. За каква карактеристика може да се работи може да се класификува по повеќе критериуми, но сепак би можеле да се издвои групата глаголи со кои се изразува добивање на особината именувана со основата: **избели, избледи, избистри, излади, истенчи, издолжи** и сл. Во оваа смисла овде спаѓаат и формално изделената група на глаголите што завршуваат на *-ира* (*изасфалтира, избетонира, излакира, истанетира, истетовира, изамериканизира, изцивилизира, испопуларизира, изактуализира* итн.).¹⁰ Сметам дека сè почестото префиксирање со *из-* на т.н. двовидски глаголи на *-ира*, кое во македонскиот јазик се јавува како резултат на потребата јасно и недвосмислено да се искаже завршена : незавршена, актуелна, трајна ситуација (*Сега компонира опера. : Пред две години компонира опера* > *Пред две години **ис**компонира опера*) е потврда за напредниот процес на граматикализација на *из-* како префикс со кој се изразува резултативност.

Овој префикс се јавува и како основен резултативен кај дејства со кои се означува подготвување храна (***испржи, испече, измеси, измати, измеша*** итн.), а и кај глаголите кои означуваат целосно завршена ситуација на консумирање на храна, пијалак или друго: ***изеде, испие, испуши***.

Во посебна група може да се издвојат теличните *креативни* глаголи кај кои *из-*не е доминантен префикс за изразување резултативност, но се јавува кај глаголите ***изгради, изваја, исплете***(***испланира, испроектира, **искомпонира***** и сл.). Кај резултативните креативни глаголи од домашно (словенско) потекло се забележува врската на префиксот и неговото просторно значење со местото или начинот на кој се создава новиот објект творбата. Па така, *из-* се јавува кај оние глаголи што означуваат објект кој не се врзува со површината, местото на кое настанува (како на пр. *нацрта, напише, наслика, навезе*), ниту со начинот на настанување (како на пр. со *со-* преку составување на делови – *сошије, сплете*) туку се сфаќа или како појавување (излегување во реалниот свет)- *изваја, издлаби, искова* (нешто од нешто) или како резултат од претходно

¹⁰ Како потврда за тоа дека *из-* се обопштува како главен префикс за изразување резултативност се глаголите на *-ира* третирали како двовидски во македонскиот јазик. За разлика од постарата состојба која ја констатира Угринова-Скаловска (1960: 25), а е забележана и во *Обратниот речник* на македонскиот јазик (1967), кога од 800 регистрирани глаголи што завршуваат на *-ира* има само 30-ина деривати со *из-*, денес од најголемиот број од нив се можни и се употребуваат деривати со префиксот *из-/ис-*: *искреира, исконструира, испроектира, издизајнира, испланира, искомпонира, изрежира, измонтира; изманипулира, изнервира, избанализира, изамериканизира* итн.

целосно завршено дејство (*изгради, исплете* покрај *спете, испроектира, искомponира* и сл.).

Дистрибутивност

Третото значење кое префиксот *из-* го внесува во одредени глаголски деривати е изразување на временско завршување на една ситуација сфатена како множество од поднастани (потситуации) кои ја сочинуваат ситуацијата. Главно тоа се однесува на такви ситуации со кои се опфатени повеќе објекти или субјекти. Иако е познато дека за изразување дистрибутивност *из-* се врзува главно со перфективни глаголи- искупи, изумре итн. (в. Петроска 2008: 70), сепак меѓу примерите од корпусот има и некои изведени од телични : *избуди, издави, исколе, изгине, излови, измажи, изжени* др. (пр. *Убиецот издавил многу жени во својот стан. Многу мажи изгинаа во војната* и сл.) Значењето на дистрибутивност е појасно кај дериватите од оние телични глаголи кај кои друг префикс е примарен за изразување резултативност. Спореди на пример, *ожени: изжени, пробуди/разбуди: избуди, задави/удади: издави, загине-изгине.* (пр.

*Го ожени синот. *Го изжени синот. но Ги изжени синовите.; Ме разбуди рано. *Ме избуди рано. но Не избуди рано, сите.).* Како што се гледа и од посочените примери кај овие деривати, за дистрибутивно значење од клучна важност е објектот да е во множина или да претставува множество.

Интензивност

Кај релативно мал број глаголи префиксот *из-* внесува значење на зголемен интензитет во одвивањето на ситуацијата (во голема мера) и/или целосно обземање на субјектот до негово заситување (до неговиот максимум, до крај). Како основи овде се јавуваат обично глаголите што означуваат некоја физичка или физиолошка активност на човекот (суштеството) - *скока, вежба, кива, плаче* а префиксот *из-* се јавува со коформантот *се*: *се искока, се извежба, се искива, се исплаче.: Детето се искока, се извежба, сега ќе спие како бајче. Се исплакав гледајќи го филмот. Се искива толку силно што не исплаши.* Причината за ретките примери со вакво значење е постоењето на друг префикс кој примарно го изразува тоа значење, а тоа е префиксот *на-* со коформантот *се-*: *се наскока, се навежба, се наплаче* и сл. Во говорениот јазик најчесто со оваа функција се јавува сложениот префикс, т.е. префиксниот спој *се_изна-*, кој може да се употребува за голем број активности на човекот, со многу повеќе глаголи: *се изнавежба, се изнаскока, се изнаплаче*, но и *се изнајаде, се изнацрта, се изназборува* итн. Во овие деривати, елементот *се_на-* ја носи информацијата за заситување, а елементот *из-* за вршењето во голема мера и доаѓање до моментот/границата на заситувањето, односно до целосна завршеност.

Заклучок

Во различните словенски јазици се забележуваат големи сличности во поглед на значењата на префиксите, особено во нивните хронолошки примарни значења (просторните) и деривираниите временски значења (видски), што не зачудува имајќи го предвид нивното заедничко потекло.¹¹ Но, сепак како резултат на развој во различни културни и општествени околности се појавиле и разлики меѓу одделните јазици. Разликите може да бидат во различната концептуализација на она што е поважно или значенски примарно во еден јазик (*изгради куќа* во македонски наспрема *саградити куќу/sagraditi kućivo* српскиот или хрватскиот), а може и да се видат во зачувување на таа концептуализација каде примарното значење на префиксот подобро се чува. Па така, во македонскиот јазик *из-* станува редовен и речиси единствен префикс за изразување целосна завршеност (резултативност) кај глаголите со кои се искажува промена на состојбата во смисла на уредување и чистење (*исчисти, избрише, испере, избричи, измие* итн.) наспрема префиксот *о-* или *у-* во српскиот и хрватскиот јазик (*очистити, обрисати, опрати, обријати, ољуштити; умити* др. / *očistiti, obrisati, oprati, obrijati, oljuštiti; umiti* itd.) во кои се чува наследената состојба од старословенскиот јазик и просторното значење на префиксот- или *об-* (опфаќање на објектот од дејството изразено со глаголот-основа). Слична е и ситуацијата кај глаголите *изеде, исние, испуши* како и кај *искине, искрши* наспрема српските, односно хрватските глаголи (*појести, попити, попушити; поцепати, поломити/ pojesti, popiti, popušiti, poderati, polomiti* итн). Сметам дека ова дозволува да се каже дека во македонскиот јазик процесот на обопштување на префиксот *из-* за изразување на значењето целосна завршеност (резултативност) во комбинација со различни семантички групи глаголи е отиден чекор понапред наспрема ситуацијата во српскиот и хрватскиот јазик во кои подобро се чува старата наследена состојба од старословенскиот јазик. Со други зборови, може да се каже дека во македонскиот јазик префиксот *из-* постепено се граматикализира за изразување на видското значење на резултативност. Процесот на граматикализација на еден префикс во словенските јазици обично се врзува со губењето на силната врска со значењето на предлогот од кој потекнува. Сметам дека во македонскиот јазик токму *из-* станува доминантен префикс за изразување на целосна завршеност, т.е. резултативност во спој со теличните глаголи, како резултат на исчезнувањето на предлогот *из* во современиот јазик, што е причина за доминација на неговото деривирано временско значење- излегување од

¹¹ Сличностите меѓу словенските јазици во поглед на временските значења на префиксите во комбинација со одредени семантички групи глаголи со кои се изразува одредена фаза од развојот на дејството го забележува и Шарик, иако временските значења не ги третира како видски. (Šarić 2011)

времето потребно за целосно завршување на ситуацијата и достигнувањето резултат.

Секако, проблематиката на повеќезначноста на префиксите е сложена и бара понатамошни поопстојни проучувања на префиксалните деривати и различните семантички групи на глаголи врз примери од корпуси, со кои наведените тврдења и забележаните тенденции ќе добијат посигурна потврда за развојот и семантичката деривација кај префиксите во одделните словенски јазици.

Резиме: Циљ рада је да покаже да семантичка деривација код префикса има исти развојни пут као код пунозначних речи, од примарних значења путем механизма метафоре, метонимије и сл., развијају се секундарна и то, почевши од оних која изразувају однос човека према простору, развијају се секундарна која изразувају однос човек • време, а од нѝх се прелази у изразување релација у пољу менталних активности човека. У раду ќе бити представљена семантичка деривација код неколико префикса у македонском језику (*из-*, *на-*, *од-*), а биће показане и неке од паралела у другим словенским језицима (српски, хрватски). Ово поређење ќе покаже у којој се мери чувају наследени деривати у датим језицима, а гдесе јављају разлике у значењима префиксираних глагола. Може се закључити да се основне разлике измеѓу представљених словенских језика првенствено огледају у регуларности појединих префикса за изразување одређеног значења у комбинацији са одређеном семантичком групом глагола.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевиќ, Рајна. 2010: *Лексикологија српског језика*. Београд.
- Каролак, Станислав. 2000: „За семантиката на видот“, *Инхоативна видска конфигурација во македонскиот јазик*. *Slavia meridionalis* 3, pp. 15-83.
- Конески Блаже 1967: *Грамматика на македонскиот литературен јазик*. Дел I и II. Култура, Скопје 1967.
- Марковиќ Марјан 2014. „Процеси на семантичка деривација преку анализа на поимите *дише*, *дух* и *душа*“, Прилози на ОЛЛН, МАНУ, Скопје 2014, 11-19.
- Марковиќ Марјан 2016: „Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **тък-* во македонскиот јазик“. *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод 90-годишнината од раѓањето, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 125-130.
- Марковиќ Марјан 2017: „Семантичка деривација на прасловенскиот глаголски корен **met-* во македонскиот јазик“. In: *Slavica Wratislaviensia* CL XV, Wroclaw, 253-262.
- Петроска Елена 1993: „Семантички функции на префиксот *по-* во современиот македонски стандарден јазик“, *Литературен збор* XL, 21-27
- Тофоска Станислава-Сташа 2016: „За значењата на префиксот *из-* во современиот македонски јазик“. *Зборник во чест на проф. д-р Радмила Угринова-Скаловска по повод*

90-годишнината од раѓањето, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 261-275.

Тофоска

Станислава-Сташа

2017a: „Функцијата на префиксите во определувањето на видското значење на глаголите во македонскиот јазик“. In: *Balkanistica* 30: 2, The University of Mississippi, Oxford, USA, 351-372.

Тофоска Станислава-Сташа 2017 б: *Од проблематиката на глаголскиот вид: Семантика на теличните глаголи во македонскиот јазик. (авторско издание)*, Скопје Угринова-Скаловска Р. 1960. *Значењата на глаголските префикси во македонскиот јазик*, ИМЈ, Скопје

Dickey Stephen. 2012: “Orphan prefixes and the grammaticalization of aspect in South Slavic”. *Jezikoslovlje* 2012, 71-105.

Karolak, S. 1996: “O semantyce aspektu. (w 20 rocznicę publikacji rozprawy F. Antuinniego i L. Gebert ‘Semantyka aspektu czasownikowego’),” *Biuletyn polskiego towarzystwa językoznawczego* LII, ss. 9-56.

Šarić Ljiljana 2011: “Prefiksi kao sredstvo prefektivizacije: semantički prazne jedinice?”, *Fluminensia* god.23 (2011), br.2, 7-20.

Šarić Lj. 2014: *Prostor u jeziku i metafora (Kognitivnolingvističke studije o prefiksima i prijedlozima)*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb

Šarić Ljiljana, Tchizmarova Ivelina. 2013. Space and metaphor in verbs prefixed with od-/ot- ‘from’ in Bosnian/Croatian/Serbian and Bulgarian. In: *Space in South Slavic, Oslo Studies in Language* 5 (1), 2013.7-33

Tofoska, S. 2015. “Telicity as Semantic Aspectual Category” [In] *Verbal Aspect:*

Grammatical meaning and context. (red. Bennachio R.), Die Welt der Slaven, Munchen:

Verlag Otto Sagner Press 2015, 519-529.

Биљана МИРЧЕВСКА-БОШЕВА

ЗА ПРЕВОДОТ НА ФРАЗЕМИТЕ СО ЗНАЧЕЊЕ ЕМОЦИИ

Тезиси: Сочетание номинативных и эмоционально-оценочных элементов во фразеологизмах позволяет языковым носителям использовать их для передачи логического содержания смысла, но очень часто они служат и для выражения экстремальных и субъективно важных физических, психических или социальных ситуаций и состояний. Исходя из сложности и специфики такого явления, как эмоции, ожидается, что их словесное выражение будет иметь свои особенности и трудности.

Данная статья посвящена вопросам перевода фразеологизмов со значением эмоций в македонском, русском, чешском и польском языках, представленных в пользовательском интерфейсе Фраземи.

Ключевые слова: фразеологизмы, эмоции, перевод.

Дури и при прв и површен преглед на литературата посветена на емоциите се воочува широк и постојан интерес на голем број филозофи, биолози и психолози за оваа тематика. Ваквото често фокусирање на вниманието врз овој сегмент од човечкото постоење се должи на огромното физиолошко и психолошко значење на овој феномен од една страна и сложеноста на неговата природа и објективните тешкотии во неговото дефинирање и изучување од друга страна. И покрај бројната стручна и уметничка литература посветена на оваа проблематика, емоциите остануваат таинствени и во многу сегменти нејасни.

Како сложен многуаспектен феномен тие се во постојано заемодејство со различни сфери од личноста на човекот и ја регулираат неговата активност преку одразување на важноста на внатрешните и надворешните ситуации за остварувањето на одредена цел. И покрај тоа што секој возрасен човек знае што се емоции и не еднаш ги доживеал уште од најраното детство, кога треба да ги објасни, опише или дефинира емоциите, секогаш наидува на одредени тешкотии кои доаѓаат од нивната природа на интимност, субјективност и несвесност.

Нормите за изразување на емоциите се исто така нестабилни и се менуваат со текот на времето. Ова се поткрепува и со ставот на Шаховски (2008: 5) "...различным поколениям людей свойственны более или менее различные доминантные эмоции. Нормы выражения эмоций нестабильны от культуры к культуре, от эпохи к эпохе внутри одной культуры, от одного социального класса к другому."

Истражувањата покажале дека различни култури можат да реализираат различни елементи содржани во емоционалните концепти, а истовремено може да немаат посебен термин за именување на одредени

емоционални состојби и покрај тоа што носителите на таа култура во реалноста ги доживуваат тие внатрешни процеси. Со други зборови, начините за категоризација на светот и тоа кои елементи од реалноста служат како семантички клучеви во конкретните лексички или граматички форми се обусловени од културната ориентација на социумот.

Поаѓајќи од фактот дека изразувањето на емоционалните состојби игра важна улога во човечкото општење и дека нашата контрола над емоциите е ограничена доаѓаме до заклучок дека лингвистичкиот материјал дава неповторлива можност за проникнување во моралните и во културните вредносни системи на еден народ, во доловување на културните варијации и разлики при изразувањето на одредени чувства и емоции кај припадниците од различни народи. Бидејќи сферата на емоциите е недостапна за непосредно набљудување, јазичната фиксација на симптоматските реакции и физичките состојби асоцирани со одредена емоција станува основа врз која се формира претстава за суштинските карактеристики на таа емоција. Оттука доаѓа и важноста на лингвистичкиот приод кон емоциите и кон нивно категоризирање, односно улогата на јазикот и лингвистиката како наука за вербализирање, акумулирање, структурирање и пренесување на знаења од генерација на генерација во процесот на пренесување знаења и за емоциите.

Средства за вербална концептуализација на емоциите можат да се сретнат на различни нивоа. Сепак, лексиката и фразеологијата на јазикот располагаат со најголеми можности за предавање информации за емоциите и тоа во најситни детали и нијанси. Она што ја прави посебна комбинацијата меѓу емоциите и фразеологијата е тоа што емотивната компонента е базична во семантиката на најголемиот дел од фраземите бидејќи тие го изразуваат своето значење во емоционално-експресивна, а не во неутрално-логична форма. Тоа ја објаснува и бројната доминација на фраземи кои означуваат емоции односно тие заземаат една петтина од вкупниот фразеолошки фонд.

Фраземите благодарение на својата специфична синтакса, архаичните зборови, експресивно-емоционалната обоеност, семантика која не произлегува од збирот на значењата на составните елементи, а честопати и поврзаноста со една култура или дури и со еден регион претставуваат вистински предизвик во процесот на преведување.

Всушност, фраземата ги поседува сите својства кои може да претставуваат проблем за преведувачот: 1. сложена структура со повеќе составни делови кои во најголем процент не се разликуваат од обичните зборови и 2. врска меѓу составните делови и контекстот која најчесто е незабележлива.

Затоа на „скалата на непреводливоста“ фраземите го заземаат скоро првото место: „непреводливоста“ на фразеологијата ја истакнуваат

сите специјалисти како една од најзначајните карактеристики на овие изрази, на неа се повикуваат сите приврзаници на теоријата на непреводливоста, а со тешкотиите при преводот на фраземите преведувачите се среќаваат на секој чекор. (Влахов, Флорин 1980)

Имено, пред преведувачот се појавува цела низа тешкотии кои започнуваат уште при првиот чекор, а тоа е препознавањето дека станува збор за фразема во оригиналниот текст. Опасноста од правење грешки на оваа фаза се должи на тоа што фраземата од јазикот-извор често може да е хомонимна со слободна синтагма во јазикот-цел. Ова води кон правење на груби грешки и комплетно менување на смислата на оригиналниот текст. Преведувачот или ги третира како слободни синтагми и ги преведува збор по збор или забележувајќи ја нивната споеност истата ја припишува на индивидуалниот стил на авторот.

До ваква ситуација може да дојде доколку се игнорира идиоматското значење на изразот, доколку во јазикот-цел постои сличен израз со друга семантика или доколку и буквалниот превод има смисла (пр. македонската фразема *го чеша грбот/реброто* може да се употреби и во буквална смисла и во преносно значење – *бара ќотек*). Буквалното преведување на фраземите води кон смешни или бесмислени реченици. За илустрација овде ќе го наведеме примерот со руската фразема *собаку съл* (со значење: искусен човек, специјалист во својата област) која при буквален превод на македонски би звучела – *го изел кучето*.

Доколку преведувачот ја препознал фраземата доаѓа до друга фаза кога е потребно да најде соодветен еквивалент во јазикот-цел. Ова е прилично тежок процес бидејќи често во јазикот-цел не постои таква фразема односно истото значење се доловува со еден збор или описно. Во случај на постоење на соодветен еквивалент потребно е посебно внимание при изборот на истиот бидејќи често се разликуваат по одделни значења, по фреквентноста или по стилот во кој се употребуваат. Ситуацијата дополнително се усложнува кога во јазикот-цел постои слична фразема, но со сосема друга семантика. За илустрација ќе го наведеме примерот со изразот *го зеде на заб* во македонскиот јазик и изразот *братъ на зуб* во рускиот јазик. И покрај совпаѓањето во компонентскиот состав и во редоследот на компонентите овие две фраземи се разликуваат по семантиката, односно во македонскиот јазик овој израз припаѓа на фразеосемантичкото поле *гнев*, додека во рускиот јазик овој израз има значење: 1. пробува нешто на вкус, 2. сам испробува нешто бидејќи не им верува на другите.

Овде треба да се додаде и дека често лексемите кои влегуваат во составот на една фразема имаат национален, локален или дури микрорегионален карактер и сè уште се актуелни дебатите дали е потребно да се најде соодветен аналог во јазикот-цел или да се предаде во оригинал за да не дојде до губење на културно-специфичните информации.

Според Roos (1981, преземено од Gottlieb 1997), постојат следниве начини за превод на фраземите:

Фраземата во јазикот-извор се поклопува со фраземата во јазикот-цел

- конвергенција (идентична и на лексичко ниво)
- еквиваленција (различна на лексичко ниво)

Фраземата во јазикот-извор се поклопува со други лексеми во јазикот-цел

- се предава со само еден збор
- формула (неметафорско предавање со повеќе зборови)
- слободна форма (на пр. значењето дефинирано според енциклопедија)

Влахов, Флорин (1980) нудат слична типологија во која наведуваат неколку можности за превод на фраземите. Така, првата опција преводот да биде направен со целосен фразеолошки еквивалент т.е. со фразема во јазикот-цел која по сите показатели е идентична на фраземата од јазикот-извор т.е. ги поседува истите конотативни и денотативни значења. Меѓу фраземите во двата јазика не постои разлика во значењето, стилиската карактеристика, метафоричноста и емоционално-експресивната обоеност, имаат приближно ист компонентски состав, имаат исти лексичко-граматички показатели и отсуство на национален колорит. Доколку не постои целосен еквивалент, преводот може да биде направен со делумен фразеолошки еквивалент односно со фразема која се совпаѓа со фраземата во јазикот-извор, но не во сите значења. Делумните еквиваленти се ретки бидејќи многузачноста не е многу изразена кај фраземите. Наредната опција е релативен фразеолошки еквивалент кој се разликува од фраземата во јазикот-извор само по мали измени во формата, синонимични компоненти, измени во синтаксичката структура.

Тука може да ги споменеме и индивидуалните еквиваленти кои преведувачот понекогаш е принуден да ги создаде. Тој, во духот на фраземата која ја преведува, создава соодветен аналог кој максимално потсетува на оригиналниот. Аналоги единици се среќаваат најчесто во интернационалната фразеологија. Тука спаѓаат единици кои имаат историски, митолошки, литературни извори, позајмувани се од еден јазик во друг или настанале кај различни народни независно, но како резултат на општото човечко рассудување, блискоста во развојот или идентични услови за развој на јазиците. (пример мак. игра со *оган*, рус. *играть с огнем*, болг. *играя си с огъня*, англ. *play with fire* и сл.). Калкирањето кое е можно кога буквалниот превод може да го доведе читателот до вистинската содржина на фраземата, а не на значењата на составните компоненти. (англ. *bite the hand that feeds you*, рус. *кусать руку, которая тебя кормит*.) Последната опција е т.н. нефразеолошки превод кој подразбира преведување на дадената фразема со помош на

лексички, а не фразеолошки средства. Тој се користи само откако се исцрпени сите други можности, односно не може да се најде ни еквивалент, ни аналог. При ваквиот превод и покрај делумната можност за компензација преку контекстот, сепак има загуби во однос на сликовитоста, емоционалноста, нијансите во значењето и сл. Лексички превод се однесува на превод на дадената фразема од јазикот-извор со еден збор во јазикот-цел. За разлика од ваквиот начин, описниот превод го предава значењето на фраземата преку слободен превод.

Преведувачот мора да одлучи дали ќе ја преведува самата фразема или врз основа на значењето на фраземата ќе бара соодветен еквивалент во јазикот-цел. Исто така преведувачот мора да реши дали ќе преведува на фразеолошко ниво или ќе ја пренесе смислата преку парафраза или дури ќе го испушти тој дел со што текстот стилистички ќе биде оштетен. Секое од овие решенија има свои предности и опасности. (Trim 2003)

За да може полесно да ги совладува ваквите проблеми преведувачот треба да знае многу, да чита многу и да слуша и меморира многу податоци кои може да му бидат од полза во иднина. Исто така, на располагање на преведувачот се бројни речници и помагала, а од непроценливо значење е и консултацијата со роден говорител. Овде мора да се напомене дека различните програми за автоматски превод од типот на google translate се неупотребливи, ап решавањето на овие дилеми останува исклучиво на човекот. За илустрација може да ја наведеме фраземата *piece of cake* со значење – многу лесно. При внесувањето на оваа фразема во google translate во сите јазици преводот е парче торта (мак.), кусок пирога (рус.), комад торте (срп.) и сл.

Надминувањето на одделни тешкотии кои се појавуваат при преводот на фраземите значително се олеснува со користењето на паралелни дигитални ресурси на јазикот- извор и на јазикот- цел. Пребарувањето во електронски ресурси, во кои се вклучени целосните фраземи и нивните составни делови е брзо и едноставно и во голема мера го олеснува процесот на преведувањето или наоѓањето на еквивалент во другиот јазик, воопшто.

Поаѓајќи од ова, на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во рамки на универзитетскиот проект „Паралелни фразеолошки корпуси“ изработена е една корисна алатка за идните истражувања и преводи. Целта на проектот беше создавање база на македонски фраземи и нивните еквиваленти во рускиот, во полскиот, во чешкиот и во францускиот јазик. Ваквата фразеолошка база може да се употреби при учење на јазикот, при преведување, при компаративни истражувања, при лексиколошки и лексикографски истражувања, при составувањето на двојазични речници или како извор на наставен материјал.

До овој момент во базата се внесени повеќе од 500 македонски соматски фраземи кои се ексцерпирани од: Велјановска, К. Фразеолошките изрази во македонскиот јазик : со осврт на соматската фразеологија (2006), Велковска, С. Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник (2008), Ермакова, Л. Марков, Б. Краток руско-македонски фразеолошки речник (1981) и Димитровски, Т., Ширилов, Т. Фразеолошки речник на македонскиот јазик (2003 -2009).

Самиот корисничкиот интерфејс е доста едноставен за користење. Доколку се избере полето *Фраземи* од хоризонталното мени на почетната страница се добива приказ на сите македонски фраземи кои се внесени во базата и нивните дефиниции. Доколку се избере некоја од фраземите на екранот се појавуваат сите информации за таа единица. (сл.1) Поконкретно, се појавува фраземата со толкување на нејзиното значење и контекстуална употреба. Во продолжение следат преводите на опфатените јазици со примери во текст (онаму каде се пронајдени соодветни примери) и информација за еквивалентноста на преводот. Во однос на ова, а водени пред сè од ексцерпираниот материјал, сите фраземи ги подредивме на следниве типови: целосен еквивалент, делумен еквивалент, аналог и калка. Доколку не е пронајден адекватен израз во некој од јазиците кои се обработени, се става насоката – соодветен израз не е пронајден.

Пребарување

Најнови фраземи

Сите прсти еднакво болат.
Се бројат на прсти
Прстите да си ги изведеш/
излижеш
Останал со прстот в уста
Не мрда со <мал> прст.

Почетна страница » Внимава што зборува, се воздржува да зборува необмислено, навредливо, мудро премолчува некои работи

Внимава што зборува, се воздржува да зборува необмислено, навредливо, мудро премолчува некои работи

Македонска фразема:

Го држи јазикот зад заби

Пример од литературата:

Претседателот на фудбалскиот тим Баерн Минхен Франц Бекенбауер го предупреди напаѓачот Марио Гомез да го држи јазикот зад забите и да ја извршува работата за која е ангажиран на теренот.

Преводи:

Јазик:

Полски

Фразема:

trzymać / utrzymać język za zębami

Пример:

Gdy wychodzi na jaw afera paliwowa, Mecenas i Rudy są w jednym areszcie. Mecenas trzyma język za zębami, a Rudy sypie. (NKJP)

■ целосен еквивалент

Јазик:

Чешки

Фразема:

Držet pusu / hubu

Пример:

Držte hubu - rozčítl se policejní rada.

○ аналог

Јазик:

Француски

Фразема:

tenir sa langue

◆ делумен еквивалент

Јазик:

Руски

Фразема:

держать язык за зубами

Пример:

Этим он был обязан блистательной системе сохранения военной тайны и отлично вымуштрованному личному составу, умеющему держать язык за зубами. (Вадим Кожевников. «Щит и меч. Книга первая»)

■ целосен еквивалент

Сл 1. Приказ на информациите добиени за една конкретна фразема

Имајќи предвид дека во самиот портал е инкорпориран и електронски морфолошки речник, при пребарувањето ќе бидат прикажани резултати кои ги содржат сите зборформи (пр. доколку се

внесе зборот *око* ќе се појават и сите приеми каде се среќаваат формите (око, очи и сл.).

Порталот му овозможува на корисникот да пребарува по значење или по фразема.

На сл. 2 е прикажан пример на пребарување кога е внесен зборот *ум*. Она што може да се забележи е дека во базата постојат повеќе од 20 фраземи со овој збор и тие се подредени на 5 страници. Освен со внесување на еден збор, порталот нуди можност и за пребарување според цела фразема.

Почетна страница > Пребарај фраземи

Пребарај фраземи

ум

Македонска фраза	Значење / Дефиниција	Пример
Дева ум ...	Толкува објаснува некому нешто на најпрост начин.	
Продава ум ...	Некого да вразумиш, да го научиш на нешто добро.	
За ум е ...	Некого да вразумиш, да го научиш на нешто добро.	
Бара/бере ум ...	Бара во нешто смисла, логика размислува за нешто.	
Го научи на ум ...	Некого да вразумиш.	

» 1 > 2 > 3 > 4 > 5 > следна > последна >

Сл. 2 Пребарување според фразема

На сл.3 прикажано е како изгледа пребарувањето по значење. Во конкретниот случај внесен е зборот *страв* и на сликата може да се видат резултатите од таквото пребарување.

Содержина | Додади содржина | Содржина | Моја корисничка сметка | Одлогирај се

Фраземи | Пребарување значење | Пребарување фразема | За проектот

Почетна страница > Пребарување значење

Пребарување

Најнови фраземи

Сите прсти еднакво болат.
Се бројат на прсти
Прстите да си ги изведеш/
излижеш.
Останал со прстот в уста
Не мдаа со «мал» прст.

страв

Македонска фразема	Значење / Дефиниција	Пример
Му смрана крвта во жилите	Чувство на страв , уплашеност	
Морници ме лазаат по грбникот/грбот	Чувство на силен страв , возбуда.	
Му се стегна срцето	Страв од чувство на грижа, тага.	
Му слезе срцето в петици	Многу се исплашил, чувствува силен страв .	
Косата му се крена	Непријатно изненадување; чувство на страв , ужас и срам	

1 > 2 > следна > последна >

Сл. 3 Пребарување според значење

Од базата веднаш се добиваат сите фраземи во чие толкување е наведен зборот *страв* со предложените еквиваленти во рускиот, во полскиот, во чешкиот и во францускиот јазик. На тој начин пред корисникот стојат неколку можни опции за превод на конкретната фразеолошка единица. Се разбира, изборот на соодветниот аналог се прави исклучиво врз основа на контекстот со голема доза на креативност од страна на преведувачот. Притоа мора да се има предвид дека станува збор за жива материја која постојано се надополнува и трансформира.

Наместо заклучок може да кажеме дека одредувањето на најсоодветниот преводен еквивалент на една фразема е проблем кој бара опсежно истражување на функционирањето на дадениот израз во различни контексти и ситуации. Оптимално решение за превод на една фразема е изнаоѓање на идентична единица во јазикот-цел. Но, ваквите случаи се ретки и најчесто се однесуваат на интернационалните изрази. Кога идентична единица не постои во јазикот-цел потребно е да се најде аналогна единица која има исто значење, но помалку или повеќе различен компонентски состав. Ваквата ситуација бара одлично познавање на двата јазика, но и многу време и посветено внимание на сите нијанси во значењето и во употребата на соодветната јазична единица. Целта на нашата база е, како и другите дигитални бази на македонскиот јазик, да биде корисна алатка за сите истражувачи на оваа проблематика, но и поттик за следни поголеми и поуспешни проекти.

This paper is an attempt to illustrate some of the difficulties and problems that translator meets when translating emotional phraseology considering the fact that phraseological material provides unique possibility for insight into the national systems of moral and cultural value, insight into the cultural variations and differences while expressing certain emotions among the members of various nations conditioned by cultural and social norms. In this paper we give a basic overview of the problems that the translator faces and possible translation strategies and ways of solving this issues.

ЛИТЕРАТУРА

- Велјановска, К. 2006: *Фразолошките изрази во македонскиот јазик : со осврт на соматската фразеологија*, Македонска ризница, Куманово.
- Велковска, С. 2008: *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје.
- Влахов, С. Флорин, С. 1980: *Непереводимое в переводе*, Москва, Международные отношения.
- Ильин Е. П. 2001: *Эмоции и чувства*, Санкт-Петербург, Питер.
- Конески, Б. 1961-1969: *Речник на македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик, Скопје
- Краток руско-македонски фразеолошки речник*, 1980, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Мирчевска-Бошева, Б. 2014: „За преводот на фраземите“, *Македонски јазик*, LXV , 357-364.
- Мургоски, З. 2011: *Толковен речник на современиот македонски јазик*, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје.
- Толковен речник на македонскиот јазик I – VI*, 2003 -2014, Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, Скопје.
- Словарь-тезаурус современной русской идиоматики*, 2007, Мир энциклопедий Аванта+, Москва.
- Фразеолошки речник на македонскиот јазик*, I-III, 2003 -2009, Огледало, Скопје.
- Шаховский В.И. 2008: *Лингвистическая теория эмоций*, Гнозис, Москва.
- Яранцев, Р.И. 1997: *Русская фразеология. Словарь – справочник*, Русский язык, Москва.
- Anderson, V. Brislin, R. 1976: *Translation: applications and research*, Gardner Press, New York.
- Gottlieb, H. 1997: “Quality Revisited: The Rendering of English Idioms in Danish Television Subtitles vs. Printed Translation”, *A. Trosborg (ed.), Text Typology and Translation*, John Benjamins B.V, Amsterdam. pp. 309 – 338.
- Trim, J. 2003: “Multilingualism and interpretation of language in contact” *A. Tosi (Ed.), Crossing barrier and bridging cultures: The challenges of multilingual translation for the European Union*, Cromwell Press, Great Britain. pp. 8-20.

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА, Милица МИРКУЛОВСКА,
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“

СОМАТСКИ ФРАЗЕМИ

Паралелни фразеолошки корпуси <<http://frazemi.finki.ukim.mk>>

Апстракт: Преведувањето на фразеолошките изрази претставува еден од најсложените проблеми на уметноста на преведувањето и на теориски и на практичен план. Фраземата обично, покрај единственото лексичко значење, ја чува и националната специфичност и сликовитост изразени во одредени лексички единици што се нејзин составен дел. Од овој аспект појдовме кога на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје започнавме проект под наслов „Паралелни фразеолошки корпуси“ чија главна цел беше создавање база на македонски соматски фраземи и нивни еквиваленти во рускиот, во полскиот, во чешкиот и во францускиот јазик која би давала можност за брзо пребарување и проучување на фразеологијата на вклучените јазици. Ваквата електронска база претставува корисна алатка која може да најде примена при учење на јазикот, при преведување, при компаративни истражувања, при лексиколошки и лексикографски истражувања, при составувањето на двојазични речници, како извор на наставен материјал и сл. Во нашиот труд ги ќе го разгледаме материјалот опфатен во рамките на овој проект, а посебно ќе се задржиме на теоретскиот пристап и начинот на обработка на соматските фраземи, со осврт на примерите од македонскиот, од чешкиот и од полскиот јазик.

Клучни зборови: македонски јазик, полски јазик, чешки јазик, соматски фраземи, паралелни јазични ресурси.

Вовед

Фразеологијата е како огледало на културата на еден народ. Нејзиното богатство истовремено го одразува богатството на јазикот, начинот на мислењето на еден народ и неговата културна основа. Во соматската фразеологија спаѓаат зборовните споеви што содржат компонента со директно значење ‘дел од човечкото тело’ или називи на телесни течности и материјали. Оваа област е интересна од аспект на меѓујазичната компаратистика, бидејќи е можно да се најдат бројни универзалии во рамките на фразеолошкиот фонд на словенските јазици. Причина може да биде антропоцентричноста на човечкото мислење, но исто така, и тоа што телото функционира како поврзување/спојување на човекот со светот и следствено на тоа е основа за реализација на контактот со околната средина (Горды 2010: 43).

Интересен аспект во областа на соматските фраземи е пред сè тоа што, иако секој народ има исти делови на телото, од аспект на фразеологијата ги гледа на различен начин – одредени делови од телото ги сфаќа како мошне важни и ги употребува во голем број фраземи, додека пак други, во сопствените фразеолошки единици воопшто не ги опфаќа, па истите ги ползува или само во мал број или пак им дава други пренесени значења.

Фраземите по карактерот на својот израз, во основа, имаат изразена емоционално-експресивна карактеристика. Затоа е разбирливо зошто соматските фраземи воопшто, се јавуваат како изрази во чија основа лежат согледувања за поведението на човекот; тие изразуваат емоции, психички состојби и однесување на човекот во светот што го опкружува. Исто така, многу од нив носат и мошне изразен негативен карактер. Како составен дел на соматските фраземи, именувањата на деловите од човечкото тело се употребуваат заедно со повеќето од нивните традиционални функции и симболика: носот како сетило за мирис, но исто така и за насетување на опасност, срцето е центарот на љубовта, храброста и на други чувства. Но, тогаш кога називите за деловите на телото ќе се одделат од нивната симболика, се појавуваат разлики – поголеми (во пооддалечените јазици и култури) или помали (во блиските јазици и култури) (Čermák 2007).

Една од специфичните карактеристики на соматските фраземи е тоа што човекот нив може да ги разбере без да му треба посебно објаснување. Тоа е можно, но ако се работи за мајчин јазик. Употребата на соматските фраземи во разни контексти честопати е многу поразбирливо и поточно доловува одредени ситуации, состојби, односи, емоции отколку секојдневниот опис. Кај соматските фраземи значењето на дадената фразема во случаите кога се работи за изразување реализирано во својот мајчин јазик, човекот успева да ги пренесе врз основа на познавањата на „својот свет“, доживувањето на своето тело (и сите негови делови), онака како што е вковано во неговата културна средина. Токму затоа за студентите што изучуваат странски јазици, како и за преведувачите, областа на фразеологијата на дадениот јазик претставува еден од најтешките делови за усвојување и превод.

Сево ова беше појдовна точка за да се одлучиме токму соматските фраземи да бидат опфатени во рамките на проектот „Паралелни фразеолошки корпуси“.

1. Резултати од работата врз проектот „Паралелни фразеолошки корпуси“

На почетокот ќе се осврнеме на целите и на резултатите од едногодишниот научноистражувачки проект финансиран од средства на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ (УКиМ) „Паралелни фразеолошки корпуси“, при Катедрата за славистика на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ (ФлФБК), УКиМ во Скопје, Македонија, под

раководство на д-р Биљана Мирчевска-Бошева, вонреден професор, а со учество на членовите од Катедрите за славистика, за македонски јазик и јужнословенски јазици и за романски јазици при ФлФБКУКиМ проф. д-р Милица Миркуловска, проф. д-р Лидија Танушевска, проф. д-р Катерина Велјановска, проф. д-р Јасминка Делова-Силјанова, доц. д-р Јоана Хаџи-Лега Христовска, д-р Наталија Лукомска, м-р Екатерина Терзијоска, м-р Ирена Алчевска, л-р Здењек Андрле и проф. д-р Катерина Здравкова, Факултет за информатички науки и компјутерско инженерство (ФИНКИ) при УКиМ во текот на календарската 2016 година. Во извесни сегменти беа вклучени и студентите од Катедрата за славистика, според тековните студиски програми за изведена пракса, како на пример при изработката на базата на македонските фраземи обработени во рамките на проектот, како логистика во текот на одржувањето на конференцијата во рамките на проектот итн.

Целта на проектот „Паралелни фразеолошки корпуси“ беше создавање база на македонски соматски фраземи и нивни еквиваленти во рускиот, во полскиот, во чешкиот и во францускиот јазик која би давала можност за брзо пребарување и проучување на фразеологијата на вклучените јазици. Ваквата електронска база претставува корисна алатка која може да најде примена при учење на јазикот, при преведување, при компаративни истражувања, при лексиколошки и лексикографски истражувања, при составувањето на двојазични речници, може да се ползува и како извор на наставен материјал и сл.

Работата врз проектот се одвиваше во неколку етапи. Првата етапа опфати разработка на структурата на базата на податоци, имено, тимот под од раководство на проф. Катерина Здравкова, Маша Беќковиќ и Елена Маркова од ФИНКИ при УКиМ изработи кориснички интерфејс. При тоа се изврши тестирање врз пробен примерок од 10 фраземи на македонски јазик и нивните еквиваленти во рускиот, чешкиот и полскиот јазик, со цел да се увидат и отстранат недостатоците кои не можеа да бидат предвидени во текот на осмислувањето на платформата.

Втората етапа опфаќа пополнување на базата со македонскиот фразеолошки материјал, односно, освен почетните 10 пилот-фраземи, внесување на 500 македонски соматски фраземи, значи вкупно 510 фраземи. Ексерпцијата на материјалот беше извршена од „Фразеолошките изрази во македонскиот јазик: со осврт на соматската фразеологија“ на Катерина Велјановска. Внесените фраземи се поткрепуваа со нивна дефиниција и со додавање на илустративен пример од уметничката литература или од публицистиката.

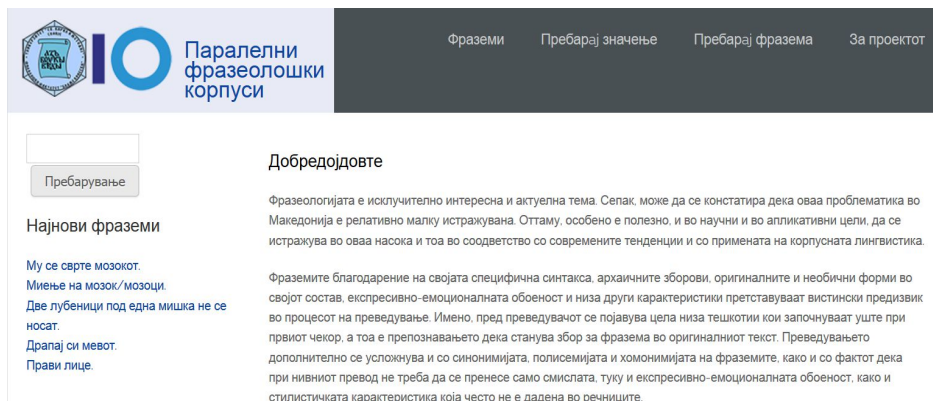
Третата етапа, што всушност бараше и најмногу време, беше посветена на изнаоѓање на соодветни еквиваленти во рускиот, полскиот, чешкиот и францускиот јазик, врз основа на значењето на фраземата од основниот, македонскиот, корпус. Ова го работеа одделни тимови составени од учесниците на Проектот, специјалисти од областа на

граматичката структура, типологија, фразеологијата, теорија на преводот подолго итн., автори на дисертации, монографии и бројни прилози од оваа област, како и родени говорители на споменатите јазици. Од огромна помош во текот на проектот беше вклученоста на секретарот на Катедрата, Климент Ристески, како и на најголемиот дел од актуелните студенти. За рускиот материјал задолжени беа Биљана Мирчевска-Бошева, Ирен Алчевска, Екатерина Терзијоска и Надежда Јурјевна Пљасунова. На полските еквиваленти работеа Милица Миркуловска, Лидија Танушевска и Наталија Лукомска, на чешките Јасминка Делова-Силјанова и Здењек Андрле, а за францускиот материјал задолжена беше Јоана Хаци-Лега Христоска.

Четвртата фаза од проектот ја опфаќа организацијата и текот на Меѓународната научна конференција под наслов „Зборот збор отвора“ на 29-30.10.2016 година, во просториите на ФлФБК при УКиМ со учество на референти од Македонија, Полска, Русија, Хрватска, Австрија и Црна Гора. Едновремено, ова претставуваше и прва промоција на <<http://frazemi.finki.ukim.mk>> и искористена беше можноста за добивање на критики и сугестии од страна на присутните колеги, специјалисти од областа на фразеологијата, лексикографијата, корпусната лингвистика, со цел подобрување на крајната форма на базата и дополнување на извесните недостатоци. На т.н. маргини на Конференцијата беа организирани и две предавања на проф. д-р Бранко Тошовиќ (Грац, Австрија) од областа на корпусната лингвистика за учесниците на Проектот и за студентите и сите заинтересирани колеги од Филолошкиот факултет.

1.1. Порталот <<http://frazemi.finki.ukim.mk>>

Корисничкиот интерфејс е доста едноставен за користење. На хоризонталното мени поставени се опциите *Фраземи*, *Пребарај значење*, *Пребарај фразема* и *За Проектот*.

Слика 1.¹ Почетниот екран на порталот, достапен од линкот frazemi.finki.ukim.mk

При избор на полето *Фраземи* се добива приказ на сите македонски фраземи кои се внесени во базата и нивните дефиниции. Со избор на некоја од фраземите на екранот се појавуваат сите информации за таа единица, т.е.: фраземата со толкување на нејзиното значење и контекстуална употреба. Потоа, следат преводите на опфатените јазици со примери во текст (онаму каде се пронајдени соодветни примери) информација за еквивалентноста на преводот.

¹За илустративниот материјал благодариме на помошта на колешката Катерина Здравкова.

Паралелни
фразеолошки
корпуси

[Фраземи](#)
[Пребарај значење](#)
[Пребарај фразема](#)
[За проектот](#)

Пребарување

Најнови фраземи

Сите прсти еднакво болат.
 Се бројат на прсти
 Прстите да си ги
 изедеш/излижеш.
 Останал со прстот в уста
 Не мрда со <мал> прст.

Почетна страница » Неочекуван, подмолен удар.

Неочекуван, подмолен удар.

Македонска фразема:
 Му заби нож в грб.

Преводи:

Јазик:
 Руски

Фразема:
 Нож в спину.

Пример:
 Если я вообще когда-то смогу поверить даже самым честным людям, ведь в любой момент нас похищает предательство, нож в спину!!!

◆ делумен еквивалент

Јазик:
 Полски

Фразема:
 wbić (komuś) nóż w plecy

Пример:
 Jakaś miał rację, otaczali mnie przeniewiercy, którzy tylko czekali, żeby mi wbić nóż w plecy.

■ целосен еквивалент

Слика 2. Резултат при пребарување на значењата на фраземи

Сигнализирани се следниве типови фраземи: целосен еквивалент, делумен еквивалент, аналог и калка², но се сигнализира и отсуството на адекватен израз во некој од обработените јазици.

²Според теоретскиот пристап кај: Влахов, С. Флорин, С. 1980, *Непереводимое в переводе*, Москва: Международные отношения.

The screenshot shows the website interface for 'Паралелни фразеолошки корпуси'. At the top, there are navigation links: 'Фраземи', 'Пребарај значење', 'Пребарај фразема', and 'За проектот'. The main content area displays search results for the idiom 'Внимава што зборува, се воздржува да зборува необмислено, навредливо, мудро премолчува некои работи'. On the left, there is a search bar with the text 'Пребарување' and a list of 'Најнови фраземи' including 'Сите прсти еднакво болат', 'Се бројат на прсти', 'Прстите да си ги изведеш/изликуш', 'Останал со прстот в уста', and 'Не мрда со «мал» прст.'. The main results section shows the idiom in Macedonian, followed by its Polish and Czech equivalents. The Polish example is 'Претседателот на фудбалскиот тим Баерн Минхен Франц Бекенбауер го предупреди напаѓачот Марио Гомез да го држи јазикот зад забите и да ја извршува работата за која е ангажиран на теренот.' with the Polish equivalent '■ цѝлосен еквивалент'. The Czech example is 'Дрџте хубу - rozhlіki se policejní rada' with the Czech equivalent '○ аналог'.

Слика 3. Резултат при пребарување на фраземиите

2. Полскиот и чешкиот еквивалентен јазичен материјал во <<http://frazemi.finki.ukim.mk>>

Како илустрација ќе приведеме десет илустративни примери на соматски фраземи од македонскиот јазик со еквивалентните чешки и полски фраземи, средени според нивното значење, а застапени во <<http://frazemi.finki.ukim.mk>>. Овие фраземи се конституирани од лексеми што се однесуваат на различни делови од телото: рака, коска, глава, очи, јазик, срце, заби, со соодветни коментари, а нашата цел е да сигнализираме на извесни отворени прашања и предизвици при создавањето на мултијазичниот електронски ресурс „Паралелни фразеолошки корпуси“.

1.		Фразема со значење: успева во нешто; успева без тешкотии	Примери во контекст ³
	Мк:	Му иде (оди, поаѓа, тргнува) од рака	Веќе ништо не ми поаѓаше од рака. Било што да започнував, не го завршував.
	Чеш1:	Jde mu to od ruky	Dívám se, jak navlékáš ty korálky, tobě to ale jde od ruky!
	Пол:	Robota pali się komuś w rękach	Temu chłopcu robota palis się w rękach.

Во нашиот избор фраземи три се со соматска компонента *рака*. Раката се сфаќа како простор. Ако сме внатре, тогаш сме прифатени, нечија сопственост сме или некој со нас управува.

Раката служи за некаква активност, дејност, со еден збор – служи за работа, со неа се држи алатот, пенкалото, четката за боење. Со помош на рацете се храниме или заработуваме за живот. Таква е фраземата *му оди/поаѓа од рака*.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата РАКА/ RUKA / RĘKA. Македонскиот и чешкиот јазик имаат идентична структура на фраземата: глагол на движење + предлог од/od + РАКА/ RUKA и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент; додека во полскиот јазик структурата е поинаква: именка ROBOTА + глагол PALIĆ + предлог w + RĘKACH, забележуваме поголеми ограничувања во самата структура на фраземата, како и во значењето во однос на македонската фразема, како појдовна, значи станува збор за делумен фразеолошки еквивалент.

Со помош на раката можеме да изразиме договор, согласување или несогласување. Со рацете се договараме, со рацете се поздравуваме. Да се даде некому нешто на рака значи со тоа да се согласиме и со тоа

³Илустративните примери во контекст се од <http://frazemi.finki.ukim.mk>

2		Фразема со значење: искажува заедништво, решеност во нешто да бидат заедно: 1. настапуваат заедно 2. наполно се согласуваат	Примери во контекст:
	Мк1:	(одат) рака под рака	Оти животот и смртта секогаш одат заедно, речиси рака под рака се водат....
	Мк2:	рамо до рамо	Стоеле рамо до рамо, загледани кон истата страна на полето, обземени од исти мисли.
	Чеш1 :	Ruku v ruce (s někým něco u/dělat)	Policie by měla vždy a všude postupovat ruku v ruce s justicí.
	Чеш2 :	Bok po boku s někým	Stáli bok po boku a upřeně hleděli před sebe .
	Пол1:	Iść z kymś ręka w rękę	... naszkicował świat miłości i pracy, w który zamierzał wkroczyć ręka w rękę z Walerią...
	Пол2:	Ramię w ramię	Stali ramię w ramię, ze skupieniem patrzac prosto przed siebie.

рацете да се подадат и на тој начин договорот да се запечати. Раката може да се подаде и за мирење. Договорот може да се изрази или со една рака или со двете раце. Едната рака означува истомисленици, додека пак двете раце означуваат заедничка работа, соработка на два различни пристапи.

Со ова значење имаме два типа фраземи во македонскиот, полскиот и во чешкиот јазик, односно како конститутивни ги имаме компонентите:

1) РАКА/ RUKA / RĘKA. Македонскиот и полскиот јазик имаат идентична структура на фраземата: глагол на движење + (со некого / z kimś) + РАКА под РАКА / RĘKA w RĘKĘ и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент; и во чешкиот јазик имаме иста структура на фраземата, но со поинакво семантичко поле на

глаголот: глагол што изразува работа + (s někým něсо) + RUKU v RUCЕ и пошироко значење заради семантичкото поле на глаголот, значи станува збор за делумен фразеолошки еквивалент во однос на примерите од македонскиот и од полскиот јазик;

2)РАМО / RAMIЕ (во македонскиот и во полскиот јазик) и ВОК (во чешкиот јазик). Македонскиот и полскиот јазик имаат идентична структура на фраземата: глагол на наоѓање во исправена состојба + (со некогo / z kимś) + РАМО до РАМО / RAMIЕ w RAMIЕ и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент; и во чешкиот јазик имаме иста структура на фраземата, но со друг дел од човечкото тело, имено ВОК: глагол на наоѓање во исправена состојба + (s někým něсо) + ВОК po ВОКУ, значи станува збор за делумен фразеолошки еквивалент во однос на примерите од македонскиот и од полскиот јазик;

3.		Фразема со значење: поддршка, прв помошник; нечија голема помош е	Примери во контекст:
	Мк:	Десна рака (е некому)	На Ибни Пајко му била десна рака и десно раме, ама и чувар за нивната неизмерна меѓусебна љубов.
	Чеш:	Pravá ruka (někoho)	Kolem kamen se točila maminčina pravá ruka – nejstarší dcerka.
	Пол:	być czyjąś prawą ręką	Zawsze byłem jej prawą ręką.

Кога ќе се каже дека *има две леви раце* се мисли на тоа дека некој не умеа да работи со рацете, испушта од рака или му паѓа сè од рацете. Ако некој некому е *десна рака*, тогаш тој му е најголемиот помошник и поддршка.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата РАКА/ RUKA / RĘKA. Во сите три јазици има идентична структура на фраземата: помошен глагол сум / být / być+ придавка ДЕСНА/ PRAVÁ / PRAWA + РАКА/ RUKA/ RĘKA + (некому

/ někoĥo / komuś) и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

4.		Фразема со значење: до краен степен, до крајни граници; преживува нешто интензивно, целосно.	Примери во контекст:
	Мк:	до <коскената> срж / до сржта на коските	Под сенка ми фали...лете, зиме ми фали, в кревет, в коски, во сржта ми фали!
	Чеш:	(až) do morku kosti něco cítit	Křik unášeného dítěte mi dodnes proniká do morku kostí.
	Пол:	Aż do szpiku kościcoś czuć	Matka poczuła po stracie dziecka ból i żal aż do szpiku kości.

Телото служи и како средство за броење и за одредување на некоја мерка. Можеме да мериме со прстите, лактите, педите, коските. Коската содржи срж како бадемот семка. Ако коската е симбол за цврстина и сила, сржта е симбол на нешто со голем интензитет, со неа изразуваме длабочина на чувства или крајни граници.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата СРЖ / MOREK / SZPIK. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: глагол што изразува негативна, тешка емоционална состојба + предлог *do / do / do* + <коскена> СРЖ / MOREK <kosti> / SZPIK <kości> и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

5.		Фразема со значење: од сè му е доста, не може веќе да поднесува	Примери во контекст:
	Мк:	Преку глава му е	Дали ти пречат тебе. Сè ми е преку глава.
	Чеш:	Má někoĥo/něĥeho plné zuby	Pojď me domů, už mám těch hospodských řečí plné zuby.

Со помош на деловите на телото можеме да изразиме и најразлични непријатни или негативни чувства, но и мерка на тие чувства.

	Пол:	Ktoś ma czegoś po dziurki w nosie	Mam po dziurki w nosie całej tej nauki.
--	------	-----------------------------------	---

Во македонскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата ГЛАВА; во чешкиот ZUBY; во полскиот NOS, со следнава структура на фраземата:

-- во македонскиот јазик: помошен глагол *сум* + предлог *преку* + ГЛАВА + некому + нешто;

-- во чешкиот јазик: помошен глагол *mít* +придавка *plný*+ ZUBY + *někoho/něčeho*;

-- во полскиот јазик: помошен глагол *mieć*+ предлог *po*+ именка *dziurki*+ предлог *w* + *NOSIE* + *ktoś* + *czegoś*.

Значи станува збор за аналог во рамките на примерите од споредуваните јазици.

6.		Фразема со значење: го чува како нешто многу драгоцено, по цена на секакви жртви	Примери во контекст:
	Мк:	Го чува како очите<во главата>	Ги чуваа како своите очи иако од нив немаа никаква корист.
	Чеш:	Střežit/opatrovat jako oko v hlavě	O své kukačky se nemusíte bát, budu je střežit jako oko v hlavě, slibuji.
	Пол:	Strzec jak oka w głowie/ strzec jak źrenicy oka	Pilnowali córki jak źrenicy oka.

Окото е, пред сè, поврзано со сетилото за вид. Го ограничуваме просторот до кај гледа окото, но тоа означува и да се внимава или не. На вниманието не може да му избега она што бодe во очите. А, окото е она што најмногу го чуваме од повреда или болка.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата ОКО / ОКО / ОКО. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: глагол што изразува чување,

внимавање нешто да не се загуби + *како/ jako / jak*+ <зеница в>ОЧИ, ОКО / ОКО / <*źrenicy*>ОКА + <во глава / *v hlavě / w głowie*> и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

7.		Фразема со значење: 1. му се наметнува на вниманието 2. многу му пречи, непријатен му е	Примери во контекст:
	Мк:	Трн е во око (некому)/ Го боде во очите / го боде в очи	Зошто не му речеш дека не може да го издржиш, дека ти е како трн в очи?
	Чеш1:	Být někomu solí v očích	Proč mu neřekneš, že ho nemůžeš vystát, že je ti sůl v očích?
	Чеш2:	Být někomu trnem v oku	Šaman mu byl trnem v oku, snaží se dostat vesnici na stranu diktátora
	Пол1:	Być komuś cierniem w oku	... wypuszczają człowieka , który będzie cierniem w ich oku przez wiele następnych lat...
	Пол2:	Być komuś solą w oku	Matka jest mi solą w oku.
	Пол3:	Być komuś kolcem w oku	Koniagi była kolcem w oku sfer rządowych ...

Нашата емоционална состојба се одразува на нашето тело, негативната енергија ја праќаме со очите, погледот. Негативните чувства можеме да ги изразиме со помош на фраземите. Ако некому му сметаме, тогаш сме му *трн/сол во очите*.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата ОКО / ОКО / ОКО. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: помошен глагол *сум / být / być* + трн / *trnem, solí / kolcem, solą, cierniem* + предлог *во / v / w* ОЧИ, ОКО / *ОЃІСН, ОКУ / ОКУ* + *некому / někomu / komuś* и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент. Во полскиот и

во чешкиот јазик забележуваме поголем инвентар на лексеми како втора компонента на фраземата.

8.		Фразема со значење: се разбира со некого, има заедничко разбирање; наоѓа начин да ги усогласи со некого своите погледи, интереси и сл.; договори/договара се со некого.	Примери во контекст:
	Мк:	Најде/има заеднички јазик со некого	Не најдоа заеднички јазик и се скараа. И тоа жестоко.
	Чеш:	Najít společný jazyk s někým	Je nezbytné zanechat třenic a neplodných diskusí a dohodnout se na společném jazyku. Chcete-li najít společný jazyk se všemi současně, musíte být pro každou osobu odlišný, ale současně zůstat nedílnou osobou, být sami.
	Пол:	Znaleźć wspólny język	Muszę znaleźć z nim wspólny język

Јазикот, пред сè, значи зборување, односно говор што се поврзува со фактот што е орган за говор. Јазикот/говорот има значење да се има дар за зборување, со некој да се најде заеднички јазик, односно да се договори и согласи за нешто.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата ЈАЗИК / JAZYK / JEZYK. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: помошен глагол има / *mít* / *mieć* или глагол што изразува изнаоѓање, здобивање и сл. + придавка *заеднички* / *společný* / *wspólny* + ЈАЗИК / JAZYK / JEZYK + *со некого* / *s někým* / *z kimś* и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

9.		Фразема со значење: унесреќи некого, нанесе душевна болка	Примери во контекст:
----	--	---	----------------------

Мк:	Му го скрши срцето	Но, Кирил ненадејно се откажа од пишувањето, и со тоа ѝ го скрши срцето.
Чеш:	Zlomit někomu srdce	Pohledný španělský princ Felipe už zlomil nejedno ženské srdce.
Пол:	Złamać komuś serce	Złamał dziewczynie serce, za to jestem gotów go zabić.

Срцето претставува сад во кој се чуваат нашите емоции. Некого имаме во срцето и со целото срце или од длабочината на своето срце го сакаме. Ако љубовта не е возвратена или пак е изневерена, тогаш садот/срцето се крши.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата СРЦЕ / SRDCE / SERCE. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: глагол што деструкција + СРЦЕ / SRDCE / SERCE + *некому* / *někomu* / *komuś* и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

10.		Фразема со значење: Внимава што зборува, се воздржува да зборува необмислено, навредливо; мудро премолчува некои работи.	Примери во контекст:
	Мк:	Го држи јазикот зад заби.	Кога еднаш ќе научиш да не брцаш во туѓо тендере, да не береш туѓи гајлиња, да си го држиш јазикот зад заби, а ако не можеш, прегризи го тогаш!
	Чеш:	Držet jazyk za zuby	Řeknu ti to, ale musíš slíbit, že budeš držet jazyk za zuby.
	Пол:	Trzymać język za zębami	Od dzisiaj musisz trzymać język za zębami i niewolno ci mnie zdradzić.

Јазикот, исто како и устата мора да се пази, односно да се има клуч на јазикот. Како граница на јазикот се забите, па да се молчи, значи *да се држи јазикот зад заби*. Јазикот го разбираме како див коњ којшто мораме да го држиме на узда.

Во македонскиот, чешкиот и во полскиот јазик како конститутивна ја имаме компонентата ЈАЗИК / JAZYK / JEZYK. Трите јазици имаат идентична структура на фраземата: глагол што значи задржување, задршка и сл. + ЈАЗИК / JAZYK / JEZYK + *зад / za / za* + *заби / zuby / zębami* и идентично значење, значи станува збор за целосен фразеолошки еквивалент.

Македонскиот, од една страна како јужнословенски јазик и чешкиот и полскиот јазик, како припадници на западнословенското јазично семејство, како што се согледува од јазичниот материјал во <<http://frazemi.finki.ukim.mk>>, во голема мера содржат целосни фразеолошки еквиваленти; како дел од заедничкото словенско културно наследство, што се пројавува на ова јазично ниво, во толку меѓусебно типолошки различните словенски јазици.

Заклучок

Со оглед на тоа што фразеологијата не е затворена област, туку токму спротивното – е динамичка област, доловувањето на емоционалниот, вредносниот и временскиот признак на колоритот на фраземата понекогаш претставува мошне тешка задача (Стракова 1994: 86). Посебен проблем претставуваат дијалектните фраземи и фраземите што содржат една или повеќе компоненти од дијалектот или жаргонот. Навистина е полесно да се преведуваат оние фраземи што имаат поопшто значење, оние што се познати на поголемиот круг на луѓе и не се тесно поврзани со народниот или културниот контекст.

Етиопските Амхари велат: „Говорот без пословици е како јадење без сол“. Стракова за фраземите зборува како за „зачин на јазикот“, кои како такви, не се секогаш еднозначни или не можат така лесно да се транспонираат во друг јазик. Затоа преведувачот мора да избере – ако има можност – да употреби опис, компензација, да го дооформи изразот и сл. (Стракова 1994: 88).

Кога станува збор за преводот како таков, сакаме уште еднаш да заклучиме дека го застапуваме гледиштето дека преводот е творечки процес, а ставот дека оној момент кога делото ќе се преведе – тоа умира, не можеме сосема да го поддржиме. Квалитетниот превод одигрува своја улога и можеби е подобро да нема никаков превод отколку тој да биде лошо направен, сепак, едно нешто не може да се пренебрегне, а тоа е дека токму преку преводот делото почнува, односно продолжува да живее – станува подостапно до читачката публика која не е носител или познавач на јазикот на кој делото е создадено. Преведувачите се оној мост што ги поврзува различните народи, култури едни со други и на тој начин оставаат трага, не за себе, туку и за сите идни генерации и поколенија.

Да се преведува од еден на друг јазик не значи само да се пренесува кодот, значи да се запознаваат и зближуваат две култури, две литератури, два народи.

Исто така, сметаме дека овој мултијазичен електронски ресурс ќе биде корисен и во наставата на странските јазици опфатени со Проектот и по македонски јазик и дека ќе им користи и на студентите и на наставниците во совладувањето на вештините на преведување и практична употреба на јазикот.

Како што ќе рече Хечко (2000): „Преведувачите што ја овозможуваат размената на убавина меѓу народите, им подаваат раце на своите колеги преку планини и океани. Не еднаш на пазарот ја донесуваат својата кожа, но со неа и сопственото срце на дланка. Тие се граѓани на светот што ја предаваат штафетата на пријателството и мирот...“

ЛИТЕРАТУРА

Велјановска Катерина; Мирчевска-Бошева Биљана 2017:

„Македонска фразеологија“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ, 47-55.

Горды М. 2010: *Соматическая фразеология современного русского и польскогоязыков*, Щецин

Делова-Силјанова Јасминка 2012: *Соматските фраземи во преводите од чешки на македонски јазик и обратно*, докторска дисертација (необјавена), Филолошки факултет „Блаже Конески“ Скопје

Делова-Силјанова Јасминка 2017: „Преводот на фраземите како предизвик“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ, 137-144.

Здравкова Катерина; Беќковиќ Маша; Маркова Ламески Елена 2017:

„Создавање на повеќејазичниот портал ФРАЗЕМИ“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ, 35-46.

Миркуловска Милица 2017: „Контекстот и изборот на фраземата białukruk: бел гавран - бела врана - бела чавка“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ, 201-212.

Никодиновски Звонко 2017: „Семиолошката семантика како теориска рамка за проучувањена единиците од фраземското и од комуникативното рамниште“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ. 213-226.

Танушевска Лидија 2017: „Паралелни фразеолошки корпуси – можности и перспективи“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ, 57-64.

Тошович Бранко 2017: „Гралис-Корпус“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКИМ. 11-23.

Čermák F. 2007: *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

Fliciński Piotr 2017: „Frazeologiczny indeks rozgałęziony (Frazir) i jego źródła korpusowe“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКиМ. 309-317.

Hečko B. 2000: *Dobrodružství překladu*, Praha : Ivo Železný

Kufnerová Z.; Straková V. aj.1994: *Překládání a čeština*. Jinočany : H&H.

Węgrzynek Katarzyna; Żmigrodzki Piotr 2017: „O Pracy nad frazeologią w wielkim Słowniku języka polskiego PAN“, *Зборник на трудови од Меѓународната конференција „Зборот збор отвора“*, Скопје : ФлФБК УКиМ, 331-342.

FRAZEOLOGIZMY SOMATYCZNE

Parallele korpusy językowe<frazemi.finki.ukim.mk>

Streszczenie

Tłumaczenie frazeologizmów stanowi jeden z najbardziej złożonych problemów sztuki przekładu zarówno w teorii, jak i w praktyce. Frazeologizm zwykle, prócz swego znaczenia, kryje w sobie również narodową specyfikę i związany z nią sposób obrazowania za pomocą określonych jednostek leksykalnych będących jego komponentami. Kierując się tym podejściem, rozpoczęliśmy na Katedrze Sławistyki przy Wydziale Filologicznym im. Blaže Koneskiego w Skopje projekt pt. „Równoległe korpusy frazeologiczne”, którego głównym celem było stworzenie bazy macedońskich frazeologizmów somatycznych i ich ekwiwalentów w językach rosyjskim, polskim i czeskim, a także we francuskim, która dałaby możliwość szybkiego przeszukiwania zasobów i badania frazeologii włączonych w nią języków. Taka baza elektroniczna ma być użytecznym narzędziem, wykorzystywanym w procesie uczenia się języka, przekładu, badaniach komparatywnych, leksykologicznych i leksykograficznych, tworzenia słowników dwujęzycznych oraz jako źródło materiału w procesie dydaktycznym. W naszej pracy dokonamy przeglądu materiału wykorzystanego w omawianym projekcie, przede wszystkim koncentrując się na podejściu teoretycznym i sposobie obróbki materiału frazeologicznego na przykładzie języka macedońskiego, czeskiego i polskiego.

Димитар ПАНДЕВ

УЛОГАТА НА РЕЛИГИОЗНО КНИЖЕВНИОТ ДИСКУРС ВО ОФОРМУВАЊЕТО НА СЛОВЕНСКИТЕ КНИЖЕВНИ ЈАЗИЦИ (СО ПОСЕБЕН ОСВРТ ВРЗ МАКЕДОНСКИОТ И СРПСКИОТ ЈАЗИК)

Апстракт: Во рефератот се разгледуваат јазичните промени (транспозиции) кои настануваат при книжевните обработки (творечки адаптации) на религиозни теми во книжевните дела настанати во почетоците на новите книжевности (првенствено во српската и во македонската). Притоа, особен предмет на интерес се делата за кои може да се најдат соодветни верзии и на македонски и на српски јазик, а нивните автори со својот јазичен и стилски израз извршиле значајно влијание врз оформувањето на книжевните јазичности – на македонскиот (Јоаким Крчовски, Миладиновци...) и на српскиот (Викентије Ракиќ...), особено поради фактот што биле радо читани на поширока јужнословенска територија. Во таа смисла, се разгледува одразот на засмните книжевни односи и врски при адаптациите на религиозните теми врз оформувањето на книжевните јазичности (македонскиот и српскиот).

Клучни зборови: религиознокнижевен дискурс, транспозиција, јазик на литературата, литературен јазик.

1. 1. Со поимот религиознокнижевен дискурс, во поширока смисла, ги опфаќаме условите и околностите во кои постапно се вршеле творечки трансформација на религиозни, пред сè, библиски мотиви, почнувајќи од нивното надополнување во најстарата патристичка и нивното вклопување, т.е. преплетување во хагиографската / житејната и апокрифната литература, како и различните, исполнети со религиозен дух, средновековни текстови со историска, правна и друга содржина (на пример вклопување на библиски мотиви во хагиографска литература во опозиција: син / ќерка од благородна рода наспроти блудни синови / ќерки), како и јазичните транспозиции што настануваат при преточување на една форма во друга (житие во поема, драма или посложена форма: роман, а зошто не и во проста, т.е. едноставна јазична форма: пословица, поговорка, па и афоризам, како перспективна интелектуалноспознајна книжевноуметничка форма). Станува збор за огромен корпус текстови, чии стилски особености извршиле значајно влијание во оформувањето на една престижна функционална уметничка форма кај повеќе јазичности во Европа и во светот, во тој контекст, во интерес на нашата тема, особено во (јужно)словенските литературни јазичности.

1.2. Религиознокнижевниот дискурс развил бесконечен креативен потенцијал врз недоречени библиски мотиви, од кои секако најпознат е мотивот за извршување добро дело поврзан со ликот на Богородица и творечки транспониран во „Чудесата на пресветата Богородица“. Впрочем, когнитивот „добро дело“ е општоприсутен во различни (не само) религиознокнижевни дискурси. Од мноштвото примери го издвојуваме крајниот стих од епитафот на Кирил Пејчиновиќ, кој се смета за прва поетска творба во новата македонска книжевност: „Да богза доброе дело“. Когнитивот, пак, „настан“ (што би му претходел на когнитивот „добро дело“ во македонската јазична концептосфера како да се развил врз преплетот на паганското и христијанското: „Што је настан настанало“ („Свети Георги“, Мил. 31).

Когнитивот „добро дело“ се надоврзува на постарата црковнословенска форма „добродетел“, а како синоним во современиот македонски јазик се јавува и составот „добра работа“. Спореди:

Пише се у пенстикостару, на светлиј петак, био је у Цариграду један сановник (официр) милостив и добродеталан муж Лев именем, Макел прозиваемиј. Којега по том за добродетел возвиси Бог царем. (Ракиќ, Чудо 5.)

Имало у Цариград един воин, име тому Лев, милостив и добро чинил. И за негови добри работи после го учинил Бог да е цар. (Крчовски, Чудо 5.)

Во потесна смисла, предмет на интерес претставува оформувањето на комуникативните форми и искази, на поетските формули и на раскажувачките модели кои се резултат на нивно непрекинато преповторување низ говорната и писмената практика во еден подолг период и нивното зацврстување во книжевноста, спроти пројавата на граѓанскокнижевниот дискурс, имено, во епохата на постапно оформување на словенските литературни јазици, на преминот од XVIII во XIX век, кога старите книжевни обрасци од црковнословенскиот јазик во литературните текстови постапно се заменуваат со нови, свежи, разговорни обрасци, кои се особеност на народниот јазик, во општествени средини во кои природно дејствувал законот на јазична санкција, а културно се наметнувале различни форми на јазични синтези, како резултат на заемни врски и односи на меѓудијалектен и/или меѓујазичен план. А такви биле и остануваат јужнословенските... А односот меѓу религиското и граѓанското особено доаѓа до израз меѓу никогаш несретнатите Пејчиновиќ и Џинот, во поширок контекст меѓу никогаш непосретнатите Качиќ-Миошиќ и Јордан Џинот, а како и би се посретнале, кога се од различни времиња, при сè што иста им е дискурсноста: разговорот. Кај Качиќ-Миошиќ

„Разговор угодни...“, кај Џинот: „Разговор или прави човек (јавление едно)“. Спореди:

Благој: Пријател! Пријател! Изволите, ако Бога знаете!

Сељако: Добр вам ден! Помагај вам Бог!

Благој: Что е това, пријателе, добр вам ден и помагај вам Бог? Не биваше ли да речеш само добр вам ден?

Сељако: Како ви е имја, молиме да нам јавите?

Благој: Благој ме зоват. Другаро ми Доброљуб го зоват.

Сељако: Благо да правите Богу и доброто да љубите всегда. Добар ден Бог да вам даде, добро да правите.... (Џинот 1987 : 114)

А што е разговорот ако не дискурс, а што е јавлението ако не драма, и што е преминот од фатика со изразита тактика во информатика со јасна стратегија, и што се сите тие ако не (дискурсни) воведувачи во литературен јазик, преку поука, просвета... во јазик за поширока општествена употреба, кога се сплотуваат со една добра мисла и селанецот и граѓанинот. И кога се претпочитаат исти јазични форми во говорениот јазик и се пренесуваат во писмениот. Меѓу нив особено црковните форми. А и како не би биле претпочитани кога сите книжовници прво биле црковни учители, т.е апостоли и нивната ука произлегува од едни исти книги, во кои доминира апостолот, кај што се прави разлика меѓу плодни и угодни разговори (дијалози) и бесплодни (празни, неисполнети, безумни...). Спореди: *Послание на светиот апостол Павле до Ефесјаните, 5.* А што е разговорот ако не (референтно) дискурс во кој мотивот расте (метафорички и алегориски) во непрекорен концепт, почнувајќи од опозитивните **грев**, т.е. злодело /**негрев**, т.е. добро дело. И во што е длабоката мотивираност на фатичките знаци вклопени во стандардни говорни ситуации во кои не само што превладува јазичната етикеција туку е и подлога за развој на разговорот

Впрочем, разговорот меѓу Сељако, Благој и Доброљуб кореспондира со текстот на „Митарства“, средишниот дел од трилогијата „Амартолон сотирија“, приопштен на македонски од Јоаким Крчовски, во кој е наведена сета гревовна номенклатура, но и со хрватската (од славонска провениенција) „Сатир или дивји човик“ на Матија Антун Релковиќ, како и подлабоко во религиознокнижевното творештво, со српската „Исповедна молитва (Павловиќ 1978 : 19–28.) итн. Така, во делата со религиозна содржина и/или (само) обоеност и со јасно нагласени и/или (метафорички) скриени морализаторски пораки им се доделуваат нови (детализирани) улоги на стари (спознајно зацврстени во

народната свест) ликови. А најдетализирана - Богородичината улога на помошница, потсилена и со улогите на Богородичините икони...

Во тој контекст, се наметнува прашањето за комуникативната моќ на религиските теми и мотиви во времето на и потем просветителството, и за нивната синкретична способност за вклопување во просветителскиот дискурс, но и во своевидни спознајнонационални и националноконсолидирачки дискурси, како и во своевидни религискополитички дискурси, во кои религискиот дискурс се издига на рамниште на политички, а политичкиот на рамниште на национален. Во една ваква мрежа од манипулативни воздејства, особено доаѓа до израз комуникативната моќ на религиознокнижевниот дискурс врз новооформуваните општествени заедници, независно дали преку институцијата преведувач / писател од рангот на Ракиќ и Крчовски и Пејчиновиќ, или преку институцијата народно творештво, во кои мимикриски во функција на стилизатори на народски искази со религиски супстрат се јавуваат и забележителни творци: Вук Караџиќ и др. наспроти Димитрија Миладинов и неговите ученици / соработници (Партенија Зографски, Константин Миладинов, Григор Прличев / Јордан Хациконстантинов – Цинот, Рајко Жинзифов): *Мили божје чуда великога* (српска формула) – *Фала богуза чудо големо* (македонска формула: Мил. 47). Спореди во последователни секвенци: *Фала богу за чудоголемо, / Дека ќе се чудо нагледаме.* (Мил. 30), во кои вториот исказ е дискурсна замена (транспозиција) за религискиот концепт „видение“.

Впрочем, врската меѓу јазикот и религијата / митологијата е подлога за една од најдревните комуникативни форми (меѓу човека и бога и/или идолот, меѓу човекот во функција на свештеник / жрец и човекот во улога на верник...), независно од сите општествени, културни, политички и научни трансформации на јазичната слика на светот.

1.3. Така, јазикот на Кирил и Методиј, старословенскиот канон, е религиски, свет, јазик. Неговата сакралност се издигнува на рамниште на веќе постојните христијански сакрални јазици. Неговата дискурсна е во седмочисленичката приказна која продолжува со канонизација на локални светци и создава оригинални книжевни дела, од „Житието на свети Наум преку Житието на кнез Лазар до...современата биографска и/или мемоаристичка проза. Јазикот, пред сè, на македонските апокрифи во основа е богомилски дискурс што следува дуалистички дискурси што им избегале на свети јазици. Тој е близок до старословенскиот јазик, но во дискурсна практика е спротивен, па од светата димензија на библискиот јазик бега во прегратките на народната исказност која е одраз на народната (богомилска и сл.) психологија. Во тој вриеж од спротивности, се јавуваат судири меѓу блискозначни концепти, какви што се „видение“ и „чудо“. Првиот се врзува за небесата, вториот за земјата. Првиот за апокрификата („Видение на пресветата Богородица“, т.е. „Хождение Богородици по мукам“), вториот за просветителството.

Оттаму и „Чудесата на пресветата Богородица“.Првиот ја опфаќа последицата, вториот го доловува последниот момент меѓу причината и последицата, кога последицата може да се избегне, преку моментот кога во нарација „чудесно“ се воведува Богородица.

2. 1. Соочувајќи се огромниот корпус религиозна словенскојазична литература од времето на престиж на глаголицата и ракописната книга до времето на медиумска превласт на граѓанската азбука и печатената книга, теориски, правиме навидум непринципиелен „дискурсен прескок“ од (Лихачовата) текстологија како дисциплина што се занимава со историја и критика на старите текстови кон проблематиката што се јавува како основен предмет на текстлингвистиката и/или дискурсната (Фукоова) семиотика, во тој контекст и лингвистика и, имено од времето кога религиозниот текст се препишувал, т.е. се пресоздавал во манастирски услови, попрецизно во монашки ќелии (нагледни примери: Битолскиот триод, Болоњскиот псалтир), а како книга имал строго определено место во црква до времето кога печатената книга не само со духовна туку и со световна тематика добива престижно место во домот (книгите на Ракиќ и Крчовски и други нивни современици). Со тој контекст, „духовната“релација црква – дом, „световно“ ја надополнуваме со прагматичната релација исповедник – трговец, па нашиот интерес го сосредоточуваме кон делата составувани од исповедници (Ракиќ – Крчовски) / капелани (Качиќ-Миошиќ и др.) / и поддржувани од трговци, занаетчии и други издигнати личности со световни професии, од војници до општественици. Од комуникативно-прагматичен аспект станува збор за еден јасно воспоставен однос меѓу јазикотворечки и јазикоподдржувачки личности, меѓу кои книгата, најчесто преведена и/или приопштена, се јавува како изразит медиум со јасно нагласена општествена, културна и економска функција, па добива престижен статус на стока со посебна вредност. Печатената книга циркулира на огромен простор и станува достапна до широк круг публика, а во недостиг на доволен број примероци, се создаваат дури и и ракописни преписи на веќе објавени книги, во кои или се зацврстуваат јазичните форми од оригиналната верзија или се адаптираат кон средината во која се препишува делото. Во тој контекст, еден од најдобрите јазикопоттикнувачки примери е мошне чистиот препис на „Житије светаго и праведнаго Алексија човека божија“, според наше мислење, од творечката транспозиција на Викентије Ракиќ што го препишал речиси од збор до збор прилепскиот учител (кој сам си се нарекол: писател) Илија Димитриевиќ во 1838 година: јазикот на Димитриевиќ е истиот јазик на кој пишува Ракиќ, но во неговиот препис клучниот македонски расказен маркер (формата за трето лице минато неопределено време) е претежно македонската форма: *чиниле, сазвале, дале, познале* наспроти Ракиќевите: *чинили, сазвали*. Спореди: Ракиќ: *Алексију у (---) нашили. // Милостињу из руку му дали / али нису блаженог*

познали (Ракиќ 2014 : 19) наспроти Димитриевиќ: *Алексију у Ефесу нашили / Милостињу из руку му дале / Али нису блаженог познале* (Антиќ 1981). Приказната за Алексеј човекот божји е особено популарна во македонското народно творештво...Овој пример сведочи за присуството на српската книга во Македонија. (сп. : „...српската книга постојано била присутна и на теренот на Македониј во текот на минатите векови.“ во: Поленаковиќ 1973 :29).

3. 1. За македонско-српските книжевни врски, како и воопшто за меѓусебните (јужно)словенски врски во македонската филологија е доста пишувано, но и говорено, особено на славистичките конгреси, во Москва (1958), во Прага (1968) итн. Оваа проблематика има значајно место во корпусот научни текстови, пред сè, на Поленаковиќ и Конески.

Токму на Конгресот во Прага, • од кој нè делат половина век во кој се испослучиле значајни настани не само на општественокултурен и политички план туку и на религиски, но и суштински промени во филологијата и лингвистиката, имено, во меѓусебното приближување на филолошките дисциплини, на заемните проучувања на јазикот, литературата и културата, особено преку современите лингвистички дисциплини, преку суштинското современување на реториката, поетиката и херменевтиката, - Харалампие Поленаковиќ настапи со реферат на тема „За првиот превод од српската книжевност на македонски јазик“. Настапи во духот на старата добра позитивистичка, историскофилолошка, школа, но со луцидни заклучоци својствени за естетичкиот пристап во проучувањето на јазикот, каков што беше на пример настапот на Блаже Конески на Конгресот во Москва (1958) со рефератот „За некои стилски синтетици во развитокот на македонскиот литературен јазик“.

3.2. Изложувајќи ги своите тези, од позициите на естетската лингвистика (што ќе рече, според наше сфаќање, на правото на писателот на свој јазик), Конески му дава значајно место во развојот на македонскиот литературен јазик на (следбеникот) Пејчиновиќ, а целосно го пренебрегнува влогот на (претходникот) Крчовски, би рекле, оставајќи го во казанот на онаа апокрифно-дамаскинарска јазична традиција со безброј безимени препишувачи. Во овој свој реферат Конески ја придвижува тезата за јазикотворечките личности од 19 век во оформувањето на македонскиот литературен јазик, која останува суштинска и во неговиот реферат за Конгресот во Братислава (1993). Од друга страна, Конески исцело му се посветува на Крчовски во седумдесеттите години на минатиот век, како редактор на неговите „Собрани текстови“ (1974). Но, независно од сè што напиша за македонскиот 19 век, Конески никогаш не се соживеа со Крчовски, како што се соживеа (творечки) со... прво со великанот Жинзифов, а потоа со нервчикот Прличев, со небрежниот Пејчиновиќ и со мегаломанот Џинот... Ја имаше кобта на Жинзифов, реториката на Пејчиновиќ,

поетиката на Прличев, луцидноста на Џинот, но Крчовски му би и му остана недостижна непознатица. Во натприродната раскажувачка што му ја долови, во причудливата фантастика што му ја препозна, во вонвременската толкувачка, што не му беше неопходна...Зашто, Крчовски е вонвременски херменевтичар. Блаже Конески живееше во своето „денеска“. Со сите воодушедени што историјата му ги пружа на совремието. И сите на свој начин учествуваат во оформувањето на македонскиот литературен јазик, од институцијата исповедник на Крчовски преку институцијата гимназија на (учителите) Темко Попов / Григор Прличев / Кузман Шапкарев / Петар поп Арсов / Петар Драганов... и учениците (Мисирков...) до институцијата универзитет на Блаже Конески / Харалампие Поленаковиќ и нивното окружие...

3.3. Тезите на естетската лингвистика семиотички слободно можат да се надополнат со тезите на функционалната лингвистика и поетика за рецепцијата на книжевното дело во дадена културна средина, во која текстовите со религиозна содржина биле радо читани текстови, а токму религијата со својата ритуална функција играла важна улога во секојдневниот живот. И овој пристап е особено значаен ако се имаат предвид „Чудесата...“ и на Ракиќ и на Крчовски, особено зашто во првите страници на книгата на Крчовски поважни се спомогателите од самиот „приведувач“. А овој податок независно колку и да е нагласуван во досегашните истражувања, уште повеќе добива вредност од аспект на современите теории за рецепцијата на литературното дело.

3.4. Актуализирајќи ги, во ист контекст, од позициите на современата лингвокултурологија, проучувањата на Конески и Поленаковиќ за меѓусебните контакти меѓу (јужно)словенските јазици и литератури на преминот од 18 во 19 век, се определуваме за престижен корпус текстови со религиознокнижевна содржина кои извршиле соодветно влијание врз оформувањето на словенските литературни јазици (особено врз македонскиот и српскиот). Нивното влијание го следиме преку нивната популарност и прифатливост во односните средини, а во нивниот јазик „гледаме“ обработено средство за книжевно дејствување, кое е само едно од низата решенија за дискурсно предавање и восприемање на религиозни концепти и искази пред поширок круг читачка публика, последично надоврзувана на претходни познати и непознати средновековни творци, составувачи на средновековни религиозни зборници и спознајно вклопена во следните генерации народни пејачи и раскажувачи, како и поети и писатели што творат врз религиозни теми.

4. 1. Значајно место во овој корпус бездруго би имале бесконечните „Чудеса на пресветата Богородица“, особено верзиите на Ракиќ и Крчовски, чијашто контактност е евидентно претставена во проучувањата на Поленаковиќ и потврдена од Конески. Бесконечноста на „Чудесата...“ ја следиме во нивната историска поврзаност со западноевропските (шпанските, италијанските...) и византиските

зборници со Чудесата (во состав на трилогијата Амартолон сотириа на Агапиј Критски и на соодветниот превод на Самуил Бакачиќ), но и со апокрифниот текст „Хождение Богородици по мукам“.

Преводот на Ракиќ е составен дел од неговото, пред сè, поетско творештво исполнето со религиозни мотиви, во кое се транспонирани библиски (Жертва Аврамова, Житије свјатого и праведнаго Јосифа прекраснаго) и хагиографски теми (Житије светаго и праведнаго Алексија човека Божија...). А своевидна транспозиција е и преточувањето на библиското во житејно, како што е поемата за прекрасниот Јосиф. А во житие, бездруго, доаѓа до израз чудесеното, а зошто не и (осовременето)на преминот од житие во друга посовремена форма (драма, поема, расказ...): очудувањето (тој веќе толку препознатлив формалистички термин), или попрецизно (надоврзувајќи се на начинот како Конески ја чита „Чудесата...“на Крчовски: причудувањето. Спореди: „Можеме да ја сметаме таа книга како прва збирка раскази или приказни преведена на народен македонски јазик. Тие раскази произлегуваат од традицијата на апокрифната литература – често изненадуваат со една причудлива фантазија, делат многу сличности со народната приказна.“ (Крчовски, 1974 : 14). Читајќи го, пак, продуховено вживеното текстолошко читање на Конески на „собраните текстови“ на Крчовски, меѓу кои открива „некои меѓузависности“ на актуализираниот фонот на дискурсна лингвистика, делото на Крчовски го поставуваме на фонот на меѓузависноста: реторика (Слово исказаное заради умирание...) – поетика (Чудеса пресвјатија Богородици) – херменевтика (Различна поучителна наставленија). И тоа токму на преминот од (продолжително) старата (религиозно-просветителска) во нова (граѓанско-преродбенска) книжевност.

И во таа низа поетиката на Крчовски е клучна во разврската на оформувањето на македонскиот литературен јазик. Имено, „Чудесата...“ заземаат средишно место во стандардизацијата на македонскиот јазик, како јазично најкохерентно и најстилизирано книжевно дело меѓу неговата реторика („Слово исказаное заради умирание“...) и херменевтика („Различна поучителна наставленија“). Чудесата ја продолжуваат дамаскинарската традиција, но и ја прекинуваат, преку моќта на печатената книга. Во тој контекст, последниот македонски дамаскинар Јонче Снегар (таткото на Иван Снегаров) е само бледа сенка на Крчовски, или јазична личност за домашна употреба, за разлика од Крчовски, зад кого застанала сета македонска трговска мрежа, од Охрид и Драч преку Дубровник и Венеција до Виена и Лајпциг. Но никако не без Будим и будимската универзитетска печатница во која се печатат немал број српски книги. И секако, првите македонски печатени книги, на Крчовски и Пејчиновиќ...

Ракиќ и Крчовски имаат своевиден, иако не така значаен удел, во оформувањето на литературните форми, едниот на српскиот, другиот на

македонскиот јазик. Притоа, сметаме, Ракиќ најмалку со „Чудеса...“, а Крчовски најмногу токму со оваа книга. И тоа (о, чудо!) благодарејќи му на преводот што го извршил од книгата на Ракиќ. Навистина, го имаме овој чудесно-неверувачки податок читајќи ја конгресната статија на Поленаковиќ од пред половина век (посветена, инаку, „во спомен на пријателот Драгољуб Павловиќ) зашто Крчовски можел да ја преведе без никаков проблем и од грчки, или од постар ракописен препис според преводот на С. Бакачиќ. Дискурсно вживувајќи се во атмосферата во која била преведувана книгата, претпоставуваме (според истата логика со која Лихачов се вживува во преписувачката дејност на средновековните преписувачи на црковни книги, последувајќи ги притоа погледите на Куљбакин и на Шчепкин) дека книгата му била дадена на Крчовски од некој од трговците кој му ја донел со токму определена цел: да ја преведе! И Крчовски се внел во преводот, прифаќајќи ги пред сè насловите од кај Ракиќа, отфрлајќи одделни слова, како и предговорот кон книгата. Поленаковиќ особено внимание им посветува токму на насловите што Крчовски ги презел директно од кај Ракиќа, но наведува и некои во кои се јавуваат „ситни разлики што се повеќе од формален карактер“. Имајќи ги предвид токму нив истакнуваме дека најсуштествена, значи не формална разлика, со значајна стилска интервенција среќаваме во насловот: О избодшеј себи очи, да сохрани девство свое – Заради една калуѓерица што си избола очите та да си дочува чистотата (Чудо 12.) Според наше мислење, Крчовски стилски речиси најмногу интервенира во овој расказ, почнувајќи од стилизацијата во насловот **девство – чистота**, што го сфаќаме како чиста контекстуална метафора. Воедно, една од клучните разлики меѓу чудата на Ракиќ и Крчовски е Крчовското збито раскажување добиено со намалување на пролошкото и историското од предлошката на Ракиќ кои на места одат дури и до целосно испуштање на одделни дел-приказни, но и на морализаторски беседи.

4.2. Така, на стилска / дискурсна релација меѓу Ракиќ и Крчовски издвојуваме неколку клучни особености (стилски регистри):

Редукција на реторичкото кај Крчовски, за разлика од кај Ракиќ. Кај Крчовски реторичкото е присутно во Чудо 1.. Спореди:... да се и ми уверимо, да хоџемо од гробов воскреснути, егда господ восхоштет. Но ми дужни претерпити у гробу исление, да отчисте се телеса от греховнија тјажести (Ракиќ) – И ние да се увериме зашто ќе да от гробовите да оживееме, кога Господ изволи. Ама ние сме должни да претерпиме, да изгниеме у гроб, да ни се очисти снага од греховнија тежини.(Крчовски).

Разлики во именување лица, должности, професии: владетел (губернатор), игемон – судија (Чудо 2); патрикиј (спахија) – судија; сановник (офицер) – воин (Чудо 5.); рече капетану – Рекл на гемицијата (Чудо 7)

Испуштање / упростување плеоназми и/или непознати зборови (таки): и роди с многим трудом чедо мужеско: и таки умре – И родила дете мужко и умрела. (Чудо 2.), да учине коњское ристание (иподромиион увеселителнују егзерцицију – да играат сос коњи (Чудо 11.)

Замена на еуфемизми со зборови со основно значење: Она је при издисању (Ракиќ, Чудо 57) – Она е при смрти. (Крчовски, Чудо 56)

Употреба на зборови со конкретно значење, како и референтни зборови наместо метафори и/или синегдохи, разбирливи само во контекстот: истрошила је лечењисе све своје имение, и никакве ползе не получи, - И си похарчила жената сичката стока по хекимциии и не се исцелила. (Чудо 4.), нађе воду у једној јами – И најде вода у една чесма. (Чудо 5.); да не пострада царство. – да не се загуби царство. (Чудо 6.); по целу ноќ проводаше на молитви – по цела ношт стојал на молитва (Чудо 8.); И по том сочинио је премного кондака – И по това после многу е исписал кондаци (Чудо 8); овдовевши првом женом – прва жена му умрела (Чудо 11), сведоцбу – нишан (Чудо 11); да удомим – да оженим (Чудо 12.); Разумно си намислио родитељу, и ја предпочитуем узети жениха Христа, него најбољег велможа – Рзумно си отговорил, мој отче, да земам жениха Христа, а не најбогатаго да земем човека. (Чудо 12), и стојашти тамо све имение свое – и тако похарчи многу пари (Чудо 12); да се воспитавају – да живејат (Чудо 12), Тада био је један Кнјаз који је заповедао тим градом, Рихард именем, невоздржна и љубострасна житија... –Тогава имало еден богат човек тамо, што он заповедувал на тоја град, име тому Рихард. Он лошо живејал... (Чудо 12.)

Описно искажување историзми: иконоборци – што не се клањали на свјатији иконе (Чудо 4.). У оно време Лев Исавр Император Константинополскиј подиже Иконоборнују ерес – У оно време Лев Исавр бил цар у Цариград. Фанал да не веруе свјатија икони. (Чудо 10.); велможа – богат човек (Чудо 12)

Замена на историзми со општи поими: хрисовуле (привилегије) – книги (Чудо 4.), посланија – книги(Чудо 10); Сп. Исто: писмо – книга (Чудо 10)

Испуштање когнитивни (религиознополитички) сценарија кои ја оптоваруваат приказната и може дискурсно и/или непотребно да ја развијат во друг правец: Коју црков пређе бивши царие иконоборци, обнажише свега украсенија, као и проче цркве, избаивши све свете иконе, но само крсте пригвоздише к стенам, и писаше дрва и зверове. – Имало царове што не се клањали на свјатији икони и обрале таја црква како и другите цркви – исфрлили сичките свјатији икони, салт еден крест оставили и го заковали за сидо. (Чудо 4.)

Секоја од овие особености се врзува со различни дискурсни ситуации.

Кон нив надополнуваме:

Трансформација на индиректен говор во директен: У сирну седмицу, толико се умножи бол, да су га већрачи били отчајали да ће умрети и приготвљавају потребнаја к смерти. – Сите хекими што го лекувале најпосле рекли: „Ке да умре царо“, и му готвеле за умирање. (Чудо 6.); У један дан проходи онуда духовник прозорлив, муж свет. Дакле млађи овога као зверие неукротими, обнажише духовника, узеше му све што су нашили, он их моли да га одведу к своему старешини (арамбаши), и да је рад с њиме беседити. (Ракиќ, Чудо 56) – У еден ден поминал еден духовник и фанале го и обрали сè што имал. А он ги молил да го отведаат на војводата и рекл им: „Сакам с него да говорим.“ (Крчовски, Чудо 55.)

Морфостилистички упростувања: толико је била обладана завистију – завидела (Чудо 11)

Значенски транспозиции: оној жестокосеречној лвици – на онаа немилостива зверица. (Чудо 11); Прохлаждение – теферич (Чудо 11) итн.

Посочените регистри упатуваат на творечкиот однос на Крчовски кон текстот на Ракиќ, како и на неговата адаптација кон македонската културноопштествена средина на почетокот на 19 век, во времето на најсилен подем на религиозната книжевност преку медиумот на печатената книга.

5. Религиознокнижевниот дискурс понатаму (исцело во текот на 19 век) жилаво и жестоко опстојува во фолклорниот дискурс, уште подлабоко опфаќајќи го митолошкиот, но и сообразувајќи се со битовиот, особено преку народната песна и приказна. Нивната синтеза особено доаѓа до израз во некои религискообредни дискурси, како што се божиќните празници. А меѓу најкарактеристичните за дискурсна анализа, бездруго, спаѓаат песните за раѓањето Христово (Бессонов 1963), а меѓу нив, српската според Караџиќ:

От шта се потресе

Ведро небо и земља?

Роди света Пречиста

Риста бога нашега.

Који нам је створио

Ведро небо и земљу.

И нас грешне на земљи.

Што је вере у Бога

Све ће доћи пред Бога.

Са страом ќе стајати

И с опрезом гледати

Гди ќе господ судити

Свим праведним и грешним.(Бессонов, 264)

и западномакедонската според Жинзифов:

ХРИСТОСОВО РОЖАЊЕ

Збила ми се божја мајка, Марија,

Никој ми се покрај неа не згоди,

Згодила ми се Аламанка девојка,

Сопасала свилен појас од себе,

Го повила Риста бога малего. (кај Бессонов, 265)

Во српската песна доаѓа до чудеснена контаминација меѓу мотивот на Христовото раѓање со мотивот на Страшниот суд, што го одбележува и самиот Бессонов, а во верзијата на Жинзифов, објавена и кај Миладиновци (Мил. 32.) • контаминација на мотивот Христово раѓање со самовилски мотив. Притоа, имаме предвид дека митот на Аламанка девојка е во своевидна интерполациска врска со митот за свети Ѓорѓи, како и за свети Еразмо Охридски, но и со брачни обреди, ако се има предвид транспозицијата аламанка = девојка, т.е. девојка = јаболко. А во сите тие трансформации и транспозиции (и во македонската и во српската песна) во надмилениумска панорама се моделираат речитативи и наративи кон магистрално ги посочуваат тековите на развој на литературните јазици врз народнојазична основа со длабоко мотивирана (религиозна / христијанска / православна...) супстратност.

Резиме: Овај се реферат бави језичним променама (транспозиције) које настају путем књижевних обрада (стваралачке адаптације) религиозних тема у књижевник делима насталих у почетцима нових књижевност). Притом, предмет интереса су дела за која се могу пронаћи одговарајуће верзије на македонском и на српском језику, а нивови су аутори својим језичким и стилским изразом извршили значајни утицај у формирању књижевних језика – македонски (Јоаким Крчовски) и српски (Викентије Ракић), нарочито због факта да су били радо читани на широј јужнословенској територији. У том смислу, разматрамо одраз узајамних књижевних односа и везе у току адаптације религиозних тема у формирању књижевних језика (македонског и српског).

Кључне речи: религиознокњижевни дискурс, транспозиција, језик књижевности, књижевни језик.

ЛИТЕРАТУРА

- Антиќ Вера 1981, „Свети Алексија • човекот божји во средновековната ракописна и народна литература“, во: Литературен збор 2/1981, Скопје, с. 81-100.
- Бессонов П. 1861, 1863, Калеки перехожие. Сборник стихов и исследование, Москва
- Дучевска Анета 2005, Анализа на текстот и дискурсот во македонскиот јазик (докторска дисертација), Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје, УКИМ, Скопје.
- Конески Блаже 1981, Граматика на македонскиот литературен јазик, Култура и др., Скопје.
- Конески Блаже 1981, За македонскиот литературен јазик, Култура и др., Скопје
- Конески Блаже 1986, Македонскиот XIX век, јазични и книжевно-историски прилози, Култура, Скопје.
- Крчовски Јоаким 1974, Собрани текстови (приредил Блаже Конески), Македонска книга, Скопје.
- Миладиновци Димитрија и Константин 1983, Зборник на народни песни (под редакција на харалампие Поленаковиќ и Тодор Димитровски, Македонска книга, Скопје.
- Поленаковиќ Харалампие 1973: Никулците на новата македонска книжевност, Мисла, Скопје.
- Павловиќ, Миодраг, Антологија српског песништва“, Београд, СКЗ, 1978.
- Пандев Димитар 2012, „Претставувањето на македонистиката на меѓународните славистички конгреси“, во: Контекст, бр. 10, Институт за македонска литература, Скопје 2012, с. 9-27.
- Пандев Димитар 2015, Меѓу црквата и чаршијата, Матица македонска, Скопје
- Ракиќ Викентије 1837, Чудеса пресвјатија Богородици, В Белграде.
- Ракиќ Викентије, Изабрана дела (приредили Сава Дамјанов и Радослав Ераковиќ), Матица српска, Нови Сад.

Лидија ТАНТУРОВСКА, Институт за македонски јазик, УКИМ,
Македонија

ФУНКЦИОНАЛНИТЕ СТИЛОВИ НА ИНТЕРНЕТ

Апстракт: Постојењето на големи разлики во постоечките концепции за проучување на предметот на стилистиката, како и појавувањето на нови, но фрагментирани концепции, е обележје на дваесеттиот век. Од друга страна, со сè поголемиот замав на интернетот, како нов комуникативен простор, нова комуникативна средина, односно како ново средство за јавно информирање и комуницирање, стилистиката, како научноистражувачко поле, добива нова димензија, која сè повеќе станува обележје за дваесет и првиот век. По овој повод, при функционалното расчленување на јазикот, ќе се обидеме да добиеме одговор дали можеме да зборуваме за истите функционални стилови и во рамките на интернет-стилистиката. Истражувањето е врз основа на примери од македонскиот јазик.

Клучни зборови: функционални стилови, стилистика, интернет-стилистика, македонски јазик.

Кога се појави компјутерот, како алатка, и интернетот (семережјето), како начин за брзо добивање информации, а со тоа и постојана комуникација, не се ни претпоставуваше дека на почетокот од XXI век ќе претставува начин на живеење на голем број од луѓето. Сега, пред нас имаме нов комуникациски простор, кој, ретко како кој друг, зема силен замав и навлегува во секоја пора на живеењето. Некој не може да го замисли своето секојдневие без (у)потребата од интернетот. Комуникацијата, покрај преку мобилните телефони, најмногу се одвива на компјутер, преку социјалните мрежи, односно со развојот на технологијата на телефоните, интернетот стана нивен интегриран дел. Брзото добивање информација, се разбира, преку неодминливата комуникација, стана важен и суштински дел од живеењето. Тоа подразбира дека со појавата на новиот комуникациски простор јазикот, како основно средство на комуникација, доби нова стилистичка рамка, со што се отвори ново научноистражувачко поле за работа. Од еднаш, функционалните стилови на јазикот останаа „замрзнати“ во стилистиката од дваесеттиот век, а на интернетот, во рамките на интернетот како да стана појдовна точка поделбата на двете форми на јазичната комуникација: пишуваната и говорената. Овде само би додале: ако се тргне од дефинирањето на терминот стилистика, која претставува наука што ги проучува изразните средства и можностите на јазикот, како

и нивната реализација во говорот, тогаш, во тие рамки, можеме да зборуваме и за терминот *интернет-стилистика*.

Да се потсетиме: Постоењето на големи разлики во постоечките концепции за проучување на предметот на стилистиката, како и појавувањето на нови, но фрагментирани концепции, е обележје на дваесеттиот век. Сепак, остануваат доминантни трите комплементарни пристапи: структуралистичко-функционалниот, прагматичкиот и когнитивниот пристап, кои претставуваат основа врз која може да се создаде стилистиката како трансдисциплина, во која стилот ќе се третира како контролирачки интегрален принцип и за текстот и за контекстот. Меѓутоа, со сè поголемиот замав на интернетот, како нов комуникативен простор, нова комуникативна средина, односно како ново средство за јавно информирање и комуницирање, стилистиката, како научноистражувачко поле, добива нова димензија, која сè повеќе станува обележје за дваесет и првиот век. Ако имаме предвид дека секој текст му припаѓа на определен стил, односно ако се согласиме дека секој текст содржи стилска информација и токму од тие причини, секој текст можеме да го вклучиме во определен функционален тип на јазикот, тогаш ни се поставува прашањето, дали, при функционалното расчленување на јазикот, на интернет, функционалните стилови ги задржуваат истите карактеристики, односно дали можеме да зборуваме за истите функционални стилови?

Од досегашните проучувања, можеше да се согледа фактот дека секој функционален стил има своја пишувана и своја говорена форма, но процентот на сопоставување е различен.

Според стилистичките истражувања (Минова-Ѓуркова Л. 2003), **административниот (официјално-деловниот) функционален стил**, односно јазикот на администрацијата и на политиката ја покрива употребата на јазикот во рамките на дејноста на државните институции (внатре во државата и во односите со другите држави), потоа во рамките на државата и производителите, трговците и другите држави, а ги опфаќа и начините на кои општи секој граѓанин со државата, односно државата со граѓаните. Кај законодавно-правниот потстил на административниот функционален стил најмногу доаѓа до израз авторитетот на власта, односно државата ги регулира односите меѓу државните органи и граѓаните со правни акти. Така, граѓаните се обврзуваат на нешто, им се наредува нешто или пак им се забрануваат одредени дејности. Информираноста, прецизноста, објективноста, стандардизираноста, императивноста, отсуството на емотивноста и особено клишираноста се препознатливите карактеристики на официјалните документи, пред сè, во законодавно-правниот потстил. Клишираноста во јазичниот израз излегува од рамките на законодавно-правниот постил, односно се среќава и во речиси целиот административен функционален стил. На пример, и пишувањето молба од граѓанин е клиширана форма. Можеме

слободно да подвлечме дека во овој функционален стил доминира пишуваната форма, иако не е исклучена говорената форма.

Ако се погледне на интернет, ќе се забележи дека голем број од текстовите од административниот/официјалниот функционален стил се застапени на различни официјални веб-страници, особено актите од законодавно-правниот потстил, кој се реализира преку закони, статuti и сл. Ќе наведеме неколку интернет-страници, на пример, на министерствата на Владата на РМ, на Собранието на РМ итн.: www.pravda.gov.mk; www.slvesnik.com.mk; www.mtsp.gov.mk/zakoni; www.customs.gov.mk; www.sobranie.mk; [zakon-za-sobranieto-na-rm](http://www.zakon-za-sobranieto-na-rm.mk)¹.

Говорената форма ја гледаме (поточна ја слушаме) на телевизијата, на радиото (како медиум), најмногу во рамките на политиката, иако политичките говори најчесто се читаат од страна на политичарите, а подоцна и се објавуваат како интегрален текст (<http://vlada.mk/node/14494>³).

Говорената форма од седниците обично се наоѓа и во пишувана форма во стенографските белешки што се прикачуваат на интернет, најчесто во pdf-формат.

(file:///C:/Users/Lidija/Downloads/030_sednica_00_-_20012015.pdf⁴)

Основната функција на **научниот функционален стил** (или на јазикот и на науката е „не само да пренесе логичка информација туку и да ја докаже нејзината вистинитост“ (Минова-Гуркова, 2003: 318), која најчесто е (или треба да биде) нова и да има вредност. При користењето на текстовите од научниот функционален стил е потребно активирање на логичното мислење на примачот, особено за строгонаучниот функционален потстил. Треба да споменеме дека основна форма на овој функционален стил е пишуваната, а говорената се јавува како вторична. Во научниот функционален стил, каде што специјалисти им се обраќаат на специјалисти, во рамките на строгонаучниот– академскиот потстил, ги имаме текстовите од типот: реферати, статии (во зборници), монографии, докторски дисертации, магистерски тези, речници и сл. Може да се забележи дека е сè поголем бројот на официјални веб-страници, каде што се прикачуваат пишуваните текстови и тоа најчесто во pdf-формат.

За пример, ќе ја посочиме страницата на Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“:

http://imj.ukim.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=8

¹www.pravda.gov.mk; www.slvesnik.com.mk; www.mtsp.gov.mk/zakoni; www.customs.gov.mk; www.sobranie.mk; [zakon-za-sobranieto-na-rm](http://www.zakon-za-sobranieto-na-rm.mk) (проверено на 2. IV 2015). <https://www.sobranie.mk/zakon-za-sobranieto-na-rm.nspx> (пристапно 1.5.2018.)

²<http://vlada.mk/node/14494> (пристапно 1.5.2018.)

³<http://vlada.mk/node/14494> (пристапно 1.5.2018.)

⁴file:///C:/Users/Lidija/Downloads/030_sednica_00_-_20012015.pdf (пристапно 1.5.2018.)

[8&Itemid=86](http://imj.ukim.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=106&Itemid=186); каде што се прикачени последните објавени броеви на списанијата „Македонски јазик“ и „Македонистика“, изданија на Институтот: http://imj.ukim.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=106&Itemid=186;

http://imj.ukim.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=89&Itemid=84⁵ итн.

Во научно-учебничкиот (дидактички и практично-научен) потстил специјалист им се обраќа на неспецијалисти и при тоа станува збор за учебници и учебни помага од дадена научна област. На интернет можат да најдат голем број прикачени: учебници, учебни помагала, прирачници, наставни програми и сл., како на пример: www.Uchebnichki1-wwww.Uchebnichki2-wwww.Uchebnichki3-wwww, <http://school.con.mk/index.php/ucebnicii>; <http://e-ucebnici.mk/>; <http://bro.gov.mk/?q=mk/priracnici-za-nastava-po-izbornite-predmeti>; <http://bro.gov.mk/?q=mk/osnovno-obrazovanie>; http://www.matura.gov.mk/data_files/state_graduate/mk/1212_makedonski%20jazik-2012-juni.pdf⁶.

Од научно-популарниот потстил, текстовите се создадени од специјалисти и се наменети за широк круг читатели/слушатели/гледачи за да се заинтересираат за дадената област. На интернет можат да се најдат: книги, статии, предавања, различни (образовни) емисии, прилози во дневни весници и сл. (На пример, особено беше познато „Јазичното катче“ на Благоја Корубин, кое излегуваше во броевите од првиот македонски дневен весник НОВА МАКЕДОНИЈА⁷. Тука можеме да ја споменеме и „Бушавата азбука“, како ненадмината квалитетна играно-анимирана серија за деца од 31 епизода). Од приложените примери (на интернет) се гледа дека пишуваната форма е застапена во голема мера, а треба да се спомене дека има определен процент и од говорената форма.

Како што е познато во **уметничколитературниот функционален стил** е одразен јазичниот израз на писателите, на авторите на дела од уметничката литература, па според тоа индивидуалниот белег се става на преден план. Во овој стил го среќаваме

⁵http://imj.ukim.edu.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=106&Itemid=186, (проверено на 2. IV 2015).

⁶<http://school.con.mk/index.php/ucebnicii>; <http://e-ucebnici.mk/>; <http://bro.gov.mk/?q=mk/priracnici-za-nastava-po-izbornite-predmeti>; <http://bro.gov.mk/?q=mk/osnovno-obrazovanie>; http://www.matura.gov.mk/data_files/state_graduate/mk/1212_makedonski%20jazik-2012-juni.pdf (проверено на 2. IV 2015).

⁷Денес, во весникот НОВА МАКЕДОНИЈА излегуваат прилози во истоимената рубрика „Јазичнокатче“, меѓутоа, како што пишува под секој прилог: „Текстот е изваден од ПРАВОПИСОТ НА МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК, со минимални приспособувања за широка публика“ (www.novamakedonija.com.mk).

националниот јазик во сите негови пројави и разновидности, но она што е исто толку важно е естетското доживување што е упатено кон читателот, слушателот или гледачот.

Треба да се подвлече дека уметничколитературниот потстил (во кој спаѓаат: прозниот, поетскиот и драмскиот потстил) се потпира на стандардниот јазик, меѓутоа, во зависност од темата, од ликовите итн. на делото, во него можат да се јави различен вид лексика, потоа употреба на дијалект (дијалектни црти), употреба на сленг итн. Од уметничколитературниот функционален стил (текстови од прозниот, од поетскиот и од драмскиот потстил), на интернет најчесто се наоѓаат изданија во PDF-формат, прикачени од страна на издравачки куќи. Новата рамка на уметничколитературниот функционален стил во интернет-стилистиката треба да ја бараме во проширувањето на драмскиот потстил, каде што можат да се најдат драми, како видео-, односно аудиоиздание на некој веб-сервис⁸.

Информациите што се среќаваат за нив, сепак влегуваат во новинарскиот потстил. (На пример: [Блесок еКниги: Драмиwww.e-books.mk/sodrzini04_all.asp?lang=mac](http://www.e-books.mk/sodrzini04_all.asp?lang=mac)⁹). Во оваа насока, во рамките на овој функционален стил, ќе биде приклучена и „седмата уметност“ – филмот (<http://www.maccinema.com>; www.soprevod.com)¹⁰.

Сметаме дека голем простор на интернет зафаќа **публицистичкиот функционален стил**, особено преку новинарскиот потстил. Според стилистичките истражувања, публицистичкиот функционален стил се определува како вид меѓучовечко општење, во чии рамки се информира широк круг читатели/слушатели/гледачи за актуелни или за минати настани, оценети како важни и интересни за општествената заедница. Впрочем, интернетот се сфаќа како нов комуникациски простор, односно како ново средство за јавно информирање, преку кој / преку кое најбрзо може да се пренесе информацијата, што е основа за новинарскиот потстил, со што *се мобилизира евентуалното дејствување, при што може да се влијае на јавното мислење во средината*. Како што е познато, новинарскиот потстил се јавува подеднакво и во пишувана (во печатот) и во говорена форма (на радиото и на телевизијата). На интернет, дневниот и периодичниот печат добиваат електронско, односно онлајн-издание, се разбира уредено според правилата на електронското издраваштво, за разлика од радиотелевизиската говорена форма, која само се презема (за

⁸Како делумен видео- или аудиозапис (од 15 минути) можат да се сретнат, на пример, на Јутјуб (<https://www.youtube.com>), кој постои точно 10 години (проверено на 2. IV 2015).

⁹[Блесок еКниги: Драмиwww.e-books.mk/sodrzini04_all.asp?lang=mac](http://www.e-books.mk/sodrzini04_all.asp?lang=mac)(проверено на 2. IV 2015).

¹⁰<http://www.maccinema.com>; www.soprevod.com(проверено на 2. IV 2015).

пример ќе го посочиме дневниот весник „Нова Македонија“ <http://www.novamakedonija.com.mk/>, кој ги има, во електронска форма, и своите прилози: ЛИК, Колибри, Избор, или пак, магазините од типот „Теа модерна“ – неделник итн.). Овој функционален стил го зазема најголемиот простор на интернет, како во пишуваната, така и во говорената форма. Кога станува збор за говорената форма, треба да се нагласи дека телевизиските канали можат да се гледаат директно на интернет или во вид на снимки.

Овде би направиле пресек и би констатирале дека на интернет се застапни и двете форми: **пишуваната** и **говорената** (иако со различен процент на застапеност) од сите функционални стилови. Во пишуваната форма, пред сè, се прикачени „готови“ текстови. Говорената форма е или во вид на снимка или директно (онлјан) во емисии на телевизиски канали.

На крајот го оставивме **разговорниот функционален стил (или јазик)**, кој во рамките на стилистиката се дефинира како стил (јазик) што ја опфаќа неслужбената (неофицијалната) појава на националниот (општонародниот) јазик, кој се смета за неконтролиран, спонтан и сл., тргнувајќи од секој одделен зборуваач, од неписмениот до философот (сп. Минова-Гуркова, 2003: 215). Според стилистичките истражувања, во поглед на нормата, во разговорниот функционален стил (јазик) превладува говорената, но се појавува и во пишувана форма (во приватни писма). Со оглед на фактот што секој функционален стил и секој потстил има своја норма, кога станува збор за разговорниот функционален стил, таа останува недоречена. Овде сметаме дека е потребно да се спомене дека за некои лингвисти е спорно местото на разговорниот функционален стил во рамките на стилистиката. Ова ќе го поврземе со одделни дилеми и прашања што се јавуваат во стилистиката во однос на вклучување на определени текстови, односно контексти. На пример, такво е прашањето: како да се определи стилот на електронските пораки испратени по електронска пошта („Kakoodreditistile-mailporuku, interneta?“, MarinaKatnić-Bakaršić, 1999: 24). Одговорот на ова и на слични прашања на ова, треба да се бара во новата комуникациска форма. Имено, ако се изземат официјалните интернет-страници на кои се пренесени „готовите“ текстови и контексти, определени според функционалноста и расчленувањето на јазикот, може да се забележи дека, во рамките на интернеткомуникацискиот простор, секаде е присутен разговорниот функционален стил. Како што споменавме погоре, во поглед на формата, досега во стилистиката, се сметаше дека говорената форма превладува во разговорниот функционален стил. Наспрема ова, може да се каже дека во рамките на интернет-стилистиката, ако не е доминантна, тогаш пишуваната форма на разговорниот функционален стил е застапена со иста мера како и говорената: и онаа што е снимена и онаа што се емитува директно во

етерот (без разлика дали е онлајн-емисија или на скајп, вибер). Нека ни биде дозволено да констатираме дека пишуваната форма е таа што му го зацврсти местото на разговорниот функционален стил во интернет-стилистиката.

Овде треба да се подвлече дека скајпот и виберот имаат иста застапеност во пишуваната форма.

Ако се знае дека на интернет: можат да се читаат(онлајн) и да се симнуваат весници и списанија, можат да се наоѓаат производи и услуги, може да се слуша веб-радио или да се гледа веб-телевизија, може да се игра мрежна игра со други лица, можат да се ставаат лично-креирани содржини на веб-страници, да се креираат веб-страници или блогови, може да се закажува посета на лекар преку веб-страница (на пример, во болница или во здравствен центар), можат да се користат и да се резервираат услуги поврзани со патување и со сместување; ако може да се врши продажба на производи/услуги (на пример, преку аукции), да се користи интернет-банкарство итн., се знае дека речиси секаде има простор за (директно или индиректно) користење на разговорниот функционален стил преку коментари (па и расправи), па до електронски пораки од различен вид и тоа рамноправно и во пишувана и во говорена форма.

Големиот процент на застапеност на разговорниот функционален стил произлегува и од комуникацијата на големиот број социјални мрежи, односно голем процент на застапеноста на разговорниот функционален стил на македонскиот јазик се наоѓа на: порталите, форумите, блоговите што функционираат на интернет. Може да се каже дека *фејсбукот, е мрежно место, кое служи како услуга за друштвено вмрежување и кое има слободен пристап*. Исто така, како што е познато, на фејсбук, секој корисник сам си го креира профилот и статусот, според својот интерес, секој фејсбук-корисник може да се приклучи кон определена група, да лајкне определена страница итн., со што си отвора нова комуникација. Меѓутоа, на фејсбук има и голем број корисници, кои не се индивидуални лица, туку станува збор за профили на официјални страници. (На пример, на фејсбук има свој профил весникот „Нова Македонија“). Секако дека разговорниот функционален стил и застапен и во пораките, како оние на фејсбук, така во рамките на електронската пошта (www.yahoo.com)¹¹.

На крајот би додале само дека имаме чувсто како да се вртиме во круг, односно стилистиката со своите функционални стилови широко се отвори кон интернет-стилистиката, а интернет-стилистиката, пак, како да не може да се ослободи од спрегата на стилистиката, постојано навраќајќи се кон постоечките функционални стилови.

¹¹Веќе имаме споменато, по друг повод, дека пораките во електронска форма (на пример, на јаху), можат да бидат професионални, полупрофесионални, приватни.

Резиме

С ростом Интернета, как нового коммуникативного пространства, нового средства коммуникации, то есть как нового средства общественной информации и коммуникации, стилистика как научно-исследовательская область приобретает новое измерение, которое становится ориентиром для XXI века. Учитывая, что каждый текст относится к определенному стилю, то есть, мы согласны с тем, что каждый текст содержит стилистическую информацию, и по этой причине мы можем включать каждый текст в определенный тип функционального языка, который открывает новое поле для исследования–интернет-стилистика. Исследование основано на примерах с македонского языка.

ЛИТЕРАТУРА

- Минова-Ѓуркова, Лилјана, 2003, *Стилистиката на современиот македонски јазик*. Скопје
- Тошовиќ, Бранко, *Функционални стилови*. Београд, 2002
- Чаркиќ Ж. Милосав, *Увод у стилистику*, Београд, 2002.
- Тошович, Бранко, *Интернет-стилистика*, Монографија, Москва 2015.
- Тантуровска, Лидија, „Македонскиот јазик на Интернет“, *Втората меѓународна конференција на Комисијата за стилистика при Меѓународниот славистички комитет*, Грац, 2015 год.

Елена ЈОВАНОВА-ГРУЈОВСКА, Институт за македонски јазик,
УКИМ, Македонија

ЛЕКСИКАТА СО СУБЈЕКТИВНА ОЦЕНКА ВО ЈАЗИЧНИОТ ИЗРАЗ НА МАКЕДОНЦИТЕ ВО СРБИЈА И НА СРБИТЕ ВО МАКЕДОНИЈА

Апстракт: Правиме анализа на резултатите од спроведеното истражување меѓу Македонците што живеат во Србија и Србите што живеат во Македонија. Деминутивно-хипокористичната лексика се практикува во семејството и преку неа се потенцира позитивниот однос кон потомството, храната, облеката, домот и домашните животни. Аугментативно-пејоративните лексеми се однесуваат на физичките и психичките особини на луѓето. Лексиката со субјективна оценка најчесто егзистира во рамките на основното значење на лексемите.

Клучни зборови: деминутиви, хипокористици, аугментативи, пејоративи.

Поаѓаме од констатацијата на повеќе лингвисти дека лексиката со субјективна оценка е значително позастапена и поупотребувана во словенските во однос на некои други јазици, на пример во англискиот јазик. Ова особено се однесува на деминутивната и хипокористичната лексика, за разлика од аугментативно-пејоративната.

Деминутивноста е дел од културната традиција и однесувањето на Македонците и на Србите. Таа ја дава човечноста и срдечноста во семејната, но и формалната комуникација во продавница, на шалтер, на лекар и тн. Од многу причини аугментативноста, а особено пејоративноста е изразито поретко застапена.

Деминутивноста и хипокористичноста се особено застапени во детскиот и во говорот на возрасните со децата. Нивните зборообразувачки модели се меѓу првите што ги усвојува секое дете што е припадник на словенските народи.

Галовното обраќање има долга традиција кај Македонците икај Србите, има честа употреба и изобилство од форми. Дел од хипокористичните форми на обраќање ја посочуваат возраста, дел се однесуваат на роднинските врски, а некои воспоставуваат и социјални релации.

Се задржуваме на употребата на лексиката со субјективна оценка во рамките на семејните односи.

Галовното обраќање кон дете, особено кон детето како член на семејството, е често и неодминливо во секојдневната комуникација, почнувајќи од врската меѓу мајката и детето.

Обраќањето кон дете од јазичен аспект исполнува две функции: експресивна и апелативна. Експресивната го потенцира личниот однос на говорителот, испраќачот на пораката кон слушателот (примачот) или кон содржината. Апелативната го става слушателот во центарот на пораката, го анимира вниманието на примачот. Експресивната функција се остварува преку деминутивно-хипокористичните образувања, а апелативноста преку вокативните форми во јазикот.

Деминутивно-хипокористичните образувања преку модификациски категории наметнуваат квантитативно-семантичка информација за малата димензија на нештата, во случајов на потомството на човештвото. Семантичкиот и прагматичниот еквивалент се пресликува во парафразите: *мал човек* (жена, маж), *мала рожба* (дете).

Експресивната и апелативната функција на галовното обраќање се манифестира преку:

- потенцирање на крвната врска (*сине, синко, ќерче, внучко*);
- истакнување на роднинските релации од аспект на зборуваачот (*бабе, маме, дедо*);
- истакнување на генерациска и полова релација меѓу две деца како соговорници (*бато, батенце, братче, братченце, дадо, даде, даденце, сестриче*). Овој тип обраќање носи делумна информација за релацијата меѓу соговорниците по пол и возраст. Така, примерот: *Кажи, дали е така бате?* не содржи никаква информација за полот на говорителот, а дава информација за машкиот пол на соговорникот и за неговата поголема возраст во однос на говорителот;
- употреба во прагматични ситуации. Во зависност од контекстот, од говорната ситуација, соговорниците и стилската маркираност, среќаваме форми на обраќање со споредување со подмладокот на домашните животни (сп. *кутре мое, тиле мое, јагне дедино, воле едно, теле едно*);
- во зависност од контекстот – хиперпродуктивност, инвентивност и комбинација на незаменливи нешта во животот со разни форми на присвојност (сп. *сонценце мое, срценце мамино, ангелче на мама, душичке моја*);
- како последица од народното искуство, обичаите и традицијата (особено во македонскиот јазик), намерно обраќање со погрдни зборови за (евентуално) бркање на лошите сили и од други суеверни причини (сп. *мрсулко на дедо, мочле едно*).

Од семантички аспект, галовното именување на дете може да се парафразира како мал, -а, -о / мил, -а, -о + мотивирачки збор.

детенце = мало дете; *синче* = мал(ечок) син; *внуче* = мал внук.

Деминутивно-хипокористичните именувања на дете и воопшто, на роднинските релации во рамките на семејството се многу чести во традицијата на Македонците и на Србите. Затоа, двете малцински заедници на Македонците во Србија и на Србите во Македонија ги разгледуваме преку односот кон лексиката со субјективна оценка.

За таа цел одржавме работилници и спроведовме истражување меѓу Македонците што живеат во Белград, Панчево и Качарево и меѓу Србите во Дојран и Скопска Црна Гора.

Србите во Дојран (и Сретеново како негов составен дел) се дојдени како колонисти во 1928-1929 година. Станува збор за 14 семејства колонизирани од разни краишта на тогашна Југославија. Србите од Скопска Црна Гора се автохтоно староседелско население и по јазичните црти припаѓаат на призренско-тимочките говори. Србите од Дојран и од Скопска Црна Гора се родени во Македонија и одлично ги владеат двата јазика: македонскиот и српскиот (во литературна и во дијалектна форма).

Во одржаната работилница и спроведеното истражување во Белград учествуваа

14 Македонци на различна возраст што живеат во Панчево, Качарево и Белград. Од нив 12 се родени во Македонија, еден во Србија и еден во Босна. Испитаниците се на возраст од 27 до 80 години. Тројца имаа по 30, 31 и 33 години, шестмина се меѓу 50 и 59 години, еден има 68, а двајца се на 70 и 73 годишна возраст. Сите учесници во работилницата, освен српски, одлично зборуваат македонски стандарден јазик или дијалектен (тетовски, велешки, поречки) говор. Дел од младите следеле курсеви по македонски јазик на Меѓународниот семинар за македонски јазик, литература и култура во Охрид.

Работилниците ги започнавме со читање на песната *Игра со дете* од Блаже Конески или на соодветниот препев на српски јазик, со цел да ги доближиме деминутивите, хипокористичните, аугментативите и пејоративите до учесниците, да ги поттикнеме да се потсетат и да ги потцртаат умалително-галовните форми за *дете* во анкетниот лист.

Анкетите покажаа дека речиси сите ги знаат лексемите како: *сине*, *синче*, *внуче*, *бате*, *даде*, *даденце*, *бебенце*, *бепче*, *близначе/близначиња*, *прваче*, *приновче*.

Повеќето ги познаваат хипокористичните лексеми: *внучко*, *батенце*, *синче*, *детуле*, *пасторче* од пастор(ок) ‘син на брачниот фругар од претходниот брак’ и *сугаренце* од сугаре ‘последно родено дете, дете на постари родители’.

Редуплицирањето на галовните форманти, што е одлика само на македонскиот јазик во однос на словенскиот свет, слабо се користи и е

подзаборавено. Такви се дериватите *детулче, детуленце, детенцуле, даденце*.

Најслабо се знаат дијалектните и архаичните галовни лексеми: *живаче* од разг. живалец ‘доенче, цицалче’, *максамче* од арх. максам ‘бебе, цицалче’, *младенче* од младенец ‘бебе, новороденче’, *наотче* дем. и хип. од наод ‘напуштено и најдено дете; најденче’. Ова се однесува и на дел од лексикализираните деминутиви и експресивната лексика што по формантот наликува на именките со субјективна оценка, но е изведена од придавки или глаголи: *врескаче* ‘бебе или мало дете што вреска’, *гуганче* ‘бебе што гуга’, *лазаче* ‘бебе што лази’, *повиваче* ‘повојче, цицалче, бебе пеленаче’.

Слабо се знаат и дериватите со формант –*уле*: *бебуле, детуле, живуле*.

Најдобро познавање на именките со субјективна оценка имаат лицата на педесетгодишна возраст (потцртале како познати меѓу 30 и 40 од 47 понудени зборови). Дел од младите на возраст од 27 и 33 години покажаа солидно познавање. Највозрасните испитаници, особено мажите, ги имаат подзаборавено формите на овој вид лексика.

Ова се потврдува и со втората задача во која испитаниците од мотивирачките зборови во рамките на роднинската терминологија требаше да изведат деривати. Најстарите паметат деривирање претежно на деминутивно-хипокористични форми, а многу ретко на аугментативно-пејоративни.

Младите одлично се снаоѓаат со оваа задача, вклучително и триесетгодишните Македонки што се родени во Србија и во Босна. Тие иако не ги знаат и не ги употребуваат галовните форми за дете, одлично ги познаваат зборообразувачките системи на македонскиот и на српскиот јазик и знаат да ги изведуваат галовните и погрдните форми во рамките на роднинската терминологија.

Лицата меѓу 50 и 60 години покажаа одлични резултати и на оваа задача.

Јазичните работилници и спроведените анкети покажаа дека лексиката со субјективна оценка е составен дел од лексиконот на Македонците во Србија и на Србите во Македонија. Потребна е само поголема грижа за младите во Србија и во Македонија што ги изучуваат двата јазика. Ова особено се однесува на младите кои што се родени надвор од границите на Македонија или се втора, трета генерација на иселеници, како и староседелците Срби од Дојран и Скопска Црна Гора. Збогатувањето на библиотеките во македонските и во српските заедници и училиштата, како и организираната посета на книжевните, јазичните и образовните институции од Македонија и од Србија ќе ги зацврстат врските меѓу двата народа и ќе помогнат во зачувувањето на традицијата и идентитетот.

Author:

Jovanova-Grujovska, Elena

Title:

Lexicon with subjective assessment in language expression of Macedonians in Serbia and Serbs in Macedonia

Abstract:

The results of the conducted research among Macedonians living in Serbia and Serbs living in Macedonia are analyzed.

Diminutive-hypocoristic vocabulary is practiced in the family and through it the positive attitude towards the offspring, food, clothing, home and domestic animals is emphasized. Augmentative-pejorative lexemes relate to the physical and psychological characteristics of humans.

Lexic with subjective assessment most often exists within the basic meaning of lexemes.

Keywords: diminutives, hypocoristics, augmentatives, pejoratives.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресян Ю. Д. 1995, *Лексическая семантика, синонимические средства языка*, Москва.
- Велева С. 2006, *Тенденции во зборообразувањето во македонскиот јазик*, Бона, Скопје.
- Велковска С. 1996, *Метонимијата во разговорниот функционален стил*, Литературен збор, 1-2, Скопје, 13-18.
- Вельковиќ-Станковиќ Д. 2001, *Речи субјективне оцене у настави српског језика и књижевности*, Филолошки факултет, Београд
- Веновска-Антевска С. 2012, *Тавтолошките деминутивни образувања во македонскиот стандарден јазик*, Современи лингвистички истражувања во македонистиката (зборник на трудови), Скопје.
- Гортан-Премк Д. 1997, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд.
- Гортан-Премк Д. 2000, *О семантици и структури деривата*, *Ślowotwórstwo a inne sposoby nominacji*, Katowice, 40-45.
- Грицкат И. 1955-56, *Деминутивни глаголи у српскохрватском језику*, Јужнословенски филолог, књ.1-4, Београд, 45-96.
- Драгићевиќ Р. 2007, *Лексикологија српског језика*, Београд.
- Иванова О. 1970, *Кон значењата на посестрима*, Литературен збор, XVI бр.1, Скопје, 24-28.
- Јованова-Грујовска Е. 2009, *За именките со субјективна оценка од зборообразувачки и лексичко-семантички аспект*, Македонски јазик LX, Скопје, стр.227-230.
- Јованова-Грујовска Е. 2010, *Структурна и семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик*, Македонски јазик LXI, Скопје, стр.188-195.

- Јованова-Грујовска Е. 2012, *Лексичко-семантичка анализа на именките со субјективна оценка во македонскиот јазик*, Институт за македонски јазик, Скопје.
- Конески К. 1995, *Зборообразувањето во современиот македонски јазик*, Скопје.
- Кузнецова В. Э. 1975, *Части речи и лексичко-семантические группы слов*, Вопросы языкознания, № 5, Москва, 78-86.
- Пипер П., Клајн И. 2013, *Нормативна граматика српског језика*, Матица Српска, Нови Сад
- Ристић С. 2004, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд.
- Спасов Љ. 1987, *Од семиотиката и лингвистичката анализа на македонските поговорки (врз материјал од збирката на Константин М. Петкович)*, Предавања на XIX СМЈЛК, Скопје, 99-102.
- Стевановић М. 1990, *Грамматика српскохрватског језика*, Цетиње.
- Стефановски Љ. 2002, *Деминутивот во македонскиот јазик*, Славистички студии, бр.10, Скопје, 465-472.
- Стоевска-Денчова Е. 2009, *Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балканистички аспект*, Скопје.
- Теменугов-Железни М. 1972, *Дојран и дојранско во минатото и денес*, Скопје
- Ћорић Б. 1982, *Моциони суфикси у српскохрватском језику*, Београд.
- Цветковски В. 1983, *Семантиката на деминутивните форми во македонскиот јазик и нивните еквиваленти во англискиот*, Литературен збор, бр.2, Скопје, 55-58.
- Цветковски Ж. 2002, *Суфиксната именска деривација и стандарднојазичната норма*, Македонски социолингвистички и филолошки теми, Скопје, 251-255.
- Sokołowski J. 2000, *Słowiańskie derywaty imienne z przyimkiem negacji w podstawie słowotwórczej*, Wrocław.
- Šipka D. 1998, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad. Šipka D. 2003, *Rečnik tvorbenih formanata*, Beograd.
- Vajs N. 1982, *O leksikografskoj definiciji (od leksikografije do semantike)*, Лексикографија и лексикологија, Београд - Нови Сад, 21-26.

Снежана ВЕНОВСКА-АНТЕВСКА, Институт за македонски јазик,
УКИМ, Македонија

ИНТЕРКУЛТУРНАТА КОМУНИКАЦИЈА НА БАЛКАНОТ И СОЗДАВАЊЕ НА НОВА КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА НА ЈАЗИЧНАТА СЛИКА НА СВЕТОТ

Апстракт: Во XXI се одвиваат различни процеси, некои згаснуваат, а некои наоѓаат простор и се активираат (повторно), не само преку јазиците и преку лексиката (активна, пасивна и исчезната) туку и преку други форми. Критичката анализа на дискурсот на Балканот сведочи за умешноста за врзувањето на различностите преку јазиците (словенски: македонски, бугарски, српски, хрватски, словенечки, босански, херцеговски, црногорски; и несловенски: грчки, турски, албански, англиски) дополнето со невербалната комуникација како еден поширок простор за градењето на впечатокот за општите состојби. Балканот отсекогаш претставувал крстосница на култури, религии, обичаи, етникуми, оттаму истражувањата поврзани со интеркултурната комуникација на овој простор во различни периоди дава различни резултати. Актуелната етнографска состојба на Балканот сега, следена преку статистички податоци, пописи, поврзано со раселувања и релевантноста на официјалните податоци, ја создава сликата на јазиците што се употребуваат на Балканот. Наметнувањето на една поинаква концептуализација на поимите се јавува како неминовност. Во тој процес словенските јазици се наоѓаат под пресијата да го издржат бранот на постојано раситнување.

Клучни зборови: интеркултура комуникација, Балкан, словенски и несловенски јазици, лексика, македонски јазик, словенски јазици.

Културниот контекст на Балканот е сложен процес кој може да се разгледува синхрониски и дијахрониски. Културниот идентитет согледан преку когнитивната семантика води кон толкувањето на поимите субјективно според потребите на моментот, оттаму постојните дефиниции добиваат различна димензија. Различните дефинирања на определени поими произлегува од различната нивна концептуализација. Препознавањето и самоидентификацијата преку различните дискурси станува основа за определувањето на идентитетот, а во тие рамки и на културниот идентитет. Така, Петер Адлер (Peter Adler, 1977) го искажува своето гледиште за мултикултурниот идентитет и факторите кои влијаат да се развива таканаречен интеркултурен идентитет како процес кој отвора нов пристап кон концептуализацијата на поимите идентитет (национален идентитет, мултикултурна комуникација и др.)

Националниот идентитет не е строго дефинирана категорија, тој е во постојан процес во кој новите движења (во светски рамки) влијаат врз него. Но, тоа не значи дека тие промени се такви што ќе ја нарушат претставата за основната самоидентификација (преку јазикот,

традицијата, фолклор, религија и сл.), напротив со акултурацијата на личноста свеста за сопствениот национален идентитет се зацврстува, а кон неа се додаваат нови современи процеси. Свеста дека себепрепознавањето и сопственото определување е можно преку препознавањето и идентификација на другите. Тоа само ја дополнува и ја кристализира сликата за сопствениот идентитет, кој на Балканот се согледа преку националниот идентитет. Кога станува збор за националниот идентитет на личноста, особено кај Македонците, останува општата поставеност дека личноста има право да се самоидентификува онака како што се чувствува, без некој да го оспорува тоа право. Таа идентификација преку националниот идентитет е поврзана со свеста и визијата за сопственото постоење, што во основата е прашање на избор, па оттаму никој нема право да го оспорува ставот на личноста, а уште повеќе на еден народ, како што се обидите за такво нешто кога е во прашање Македонија и Македонците.

Од друга страна секое оддалечување од карактеристиките што ги носи историски определен ентитет се гледа како отстапувања, нарушувања на основното јадро што го определува препознатливото; обезличување и непочитување на традиционалните вредности (и тоа се шири низ различните видови дискурси и пошироко врз различните комуникациски кодови: музика, звук, јазик, слика итн.).

Современите услови за живот ги рушат просторните и временските граници. Луѓето припадници на различни култури секојдневно разменуваат информации, идеи, ставови, мислења. Речиси не постојат изолати во кој комуницираат етникуми меѓусебно, без да има влијание поширокиот круг од етникуми. Врската меѓу комуникацијата и културата е нераскинлива, оттаму и интеркултурната комуникација станува секојдневие преку различните форми и можности на општење бидејќи секојдневно директно или индиректно луѓето доаѓаат во контакт со други култури и комуникациски кодови својствени за нив. Така, ја презентираат својата култура и начините на вербална и невербална комуникација ја пренесуваат кон другите, но и примаат од другите. Наедно тоа е можност да се изградат и општоприфатени форми и градење на глобални традиционални вредности бидејќи некои комуникациски ситуации се општоприфатени на светско ниво надвор од нивното прво значење и форма на обраќање(новогодишните прослави-украци, подароци, декорација итн.; славењето на св. Валентин-соодветни декорации различни искуства, адаптација на светските бајки, новите модни икони; негувањето на брендovите итн.). Тоа е начинот на кој определена култура создава интеракција со друга култура за да се создаде определен поглед на светот, од една страна, а од друга да се развие комуникациска ситуација со светот, наедно и да се создаваат слики на определени ареали кои ја градат светската слика која сè повеќе е насочена кон интеркултурната комуникација како можност за

интегрирање на комуникативни искуства и создавање на нов начин на култура на комуницирање.

Кога станува збор за националните идентитети на Балканот крајот на XX и почетокот на XXI век се карактеризира со процеси во кои различни ентитети ги активираат потребите од истакнување на сопствените карактеристики и ги локализираат на еден определен простор. Но, проблемот е што станува збор за преклопување на просторите според историските искуства, кон тоа се надоврзуваат заеднички личности и настани, тоа се рефлектира врз сите сфери на живеење (музика, исхрана, фолклор итн.) и секој ги присвојува како сопственост. Таквото ширење и завлегување во далечното минато и во историјата во потрага по корените доведе до појава на синтагмите: колективна меморија, национален идентитет, национален диверзитет (различност), стигматизација (како општествен процес на обележување на различни групи и нивните припадници) и др.

Но, сите овие термини различно се толкуваат од различни ентитети (според сопствените потреби). Така, на пример, стигматизација како социолошки термин со кој се истакнува нагласено неодобрување и негативен став кон различностите во општеството се толкува како стигматизација на поединецот (според Ирвинг Гофман кој го дефинира оштетениот идентитет од еден сосема друг аспект). Термините добиваат ново значење и влегуваат во една нова парадигма, секако како резултат од актуелните настани. Особено сега кога се разви и еден миграциски процес, голема преселба, актуелни настани од јужната граница на Република Македонија што на некој начин го доближи Балканот кон Европа преку заедничките ставови кон ова прашање, па метафоричното за Балканот- Порта на Европа, во вистинска смисла стана тоа.

Општокултурните историски рамки за мултикултурната комуникација на Балканот може да се следат преку (митовите, символите, легендите, предрасудите, стереотипите итн.) па до развиток на современи референтни претпоставки (културна политика— што некаде се сведува само на национална; развиток на единствен медиумски информациски систем; институционализација на програма во која се предвидени проекти што ја опфаќаат интеркултурната комуникација (говорните чинови, структурите на определени комуникациски ситуации), практичните знаења (преку обединувачките елементи во создавањето на нова традиција од елементи на културен план на локален и глобален опфат— преку единката, семејството, фамилијата, семејните релации, околината: градбата на социјалната, јазичната, едуцираната, комуникативната личност).

Интеркултурната комуникација во локалната заедница, која се рефлектира во комуникацијата на Балканот, а таа се простира кон Европа се преклопува преку улогата на англискиот јазик како јазик на глобално ниво.

Мултикултурниот мозаик и интеркултурната комуникација на Балканот претпочита неколку насоки за поопсежно истражување.

Збирот од култури што егзистираат на просторот на Балканот со променлива фреквенција, тие се од различни етноси кои се територијално поврзани и лоцирани низ просторот на Балканот во современи услови и рефлектирани од минатото: 1. Словенскиот етнос: (претставен преку различните култури- македонска, бугарска, српска, црногорска, бошњачка /босанска/ херцеговска, хрватска и словенечка. 2. Несловенски етнос: романски етнос (ароманска, романска, влашка етничка група), грчка култура, албанска култура, турска култура). 3. Различни ентитети што се присутни на Балканот, културни малцински етнички групи: Роми, Евреи, Украинци, Власи.

Кон ова се дополнуваат влијанието на јазиците на овие етноси, а од втората половина на XX век може да се смета и на силното влијание на англискиот јазик преку процесите на глобализација (особено на лексички план).

Другите етноси и култури со своето присуство на Балканот оставиле траги во културната комуникација, но националниот идентитет во основата се поставил цврсто и кон него се надоградуваат нови елементи што влегуваат во основното ткиво.

Религиски разлики преку постоењето на различни религии: христијанска- православни (ортодоксни), католици, протестанти; муслимани, евреи...

Културни важни простори, локалитети, личности што го означуваат културниот идентитет што можат да бидат прифаќани од различните ентитети на еден ист простор и од различни простори, но со ист третман (на пр. за Македонците: Охрид, Гоце Делчев, Александар Македонски, Кирил и Методиј) и паралелата кон другите етникуми што ги поврзуваат со сопствената историја и идентитет.

Различностите и заедничките изразувања преку писмата: кирилица, латиница, грчко и арапско писмо.

Историјата и настаните на Балканот од различни пригоди се врежани во меморијата на населението, а со тоа се создале надворешни и внатрешни граници на регионот што овозможило и парцелизација и хомогенизација на просторот. Во периодот од XIX и XX, XXI век се евидентни промените на Балканот, преку војни и периоди на мир во кој се разградил Западниот и Источниот Балкан за да може да зборуваме за самостојни држави со сите официјални елементи на кодификации во нив. Последна во тој ред е Црна Гора.

Сите овие процеси го направија регионот со богата културна разноликост и со збир од различности. Карактеристично е тоа што сите различно ги толкуваат овие процеси од свој аспект и сите им додаваат строг научен пристап во тие субјективни толкувања. Се предлагаат

модели од авторитети кои повторно се потпираат врз симпатиите на определени етникуми.

Комуникацијата на Балканот со Европа, а исто така и комуникацијата во рамките на балканските земји, држави и народи е многу комплексна, за жал честопати оптоварена со различни предрасуди, стереотипи предизвикани од настани од поблиската и подалечната историја. На различностите се гледа како на закана и како пречка што носи еден наплив на толкување на хетерогеноста како на опасност од обезличување, таков став се зазема и кон европските интеграциски процеси, без оглед на постојаното тенденциозно нагласување за доближување кон Европа. Ваквите ставови се огледаат и во стереотипите за Балканците и на Балканот преку метафорите за нив и за просторот, претставени како мост, врата, раскрсница, граница- сите тие толкувани и позитивно и негативно со различни стереотипи за нив (така Балканот е : Портата кон Истокот, и Портата кон Западот, Мирисот на ориентот и Прагот на европската цивилизација) вакви примери има и за балканец и балканизација.

Балканскиот идентитет, за жал гледан однадвор носи негативна конотација: острина, суровост, беда, примитивност, ограниченост... Но, одвнатре си има позитивна самоидентификација: традиција, древна култура, чест, темперамент, енергија, јунаштво, нагласена емотивност, почит кон традицијата и кон семејството, транспарентен патриотизам. Оттаму и свртеноста кон сопствениот идентитет на секој етникум. Но, преку некои комуниколошки ситуации се гледа заедничкото кај народите што живеат на Балканот.

Секој народ на Балканот е свртен кон своето, преку јазикот, митовите, легендите, фолклорот, па оттаму заедничката историја речиси е невозможно да се претстави бидејќи секој си има своја интерпретација на еден ист настан. Речиси секој народ на Балканот има свој (свои) национален мит со кои влегува во поблиската или подалечната историја за да го дефинира сопствениот идентитет. Неколку примери што ја градат лингвистичката и комуниколошката ситуација преку мултикултурната комуникација (вербална и невербална) изразени преку определени празници и манифестации, се примери за културниот идентитет што не го нарушува националниот идентитет. Такви се: славењето Нова година (подароци, украси, Дедо Мраз); славењето Валентин, Валентајн наспрема Денот на вљубените со паралелата св. Трифун (денот на лозарите, на виното); честитки, поздравни, традиција кај различните етникуми; верувања и обичаи од заедничка природа, чувствување простори, локалитети за кои се верува дека постои некаква моќ (манастири и цамии со раширено верување за некаква моќ); почитување на верските празници на другите - големи верски празници Бајрам – со карактеристичната баклава, Велигден со црвени јајца, милиброд; во обредите при погребни (споменици, исхрана, богослужба,

христијански обичаи, говори, некролози); кај свадбите (бел фустан, невестинско цвеќе, фотографирање, славење, песни, „подвезица“, честитки... невестинска торта, бонбончиња (од невестата од свекрвата) прасе, кумова тајфа итн.

Секоја култура се потпира на националниот идентитет и има свој систем на обичаи. Разгледувајќи ја лексиката на македонските традиционални обичаи Лилјана Макаријоска ја поврзува со културниот идентитет на Македонците како значајно културно наследство. Преку обичаите се огледа не само културата на народот туку и јазикот и на овој начин се врши најголема заштита. Обичаите на Балканот се сведок за мултикултурната комуникација на различни национални идентитети. Така, на пример, може да се разгледуваат во различни временски отсеци култот кон водата, кон лебот во различни пригоди. За илустрација наведуваме еден пример од новиот начин на прославувањето на раѓањето на дете, еден вид мултикултурна комуникација. Во Македонија раѓањето на дете се означува со правење тесто од пченично (бело) брашно (тиганици, мекици, лангиди, блакца, пишии) и во минатото имаме цел циклус лексика поврзана со обичаите во врска со новороденче (раѓање, први три дена, први 40 дена, мала молитва, голема молитва, прв заб, проодување итн.). Дел од овие обичаи денес се проширени на сите етнички групи (прослава во кафеана), благословите при раѓањето, на пр.: Да е живо и здраво. Големо(голем, голема да расте). Радост да ви носи. Нека е со убаво. Нека е со среќа. Да биде убаво на мајка, работно на татко. Да расте со мајка и татко. Аирлија.

Станува збор за развивање на различни типови лингвистички и комуникациски ситуации (вербална и невербална комуникација). Особено ако се имаат предвид современите услови за комуникација кои овозможуваат брз пристап до сите сфери на живеење. Социјалните мрежи и можноста за превод, развивањето на светот без граници и „глобалното село“ отворија можности за еден сосема нов вид интеркултурна комуникација и простор за рedefинирање на некои поими.

Националниот идентитет, како дел од идентитетот, општо во себе го содржи и јазичниот идентитет кој ќе се употреби во интеркултурната комуникација само како еден дел. Сето тоа е целина, која има потреба од широк опфат на истражувања. Целта е да се расветли комплексноста на културните (јазичните, националните) идентитети на Балканот. Дали некогаш ќе може навистина да се дефинира мултикултурен (европски, балкански и сл.) идентитет или иднината ќе ја наметне културната комуникација со нови стандарди (морални, интелектуални) необременета со рамки кои ќе задоволуваат различни општествено-политички потреби, останува прашање за мултидисциплинарни истражувања. Особено се индикативни истражувањата што го употребуваат асоцијативниот модел и што се посветени на менталниот

лексикон, бидејќи преку нив на посреден начин доаѓаме до она што може да ја гради естетиката на комуникацијата. Така ќе се согледа и постоењето на различните предрасуди и стереотипи на меѓуетничко ниво и ќе се развие толеранција и мирен соживот. Комуникацијата (вербална и невербална) бара вештина, умеење во мултикултурен контекст (за да бидеме разбрани, сфатени, почитувани треба да ги разбереме, сфатиме и да ги почитуваме другите). Но, тоа не значи дека треба да го запоставиме своето и да не го заштитиме и да не го почитуваме сопствениот идентитет, мислејќи на другите.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел: (2002), Реторика, Македонска книга, Скопје.
- Велева, Александра (2011), Интеркултурната комуникација изразена во масовната култура, Дијалог, Скопје.
- Веновска-Антевска, Снежана (2004), *Глобализацијата и македонскиот јазик*, зборник Општествените промени и јазикот, Денови посветени на Бл. Корубин, стр. 60-65, Скопје.
- Веновска-Антевска, Снежана (2009), *Стандарднојазичната норма како израз на јазичната култура*, зборник Културата и јазикот, Денови посветени на Бл. Корубин, стр. 69-75, Скопје.
- Веновска-Антевска, Снежана (2004), *Состојби во македонскиот јазик во периодот од 1990 до 2002 година*, Северноамериканска-македонска конференција, [North American-Macedonian Conference on Macedonian Studies \(5th : 2003 : Ohio State University\)](#), Columbus : Ohio State University, Dept. of Slavic and East European Languages and Literatures, 2004.
- Виготски С. Лев. (1988), „Говор и мислење“, Книга прва, Просветно дело, Скопје.
- Врег, Франце: (1976), Општествено комуницирање, Комунист, Скопје.
- Груевски, Томе (2004), Комуникации и култура, Скопје.
- Умберто, Еко (1973), Култура, информација, комуникација, Нолит, Београд.
- Макаријоска, Лилјана (2011), Обредната лексика како потврда за македонското културно и јазично единство, XXXVII Научна конференција на XLIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 5–6. 7. 2010, Скопје, 243–257.
- Макаријоска, Лилјана (2011), Лексиката од областа на македонските традиционални обреди и обичаи, Спектар, бр. 57/2011, Скопје, 53–64.
- Мирчевска, П. Мирјана (2009), Јазикот, културата и националниот (етнички) идентитет – Теоретски разгледи, зборник Културата и јазикот, Денови посветени на Благоја Корубин, Скопје, 45-57.
- Мокров, Боро: (1997), Општење комуникација, култура, Скопје,
- Петев, Тодор (2004), Теории за масовата комуникација, Факултет по журналистика и масова комуникација, Софија.
- Debre, Re'is (2000), Uvod u mediologiju, CLIO, Beograd.

Goffman, Erving (1959), The Presentation of Self in Everyday Life. University of Edinburgh Social Sciences Research Centre. [ISBN 978-0-14-013571-8](#). Anchor Books edition.

Kawka, Maciej (2016), *Macedonian Discourses, Text Linguistics and Pragmatics*, Jagellonian University Press.

Lorimer, R. (1998), *Masovne komunikacije*, Clio, Beograd.

Makluan, Marsal (1971), *Poznavanje opstila – covekovih proizetaka*, Prosveta, Beograd.

Mek Kvejl, Denis (1994), *Stari kontinent–novi mediji*, Nova, Beograd.

Plenkovic, Mario(1993), *Komunikologija masovnih medija(Kultura komuniciranja)*, Barbat, Zagreb.

Resume

Intercultural Communication in the Balkans and Creation of a New Concept of the World's Linguistic Image

In the 21st century, various processes take place, some disappear, and some find space and are activated (again), not only through languages and by lexicon (active, passive and disappearing), but also through other forms. The critical analysis of the discourse in the Balkans testifies to the ability to link diversity through languages (Slavic: Macedonian, Bulgarian, Serbian, Croatian, Slovenian, Bosnian, Herzegovinian, Montenegrin, and non-Slavic: Greek, Turkish, Albanian, English), supplemented with nonverbal communication as a wider space for building the impression of general states. The Balkans has always been a crossroads of cultures, religions, customs, ethnicities, hence the researches related to intercultural communication in this region at different times give different results. The current ethnographic situation in the Balkans now, followed by statistical data and censuses, related to displacements and relevance of official data, creates the image of the languages used in the Balkans. The imposition of a different conceptualization of terms appears to be inevitable. In this process, the Slavic languages are under the pressure to withstand the wave of constant dissipation.

Keywords: intercultural communication, Balkans, Slavic and non-Slavic languages, lexicon, Macedonian language, Slavic languages.

Соња СТОЈМЕНСКА-ЕЛЗЕСЕР

СЛАВИСТИЧКИ ПРЕОКУПАЦИИ ВО ИСТРАЖУВАЊАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ КОМПАРАТИВИСТИ

Апстракт: Во трудот се опфатени истражувања на македонските компаративисти што се однесуваат на автори, теми и книжевни проблеми од доменот на словенските култури со што се детектира актуелниот статус на македонската компаративистика во однос на словенскиот културен контекст. Предмет на анализа се објавените трудови од македонските компаративисти кои се дел од македонската академска средина. Анализирани се своевидниот култ кон творечката фигура на Михаил Бахтин, а исто така е коментарирано и значењето на руските формалисти и тартуските семиотичари на чело со Јуриј Лотман, како и евидентната блискост на македонската компаративистика со словачкиот компаративист Диониз Ѓуришин. Во трудот се изведува категоризација на компаративните студии според нивните основни карактеристики, при што се апострофирани доминантните модели. Овие анализи водат до заклучоци и констатации кои ги исцртуваат карактеристиките и дострелите на македонската компаративна наука и кои овозможуваат согледба на неопходните идни истражувачки чекори.

Клучни зборови: македонска компаративистика, славистички преокупации, рецепција, паралелизам.

Компаративната книжевност е хуманистичка дисциплина која многу често била доведувана под сомнеж, ставана под знак на прашање и квалификувана како дисциплина во криза. Но, нејзиниот основен принцип на споредба не престанува да го зрачи огромниот еуристички потенцијал и сè повеќе ја зацврстува својата релевантност во интердисциплинарните истражувања што го објаснуваат и унапредуваат човековиот живот. Нејзината етичка константа да придонесува кон заемно запознавање и преплетување на различните светски култури ја прави особено атрактивна во средини каква што е македонската, која преживува стигматизација на периферна и „минорна“ култура, во постојана историска борба за себепотврдување. Во такви услови компаративната книжевност не е само академска дисциплина, туку широко распространет интелектуален *modus vivendi*. Основен белег на развојот на компаративната книжевност во Македонија во ова столетие е нејзината симбиоза со културолошките истражувања, кои во голема мерка ја одвлекуваат од нејзиниот примарен интерес за естетските уметнички вредности. Во истражувачката и едукативната сфера во последниве декади доминираа аспекти кои расправаа за идентитетските политики, моќта, обезгласеноста, комерцијализацијата, конsumerизмот итн., а прашањата за естетскиот вкус и доживувањето на книжевното уметничко дело беа ставени во втор план. Компаратистиката во

македонската хуманистика моментно е поставена токму пред тој предизвик – да ги помири културолошките љубопитства со она основно естетско љубопитство, кое претставува прв и основен аргумент на креативната сфера, односно да ја инкорпорира во своите истражувања и вредносната димензија.

Институционалната академска традиција на компаративната книжевност во Македонија датира од периодот на втората половина на дваесеттиот век и во почетокот имала тесна врска со збиднувањата на тој план во другите универзитетски центри во поранешната Југославенска федерација. Катедрата за општа и компаративна книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје е основана во учебната 1980/81 година, а само една година подоцна, во 1982 е основано и Одделение за теорија на литературата и компаративна книжевност на Институтот за македонска литература при истиот Универзитет. По неколку години истиот институт формира и Одделение за македонско-балкански книжевно-историски врски. Македонските компаративисти имаат свое здружение од 1987, кое во Светската асоцијација за компаративна книжевност членува официјално од 2003 година, а во Европската мрежа за компаративни студии членува од самото нејзино конституирање во Фиренца, Италија, во 2005 година.

Почетоците на институционализацијата на компаративната книжевност во Македонија се поврзани со еден интересен настан и со една значајна личност која се јавува и во својство на организатор на тој настан и како оснивач на спомнатата катедра, а со тоа и како водечка фигура на компаратистиката во Македонија. Настанот е „Колоквиум на Меѓународната асоцијација за компаративна книжевност“ (Colloquium of ICLA) одржан во Охрид, 20-25 август 1981 година, на кој активно учествувале триесет и двајца врвни компаративисти од светски ранг во тој момент, како што се Рене Велек (Rene Wellek), Доув Фокема (Douwe Fokkema), Клаудио Гиљен (Klaudio Guillen), Ив Шеврел (Yves Chevrel), Анри Ремак (Henry H. Remak), Улрих Вајсштајн (Ulrich Weisstein), Ева Кушнер (Eva Kushner), Зоран Константиновиќ (Zoran Konstantinovic) и други. Искажувањата представени на колоквиумот се публикувани во 1984 година под наслов *Науката за книжевност во светот* (Ѓурчинов, М.; Тодорова, Л., 1984). Организаторот на тој собир и централна фигура на компаратистиката во Македонија е Милан Ѓурчинов, долгогодишен професор и член на Македонската академија на науките и уметностите, истакнат книжевен критичар и есеист кој за појавите и процесите во македонската литература има напишано голем број студии и книги со изразена компаративна оптика.

Со целата своја компаратистичка активност, од раните трудови посветени на влијанието на руските класици во македонската култура, преку плодносните професионални контакти со могумина странски компаратисти кои во прво време на се уште слабата катедра за компаративна книжевност гостуваа со свои предавања или земаа учество на подоцнежните компаратистички конференции (како на пример професорот од Инсбрук Зоран Константиновиќ, словачкиот компаратист Диониз Ѓуришин, хрватските професори Миливој Солар и Владимир Бити, српските Радослав Јосимовиќ и Новица Петковиќ, полските професори Тадеуш Мичка и Лех Миодински и многу други), сè до суптилните анализи на славистички теми објавени во извонородно големиот и значаен книжевно-научен опус, Милан Ѓурчинов се потврдува како маркантна истражувачка фигура на компаративист-славист, која во македонската компаративистика има остварено најопсежни опсервации за славистичките интерлитерарни и интеркултурни преплетувања.

Уште во првите позначајни трудови што датираат од осумдесеттите години на дваесеттиот век, македонските компаратисти ја чувствуваат ограниченоста на поимот книжевно влијание, така што се зачестува неговата замена со послободни концепти на творечка релација, како на пример импулси, контакти, проникнувања. Фазата на надминување на позитивистичкиот компаратизам се согледува најубаво во значајниот и комплексен проект, раководен од Ѓурчинов, кој се реализираше во МАНУ во текот на деведесеттите години под наслов *Компаративно проучување на македонската литература и уметност во дваесеттиот век (1992-1998)*. Тој опфаќа четири подтеми: *Македонската литература и уметност во контекст на поетиката на социјалниот реализам; Странските влијанија во македонската литература и уметност во педесеттите и шеесеттите години на дваесеттиот век; Македонската литература и култура во контекст на медитеранската културна сфера и Фолклорните импулси во македонската литература и уметност на дваесеттиот век*. Во проектот учествуваа речиси сите компаратисти од Македонија, така што тој претставуваше едно од најдлабинските компаративни истражувања кое ги преиспитува и методолошките пристапи, односно ја проблематизира концепцијата на влијание и на импулс, а исто така ја нуди можноста да се пристапува поетички, историски или во контекст на поширокиот културен регион. Тој проект означил и една нова позрела фаза во компаративната книжевност во македонската академска средина.

Контекстуализацијата според гео-културни региони или според интерлитерарни заедништва, изразено со терминот на словачкиот компаратист Диониз Ѓуришин, чија мисла беше широко прифатена и во

македонската компартистика, се покажа како најфреквентен компаративен третман на македонската литература и култура. Така, во македонската компартистика се реализираа низа студии кои го разгледуваат сестрано балканскиот културен контекст и балканскиот интеркултурен феномен, но исто така забележливи се и голем број компаратистички студии во славистичкиот домен, особено во јужнославистички и југословенски контекст, како контекст кој во периодот 1944-1991 беше државен контекст на македонската култура. Со мошне креативен пристап се одликуваат толкувањата на македонската култура кои ја согледуваат нејзината припадност во медитеранскиот контекст, а во последната декада најзастапени се истражувања, изданија и научни конференции кои го проблематизираат европскиот културен контекст, во кој и македонската култура го пронаоѓа своето деликатно место.

Потврда на оваа тенденција е и називот на најстарото компаратистичко списание *Context/Контекст*, што го објавува Институтот за македонска литература (во моментот се подготвува седумнаесеттиот број). Од првиот број објавен во 1995 година до неговиот седми број, списанието излегуваше под назив *Книжевен контекст* и носеше поднаслов „Компаративни книжевни проучувања“, а од осмиот број објавен во 2010 до денес е само *Контекст* и се определува во својот поднаслов како “Ревизија за компаративна книжевност и културолошки истражувања“. Ова преименување на списанието е исто така важен индикатор за постепениот претоп на македонската компартистика кон компаративните културолошки истражувања, кои стануваат доминантен интерес и на едукативниот ангажман на Институтот за македонска литература. Македонските компартисти како полигон за своите истражувања го имаат и електронското списание *Мираж/Mirage* кое постои од 2002 година (www.mirage.com.mk) и досега има објавено над триесет броеви. Компаративен карактер има и списанието *Philological Studies* (www.philologicalstudies.org) кое почнувајќи од 2002 година се објавува како славистички компаративно хуманистичко списание што се подготвува во соработка на следните универзитетски средини и центри: македонска (Скопје), словенечка (Љубљана), руска (Перм), хрватска (Загреб) и српска (Белград).

Паралелно со контекстуалното толкување во македонската компартистика уште од самиот почеток се развива идентификација на истражувачкото поле со концептите на дијалогизам и другост. Сфаќањата на Михаил Бахтин за дијалогот како културен нуклеус се омилена идеја во компартистиката во Македонија, а тој, како ретко кој друг мислител од словенскиот ареал, со децении уживаше статус на

компаратистичка икона (Ѓурчинов, М., 1998, 2008; Кулавкова, К., 2006, 2010; Стојменска-Елзесер, С., 1997; Шелева, Е., 2000; Тасевска Хаџи-Бошкова, И., 2015). Насловот на студијата на Шелева *Од интерсубјективност до интертекстуалност* (Шелева, Е., 2000), јасно ја оцртува насоката на развивањето на интересот на компаратистите од бахтиновиот дијалогизам кон постструктуралистичките идеи и интертекстуалноста.

Доколку може да се градира рецепцијата на теоретичарите од словенските култури кои оставиле неодминлив печат врз македонската компаратистика, секако најзначајното место му припаѓа на Михаил Бахтин, додека по него некако со сличен интензитет се нижат творечките зрачења од словачкиот компаратист Диониз Ѓуришин и од семиотичарот од Тарту Јуриј Лотман, преведен и особено претставен пред македонската културна јавност од страна на компаративистката Марија Ѓоргиева. Развиена низа на континуирано присуство во овој домен бележат и претставниците на рускиот формализам, особено теоретичарот Виктор Шкловски за чиј контакт со македонската средина се напишани значаен број студии, кои претежно датираат од постар датум, но се реактуелизираат и денес. Книжевните теоретичари од словенска провиниенција се застапени во македонската наука за литература на најразлични нивоа, од референтни единици, до извадоци и цитирања па се до посебни студии, па и монографски изданија посветени на мислата на посочените автори.

Кругот на теоретичари од блиските словенски култури, како што се хрватската, словенечката, српската и бугарската, кои биле предмет на интерес и на кои на било каков начин реферира и македонската компаративистика е мошне обемен и опфаќа широк дијапазон имиња. Меѓу нив се и оние теоретичари од словенско потекло кои својот академски зенит го достигнале во други средини, на западните академии, како што е на пример бранот на постструктуралистички теоретичари со бугарско потекло кои во македонската култура се инкорпорирале преку француската или канадската средина, или на есеисти и критичари од бившите југословенски простори кои во македонската култура доживуваат посредувана рецепција.

Меѓу македонските компаративисти не е голем бројот на оние кои својот научен интерес целосно го поврзале со словенските култури, но сепак има истражувачи кои таквиот интерес го манифестираше со објавување целосни книги од славистички книжевно-компаративен домен. Како што веќе беше споменато, доајенот на македонската компаративистика Милан Ѓурчинов е воедно угледен славист-русист, така што тој е еден од ретките кои имаат објавено целосни книги со славистички книжевни преокупации. Неговите студии посветени на А.П.

Чехов и Ф.М.Достоевски и нивната рецепција во Македонија се уште го држат приматот во проследувањето на словенските книжевни преплетувања. Славистички теми доминираат и во неговите подоцнежни книги, како на пример темата на руската авангарда и македонскиот модернизам, или современото сфаќање на поетиката на Л.Н.Толстој, или експерименталниот поетски свет на Велимир Хлебников, како и многу други теми и проблеми, кои се дел од неговата книга *Од сегашен агол* (2010).

Вера Јанева-Стојановиќ, претставничка на првата генерација македонски компаративисти, која по профил беше компаратистка-бохемистка, многу рано го заврши својот животен пат. Сепак, нејзините солидни познавања и нагласен интерес за бохемистиката резултираа со низа научни трудови и особено со нејзината компаративна книга *Метафори на отуѓувањето* (1982), која е интересно компаративно славистичко четиво и по изминувањето на повеќе од три децении.

Авторката на овој текст, Соња Стојменска-Елзесер, објави компаратистичка книга под наслов *Споредбена славистика* (2005) во која доминираат споредбените анализи на релација македонска наспрема руска книжевност и култура, потоа, бохемистички теми, како и општословенски културолошки промислувања, од типот на имаголошки толкувања на словенството и на другите словенски култури во македонската.

Доминантно русистичка компаративна книга е и збирката студии на Димитрија Ристески под наслов *Меѓусловенски книжевни вкрстувања* (2007) во која се среќаваат разни студии за присуството на одделни руски автори во Македонија (на пр. А.С. Пушкин), но исто така и преплетувања помеѓу конкретни автори (на пр. Жинзифов и Шевченко) или пак се потенцира славистичкиот контекст, на пр. во случајот на текстот посветен на односот на руската славистика кон ликот и делото на Крсте П.Мисирков.

Книгата *Македонско-словачки компаративни согледби* (2012) на македонскиот словакист и словачки македонист Звонко Танески, претставува интересна, богата и задлабочена проследба на книжевните врски меѓу македонската и словачката култура. Таа е евидентно плод на еден сериозен, долгогодишен и посветен ангажман во областа на допирите меѓу македонистиката и словакистиката. Испишувана по различни поводи и импулси кои ја отсликуваат проникнатоста на двете литератури, таа го оддава на повидок ентузијазмот и преданиот однос на авторот кон оваа проблематика. Десетината есеи варираат од поединечни рецензии на одделни преводи од едниот на другиот јазик, преку согледби на антологиските заемни претставувања и допирите во областа на книжеvnата наука, до сериозни и продлабочени аналитички студии, како

што се оние посветени на словачкиот и македонскиот надреализам или пак, за творечките допири меѓу Матеја Матовски и Милан Рефус или за допирните точки меѓу македонската и словачката книжевна компаративистика.

Посебен сегмент од славистичкиот круг на преокупации се темите од јужно-словенскиот контекст како специфично поле на истражување. Во тој домен се истакнува придонесот на Науме Радически кој е автор на голем број студии за релациите помеѓу македонската и другите јужно-словенски литератури и култури. Компаратистката Јасмина Мојсиева-Гушева е автор на библиографска книга која ги сумира податоците за македонско-српските книжевни врски во периодот од 1945 до 1990 година на дваесеттиот век (Мојсиева-Гушева, Ј., 2002), како и на низа студии кои ги проследуваат односите на словенските литератури на Балканот.

Компаратистичка книга со доминантно теориска основа која се гради врз апликативен материјал од руската книжевност е книгата *Толкувачки визури* (2016) од компаративистката Марија Ѓорѓиева Димова. Своите теоретски заклучоци во врска со интертекстуалноста и херменевтиката Ѓорѓиева ги преиспитува компаративно врз голем број книжевни дела и автори од руската книжевност, како: Андреј Битов, Венедикт Ерофеев, Владимир Набоков и др.

Евидентниот подем на компаративни студии со славистички преокупации во современата македонска академска средина се должи делумно и на бројните проекти што најчесто резутираат со конференции и печатење на изложените трудови, а кои имаат двонационален дијалогски карактер, односно остваруваат соработка и заедничко проникнување во алките на поврзување помеѓу две словенски национални култури. Светли примери во тој поглед се веќе традиционалните компаративни книжевно-научни проекти на Институтот за македонска литература при Универзитетот „Св.Кирил и Методиј“ во Скопје кои се остваруваат во соработка со универзитетите во Риека, Хрватска и Нитра, Словачка. Во нивни рамки веќе се реализирани научни средби, дебати и конференции на кои учествувале голем број научници и зад кои се останати неколку огромни томови на зборници со трудови кои имаат компаративен карактер (на пример Jakimovska-Toshic, M.; Taneski, Z.; Koviloski, S., 2016).

Исто така, и меѓу редовните проекти на Македонската академија на науките и уметностите се вбројуваат повеќе компаративни проекти, како што се на пример: *Балканската слика на светот* (Ќулавкова, К. 2006) кој ја потврдува соработката помеѓу македонската и полската академија на науки и уметности, потоа македонско-бугарските проекти *Модернизам во бугарската и македонската литература: сличности и*

разлики (Ѓурчинов, М.; Јорданов, А., 2015) и *Балкански идентитет/и* (Ќулавкова, К.; Божикова, М., 2016) како и македонско-српски проект кој сè уште е активен и од кој се очекува да бидат објавени сумирани резултати во текот на следната година.

Во поттикнувањето на компаративни славистички студии значаен удел имаат и редовните годишни Научни дискусии во рамките на Семинарот за македонски јазик, литература и култура во Охрид, кои секогаш ја вклучуваат и темата „Македонската литература наспрема другите литератури“, како и конференциите на Катедрата за славистика при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје (македонско-руски, македонско-полски, македонско-чешки итн.).

Трудовите на македонските компаративисти со славистички преокупации главно се сведуваат на два модела: или се концентрираат врз конкретен автор од друга словенска средина и го проследуваат неговото значење за светската култура и во тие рамки и неговото значење за македонската култура, па во самиот наслов носат определби од типот: рецепција, присуство, влијание и сл. или остваруваат паралелна анализа на конкретни дела или автори од македонска и од друга средина, па во својот наслов најчесто инсистираат на терминот паралела, или едноставно се потпираат врз сврзникот „и“, па добиваме студии од типот „еден автор и друг автор“ или „едно дело и друго дело“.

Меѓу авторите од словенскиот ареал кои биле третирани во македонската компаративистика со посебни студии за нивната рецепција предничат руските класици, како А.П.Чехов, Л.Н.Толстој и Ф.М.Достоевски, Н.Н.Гогољ, М.А.Булгаков, па потоа и класиците од другите словенски литератури, на пример П.П.Његош, Б.Храбал, И.Андриќ, М. Крлежа, и др. Нијансите во претставувањето на нивниот импакт се движат од библиографска база за преведувањето на нивните дела и одгласот во периодиката, преку реферирањата на нивни мотиви и стилски обележја до препознавањето на конкретни интертекстуални или креативни аналогии со нивните дела во делата на некои македонски автори. Овој последен степен на компаративно проследување се претопува во вториот најзастапен модел на компаративна студија, а тоа е студијата на директна или индиректна паралела.

Студиите во кои се изведува компарација помеѓу македонско книжевно дело или автор и некое книжевно дело или автор од друга словенска култура исто така може да имаат различни степени: некои се однесуваат на директни паралели кои имаат силна аргументација, а други, најчесто определени и како „можни паралели“ подразбираат поголема слобода на истражувачот и компаративно сопоставување кое може да не биде целосно докажано (на пр. да станува збор за автори од различни периоди, дела од различни жанрови и сл.). Без претензии да

исцртаме комплетен преглед на ваквите трудови, тука ќе се осврнеме врз неколку примери кои ги сметаме за индикативни во однос на поставената тема за разгледување.

Интересен пример на паралелизам проследува Лидија Капушевска-Дракулевска во својот текст посветен на Лилјана Дирјан и нејзиниот однос кон поезијата и креативниот хабитус на Марина Цветаева (Капушевска-Дракулевска, Л.: 2015). Иако во реалноста разминати во времињата и просторите, овие поетеси се среќаваат во креативниот свет на македонската авторка. Свесна за нереалистичната, но креативна втемеленост на оваа релација истражувачката уште во самиот наслов на своето истражување покажува мала задршка па паралелата ја окарактеризира како „една можна паралела“, а веќе во стартот на својата аргументација истакнува дека се работи за една „чудесна средба“. Трагите на посебно изградениот однос на Дирјан кон поетскиот свет на Цветаева, Капушевска ги разоткрива во самото нејзино творештво, поконкретно во записот „Мастилницата на Марина“, така што преку читање „одблиску“ го покажува пред читателот посебниот тип на книжевна и животна сродност кој произлегува од нагласениот афинитет на македонската писателка кон нејзината руска претходничка и кој на најубав креативен начин означува висок облик на „омаж“, како специфична форма на паралелизам. Капушевска-Дракулевска ја надополнува својата опсервација на отвореноста на поезијата на Лилјана Дирјан и кон поетскиот и поетички профил на Јосиф Бродски, што резултира со уште една студија како своевидно продолжение на спомнатата, а која во овој случај се однесува на паралелзмот, поточно креативниот дијалог помеѓу Дирјан и Јосиф Бродски (Капушевска-Дракулевска, Л.: 2017).

И текстот на Владимир Мартиновски посветен на поезијата на чешкиот поет Јан Скацел и македонскиот поетски бард Блаже Конески (Мартиновски, В. : 2014) воочува паралелизам помеѓу лирските светови на овие двајца поети. Тој во стартот својата анализа ја определува како истражување на типолошки аналогии и паралели, а не на генетско-контактни врски. Компаративниот фокус тој го определува и со термините конгруенции и совпаѓања, при што определува неколку точки на допир преку кои се осврнува врз лирските светови на обајцата поети, и тоа: нивните арспоетички стихови, потоа промислувањето на состојбата на човекот во светот, односно осаменоста како поетски топос, поетскиот пејзаж и стремежот кон интермедијалност, карактеристичен и за Скацел и за Конески.

Во еден друг есеј Мартиновски паралелно поставува и две романескни дела кои имаат како своја допирна точка трет прототекст изразен во митот за Одисеј (Мартиновски, В. : 2010). Станува збор за

романите *Никој* од полскиот писател Жежи Анжејевски и *Одисеј* од македонскиот автор Данило Коцевски, кои претставуваат своевидни креативни „продолженија“ на општо раширениот и многукратно преработуван и преиспишуван мит, еден од базичните за целата светска литература. Со оваа студија истражувачот сопоставува два романи од автори од разни словенски култури кои реферирајќи, односно надоградувајќи еден од најраспространетите антички митови, покажуваат како се доживува идејата за испреплетеност и комплексност на поимот светска литература.

Со постапката паралелно читање се служи и Науме Радически кога ја проследува „компатибилноста на критичарските позиции и идеи“ на двајца значајни критичарски имиња од чешката и македонската култура – Франтишек Ксавер Шалда и Димитар Митрев. За да ја потврди оправданоста на изведената паралела, Радически употребува низа други изрази и нијансирани компаративни определби, на пример: „невозможно-можните позиции на споредливост на критичарските профили и на критичарскиот активитет на двајцата претставници на критиката“ (Радически, Н. 2014 : 136 или „кореспондентни, па и вистински блиски ставови по повеќе прашања“ (Радичевски, Н., 2014 : 143).

Во аналитичката студија на истиот автор посветена на третманот на времето во книжевните остварувања (Радичевски, Науме : 2006) се спроведува доследна паралела на прозниот дискурс на македонскиот раскажувач Крсте Чачански и српскиот прозаист Милорад Павиќ. Истражувачот се зафаќа во костец со специфичните постмодернистички постапки во творештвата на двајцата автори при кои се напуштаат востановените клишеа за линеарна нарација и се поттикнува илузијата за постојано протекување и истовремено запирање на времето, се гради циклично време, и се преиспитуваат најразновидни варијации на негово деформирање. Својата анализа Радичевски ја спроведува постојано сопоставувајќи ги примерите од творештвата на обајцата автори за на крајот да ги доближи нивните поетички профили во заедничкиот експериментален однос кон наративното време.

Ако за Радичевски реперот за компарација е внатрешната временска организација на избраните прозни поетички, тогаш за Славица Србиновска водечки импулс за спроведување компаративна анализа на романите на Милан Кундера и Живко Чинго – *Неподносливата леснотија на постоењето* и *Големата вода* (Србиновска, С. : 2014) е нивниот однос кон политичката реалност од која произлегле. Во обата романа таа ги преиспитува начините на кои се остварува идентификацијата на ликовите, односно патиштата по кои се спроведува присилно наметнување на норми за идентификација, се униформира и

поништува индивидуалноста и се инструментализира во име на пошироката општествено-политичка структура.

Во низата на паралелни читања има и такви кои се изведуваат врз основа на противречности, на пример, во студијата на М. Гурчинов „Николај В.Гогољ и Блаже Конески“ (Гурчинов, М., 2012) се споредуваат и временски и жанровски далечни дела – повест и песна, и тоа токму преку анализа на разликата во транспонирањето на митското суштество во нивниот идејно-мотивски комплекс. Гогољевиот Виј е предмет и на пошироки компаративни проучувања со фолклористичка димензија (Радичевски, Н. , 2011).

Прозата на Гогољ, како и прозата на М.Булгаков се мошне длабински анализирана и во релација со фантастичната проза во Македонија (Капушевска-Дракулевска, Л.,2016). Истата компаратистка ги има проследено и паралелите на македонската фантастика со фантастиката во српската и хрватската литература (Капушевска-Дракулевска, Л.,2014).

За компаратистиката во дваесет и првиот век во Македонија може да се рече дека бележи силен отклон кон културолошките студии, сфатени во најширока смисла. Тоа го посведочува и програмата на постдипломски и докторски културолошки интердисциплинарни студии организирани од Институтот за македонска литература (почнувајќи од 2007 година). Во тие рамки посебен предизвик претставува културолошкото преиспитување на терминот европско и европскост, имагологијата за Европа во македонската култура, потоа коментирање на урбаните идентитети на европските градови, културолошко проектирање на европските региони, надминување на европоцентризмот и други теми кои го проблематизираат комплексниот плурален европски идентитет. Темата Европа е особено интригантна ако се има предвид и општото чувство на стигматизација на македонските интелектуалци, што тие го доживуваат во конфликтот на сопствената автоперцепција како европјани според хабитус и нивната неможност да продрат во актуелните европски сфери, особено со не-европската етикета која ги следи при секое излегување надвор од сопствената земја. Формалната неприпадност на Македонија на Европската Унија и покрај силното историско чувство на негување европски вредности има силна репрезентација како во современото уметничко творештво, така и во теорискиот дискурс, па во тие рамки и на компаратистичко-културолошкиот дискурс. Во рамките на културолошките теми во македонската компаратистика се забележа еден нагласен интерес за руската емиграција во Македонија од пост-октомврскиот период, кој се фокусираше врз неколку романи кои ја третираа оваа проблематика. Во неколку наврати и од повеќемина компаративисти беше истражувана

проблематиката на имагологијата на словенските идентитети во рамки на македонската уметност и литература.

Во бранот културолошки преокупации, во македонската компаративистика се развива и теорискиот интерес за просторното културно одредување и позиционирање, односно се чувствува влијанието на општиот „спацијален пресврт“ во хуманистичките дисциплини карактеристичен за периодот на преминот на векот. Израз на тој интерес беше и темата на која се организираше Четвртиот меѓународен конгрес на Европската мрежа за студии по компаративна книжевност, на кој домаќини беа македонските компаративисти и кој во склад со темата се одвиваше на две локации, во главниот град на Македонија – Скопје и во езерскиот историски град Охрид од 1 до 3 септември 2011 година под назив *Literary Dislocations / Deplacements Litteraires / Книжевни дислокации*. Поднесените трудови беа печатени во зборникот под истиот наслов кој се објави во 2012 година (Stojmenska-Elzesser, S.; Martinovski, V., 2012). Овој конгрес се реализираше точно по три декади од оној иницијален компаративистички собир одржан во истиот македонски град, а бројното учество на македонски компаративисти во неговата работа го покажува подемот на дисциплината во македонските академски кругови во текот на тој период. Спацијалноста како компаративистичка тема има широк дијапазон на манифестации, почнувајќи од засиленото присуство на идејата за номадскиот дух, првенствено поттикната во македонската култура преку присуството на геопоетичките идеи на Кенет Вајт, потоа, преку различните модуси на истражување на мапирањето во книжевноста, односно присуството на геокритички модели (по углед на Франко Морети, Бернард Вестфал и др.), па, преку толкувањето на поетиките на границите, поетиките на егзилот, поетиките на миграциите, хетеротописките варијации и сл.

Симбиозата на компаративистичката со културолошките студии се чувствува и во поместувањето на фокусот од само строго елитистички книжевни теми кон популарната култура, перципирана во најразновидни нијанси на својата појава, низ различните медиуми и со различен општествен импакт. Тоа го покажува и меѓународната конференција “Популарна култура: поглед одоздола“, организирана од Институтот за македонска литература (2014). На неа учествуваа многумина универзитетски професори со компаративистички бекграунд, кои дадоа свој придонес во истражувањето на оваа непобитно провокативна тема за современата култура (Martinovska, A.; Jakimovska-Toshic, M., 2016).

Актуелниот статус на компаративната книжевност во Македонија е целосно во знакот на културните истражувања, така што речиси секогаш кога се употребува компаративната методологија таа разоткрива и подлабоки, културолошки импликации и интерференции. Словенските

култури не се исклучени од овие опсервации, туку напротив, се почесто се во фокусот на интересирање. Културолошките истражувања тежнеат да заграбат во што поширок опсег на словенските култури и да ги толкуваат сличностите и разликите, менталитетите и стереотипите, противречностите и анимозитетите, како и заедничките процеси и обединувачките тенденции во нив.

Summary

This paper deals with the researches in Comparative Literature in Macedonia that are focused on topics, problems, authors and works from other Slavonic literatures. There are given some important data about the academic tradition of Comparative Literature Studies in Republic of Macedonia. Some influential Slavonic literary theoreticians are mentioned, such as Mikhail Bakhtin, Dionys Durishin, Yrij Lotman and Russian formalists. The paper summarizes some interesting studies written by Macedonian scholars that make direct parallel view of important literary works or authors from Macedonian and from other Slavonic literary culture. It also gives a picture of current state of comparative literary studies in Macedonian academia. The works by Milan Gjurchinov, Katica Kjulavkova, Lidija Kapushevska-Drakulevska, Vladimir Martinovski, Jasmina Mojsieva-Gusheva, Naume Radicevski, Marija Gjorgjieva Dimova, Slavica Srbinska and others are discussed.

Апстракт: Рад обухвата истраживања македонских компаративиста која се односе на ауторе, теме и књижевне проблеми из домена словенских култура и детектира актуални статус македонске компаративистике у односу на словенски културни контекст. Предмет анализе су објављени радови компаративиста који су део македонске академске средине. Анализирани су својеврсни култ према стваралачкој фигури Михаила Бахтина, а коментирани су и значај руских формалиста и тартуских семиотичара са Јуријем Лотманом, као и евидентна блискост македонске компаративистике са словачким компаративистом Дионизом Ђуришином. Изведена је категоризација компаративистичких радова према њиховим основним карактеристикама и апострофирано су доминантни модели. Анализе доводе до закључке и тврдње које оцртавају карактеристике и домете македонске компаративне науке и које омогућавају сагледавање њених неопходних будућих истраживачких корака.

Кључне речи: македонска компаративистика, славистичке преокупације, рецепција, паралелизам.

ЛИТЕРАТУРА

Ѓорѓиева Димова, Марија 2003: *Модели на интертекстуалност во романот*. Скопје, Три.

Ѓорѓиева Димова, Марија 2016: *Толкувачки визури*, Скопје, Три.

Ѓурчинов, Милан; Годорова, Лилјана (Eds.) 1984: *Књижевната наука во светот: Прилози од Колоквиумот на Меѓународната асоцијација за компаративна књижевност, Охрид 20-25 август 1981 / Actes du Colloque de l'AILC, Ohrid 20-25 août 1981*. Скопје, Филолошки факултет на Универзитетот „Кирил и Методиј“

Ѓурчинов, М.; Зографски, Д.; Петковски, Б. (Ed.) 1995: *КОМПАРАТИВНО ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И УМЕТНОСТ ВО*

- ДВАЕСЕТТИОТ ВЕК. Македонската литература и уметност во контекстот на поетиката на социјалниот реализам: зборник на трудови од меѓународниот научен собир, Скопје, 28-29 мај 1993* Скопје, МАНУ, Том 1.
- Ѓурчинов, М.; Петковски, Б. (Ed.) 1996: *КОМПАРАТИВНО ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И УМЕТНОСТ ВО ДВАЕСЕТТИОТ ВЕК. Странските влијанија во македонската литература и култура во педесеттите и шеесеттите години: зборник на трудови од меѓународниот научен собир, Скопје, 12-13 октомври 1994*, Скопје, МАНУ, Том 2.
- Ѓурчинов, М.; Петковски, Б.; Шелева, Е. (Ed.) 1998: *КОМПАРАТИВНО ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И УМЕТНОСТ ВО ДВАЕСЕТТИОТ ВЕК. Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера: зборник на трудови од меѓународниот научен собир, Скопје, 24-25 октомври 1996*, Скопје, МАНУ, Том 3.
- Ѓурчинов, М.; Петковски, Б.; Саздов, Т. (Ed.) 1999: *КОМПАРАТИВНО ПРОУЧУВАЊЕ НА МАКЕДОНСКАТА ЛИТЕРАТУРА И УМЕТНОСТ ВО ДВАЕСЕТТИОТ ВЕК. Фолклорните импулси во македонската литература и уметност на дваесеттиот век: зборник на трудови од меѓународниот научен собир, Скопје, 23 и 24 октомври 1998*, Скопје, МАНУ, Том 4.
- Ѓурчинов, Милан 1998: *Компаративни студии*, Скопје, МАНУ, 334 стр.
- Gjurcinov, Milan 2003: 'Perspective macedonienne', Congrès international 'La culture et les cultures en Europe et au-delà'. *Actes du Congrès de Bucarest*, Mai 2003, Société Européenne de culture Venice.
- Ѓурчинов, Милан 2008: *Проникнувања: Компаративни студии*, Скопје, Матица македонска, 545 стр.
- Ѓурчинов, Милан; Јорданов, Александар (Ed.) 2015: *Модернизам во бугарската и македонската литература: сличности и разлики*, Скопје/Софија, МАНУ, БАН, 320 стр.
- Jakimovska-Goshic, Maja; Taneski, Zvonko; Koviloski, Slavco (Ed.) 2016: *Македонско-словачки книжевни, културни и јазични врски II / Macedonian-Slovak Literary, Cultural and Linguistic Relations II, Proceedings of the International Scientific Conference, Skopje, Institute of Macedonian Literature, 230 p.*
- Јанева-Стојановиќ, Вера 1982: *Метафори на отуѓувањето*, Скопје, Македонска книга.
- Капушевска-Дракулевска, Л. (2014) „Бранимир Донат и Влада Урошевиќ како инагуратори на фантастиката во хрватската и во македонската литература“. *Меѓународен научен собир „Македонско-хрватски книжевни, културни и јазични врски“*, зборник на трудови (4). Скопје: Институт за македонска литература, стр. 339-350.
- Капушевска-Дракулевска, Лидија 2015: „Една можна паралела: Марина Цветаева и Лилјана Дирјан“ во *Созвучја*, Скопје, Магор, стр. 123-131.
- Капушевска-Дракулевска, Лидија 2016: „*Мајсторот и Маргарита* и современата македонска литература“, *Context/Контекст* 14, Скопје, Институт за македонска литература

Капушевска-Дракулевска, Лидија 2017: „Лилјана Дирјан и Јосиф Бродски: поетски дијалог“, реферат прочитан на Меѓународен славистички собир. Филолошки факултет „Блаже Конески“ – Скопје, 15-16 јуни 2017.

Context / Контекст, Review for Comparative Literature and Cultural Research, Published by Institute of Macedonian Literature in Macedonian and English Language <http://iml.edu.mk/index.php/izdanija/megjunarodni-spisanija/context-kontekst>

Martinowska, Ana; Jakimovska-Toshic, Maja (Ed.) 2016: *Popular Culture: Reading from Below*, Proceedings of the International Scientific Conference, Skopje, Institute of Macedonian Literature, p. 808.

Мартиновски, Владимир 2014: „Јан Скацел и Блаже Конески (неколку поетски паралели)“. Македонско-чешка научна конференција, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 17 мај 2012, во: Зборник од V македонско-чешка научна конференција. Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, УКИМ, стр. 193-205.

Мартиновски, Владимир 2010: „Одисеи по Одисеја (во романите *Никој* од Јежи Анджејевски и *Одисеј* од Данило Коцевски“. *Одисеи за Одисеја*, Скопје, ДККМ и Антика, стр.131-137.

Мојсиева-Гушева, Јасмина 2002: *Македонско-српски и српско-македонски книжевни врски (1945-1990)*, Скопје, ИМЛ.

Mojsieva-Gusheva, Jasmina 2011: ‘The representations of Russian émigrés in macedonian literature’ in *Imagology Today: Achievements, Challenges, Perspectives / Imagologie heute: Ergebnisse, Herausforderungen, Perspektiven*. (editor Dukić, Davor) Bonn, Bouvier-Verlag, 336 p.

Радичевски Науме 2006: „Превртеното време во раскажувачката проза на Милорад Павиќ и Крсте Чачански“. Скопје, *Стремеж*, год. 52, бр. 3-4, стр. 3-16

Радичевски Науме 2011: „Гогољевиот Виј и митолошките суштества во македонската народна и уметничка литература“. *Годишен зборник на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“*, кн. 37. Скопје, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, стр. 369-387.

Радичевски Науме 2014: „Искуството и искушенијата на критиката – Франтишек Ксавер Шалда и Димитар Митрев“ во *Зборник на трудови од V македонско-чешка научна конференција, 17-18 Мај, 2012*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, стр. 135-152.

Ристески, Димитрија 2007: *Меѓусловенски книжевни вкрстувања*, Скопје, Нова Наша книга

Србиновска, Славица 2014: „Македонската и чешката политичка реалност низ призмата на наративните структури на делата *Неподнослива леснонија на живеењето* и *Големата вода*“ во *Зборник на трудови од V македонско-чешка научна конференција, 17-18 Мај, 2012*, Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, стр. 241-274.

Стојменска-Елзесер, Соња 1997: *Пулсирачка филологија: Теориско-методолошките начела на Михаил Бахтин*, Скопје, Култура, ИМЛ.

Стојменска-Елзесер, Соња; Миронска-Христовска, Валентина; Аврамовска, Наташа; Георгиевска-Јаковлева, Лорета 2004: *Компаративна книжевност за IV година на реформираното гимназиско образование*, Скопје, Просветно дело, 195 стр.

- Стојменска-Елзесер, Соња 2005: *Споредбена славистика*, Скопје, ИМЛ.
- Стојменска-Елзесер, Соња 2007: *Компаративна книжевност. Хрестоматија, Теории на Другоста*. Скопје, Евро-Балкан Пресс, Менора.
- Stojmenska-Elzeser, Sonja; Martinovski, Vladimir (Ed.) 2012: *Literary Dislocations / Deplacements Litteraires / Книжевни дислокации*, Скопје, ИМЛ, <http://iml.edu.mk/images/materijali/zbornik%20Dislokacii%20prelom%20KA%203.pdf>
- Танески, Звонко 2012: *Македонско-словачки компаративни согледби*, Скопје, ИМЛ.
- Тасевска Хаџи-Бошкова, Искра 2015: *Бахтин и стилското разногласие во македонската литература*. Скопје, Македоника литера.
- Ќулавкова, Катица 2006: *Балканска слика на светот*, Скопје, МАНУ, 525 стр.
- Ќулавкова, Катица 2006: „Дијалогизмот кај Волошинов и Бахтин од аспект на теоријата на книжевните дискурси“. *Руско-македонски јазични, литературни и културни врски*. Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“
- Ќулавкова, Катица 2010: „Безнадежната конфузија како квази карневализација и десинкретизација врз интерпретативните модели на Михаил М. Бахтин и Ренате Лахман: премисите на карневализацијата, хибридизацијата и синкретизмот (во книжевноста, уметноста и културата). *Мираж* бр. 23, стр. 1-21. (достапно на www.mirage.com.mk).
- Ќулавкова, Катица; Божикова, М. 2016: *Балкански идентитет/и*, Скопје / Софија, МАНУ/БАН, стр. 240.
- Шелева, Елизабета 2000: *Од дијалогизам до интертекстуалност*, Скопје, Магор

Маја ЈАКИМОВСКА-ТОШИЌ, Институт за македонска литература,
УКИМ, Македонија

ОПШТОБАЛКАНСКАТА ПРОСЛАВА НА КУЛТОТ НА СВ. ЈОВАН ВЛАДИМИР

Апстракт: Истражувањето е насочено кон општобалканската прослава на култот на св. Јован Владимир, присутна во културната традиција и културолошките интерпретации на јужнословенските и балканските народи. Од особено значење е да се утврдат различните културни и духовни облици на култното манифестирање, што може да придонесе во изградба на општа балканска миросгледска претстава на фонот на определени заеднички религиозни манифестации и културолошки феномени. Во изградбата на култот на св. Јован Владимир се преплетуваат различни народносни, религиски и културни супстрати, кои ја оплеменуваат трајно културната ризница на балканските народи.

Клучни зборови: св. Јован Владимир, светителски култ, општобалканска прослава, религиозни манифестации.

Вовед

Општобалканската култна прослава на св. Јован Владимир, е поврзува со неговото христољубие и трагичната судбина, што придонесуваат да се изгради култен светителски облик, кој се слави и почитува низ најразлични религиозни и културни манифестации од неговата појава во XI век низ долгиот средновековен период, па сè до денес, особено во Дукља (Зета), Далмација, Албанија, Македонија, Србија, Грција и Бугарија (Vujićić, 2016: 37). Сознанијата за него воглавно се конструираат според податоците забележани од византискиот летописец Јован Скилица (крај на XI век), како и според две хагиографски традиции: првата согледана во значајниот извор - Летописот на попот Дукљанин – *Gesta Regnum Sclavorum*, чиј интегрален дел го чини и Житието на св. Јован Владимир (латинска верзија) и втората претставена со грчкото житие од подоцнежен период (XVII век). Според податоците од овие списи речиси три века во науката дебатираат историчари, литерати, лингвисти, историчари на уметност со цел расветлување на значајни прашања сврзани со идентификација на одредени историски личности и настани сврзани со дејствувањето на светецот. Особено анализите се однесуваат на реконструкција на настани од историјата на Јужните Словени во обидот за разјаснување на односите меѓу одделните јужнословенски области и нивните владетели. Значајно е што XXVI глава од Летописот на попот Дукљанин претставува една целина, едно црковно житие, напишано непосредно по смртта на Јован Владимир, кое составувачот на Летописот го внел во неговата содржина

во интегрален или во извесен преработен облик. И покрај хагиографските елементи, во науката со поголеми или помали резерви се прифаќа веродостојноста на податоците изнесени во него, сврзани со Владимировата управа со Дукља (1000-1016) и неговото заробување од страна на Самоил, неговиот брак со Самоиловата ќерка Косара, враќањето во Дукља и трагичната смрт во Преспа, кои имаат уверлива историска основа. Како најсилен аргумент за веродостојноста на овој сегмент од Летописот е поклопувањето со податоците што за светителот Јован Владимир ги наведува византискиот хроничар Јован Скилица во деветтата деценија од XI век.

Иако неговото страдање не е поврзано со директна жртва за христијанската вера, туку маченичката смрт се случува поради односите на тогашните две ранохристијански балкански држави: Кнежевството Дукља и Самоилово царство, тоа не ги спречило грчките, македонските, бугарските, албанските, хрватските и српските филолози, хагиографи и историографи низ долг хронографски преглед, а во поширока културолошка смисла, да го третираат Јован Владимир за свој кнез или светец, а балканските народи да го прифатат како свој великомаченик, и со посредство на книжевната и ликовната традиција да го востановат и прошират неговиот култ, којшто се почитува и е предмет на научна анализа сè до денес. Во таа насока, она што го потенцира во последно време историографската наука е дека тој како светител - чудотворец бил почитуван во повеќето балкански држави, подвлекувајќи ја неговата улога на дукљански кнез и едно време на Самоилов вазал (Perović 2016 : 34). Така, во изградбата на култот на св. Јован Владимир се преплетуваат различни народносни, религиски и културни супстрати, кои трајно ја оплеменуваат културната ризница на сите балканските народи.

Култот на св. Јован Владимир во книжевната традиција

За неговиот животен подвиг постојат многу повеќе хагиографски и летописни состави, записи со легендарна основа, отколку верифицирани историски сведоштва, а за значењето на неговата необична брачна љубов со Косара и трагичната животна судбина, напишана се голем број книжевни дела на повеќе европски јазици (Jovović 2016 : 88-91). Постои обемна научна литература, создавана од крајот на XVIII век па сè до нашата современост, која ги проследува бројните аспекти на сложеноста на постанокот и одржувањето на култот на овој светител низ вековите, каде во специјализирани студии се третираат значајни аспекти и нови третмани на сознанијата сврзани со дисперзијата на култот кон почитуваниот светител¹. Овде би сакале, меѓу другата значајна литература, да ги споменеме студиите на Banašević

¹ Bibliografija o knezu Vladimiru Dukljanskom svetom Vladimiru. 2016. *Dukljanski knez Sveti Vladimir (970-1016)*. Podgorica: Fondacija "Sveti Petar Cetinjski" – Narodni Muzej Crne Gore, 335-367.

(1971); Јовановић (1901); Мошин (1950); Medini (1942) и др., и особено последното критичко издание на еден од најзначајните извори за проследување на сторијата за св. Јован Владимир - *Летописот на попот Дукљанин* или *Барски родослов* - (*Gesta Regnum Sclavorum*, I-II. Pr. D. Kunčer, T. Živković, Beograd 2009), со бројни критички коментари, коишто потврдуваат дека постанокот на култот на св. Јован Владимир се врзува за крајот на XI век, во период кога најверојатно настанува и неговото житие (GRS 2009 I : 125-139, II : 262-271).

Еден од облиците на распространување на неговиот култ се пишаните извори, од кои како најстар извор се смета *Кратката историја* од крајот на XI век на византискиот хроничар Јован Скилица (*Vizantijski izvori* 1966 : 117-119, 129). Како најпроследуван во науката се смета првостепениот извор - *Летопис на попот Дукљанин* – *Gesta Regnum Sclavorum* (латинска верзија на летописот), во чиј состав се наоѓа првичното житието на светецот, а важни податоци од подоцнежната историја на култот нуди грчкото житие на светецот². Двете хагиографски традиции покажуваат извесни разлики и контрадикторности во однос на хагиографските податоци. Иако тие повеќепати се коментирани во науката, важно е да се подвлечат податоците во прилог на релевантна детерминација на историските реалитети сврзани со св. Јован Владимир.

Така, уште византискиот хроничар Јован Скилица кон крајот на XI век бележи: „Додека со Трималија и блиските области на Србија владеел Владимир, по ќерката зет на Самоил, човек правичен, мирољубив и полн со доблести, за време на неговото владеење во Драч и соседните области владеел мир...“ (*Vizantijski izvori* 1966: 117-118)³, за да понатаму Скилица ја наведе и неговата со измама изнудена смрт истакнувајќи: „А кога Јован (Владислав) го погуби Гаврил, и кога овој (Владимир) беше измамен и им поверува на заклетвите кои му ги даде Јован преку Давид, архиепископ бугарски⁴ и себе се предаде и по кратко време беше погубен, тогаш тамошните прилики во многу се пореметија и узбуркаа, бидејќи Јован од ден на ден, често преку своите војсководители или сам, лично се обидувааше да го освои градот...“ (*Vizantijski izvori*

² Во превод на современ македонски јазик (Недески: 2016, 48-50, 51-58).

³ Според: *Византијски извори за историју народа Југославије*, Београд: САНУ: 1966, III, 117-118, во превод на српски Ј. Ферлуга/<https://www.scribd.com/document/15762924/SANU-Posebna-Izdanja-Vizantijski-Izvori-Za-Istoriju-Naroda-Jugoslavije-Tom-3>

⁴ Според Јован Скилица Владимир бил намамен во Преспа од страна на Давид, архиепископ бугарски, а во Летописот на попот Дукљанин се споменуваат два епископи и еден пустиник. За едниот од нив Прокиќ (1911: 278-284) смета дека е по име Јован. Вмешувањето на охридските архиепископи Давид и Јован според Ферлуг (*Vizantijski izvori* 1966: 118) и Прокиќ е тенденциозен со цел да се дискредитира словенската епархија на Охридската црква и да биде заменета со грчка.

1966: 117-118).⁵ Така, на 22 мај по јулијанскиот, односно на 4 јуни по грегоријанскиот календар во 1016 година Јован Владимир со измама бил погубен во Преспа, во периодот на Самоиловото царство. Оваа маченичка смрт се случува во периодот по смртта на царот Самоил (1014), чијшто вазал Јован Владимир бил, а во времето кога после династичките борби на престолот доаѓа Јован Владислав (1015-1018). Уште еднаш Јован Скилица во својата *Кратка историја* го споменува Владимир, како зет на Самоил, по повод загинувањето на Јован Владислав кај Драч во 1018 година, така што набројувајќи ги сите членовите на Самоиловата (владетелска) фамилија, кои му се предале на царот Василиј II во логорот кај Охрид, го наведува него (Владимир) во групата на ликвидирани лица од страна на Владислав, заедно со Гаврил Радомир (*Vizantijski izvori* 1966: 129).

Дополнувањата, кон хрониката на Јован Скилица од епископот Михаил Деволски во почетокот на XII век, вметнати врз основа на непознати извори, носат поинакви видувања во науката за бракот на Јован Владимир со Косара и неговите роднински односи со Самоил. Деволски податокот во реченицата: „Владимир, по ќерката зет на Самоил“, го заменил со „Владимир, по ќерка зет на Теодорит“ (*Vizantijski izvori* 1966: 117). Според оваа замена на податоци белгискиот византолог Адонц наведува дека е можно да се работи за Владимир - зет на Теодорит, односно Теодор, син на драчкиот благородник Јован Хрисилиј, за чија ќерка Самоил бил оженет (Adontz 1938: 1-63). Своето мислење Адонц го поткрепува со податоците изнесени од Јован Скилица за женидбата на војсководецот Ашот (син на убиениот солунски управител Григориј Таронит) со другата ќерка на Самоил – Мирослава. Ашот, според Скилица, го заробил Самоил, а потоа го ослободил, бидејќи во него се вљубила ќерката Мирослава, која се заканила со сопствена смрт ако не се омажи за Ашот. По венчавката нив Самоил ги испраќа во Драч, поставувајќи го зетот за чувар на градот⁶ (*Vizantijski izvori* III : 91-92). Адонц упатува на сличностите во брачните договори меѓу Владимир и Косара и Ашот и Мирослава и укажува на нелогичноста во два аналогни брака. Тој смета дека љубовниот роман помеѓу Мирослава и Ашот бил основа во сторијата од Летописот на попот Дукљанин да се воведат популарниот херој - Владимир како зет на Самоил и заклучува дека само Владимировата трагична смрт е историски факт, со вметнати хагиографски елементи (Adontz 1938: 60). Сепак,

⁵ Превод на современ македонски јазик според преводот на Ј. Ферлуга во изданието : *Византијски извори за историју народа Југославије*, Београд: САНУ: 1966, III, 117-118.

⁶ Иако Ашот го добил градот Драч на управа, тој речиси веднаш пребежал на некој од византиските бродови кои патролирале покрај морсиот брег и се вратил во Византија. Се смета дека не само што побегнал, туку му го предал градот на патрикиј Евстатиј Дафномил. За тоа предавство Ашот бил удостоен од византискиот цар со титулата *магистер*, а неговата жена Мирослава со дворската титула *зости* (дворска дама)

ваквото одредување на роднинските врски на Владимир со Самоил наидува на многубројни спротивни мислења во науката⁷ и останува на ниво на хипотеза, која не е докрај расветелена во историографијата. Таа понатаму во анализите се доведува во врска со причините за неговата смрт, која ја условиле еретиците во Албанија, изнесени во подоцнежниот извор од XVII век, во грчкото житие, најверојатно врз база на изгубен словенски оригинал, кое го подготвил за печат митрополитот Козма, а го издал Јован Папа во 1690 година во Венеција (Novaković 1893: 238). Исто така, врз основа на извештајот на Паисиј Хилендарски (средина на XVIII век), можат да се поврзат овие анализи и заклучоци според кои Владимир борејќи се за Драч и драчката област се судирал со новатианите еретици, кои имале центри во Западна Македонија и средишна Албанија, па во грчката верзија на житието токму еретичките движење се повод за маченичката смрт на Владимир, прашање кое понатаму опсежно го разработува Д. Драгојловиќ (Dragojlović 2016: 98-99).

Голем дефицит со изворни материјали, кои би помогнале во реконструкција на дејствувањето на светецот, се согледува во уништување на драгоцената средновековна архивска документација на Барската надбискупија, со оглед на фактот што најстариот сочуван документ во оваа црквена институција потекнува од 1731 година (Jovović 2016 : 85). Ваквата состојба се јавува поради променетите политички околности со доаѓањето на Османлиите во 1571 година, кога се означува крај на една историска епоха за градот Бар. Оваа празнина со историски извори се пополнува преку активностите на дубровничките и далматинските книжевници и историчари од доцниот средновековен период⁸, бидејќи преку нивните рецепции и интерпретации на хагиографијата на дукљанскиот кнез, претставата за него трајно е сочувана (Јакимовска-Тошиќ, 2017: 43-44).

Сепак, со Барската надбискупија се поврзува опстанокот на неговото житие, кое според општата оценка настанало најверојатно непосредно по смртта на светецот. Но, како што и изворникот на Летописот на попот Дукљанин не е сочуван, така ниту изворното житие е сочувано, а до нас стигнале само оние највпечатливи места кои ги пренел по свој избор составувачот на Летописот. Сочувани се два латински ракописи од летописот: барскиот (Р - 500, НБС, Белград) и

⁷ Едното од нив е од Ј. Ферлуга, кој ги отфрла со коментар во *Vizantijski izvori III* : 91-92, макар што и самиот ја коментира чудната коинциденција со сличен опис на двата брака на Самоиловите ќерки (*Vizantijski izvori III* : 117, bel.133)

⁸ Во творештвото на Марко Марулиќ, Павао Ритер Витезовиќ, Петар Прерадовиќ, Андрија Качиќ-Миошиќ и др.

ватиканскиот⁹ (Codex. Vat. Lat. 6958)¹⁰. Според Т. Живковиќ постанокот на житието на св. Владимир треба да се бара во периодот помеѓу 1075 и 1089 година, бидејќи временскиот контекст ги условувал и политичките и духовните процеси. Тоа е период кога житието требало да послужи како темел на новата династија, по што на дукљанските владетели им се признавала кралевската титула и врз тие основи, според папската була од 1089 година, Барската бискупија се воздигува на ранг на надбискупија и митрополија (GRS II 2009: 268). Во тој контекст се подвлекува важноста на воспоставување култ на свет владетел, основоположник на династија, со што во средновековието е создадена потребната атрибуција неопходна за создавање на државен легитимитет (Jovović 2016 : 71).

Овие анализи одат во прилог на тезата дека култот на св. Јован Владимир е воспоставен уште во XI век. Така, според Летописот на попот Дукљанин кнезот Владимир покажал светителска моќ уште во текот на својот живот, проследен со хагиографски елементи и чуда, кога на негова молба Господ ги уништува змиите од кои страдала неговата војска; тој не е убиен од заседа додека патувал во Преспа на покана на Јован Владислав, бидејќи на војниците им се привидувало дека Владимир патува со витези, кои како да „имале крилја и носеле трофеи“, што упатувало на претставата дека тоа се ангели; на убиецот Владислав му се привидува мртвиот Владимир во лик на вооружен ангел; а светечкиот ореол на Владимир е особено потенциран по неговата смрт, кога крај неговиот гроб луѓето кои се молеле– оздравувале. Кнезот Владимир во Летописот повеќе пати е именуван како *beautus*/блажен, што е прв степен кон светост, и три пати *sanctus*/свети. Неговото тело од Преспа е пренесено со најсвечени почести во црквата „Света Марија“ во Краина, (датирана од X – XI век), кои ги приредува црквата со пеење на химни и похвали (*cum hymnis et laudibus*), што на некој начин се сметаат и за основа на *Vita Sancti Vladimiri*, што е внесено преку делови во *Gesta Regnum Sclavorum* (Jovović 2016 : 73).

Според овој извор се врши и одредена реконструкција на личната историја на светецот Владимир, но и на историските прилики од крајот на X и почетокот на XI век. Бурните историски збиднувања во јужнословенските земји во овој период ги предводи царот Самоил. Тој во 997 ја напаѓа Дукљанската кнежевина, ја поразува дукљанската војска и го заробил младиот дукљански кнез Владимир. Во Летописот на попот Дукљанин во XXXVI поглавје, во кое преовладуваат и хагиографски и легендарни елементи, подробно е опишана страдалничката судбина на кнезот Владимир и љубовта со принцезата Косара, ќерката на Самоил. Според овој извор кнезот Владимир е млад и образован, благородник по

⁹ Ракописот датира од 1650 г. и за првпат е објавен од Joannes Lucius, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amselodami 1966, 287-302.

¹⁰ Двата ракописи критички се издадени во веќе посоченото издание (*Gesta Regnum Sclavorum I :2009*).

потекло и по дух, кој робувајќи во Преспа бил посетуван, според старите средновековни обичаи, од Самоиловата ќерка Косара, која им помагала на заробениците, и која се вљубила во Владимир. Самоил го благословил нивниот брак помалку од сентиментални, а повеќе од политички причини, враќајќи му ја на управа Дукља, додавајќи му ја и Драчката област, мотивиран од партнерството во обезбедување на своите територии, поради постојаните напади од страна на Византија. Владимир бил верен и посветен Самоилов вазал за време на неговиот живот, но и по смртта на Самоил (1014), кога на престолот на некогашната моќна држава доаѓа Самоиловиот син Гаврил Радомир, кој бил убиен од својот братучед Јован Владислав (1015). Доаѓајќи на престолот Владислав сакал да ја врати превласта над Дукља и Драч. Сакајќи да ја оствари својата цел тој трипати го канел Владимир да дојде во Преспа, праќајќи му дарови, меѓу кои и златен крст како залог за пријателство и приврзаност. Владимир ја прифатил поканата дури откако добил дрвен крст, симбол на Христовото страдање, како залог за добри намери. Кога кнезот Владимир стигнал во Преспа, по излегувањето од црквата во која се помолил, по заповед на царот Владислав му била отсечена главата. Долго потоа Косара молела да ги добие посмртните останки на својот сопруг и да ги пренесе во манастирот Пречиста Богородица Краинска, до Скадарското Езеро. Царот Владислав не успеал да ја сочува Дукља и Драчката област, бидејќи во 1018 година бил поразен од Дукљаните кај реката Бојана, битка во која и самиот го губи животот. Потоа Самоиловото царство потпаѓа под византиска власт, како и Кнежевината Дукља.

Култот на св. Владимир постепено се ширел во средновековна Дукља, во областите јужно до Скадарското Езеро, во приморските делови на средновековниот град Свач, во близината на Улцињ и реката Бојана. Популарноста на неговиот култ најнапред била изразена во средновековна Зета, за да во наредните периоди култот се прошири и негува особено во Албанија и Македонија, а преку *Летописот на попот Дукљанин* тој продира и во пошироките духовни и културни кругови на Далмација и Дубровник. Податоци за развој на култот на св. Јован Владимир во дијецезата на Барската надбискупија во периодот од крајот на XIII и почетокот на XIV век, како и за постоење на неговото житие со кое се служело свештенството на надбискупијата, добиваме токму од списот *Gesta Regnum Sclavorum*. Истражувањата во посоченото издание ги уточнуваат досегашните непрецизни сознанија во однос на неговата хронологија и укажуваат дека е можно кодексот да го пишувал тогашниот бискуп Рудгер помеѓу 1298 и 1301 година во Бар (GRS 2009 II : 350-372.) Притоа, овде се истакнува дека првата верзија можно е да настанала помеѓу 1295 и 1298 во Сплит, а конечната верија која е со попоширен состав помеѓу 1299 и 1301 во Бар, по нарачка на Павле Шубиќ, најмоќниот хрватски благородник на тоа време. Тоа потврдува

дека во овој период култот на св. Јован Владимир бил сè уште жив во овие предели и дека постоело житие кое Рудгер го користи и чии делови ги внесува интегрално во својот спис. Притоа, на верниците им препорачува дека доколку сакаат да дознаат повеќе за животот и чудата на светецот, да го користат неговото житие.

Се чини дека, за одржување на неговиот култ пресудна улога имала основаната Барска надбискупија во времето на Бодин (1081-1099), синот на Михајло (1046-1081), кој успеал од антипатата Климент III (1084-1100) во 1089 година да добие повелба со која Бар бил издигнат на рангот на архиепископија, поради што и постанокот на житието на св. Владимир се бара во периодот на 1075 и 1089 година. Тоа настанало како потреба на дукљанските кралеви на својата држава да и прибават атрибути, кои биле неопходни во средниот век – признавање на краlevската титула, назначување на свој архиепископ и владетел, зачетник на династија (GRS II 2009 : 264-265).

Понатамошното ширење на култот на светецот го следиме низ судбината на неговите мошти. Во 1215 година кога епирскиот деспод Михајло ја освојува Краина, наложил да се пренесат моштите на св. Владимир во Драч, со што овој дукљански светител бил прогласен за небесен заштитник на градот (Perović 2016 : 21). Албанскиот владетел Карло Топи, изданок на познато арбанашко семејство и сродник на неаполските Анжујци, откако во 1381 година го обновил манастирот „Св. Јован“ - Шин Ѓон во близината на Елбасан, таму ги пренел и моштите на светецот. Ктиторскиот натпис над влезната врата во потполност сочуван на три јазици – латински, грчки и словенски, јасно го означува периодот од 1381 и 1383 година во кој Топи го обновува манастирот, претходно оштетен од земјотрес, и дава податок дека тука го донел кивотот со светите мошти на Јован Владимир (Novaković 1893 : 226-227). Карло Топи прв допир со култот на светецот имал во Драч, чиј господар бил со одредени прекини во периодот од 1368 до 1387 година. Неколку векови подоцна зографот Константин Спатараку во 1739 година ја исликува познатата житијна икона на св. Јован Владимир¹¹, каде во 12 сцени се прикажани најважните епизоди од животот на светецот, а 13-тата сцена претставува ктиторска композиција каде е прикажан Карло Топи како господар со круна и жезло, кој стои и покажува на црквата која ја подигнал како своја задужбина, подвлекувајќи ја неговата заслуга во процесот на сочувување и ширење на култот на светецот (Cvetkovski 2016 : 152, 177). Црквата станува ново средиште од каде ќе се почитува и шири култот на светителот во наредните столетија, на просторите кои биле духовно и црковно потчинети на Охридската архиепископија (Снегаров 1995 : 226-338;

¹¹Иконата била насликана за иконостас на црквата „Св. Богородица“ во манастирот Арденица, Музакија и денес се чува во збирката на Музејот на средновековните уметности во Корча.

Грозданов 1980 : 179-183), и која одигрува значајна улога во процесот на воздигнување и проширување на неговиот култ на целиот Балкан. Од 1925 година моштите на светецот се наоѓаат во Соборната црква во Тирана, под покровителство на Албанската православна црква. Главата на светецот денеска се чува во Зографскиот манастир на Света Гора, а дел од моштите се наоѓаат во црквата „Св. Никола Геракомија“ во Охрид.

Грчки извори - житие и служба во печатени изданија

Хагиографските податоци во *Летописот на попот Дукњанин*, што го третираме како главен извор за светецот, во голема мера се разликуваат во однос на оние изложени во грчкото житие со службата на светецот приредени за печат од Козма Китијски¹², и печатени по налог на Јован Папа во 1690 година во Венеција во состав на Аколотија (Melovski 2016: 59-64). Уште С. Новаковиќ наведува дека пренесот на неговите мошти прво во Драч, а потоа во Елбасан, најверојатно условиле појава на локална народна традиција за светецот во елбасанскиот крај, инкорпорирана во житието и службата приредени од Козма (Novaković 1893: 262, 270). Во голема мера во науката преовладува мислењето дека митрополитот Козма се јавува и како приредувач и како автор на текстот на житието, кое според Новаковиќ има две верзии (кратка и опширна) и на богослужбата¹³. Подоцнежните иследувања покажуваат дека врз локалната нарративна традиција, која приредувачот Козма секако ја вметнал во житието, треба да се додадат и податоци од писмените извори за кои самиот кажува дека се опишани во „Голема книга што се изгуби“, во која имало „повеќе и од литургија и од повест“, и во „српските книги“, во кои животот и дејствувањето на Владимир се поподробно опишани (Melovski 2016: 62). Овие наводи укажуваат дека митрополитот Козма знаел за некои словенски списи од историски или црковен карактер, и врз нив, како и врз народната традиција, ги темелел своите податоци за високиот однос на Владимир кон православието и неговата трагична погибија во борба со еретиците во Албанија, како што се наведува во житието (Banašević 1971: 219).

Меѓутоа, тезите за безусловното авторство на Козма во последно време се оспоруваат врз основа на повеќе аргументи, како и врз база на податоците од предговорот на изданието од 1690 г. напишан од Јован Папа, каде тој го појаснува процесот на порачката на составите: „...им напишав на високопреосвештениот и најмудриот поранешен

¹² Козма Китијски е тогашниот игумен на манастирот „Свети Јован Владимир“ во Елбасан, некогашен митрополит на градот Китија на Кипар, во време на пишување на житието настојник на Охридската архиепископија, а по 1694 е поставен за митрополит на Драч.

¹³ Оваа теза се засновува на последните два стиха од стиховите на крајот на богослужбата кои гласат: „Заштите ме, пак, и мене бедниот твој слуга и молитвеник, смирениот Козма, архиереј на Китискиот град на островот Кипар“ (Недески 2016: 16)

митрополит на Китиската епархија во Кипар, господин Козма, учен и добродетелен човек, кој управува со манастирот на светителот и на нашите сонародници, молејќи ги да ми ја испратат богослужбата на светителот со житието, *која се наоѓа таму*, за да ја испечатам и да им користи на свештениците кои псалмопеат. Неа испраќајќи ја овде и корегирајќи ја во недостатоците ја ставив во печат“... (Свети Јован Владимир 2016: 69-60). Во монографијата за Јован Владимир В. Недески (2016: 16-17) го доведува во прашање авторството на Козма, подвлекувајќи дека самиот издавач Јован Папа, знаел за постоење на служба и житие на Јован Владимир во елбасанскиот манастир, третирајќи го Козма како приредувач на изданието, пришто составите и во однос на корекциите ги посочува како можно колективно дело на монасите од братството. Во прилог на оспоруваното авторство на Козма, при анализа на богослужбата во првиот канон се забележува акростих што завршува во осмата песна (Τὸν δίκαιον ὑμῶν Ἰωάννην Δεσπότη/Го воспевам праведниот Јован Деспот), кој продолжува со акростихот содржан во првите букви од тропарите на деветата песна кои го даваат името на авторот – Даниил (Δανιήλ) (Недески 2006: 17)¹⁴. Меѓутоа, овде би сакале да појасниме дека Козма сигурно се јавува како приредувач и делумно како составувач на житието и службата, кои како состави (дел од нив како постари верзии) ги подложил на преработки, дополнувања и корекции.

Во материјалите кои веројатно ги користи митрополитот Козма, за коишто и самиот споменува дека постоеле „во Големата книга“, во науката се наведува изгубеното словенско житие за кнезот Владимир (Dragojlović 1974 : 593), најверојатно првично напишано на глаголица и настанато во Дукља, непосредно по неговата смрт. За овие наводи директно сведочи Паисиј Хиландарски, кој читајќи ги грчкото житие и служба ги споредувал со сè уште постоечкото словенско житие, кое тој го имал на увид, и кој укажал на многуте грешки во преводот и дополнителните додатоци кои ги направил митрополитот Козма (Хиландарски 1972: 95-96.) Од наводите на Паисиј Хиландарски може да се заклучи дека во XVIII век сè уште постоела кирилска верзија на Владимировото житие, најверојатно преведена/транскрибирана од глаголица во охридскиот книжевен центар, уште од крајот на XI век (Dragojlović 2016: 102). Кога оваа стара верзија на житието ја преработува Козма на грчки јазик за печатеното издание во Венеција од 1690 година, направил неколку поправки на словенскиот текст, притоа доработувајќи ја сторијата со произволни интерпретации и со извесни грешки.

¹⁴ За него смета дека е можен автор на овој канон и на други химнографски творби од богослужбата и дека станува збор за Даниил митрополит Драчки, кој на оваа должност бил сè до 24 јануари 1694 г., кога бил преместен за Корчански митрополит каде останува до својата смрт во 1709 г., а на негово место во Драч дошол Козма Китиски.

Според анализите на Драгојловиќ, а според извештаите на Паисиј Хилендарски за постоење на кирилска верзија на житието, може да се заклучи дека ова житие е прифатено од Охридската архиепископија и од Македонските Словени, прилагодено и делумно преработено според актуелните политички и верски потреби. Владимир се слави како (бугарски) светител, борец против богомилите, и наследник на традицијата на кирилметодиевските ученици, кои по разгромот на Моравската мисија дошле во Охридскиот центар и во јужнословенските предели. За неговиот култ особено се заложила Охридската архиепископија, која дејствува во прилог на ширење на неговиот култ во долг временски интервал, со нагласени тенденции во периодот на XI-XII и во XVII-XVIII век. Така, св. Јован Владимир со сплетот на историските околности, станал почитуван светец на Охридската архиепископија, која се грижела за одржување на неговиот култ низ вековите (Dragojlović 2016: 102). Понатаму, со посредство на грчкото житие и служба во 1861 година тој станува вклучен во белградскиот Србљак и влегол во редот на српските православни светители (Banašević 1971: 220).

Досега грчкото житие се проследуваше низ формата на две верзии – кратка и опширна, коишто во грчите изданија се наоѓаат во склоп на богослужбата после третата песна (опширната) и после шестата песна (пролошката верзија) од каноните на утрената. Опширната верзија од приредувачот на македонскиот превод Недески е определено како пофално слово (2016:51-59). Не ја исклучуваме оваа детерминација, бидејќи овој текст навистина според атмосферата на свечено почитување и восхвала гради претстава на возвишеност и духовност, па со една подетална поетолошка и стилистичка анализа би добиле попрецизна потврда на определбата пофално слово. Притоа, текстот е пишуван во духот на средновековната поетика, а како дополнителна неопходност се јавува потребата од анализа на линејната распределеност на композициските делови на составот и на неговата ритмичка организација. Во прилог на ваквата определба ја подвлекуваме комбинација од наративни елементи, поучение, восхвала и молитва во самата композиција на текстот. Исто така прозната изразна постапка се менува со одделни поетски делови кои кумулативно го зголемуваат емотивниот набој, со што вдахновено се доловува претставата за светецот и атмосферата на настаните поврзани со него и ја потенцира восхвалата на светецот.

Грчките богослужбени текстови даваат поинакви податоци за животот на Владимир, во однос на верзијата во Летописот на попот Дукљанин. Се работи за прототипни и уникатни податоци кои се својствени за охридската традиција во однос на латинската, која се развивала во Дукља. Составувачот сижето на житието го надоградува и врз основа на локални преданија и легенди, главно од околината на Елбасан, и создава сторија со фантастични настани, лишени од

историска заснованост. Така, на пр. уште во почетокот на житието нагласувајќи го српското потекло на кнезот Владимир и сакајќи да го поврзе со српската династија Немањики, светецот е посочен за син, а не за предок на Стефан Немања (1166-1196). Во житието погрешно се наведува дека Владимир царувал не само над Бугарите, туку и над Србите, Арбанасите, Далматинците и Илирите, а го победил и царот Василие Порфирогенет. Овде веројатно се мисли на Василиј II со кого војувал Самоил, а не Владимир. Верната сопруга Косара во оваа верзија на житието не ја исполнува својата симболична улога, туку овде се споменува сопругата - ќерка на Самоил, која го издала и преку заговор заедно со својот брат, му ја отсекле главата на Владимир, која тој, така отсечена, низ чудесна сцена присутна во житието, ја држел во своите раце. Овој дел со заговорот можеби настанал врз основа на некакво народно предание, во кое сопругата заедно со својот брат, сковале завера против Владимир (Rotković 2016: 57), а неговата трагична смрт се случила во Албанија, а не во Преспа, како што е претставено во Летописот на попот Дукљанин. Неговата смрт во грчкото житие и служба е поврзана со еретиците, богомили и масилијани, кои во тоа време претставувале историска реалност (Obolensky 1948: 111) и до чие учење потајно се приклонувале неговата жена и нејзиниот брат. Така, поводот за неговата смрт се преобразува во борба помеѓу ортодоксното и еретичкото учење, помеѓу православниот Владимир и еретиците во најблиското опкружување (сопруга, брат, сонародници). Во науката овие податоци или се прифаќаат или напивно се отфрлаат, што може е да се разреши само со откривање на нови историски веродостојни документи. Овде треба да се додаде и забелешката на Паисиј Хилендарски кој наведува дека Јован Владимир не се борел со масилијаните и богомилите, туку со новатијаните¹⁵. Овој податок Драгојловиќ го доведува во врска со периодите на иконоборски спорови, кога постоеле значајни центри на новатијани во западна Македонија и централна Албанија, со што наводите во грчките состави се ставаат во некакви историски рамки (Dragojlović 2016: 105).

Од друга страна, токму оваа неверојатна компилација, заснована на нејасни и непрецизни историски податоци, во кои составувачот внесува одредени настани и личности од средновековната историја на Балканот кои не кореспондираат докрај со историската вистина, ќе даде повод подоцна, во периодот на романтизмот, за разновидни интерпретации за личноста на дукљанскиот владетел св. Јован Владимир, а во интерес на различни политичко-црковни аспирации. За одбележување е што грчкото житие посветува посебно внимание на милосрдните дела на богољубивиот свет крал (се наведува дека изградил

¹⁵ Новитијани во грчките извори се споменуваат како катарите и сакофороите, кои некои истражувачи ги доведуваат во врска со денешниот етност Торбеши (Д. Ангелов, Богомилството в България, София 1969, 384-385).

монастири, цркви, прифатилишта и болници), кој ја подигнал верата, поставувајќи учители, проповедници и упатувачи да советуваат и да подучуваат за да ги вратат народите и неговите поданици во православието.

Житието и службата на св. Јован Владимир напишани на грчки јазик во периодот на отоманското господство, неминовно ги носат сите карактеристики на епохата: залагање за политичко и духовно единство на балканските народи во единство со јужнословенските владетелски семејства со изразита православна ориентација (Dragojlović 2016: 101). Овие грчки состави се ориентирани првенствено на Владимировата борба за православната вера насочена против ересите, која ја изучувал од Седмочислениците, од Климент и преблажениот Наум, од Кирил и Методиј и останатите рамноапостоли, просветители на оние краеве и гласници на вистината, кои, како што се наведува, ги обратиле во православие заблудените народи на Мизија, Арбанија, Далмација, Илирија и Србија од еретиците Богомили и Масилијани.

Во ова, прво венецијанско печатено издание на Аколутујата од 1690 г. од страна на приредувачот Јован Папа, во предговорот се наведува дека таа е печатена со сопствени средства и со намера да се подарува и шири на подрачјето на сите цркви и манастири под јурисдикција на Охридската архиепископија. Ова издание на насловната страна има минијатура со претставата на самиот светител, што ќе стане значаен прототип за голем број негови портрети кои се создавале во текот на XVIII и XIX век (Грозданов 1983: 10-213).

Во овој контекст важно е да се одбележат и неколкуте сочувани листови од пролошкото житие (без почеток и крај) во ракопис по потекло од територијата на Охридската архиепископија, денеска во збирката на В. И. Григорович бр. 167 (820) во Националната библиотека во Москва. Во описот на житието стои дека се работи за житие на некој Јован, современик на цар Самоил (околу X век), напишано со брзопис од XVI век, на два листа, со нумерирање на страните 95-88, со јазик близок на народниот и со произволен правопис. Ракописот е објавен од В. Т'пкова-Заимова (Таркова-Zaimova 1967: 179-189). При иследувањето се воочуваат одредени разлики помеѓу текстот во Венецијанската Аколутуја од 1690 година и записите на овие листови, што наведува на мислење дека можно е да се работи за редакција на Житието на Јован Владимир постара од Аколутујата. Во други палеографските анализи се застапуваат и мислења за нивно датирање од крајот на XVII и почетокот на XVIII век, речиси еднакво со Аколутујата, со што ова прашање не е докрај расчистено заради недостаток на листовите.

Краткото житие на светецот е поместено и во синаксарот на свети Никодим Светогорец, објавен во Венеција во 1819 и во Атина во 1868 г. (Недески 2016: 19). Помен на светецот во синаксарското читање среќаваме во Минеј од XIV век од Руската национална библиотека во

Санкт Петербург (Q. n. I.46, L. 90), како и во грчки Минеј за месец мај од Националната библиотека во Атина (N 595) од 1570 г.

Овој момент согледан во печатењето на Аколутијата во 1690 година е пресуден во натамошното јакнење на култот на светецот, што особено ќе доведе до негово ширење и негување во XVIII и XIX век, за што доказ се: печатењето на Москополската аколутија во 1740 и 1742 година во која се застапени житија и служби на словенските светители, кои ги прославува Охридската архиепископија, меѓу кои и житието и службата на св. Јован Владимир, како и повторното издание на Аколутијата во Венеција во 1774 г., т.н. второ венецијанско издание, кое е всушност препечатен текст на изданието од 1690 г. во редакција на Јован Папа, а кое содржи и минијатура со претстава на св. Јован Владимир, овојпат според литографската предлошка од *Стематологијата* на Жефаровиќ од 1741 г. Изданието го приредил Глики (Novaković 1893: 231-234), како што е наведено во предговорот на изданието. Ново издание на *Аколутијата* е печатено повторно во Венеција во 1858 според предлошката од Гликиевото издание од 1774, а во типографија на црквата „Св. Ѓорѓи“, како што се наведува во предговорот на изданието. Важно е за одбележување дека житието и службата од *Аколутијата* во 1802 година преведени се на црковнословенски јазик од страна на монасите Лука и Партениј од манастирот Хилендар. Исправки и корекции на текстовите се направени во црквата „Св. Спиридон“ во Трст, а трошоците за печатење ги презел угледниот граѓанин на Трст – Теодор Мекша (Novaković 1893: 243-244). Синаксарното житие на св. Владимир овде не е идентично со она од грчката аколутија. Тука се работи за житие кое го составил хагиографот Викентиј Ракиќ, за што сведочи акростихот „Викенти Ракич“, кој го оставил на крајот од богослужението, во стиховите поместени пред житието (Novaković 1893:244).

Така, *Аколутијата* станува не само текстуална, туку и иконографска предлошка, со која се користеле генерации на зографи од духовното и културното подрачје на Охридската архиепископија во прилог на своите изобразби на претставите на светецот. Светителскиот култ на св. Јован Владимир особено се следи преку претставата на светителот во споменатата *Стематологија* на Христофор Жефаровиќ од 1741 година, како и преку голем број негови портрети и претстави во фрескоживописот и иконописот настанати во текот на XVIII и XIX век на целиот балкански простор (Vujičić 2011: 242-243).

Улогата на Охридската архиепископија во ширењето на култот на светителот

Ширењето на култот особено е поттикнато од Охридската архиепископија од крајот на XVII век, а своите најзначајни облици ги добива во домен на книжевното и уметничкото создавање. Во време на

охридскиот архиепископ Јоасаф (1719-1743) со материјална поткрепа од манастирот „Св. Наум“, доаѓа до објавување на познатата Москополска *Аколутија* во 1740 и 1742 година, во која се печатени житијата и службите на словенските светители, меѓу кои и житието и службата на св. Јован Владимир (Грозданов 1995: 87-90, 205-206; Јакимовска-Тошиќ 2011, 295-303). Со пропаѓањето на Москополе, доаѓа до големо раселување на неговото население особено во втората половина на XVIII век, кога иселениците кои се населуваат во подунавските краевии на Австриската монархија ја користат оваа Аколутија носејќи ја со себе, со што придонесуваат за проширување на неговиот култ на север, сè до Будим (Petković 1959: 48-49, 64-65). Големiot продор на неговиот култ во периодот пред средината на XVIII век во подунавските земји на некогашната Австро-Унгарска монархија, се согледува во особено силното влијанието во уметничкото создавање на Христофор Жефаровиќ во иконографското творештво, како и во различни ликовни техники (графика, фрескописи иконопис) особено продуцирано на подрачјето на Карловачката митрополија (Medaković 1971: 116-117; Svetkovski 2016: 196-208).

Ширењето на култот на светецот на пошироки подрачја претставува еден од позабележливите моменти во културната историја на Балканот на доцниот среден век, особено нагласен и протежиран од охридско-москополскиот културен круг, што го диктира неговото одбележување низ уметнички форми во значајните културни средишта на тоа време – Охрид, Елбасан, Москополе, Берат, Корча, Света Гора. Бројните иконографски претстави на поширокиот балкански терен се со мошне интересна и разновидна иконографска тематика. За најстар сочуван портрет се смета оној од црквата „Св. Никола“ во местото Шелцан, во брдата над Елбасан од 1625 година, претставен на јужниот ѕид од наосот на црквата (Perfus 1989: 124-125, 181). Од зографите кои особено придонесувале за проширување на неговиот култ се издвојуваат браќата Константин и Атанас од Корча, како и нивните синови Трпо и Наум Зограф, кои се познати со сликарските програми како во матичното подрачје на Охридската архиепископија, така и на Света Гора (Svetkovski 2016: 165-171).

Во Македонија особено познати се иконите на св. Јован Владимир во иконостасот во манастирот „Св. Наум“ од 1711 година, насликан заедно со св. Марина од познатиот зограф Константин, претстава која се базира на старата редакција на неговиот портрет од Шелцан и од минијатурата во Аколутијата; понатаму во црквата во с. Слатино, Дебарца, претставен заедно со св. Климент од 1800 г.; како и особено познатата икона од Охрид на Дичо Зограф наменета за семејството Робевии од 1862 година со словенски натписи заедно со Седмочислениците и св. Еразмо; понатаму на една икона од црквата „Св. Никола Геракомија“ во Охрид, која исто така му се припишува на Дичо

Зограф; на две непотпишани икони од 70-80-тите години на XIX век од црквата „Света Богородица Каменско“ во Охрид, од работилницата на Дичо Зограф, како и на една икона од манастирот „Св. Јован Бигорски“ од 1870 година претставен заедно со св. Наум и св. Методиј. Во Македонија освен икони, познати се и фрески со неговиот лик и тоа на северната страна во припратата на манастирот „Св. Наум“ заедно со Седмочислениците од Трпо Зограф (1800-1806), понатаму во манастирот „Св. Јован Бигорски“ од 1871, во манастирот „Св. Ѓорѓи“ во Струга од 1874 година, во црквата „Св. Богородица Пречиста“ во околината на Кичево од 1880/1881 г. (Грозданов 1983: 212-215, Grozdanov 1984: 229-235; Cvetkovski 2016: 225-246).

Заклучок

Книжевните остварувања и иконографските претстави на светецот, голем дел од нив и на територија на Грција и Бугарија (Cvetkovski 2016: 188-189, 192-195, 246-247), како и книжевните состави за Владимир и Косара кои настанале во XVIII и XIX век особено во Хрватска и Словенија, станале битен фактор во преобликување на историските факти од историографијата на Јужните Словени, но и инспиративна тема која се наметнала во уметничкото создавање на просторот од Бугарија до Словенија. Тоа значи дека не само хагиографската и литургиската книжнина, туку и белетристиката и особено ликовната уметност го воздигнале култот на св. Јован Владимир како исклучителна вредност и пројава во културолошките интерпретации на јужнословенските и балканските народи. Во колективната меморија на мултиетничкиот и мултиконфесионалниот балкански простор го согледуваме озрачието на неговиот култ како поврзувачка и премостувачка алка во градењето соживот меѓу националните посебности и различности на Балканот.

Summary: Keywords: St. John Vladimir, cult of the saint, general Balkan celebration, religious manifestations

The research is directed toward the mainstream Balkan celebration of the cult of St. John Vladimir, a celebration which is widespread in the Balkans. It is important to underline the forms of its manifestation, which may contribute to the construction of the Balkan world outlook, a general idea of the background of certain common religious manifestations and cultural phenomena. Such saints figures play the role of overriders of the impatience that exist between the Balkan nations and has enabled a coexistence in a kind of "syncretism." In the construction of the cult of St. Jovan Vladimir intertwines various folk, religious and cultural substrates, which permanently enrich the cultural treasures of the Balkan peoples. The Balkan people accept him as their great martyr, and through the mediation of the literary and artistic tradition, they establish and expand his cult in a long time interval (from the XI until to the

end of XIX century), when we observe various cultural manifestations in the spiritual and cultural practice.

ЛИТЕРАТУРА

- Јовановић Љ. 1901. „О летипису попа Дукљанина“, *Годишник СКА* 15 , 220-226.
- Прокић Б. 1911: „Први охридски архиепископ Јован“, *Глас СКА* LXXX (88), 267-303.
- Петковић С. 1959: „Живопис цркве Успења у Срском Ковину (Ráczeve-и)“, *Зборник за друштвене науке*, 23, Матица српска, Нови Сад, 46-58.
- Ангелов Д 1969: *Богомилството в Бџлгария*, Наука и изкуство, Софија.
- Хилендарски Паисий 1972: *Славјано-бџлгарска историја*, Бџлгарски писател, Софија.
- Грозданов Цветан 1980: „Охрид и Охридската архиепископија во XIV век“, *Историја* 1, год. X, Скопје, 179-183.
- Грозданов Цветан 1983: *Портрети на светителите од Македонија од IX-XVIII век*. Републички завод за заштита на спомениците на култура, Скопје.
- Грозданов Цветан 1995: *Свети Наум Охридски*, Македонска академија на науките и уметностите – Матица македонска, Скопје.
- Снегаров Иван 1995: *Историја на Охридската архиепископија*, том I, Академично издадетелство „Проф, Марин Дринов“ (второ фототипно издание), Софија.
- Јакимовска-Тошиќ Маја 2011: „Културните врски меѓу манастирот „Св. Наум“ и Москополе во 18 век“, *Зборник од Меѓународен научен собир: Свети Наум Охридски и словенската духовна, културна и писмена традиција*, 4-7 ноември 2010, Охрид, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 295-303.
- Цветковски Сашо, Недески Виктор, Димески Александар 2016: *Свети Јован - хагиографија, химнографија, иконографија*, МПЦ-ОА,е Скопје.
- Цветковски Сашо 2016: *Портретите на свети Јован Владимир во уметноста на Балканот од XVII до XX век*, Македонска академија на науките, Скопје.
- Јакимовска-Тошиќ Маја 2017: „Прославата на култот на Св. Јован Владимир на балканските простори“, *Филолошки студии*, бр.1, Скопје-Перм, Љубљана-Загреб, 36-52.
- Litanie dei Santi della Dalmazia* 1882: S. Aetale Tipografo Editore, Zara.
- Novaković St. 1893: *Prvi osnovi slovenske književnosti među balkanskim Slovenima. Legenda o Vladimiru i Kosari (kulturno - istorijske studije)*, Državna Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd.
- Adontz N. 1938: “Samuel l’Arméniem, roi des Bulgares”. *Mem. d. A. R. d. Belgique, Class des Lettres*, 38, 1-63.
- Medini M. 1942, “Kako je postao Ljetopis popa Dukljanina”, *Rad HAZU* 173, 113-156
- Obolensky Dimitry 1948: *The Bogomils : a Study in Balcan neo-Manichaeism*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Mošin Vladimir 1950. *Ljetipis popa Dukljanina*, Matica Hrvatska, Zagreb.
- Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije* 1966: III. Vizantološki institut SANU, Beograd.

- Tapkova - Zaimova V. 1967: „Un manuscript inconnu de la Vie de St. Jean-Vladimir“, *Etudes Balkaniques*, 6, Sofia, 179-189.
- Banašević, Nikola 1971: *Ljetopis popa Dukljanina i narodno predanje*, Srpska književna zadruža, Beograd.
- Medaković D. 1971: *Putevi srpskog baroka*. Nolit, Beograd.
- Dragoljović D. 1974: Ka počecima naše stare književnosti, *Književna istorija* VI, 24, 593.
- Grozdanov Cvetan 1984: “Jovan Vladimir i pretstave Sedmočislenika u makedonskoj umetnosti XVIII-XIX veka”. *Zbornik za likovne umetnosti*, 20, Novi Sad, 229-235.
- Perfus, D. M. 1989: *Die Druckerei von Moskopolis 1731-1769. Bindruck und Heligenverehrung im Erzbistu Achrida*, Wiener Archiv für des Slawentus und Osteuropos, Band XIII, Wien-Köln.
- Gesta Regnum Sclavorum (Letopis popa Dukljanina)*, I-II. 2009. Pr. D. Kunčer, T. Živković, Institute of History Ostrog Monastery, Beograd.
- Vujičić Rajko 2011. “O kultu i ikonografiji Sv. Jovana Vladimira”. *Glasnik oddelenja umetnosti*, 29, CANU, Podgorica.
- Cvetkovski Sašo 2016: “Portreti Svetog Jovana Vladimira u umetnosti Balkana od XVII do XX vijeka, *Dukljanski knez Sveti Vladimir*, Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, .
- Dragoljović, Dragoljub 2016: “Dukljanski knez Vladimir i albanski novatiani, *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 97- 107.
- Jovović Ivan 2016: “Kult svetog kneza Vladimira Dukljanskog u Crnoj Gori u susjedstvu”. *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 65-95.
- Meloski Hristo 2016: “Prološko žitije Sv. Jovana Vladimira *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 59-64.
- Perović Sreten 2016: “Dukljanski knez Vladimir i makedonska princeza Kosara u legendi i istoriji. *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 19-35.
- Rotković Radoslav 2016: “Knjiga o čudima Blaženoga Vladimira”. *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 47-57.
- Vujičić Rajko 2016: “Sveti Vladimir Dukljanski”. *Dukljanski knez sveti Vladimir (970-1016)*. Fondacija “Sveti Petar Cetinjski” – Narodni Muzej Crne Gore, Podgorica, 37-45.

Венко АНДОНОВСКИ, Универзитет „Св. Кирил и Методиј”,
Македонија

ДОСТОЕВСКИ И МЕКДОНАЛДС

Апстракт: Денешните источни и словенски книжевности се изложени на силен налет на глобализацијата, што од точката на гледање на нивните книжевни традиции се доживува како бришење на националниот и локалниот културен идентитет. Таа западна колонизација на словенските семиосфери се одвива и преку рedefиниција на поимот „книжевност“ и наметнување на една нова естетика на бестселерот, сфатен како нормативна глобална постика. Од друга страна, наследниците на Достоевски (со централното прашање за теодицејата), се двоумат дали да ја продолжат својата богата (православна) книжевна традиција со вечните прашања за Бог, смислата на животот и љубовта, бесмртноста, локалните историски прашања и митолошките архетипови, или да се свртат кон лесната и профитабилна светска кариера на таканаречените „Мекдоналдс“ или “ready-made” писатели.

Клучни зборови: глобализација, децимални словенски семиосфери, „естетика“ на бестселерот, кич, антропоцентризам, теоцентризам, теодицеја, мелодрама, култура на стравот, историографска метафикција, пластична операција на жанрот.

Од светска кон глобализациска книжевност: симптоми на болеста

Несомнен факт е дека нешто сериозно се случува со поимот на книжевноста денес: тој поим очигледно забрзано се рedefинира и со тоа се деградира неговото традиционално значење. Сè повеќе за книжевноста се зборува преку поимот *бестселер*. Кога на обичниот човек ќе му се спомене книжевност, тој автоматски помислува (речиси како Павлов рефлекс) на „бестселер“ од типот *Затоа што те сакам* на Гијом Мусо (француски писател на лесни „сезонски“ бестселери со милионски тиражи), а не на Шекспир, Сервантес, Данте или Кафка. Најмалку на *Библијата*, старогрчките митови или *Гилгамеш*. Книжевност е, значи, само она што денес се пишува. И, поважно – она што денес добро *се продава* како книга. И уште – според автоматизам (и се разбира, погрешно) *најпродаваната* книга се смета за *најдобра* книга. Значи, сосема неосновано еден пазарен параметар се прогласува за естетски параметар. Замената на естетските со економски вредности е дел од намерите на потрошувачкото општество, кое по секоја цена сака и уметноста да ја претвори во стока наменета за широка трговија. Книжевноста никогаш порано не била *толку* трговија, колку што е денес.

Второ, книжевноста никогаш порано не била во толкав степен *производство*, колку што е денес. За жал, и самиот поим *бестселер* денес подразбира строга „рецептура“ за фабрикација – бестселерите се *фабрикуваат* според точно утврден рецепт, за да може да се продаваат

како *стандардизирани производи*. Тие, дури може да се каже, се продукти на некреативен, автоматизиран занает, на фабричка лента на која излегуваат идентични производи. Тоа во суштина е еден вид *естетски нихилизам* од типот на Марсел Дишан и неговиот прочуен поим на *ready made уметност*, од која како славен пример остана оној обичен писоар, цинично „естетски“ наречен „фонтана“, а пратен од самиот Дишан на изложбата на Друштвото на независните уметници во 1917 година, како „уметнички предмет“. На местото од најсубјективната човекова креација– уметноста, се подметнува индустриската лента на која се произведува „уметност“. *Креира* му отстапува место на *фабрикува*.

Уметноста, пред појавата на глобализацијата и потрошувачкото општество, се сметаше за последна оаза на *индивидуалноста*. Уметничкото дело беше *индивидуален*, и затоа *креативен чин*, и токму во таа индивидуализација на перцепциите изложени во делото се гледаше неговата уметничка вредност. Колку *поиндивидуално*, толку *поголемо* дело, гласеше основниот закон на „Библијата на естетиката“, до појавата на потрошувачкото општество. Но, од кои причини некоја епоха би се откажала од *индивидуално* во уметноста, како што се случува тоа денес? Според повеќемина авторитети, тоа се случува во времиња кога доминира една, единствена, агресивна и доминантна, тоталитарна идеологија. Таа теза ја наоѓаме и кај Никола Милошевиќ: во студијата *Идеологија, психологија и творештво* тој ги детектира причините поради кои библиските книжевни ликови се *без индивидуализација*: „И кога станува збор за книжевните дела, идеологијата се јавува како фактор на некохеренцијата. Од библиски времиња па сè до денес таа разурнувачки делува на настанувањето на двата основни чинителя на литературната творба: индивидуализацијата и мотивацијата“ (Milošević 1984:43). Филозофот, во случајов, не мисли само на *Светото писмо*, туку генерално на сите книжевни дела кои се „слуги“ на некоја идеологема.

Тоталитарната идеологија на нашето време која, преку бестселерот бара откажување од индивидуалноста (иако наводно неа ја промовира како темелна вредност на западната цивилизација) е *глобализацијата*. Станува збор за *мундијална идеологема* која ги брише не само *индивидуалноста* и *посебноста* на литературните дела, туку и на цели култури. За погубното влијание на глобализацијата врз малите „семиосфери“ (Lotman 2004) напишани се цели библиотеки. Климаксот на значењето на овој проблем е даден во филозофиите на националниот идентитет на Бенедикт Андерсон и Антони Смит. Според Антони Смит националниот идентитет се реализира преку пет карактеристики: „1. историска територија, односно татковина; 2. заеднички митови и историски сеќавања; 3. заедничка масовна, јавна култура; 4. заеднички законски права и должности на сите припадници на нацијата; 5.

заедничко стопанство, со територијална мобилност на припадниците на нацијата“ (Smit 1998:30). Ако е така, тогаш глобализацијата напаѓа дури 4 точки на националниот идентитет на малите култури, со исклучок на првата (територијалната). Глобализацијата е нова форма на колонијализам, идеологија на нетериторијално поробување, во која дури и *естетиката на бестселерот* има своја колонизаторска улога: таа бара откажување од точката 2 (заборавање на литературната традиција, на „заедничките митови и сеќавања“) и ревизија на точката 3 – бара заедничка масовна, јавна култура, ама не од национален, туку од наднационален карактер. Така, глобализацијата ги брише малите култури и ги голта „децималните“ семиосфери претворајќи ги во униформна, мундијална, хипер-семиосфера.

Невозможно е да се разбере како, за само неколку децении, се случи целосно редефинирање на поимот „светска книжевност“ и негово сведување на поимот „глобализациска книжевност“, највидливо олицетворена во денешниот бестселер. Таа „книжевност“ се сведува на грст *идеолошки*, дури и *вулгарно политички* пропишани, пожелни теми, кои наводно ја дефинираат денешната светска книжевност, а на авторите „им гарантираат“ дека се „светски писатели“, а не „локални“. На тој список обично стојат, како теми - грабнувањето деца од сити молови и потоа, потрага по нив, трговијата со органи (задолжително некаде на „мрачниот Балкан“ или „крволочниот Исток“), а потоа, разбирливо – фаќање на тие банди од страна на западните тајни полициски служби. Тука се и темите кои го стигматизираат муслиманскиот свет, преку креирање ликови на најкрвави терористи што му се закануваат на човештвото, не само со грабнување авиони, туку и со хемиско оружје или напади на детски градинки; тука се и евтините приказни за забранетата љубов меѓу припадници на традиционално спротивставени конфесионални или национални заедници. Се бараат и романи за правата на малцинските групи, а посебно во книжевна мода се правата на LGBT заедницата (лезбејки, геј, бисексуалци и трансексуалци), по можност со жестока критика на традиционалните сфаќања за сексуалноста (маж/жена), промоција на лезбијството и хомосексуалноста како демократски „различности“, на исто ниво како и природните разлики меѓу нациите, и тоа преку натпросечно способни и интелегентни ликови на хомосексуалци. Тука, на тој список теми што треба да го почитувате за да станете „светски писател“, омилена тема е и - сатанизацијата на Русите и балканските Словени, како крволочни суштества способни само за војни и криминал: не случајно, во поновите американски филмови, задолжително некој Русин или Србин (од Босна) е главниот егзекутор при крајби и убиства. Пожелни се и фикционализирани биографии за славни луѓе од некаква замислена, заедничка европска традиција (што се разбира не постои, затоа што не постои концепт за една „европска култура“), така што Македонец-писател гарантирано добива некаква

„европска награда“ ако напише роман за Микеланџело, Полјак добива европска награда ако напише роман за Сигмунд Фројд, а Бугарин – ако напише роман за Емануел Кант, на пример. Ако пишуваат за своите национални величини – овие писатели остануваат „локални“.

Тоа што во тие „светски“ и „европски“ романи не ни се соопштува ама баш ништо ново и *индивидуално* (Милошевиќ), ни како содржина ни како форма, тоа за денешниве трговци (литературни агенти и издавачи) со таа глобализациска книжевност – не е важно. И ретко кој гледа дека во тие романи, кои плиткоумната новинска европска критика (всушност, класичен *корпоративен книжевен маркетинг*) ги прогласува за „ново“ и „оригинално“ – она што е *ново* не е добро, а она што е добро – *не е ново*.

За жал, таа „глобализациска“ книжевност е и мода, посебно кај помладите генерации писатели во помалите, и особено во словенските и балкански книжевности. Секое повикување на сопствената традиција, во овој силен „книжевно-естетски“ налет на глобализацијата се смета за знак на „конзервативност“ и „локалност“. Се бара превласт на „универзалното“ над локалното, што се разбира е само западен интелектуален трик, зашто не може да се стигне до универзална вредност без поединечен (локален) пример. Дури и еден крупен писател од минатата генерација бестселер-мајстори, Габриел Маркес, денес „не би поминал“, зашто е многу специфичен според својот мистицизам карактеристичен за Латинска Америка и неговото „локално“ Макондо. Очигледно, се јави нова генерација на бестселер-писатели кои го сменија и досегашното значење на поимот „бестселер“.

Достоевски во Мекдоналдс

Кога сме веќе на планот на содржината (темите и „филозофијата“) на современиот бестселер „а ла Гијом Мусо“, да го спротивставиме на она што е највидливо различно од оваа *Мекдоналдс книжевност* – романите на еден Достоевски, и на неговите следбеници, на пример. Можеме да земеме и кој и да е друг романсиер во чии романи е претставена некаква животна филозофија – Сартр и неговиот егзистенцијализам, Ками и неговата филозофија на апсурдот изложена во „Митот за Сизиф“, или Сервантес со неговата пародична книжевна функција, произлезена од филозофијата на пародирање на стварноста и историјата. Сето тоа се различни филозофии, а историјата на романот е букет од најразлични цветови, бои и мириси. Сите денешни бестселери, напротив прикажуваат само една и иста „филозофија“ – *филозофијата на антропоцентризмот*. Тоа е филозофија на најегоистично задоволување на страстите, со што помалку страдања, во еден *по дефиниција зол свет, свет без Бога*. Тоа е целосно свет на човекот во кој Бог не е потребен, зашто сè е во рацете на човекот – неговата судбина зависи од него и од тоа дали ќе има доволно силна влада да им се спротивстави на меѓународните терористи, доволно силна полиција што ќе ги спречи киднаперите на деца, силувачите и педофилите, доволно

силен радар што ќе открие бомба во сити мол, или доволно силна медицина што ќе овозможи трансплантација и ќе му го продолжи животот на таквиот *самообожен* човек. На таквиот човек од бестселерите, *homo faber*, ковач на сопствената среќа, му останува само да пробива граници на слободата, да љуби и да соборува технолошки рекорди. И се разбира, во едно богато потрошувачко општество да ги задоволува своите потреби и страсти. Тоа е една бесконечна метастаза на тие страсти, до климаксни перверзии што човековиот мозок воопшто може да ги замисли. Нема друга тема за современиот бестселер освен *острастен човек* близок до крволочно животно (тука најчесто се мисли на „лошите“, оние кои се сатанизираат во тие дела): веристичките елементи бујат како квасец, се смислуваат сè понеобични и поопскурни, поморбидни начини на измачување и убивање на луѓе, сè „пооригинални“ начини на физичка тортура и кинење на делови од телото. Тоа е целосно морбиден веризам, особено во филмската уметност, која ја следи рамо до рамо оваа книжевна бестселер-продукција, снимајќи филмови според бестселерите: забивање игла со шприц во око, неочекуван куршум фронтално во челото на недољжен човек, отсекување глава со деталистички приказ на устата која говори уште неколку секунди по декапитацијата и слични шок-слики. Тие нешта порано беа сметани за одвратни, и спаѓаа во она што смеат да го видат само обдукционистите, а сега го гледаат (на филм) и го читаат (во книга) и деца.

Сите овие морални дегутантности на денешниов, обезбожен и демитологизиран свет, кои стануваат омилена тема на денешнава Мекдоналдс книжевност, ги детектира и предвидува уште во 1940 година Др. Јустин Поповиќ (подоцна Преподобен Јустин Келијски), тогашен угледен балкански универзитетски професор, преку анализа на книжевното дело на Достоевски. Во еден свој знаменит есеј за Достоевски, уште тогаш Поповиќ децидно ја поставува дијагнозата на болеста на современиот свет (а за која најдобро сведочи токму појавата на денешниот бестселер): „Кога би ја барале точната дијагноза на болеста од која боледува човештвото на поновото време, тогаш веќе ја имаме. Ја постави Достоевски, поточно и посмело од кој и да е друг. Таа гласи: верата во човекот е најопасната болест од која европската цивилизација е смртно заболена“ (Поповиќ 1995:137).

На прв поглед, изгледа дека во овој фрагмент непотребно се драматизира фактот што *човекот* (наместо Бог) станува центар на светот, во еден современ, постсредновековен свет. Така е, впрочем и во современиот бестселер. Но, работите стануваат драматични кога одеднаш, во *антропоцентризмот* ќе се воведо поимот на злото: ако човекот е сам заслужен за својот напредок, дали е самиот заслужен и за злото во светот? Во тој случај, често цитираниот анти-религиозен крик на Примо Леви (логораш од Аушвиц), кој гласи: „Штом постоеше

Аушвиц, Бог не може да постои“, губи на значење, зашто Аушвиц постоел токму затоа што постои - само човекот. Поточно, Аушвиц постоел само затоа што Бог бил прогонет од човекот: за Аушвиц не е виновен Бог, туку човекот кој сакал да го заземе неговото место.

Тука е Достоевски силен: него го интересираат прашањата како она на Примо Леви. Анализирајќи ги јунаците на Достоевски, Јустин Поповиќ доаѓа до нивна поделба на две групи: оние кои веруваат во Богочовекот и оние кои веруваат во човекобогот. Поповиќ точно согледува дека кај Достоевски, оние јадници кои упорно веруваат *само во човекот* се грешници, затоа што „Коренот на гревот, односно гревот во својата метафизичка суштина, се состои во упорното тврдење Јас = Јас“ (Поповиќ 1995:141). Таквата демонизирана природа си се поставува самата себеси за идол, „и го објаснува Јас со помош на Јас, а не со помош на Бога“ (Поповиќ 1995:142). Таквиот пат на антрополатријата нужно завршува со лудило и самоубиство, како кај Кирилов на Достоевски: „Гледајќи во својот легионизиран ум највисока вредност и врвно мерило за сè, Кирилов го изведува логичниот заклучок дека самоубиството, односно целосното лудило и дезинтеграцијата на личноста е единствениот пат по кој човекот може да стане човекобог. Оттука, тој себеси и се убива „с разсудка“, а тоа значи: се убива по диктат на логичките, оправдани и неизбежни разлози на здравиот разум“ (Поповиќ 1995:146). Врз примерот на логички нужното самоубиство на Кирилов, Поповиќ поентира: „Покрај апсолутно слободниот Бог не може да постои апсолутно слободен човекобог. Кога човек расте, Бог мора да се смалува, додека човек не Го потисне во небитие. Апсолутната власт и совршенството на човекобогот може да се оствари само на гробот на убиениот Бог и уништената вера во него“ (Поповиќ 1995:92). А токму тоа *денес* се случува: западната цивилизација е гроб на тој Бог а страдањата на луѓето без Бога се ужасни. Тие страдања се прикажани и во бестселерите „а ла Мусо“, но, без свест дека се страдања, туку напротив – уживања во слободите на човекот, кои имаат своја цена!

По ова, станува јасно зошто Достоевски на едно место вели: дури и да ми докажат дека Христос е надвор од вистината, јас попрво би останал со Христос, одошто со вистината. Разумот без вера води во лудило и страдања. И станува јасно зошто Достоевски застанува на страната на оние кои веруваат во Богочовекот, а не во човекобогот.

Но, во бестселерскиот „сити мол“ на современата осакатена и поедноставена „фаст-фуд книжевност“, во која јунаците самите (без Бога) решаваат за своите животи, трансплантираат органи или тргуваат со нив, самите делат правда убивајќи или киднапирајќи со веристичко уживање, книжевната филозофија на Достоевски изгледа како некаков музејски реликт. Јадрото на неговата филозофија е познато како проблем на теодицејата (одбрана на Бога): ако постои Бог, и ако тој е добар и семоќен, зошто тогаш има незаслужени страдања, особено невини

детски солзи, или војници кои се забавуваат фрлајќи бебиња во воздух и дочекувајќи ги на бајонет? Како да се оправда Господ, кога допушта вакви зла? Тоа се тешки прашања кои само вистинската книжевност може да ги постави. Очигледно е дека денес, под силен налет на глобализациската книжевност писателите (особено од „децималните“ јазични и културни семиосфери) се двоумат дали да ја продолжат таа своја „локална“ книжевна традиција со вечните прашања за Бог, смислата на животот и љубовта, бесмртноста, локалните историски прашања и митолошки архетипови, или да се свртат кон лесната светска кариера на таканаречените *глобални*, „Мекдоналдс писатели“ и култури.

„Естетика“ на кичот

И на формален план тој глобализациски бестселер е застрашувачки униформиран и пропишан, дури и повеќе од некогашниот соц-реализам.

Во тој и таков роман-бестселер дескрипцијата главно ја нема (заради побрза перцепција – последица на една погубна култура на *визуелното*), а и кога ја има, одговара на она што Абрахам Мол (Mol 1973) во својата студија за кичот го именуваше како *површина, банална и стереотипна перцепција*, која синтактички се изразува како *тавтологија* (темелна особина на кичот како уметност која не заморува): разбојникот е лош, старицата грда, девојката убава, злобникот – злобен. Придавките во тој роман се тавтологии на именките, што значи - редувантни стереотипи: „Книжевната кич-уметност се развива за да ѝ служи на средната класа која живее во комфор, а се создава според стереотипни модели. Тоа е *книжевна уметност на стереотипното*“ (Mol 1973:133).

И кога ја има, дескрипцијата се темели на основното начело на кичот – натрупувањето сличности (плеоназам, редуванца). Прочуен е примерот на Абрахам Мол од едно кич-дело на денес целосно заборавен автор:

*Брунхилда седна зад клавиорот а нејзините раце полни со благ занес почнаа да се лизгаат по клавишите. Двоумејќи се, таа почна да свири едно **величествено ларго**, небаре се крена превез од **вжештена пепел** што ветрот го разби во **чудни и нестварни форми** (...) Мелодијата плувеше над **длабоки и мрачни шуми, чудна и осамена, врела и широка**, над пустелија во која сретна **стари споменици**, се одбиваше од сводовите на **разурната црква во напуштеното село**. **Светлите ливади се будеа а пролетта се играше со непостојаните силуети на мугрите** (истакнатото мое, Mol 1973:133)*

Еве ја таа тавтологизација, тој плеонастички дескриптив карактеристичен за кичот: „благ занес“ (секој занес е благ оти токму благоста го дефинира како занесеност); „величествен ларго“ („ларго“ по дефиниција е величествено, и затоа се вика *ларго*); „вжештена пепел“ (а

каква инаква кога доаѓа од „огнен ларго“?), „мрачни шуми“ (има ли светли шуми?) „стари споменици“ (вистинска реткост се „нови споменици“), „разурната“ црква (а каква инаква во одамна „напуштено село“?), „светли ливади“ (а какви инакви при изгрев?), „непостојани силуети“ (а какви инакви кога се – силуети?!). На писателот не му паѓа на ум да направи непертинентна атрибуција, па да каже: „оштрбена црква“ наместо „разурната црква“ или „мртво село“ наместо „напуштено село“.

Еве сега, за споредба, еден извадок од еден бестселер на Гилом Мусо (Musso 2014:16):

*Метју ги извади гумичките од платнената навлака во која беше заштитен јапонски бакрорез Шунг од XVIII век, на кој беа прикажани куртизаната и нејзиниот клиент во **сексуален чин**, колку **сензуален**, толку и **акробатски**. Премногу изразената слобода на сцената беше ублажена со **префинети линии** и **богат избор** на мотиви и ткаенини. **Лицето** на гејшата дишеше со **убавина** и **фасцинантна отменост**. **Не е чудно што тој тип на резба подоцна уживаше углед еднаков на Пикасо** (истакнатото – мое)*

Еве и овде примери за кич-китење (натрупување) на таволошки, редувантни придавски конструкции во описот, за кои пишува Мол: сексуалниот чин е *сензуален* (вродено својство на чинот на спојување), ама и *акробатски* (јасно е дека за *ars amatoria* и за вештините „Кама сутра“ е избрана „првата“, „најплитка“ асоцијација – циркуската акробација). Линиите се „префинети“ (крајно клиширан израз за опишување на потези на *секоја* уметничка слика), а „изборот е богат“ (клише од рекламни пораки за продавница во која има „богат избор“). Лицето на гејшата е пак, *убаво* (каква банална атрибуција!) и со *отменост* која е *фасцинантна*. А има ли нефасцинантна отменост? И конечно, последната реченица: пример за редуванца, за наивно алиби – се чини дека авторот и самиот не е сигурен дека со својот опис нè убедил во тоа дека бакрорезот е ремек-дело, па мора да најде „алиби“, во реченица која гласи: „Не е чудно што тој тип на резба подоцна уживаше углед еднаков на Пикасо.“

Таква е дескрипцијата во таа „*поетика*“ на новиот бестселер. А ликовите? Ликовите во тие и такви бестселери главно говорат реплики како во драмски текст или скрипт за филм (за полесно и побрзо читање). Интезивната психологизација и индивидуализацијата на ликот, за кои говори Милошевиќ се речиси *забранети*. Есеј или мини-есеј вграден во роман не доаѓа предвид; дозволено е само евентуално „китење“ на текстот со мудри мисли од славни филозофи, истргнати од својот контекст и поставени како мото на главата (мамка за да се прочита текстот што следува). Речениците се телеграфски кратки. Уредниците на светските издавачки куќи, како и агентите гладни за профит ги фрлаат во кошница за отпадоци сите понудени ракописи кои имаат кумулативна

синтакса. Тоа значи дека ниеден денешен агент или издавач не би продолжил да го чита *Процес* на Кафка по онаа негова прочуена, прва, кумулативна реченица: „Бездруго некој го беше наклеветил Јозефа К, зашто тоа утро, без да стори ништо лошо, собарката од госпоѓата Грубах не му го донесе појадокот.“ Таа реченица во денешниов бестселер, според уредниците и агентите (кои сè повеќе им се мешаат на писателите во стилот), би требала, со максимум толеранција за „изобилието“, да гласи: „Не знам зошто тоа утро Јозеф К. не доби појадок.“ Така, од една осакатена и униформирана, нормативна рецептура, небаре се произведуваат бургери или Кока-кола, со точен сооднос на дефинирани состојки, се добива, нешто што се вика – „светска“ книжевност. Не *светска книжевност*, туку *светска книжевност*.

Тоа е најголемата илузија, затоа што во суштина се добива само кич. Брзо се голта а остава фатални последици по здравјето (ментално). Милош Илиќ, во предговорот на српското издание на книгата на Абрахам Мол ја поврзува појавата на кичот со истата политичко-економска клима во која се развива и денешната глобализација: „Оваа епоха со економија на либералниот капитализам, технички просперитет, агресивна и противречна култура, создава јадро за кич и го вградува кичот во својата ментална структура“ (Mol 1973:12). Капитален дел од тој кич е токму – денешниов *глобализаторски бестселер*.

„Поетиката“ на бестселерот и мелодрамското

Сето тоа говори дека поимот *бестселер* денес треба да се зема многу релативно и внимателно, особено кога за него се говори во вредносна смисла (аксиологија). Тој, очигледно, штом остварува *милионски тиражи*, *знае нешто од книжевниот занает*, ама тоа знаење го *злоупотребува*. На пример, злоупотребата на поимот - *мелодрамско*. Денешниот бестселер несомнено има намерно модификуван геном на *мелодрамата*, затоа што мелодрамата и во XIX век, а и денес е еден вид „книжевен хероин“. На тој „хероин“ се навлекуваат дури и компетентни читатели. Причина: во мелодрамите се случува секогаш она што во животот не може да ни се случи (или само по исклучок) – кармичка љубов на *прв поглед*, дознавање пресудна информација за опасност зошто *токму* во тој момент сме поминале зад вратата зад која разговараат нашите крвници, или таква љубов во која љубовниците се готови да го дадат својот живот само за да биде среќен другиот... Тие нешта во емпирискиот свет не постојат како *правило*, туку само како *децимална веројатност на n-ти степен*.

Да се потсетиме на некои традиционални мелодрамски дистинктивни својства, кои *fast-food* книжевноста задолжително ги злоупотребува. Според Зоран Константиновиќ (Konstantinović 1985:418), мелодрамата (која пути во деветнаесеттиот век по театрите на француските предградија) и посебно *мелодрамското* како својство и на денешните книжевност, театар и филм, има неколку карактеристики: 1.

неочекувани пресврти; 2. морална типизација на банални ликови (грижлива мајка, грешна жена, обесчестена девица, верен љубовник, несреќни сирачиња, одвратни разбојници), а на ниво на дејство – клиширани дејства карактеристични за „судбинското“ – препознавање на роднини кои дотогаш биле непријатели, неправедно обвинување праведник, принудна разделба на љубовници, беспомошна девојка-сирак и слично; 3. спектакуларни дејства (бродолом, пожар, поплава, земјотрес, ненадејна болест, летна луња при љубовна средба, неразјаснето убиство или разбојништво) и 4. изразена морализаторска и дидактичка димензија: „Во мелодрамата доблеста се бори против порокот, доброто против злото, наклеветената невиност триумфира по серија неверојатни перипетии.“ И конечно, 5, патетичен стил: „Стилот е патетичен, емфатичен и тривијален“ (Konstantinović 1985:418).

Според тоа, нема мелодрама без „црно-бела“ карактеризација на ликовите, во морална смисла. Во неа мора да постои „бел лик“ наспроти „црн лик“, за да се повлече граница меѓу доброто и злото. Но, во вистинската мелодрама злото и доброто се инвестирани во конкретни индивидуи, а во *бестселер книжевноста* - во *цели колективитети*. Тоа е класична генерализација, која води кон лажни претстави и стереотипи и кон фатални *идеологеми* на новата, „Мекдоналдс книжевност“. Така, ако во таков бестселер еден муслиман киднапирал деца од градинка во Лондон, имплицитната и премолчена претпоставка на оваа во суштина *идеолошко-памфлетна* книжевност е дека сите муслимани се такви. Ако некој Русин или Србин од Босна бил фатен (и за тоа пишувале медиумите) во недозволена трговија со дрога или бело робје, бестселерот ќе се погрижи за *мелодрамско воопштување*, па ќе создаде кај своите читатели впечаток дека „сите Руси“ или „сите Срби“ се такви. Од друга страна, сите ликови од „западните демократии“ се „бели ликови“, без и најмала трага на злото во нив. Постапката е сосема идентична како во соц-реализмот на Сталин и Жданов, само што таму беше обратно – западните луѓе беа сверови, а „црвените“ беа јагниња. Така, она што мелодрамата го сметаше за морал на индивидуата, *бестселер-мутантот на мелодрамското* го смета за *колективен морал*, и со тоа опасно се доближува до расните теории и стереотипи за помалку или повеќе вредни раси, народи и вери. А токму тие стереотипи сака, наводно, да ги урива западната демократија, која и ја измисли оваа „Мекдоналдс книжевност“. Моралот во таа и таква книжевност веќе не е персонална, туку национална, верска или гео-политичка категорија.

Бестселерот и културата на стравот

Уште едно својство на изворната мелодрама е злоупотребено во „естетиката“ на современиот глобален бестселер. Станува збор за *фатализмот*, односно судбината од која не може да се побегне. Класичната мелодрама произведува ликови-жртви кои страдаат без никаква своја вина; едноставно, судбина им е да бидат јагниња меѓу

волци (манихејска, црно-бела слика на светот). Нашето сожалување е секогаш на нивна страна. И модерниот бестселер се служи со таа наша емпатија – природно е да се идентификуваме со киднапираните, кои се заложници на терористите. Но, во новиот бестселер, таа емпатија кон оние кои судбински страдаат се злоупотребува со намера да се произведе *страв* кај читателот – и нему тоа *ќе му се случи*. Не - *може да му се случи*, туку – *ќе му се случи еднаш!* Целта е читателот (или гледачот на филм) да се зароби дефинитивно во „културата на стравот“, која оди рака под рака со потрошувачкото општество и глобализацијата, за читателот да стане *потрошувач* на стравот, но и *потрошувач* на „лековите“ против стравот. Многу често во оваа „книжевност“ се јавува ненадејно откажување на некој орган (бубрег, црн дроб), а сообраќајните несреќи и малигните болести се најчест начин за „елиминација“ на ликот. Аристотел, кој тврдеше дека она што му се случува на ликот мора да биде претходно внимателно подготвено со мотивациски механизми, овие дејства („несреќен случај“) ги сметаше за најлош можен естетски расплет, под името *deus ex machina*. Со тие нешта тој и таков денешен бестселер ја задоволува *потребата на денешниот глобализиран свет* – постојано *да се плаши од нешто*, од што и да е: од пестициди, преку канцерогени елементи до лет со авиони, озонска дупка или терористи. За таа „култура на стравот“ и за нејзината моќ за управување со толпите (а токму тоа е „наменската страна“ на современата бестселер-книжевност) пишува мошне инструктивно современиот филозоф Ларс Свендсен: „Секое доба има свој страв, но се менува она од што се плашат луѓето. Денес, во нашиот дел од светот, нема многу луѓе кои се плашат од Страшниот суд, но затоа многу повеќе се плашат од ракот, тероризмот и од еколошките катастрофи“ (Свендсен 2010:20). Но, филозофот покажува дека нашето доба е перфидно, затоа што „*потенцијалните опасности се претставуваат како актуелни опасности*. Некој може да те турне под трамвај, некој метеорит може да те погоди во глава или терорист да го грабне авионот во кој се наоѓаш и ти. Но, прашање е дали е умно својот секојдневен живот постојано да го обременуваш со несреќите што можат да се случат. Повеќето потенцијални опасности никогаш не стануваат актуелни“ (Свендсен 2010:17). А во еден бестселер на споменатиот Гијом Мусо, на пример, едно малолетно девојче, меѓу другите нешта на списокот на свои желби, запишува – мајката да престане да се дрогира, да се најде црн дроб за трансплантација и да го дознае името на својот вистински татко... Свет на постојани опасности, лаги и страв.

Така, произлегува дека современиот бестселер својата „естетика“ ја базира многу повеќе врз глобалната политика на колонизација со страв, одошто врз некаква своја изворна хуманистичка филозофија. Тука се и плитката среќа на кичот во ефтините мелодрамски љубовни заплети со „забранета“ љубов (со постојаниот страв дека таа кратко ќе трае) како

и стравот од *судбинското*. Тоа е список на најпримитивни чувства со кои се управува со толпи од исклучиво политички побуди. Познато е дека „стравот е важен политички ресурс на јавните власти, на политичките партии и на интересните организации. Во време кога старите идеологии ја загубија привлечната моќ, стравот е едно од најдобрите средства во политичкиот дискурс“ (Свендсен 2010:20).

Терапија: враќање на светото, изгон на профаното!

Наспроти оваа *клиширана* fast food книжевност, постојат, особено во современите словенски книжевности, романи кои целосно го *преиспитуваат* правилото на жанрот на кој му припаѓаат, а притоа не се оддалечуваат од својата национална традиција. Еден таков роман е романот *Лавр*, со поднаслов *Животопис*, на современиот руски писател Јевгениј Водолазкин (Водолазкин:2013). Тој роман, иако е во знакот на традицијата на Достоевски (роман со прашање за смислата на Бог и смислата на човекот на овој свет), во исто време е и еден сериозен *експериментален* патоказ каде треба да се движи романот, како „лизгав“ жанр во постојано рedefинирање. На таквиот статус на *Лавр* во руската современа книжевност упатува и кусиот исказ печатен на корицата на српското издание на романот, во кој Захар Прилепин, современ руски писател, вели: „*Лавр* е најзначајната книга на годината. Од неа зрачи топлина, и веднаш треба да се објави во тираж од 50 милиони примероци, за да ја има доволно за сите возрасни луѓе во земјава“. Според тоа – покрај западниот, „туристички“ и „глобализациски“ бестселер, може да постои и бестселер во полнокрвната, индивидуална книжевност. За жал, тој главно се јавува на Исток, иако има и западни бестселери со видни книжевни вредности, како што се книгите на Умберто Еко или Марио Варгас Љоса, продадени како и оние на Мусо, во милионски тиражи. Но, не е исто да продадеш милион хамбургери и милион табернакули со најсвети животни тајни заклучени во нив. Таквите дела, како и примерот со *Лавр* во руската книжевност, покажуваат дека книжеvnата публика сè уште не е проголтана од западниот кич и дека, можеби – не е сè загубено!

Главниот лик на овој роман е селанец, билкар, кој од својот дедо го наследил чудесното знаење за лекување со билки. Но, тој не е обичен тревар-лекар, туку *исцелител*. Од неговиот дедо тој ќе научи дека човек може да излекува човек, но дека само Бог може да *исцели* човек. Затоа, младиот Арсениј (кој подоцна ќе стане Устин, а подоцна и Лавр), многу рано ќе сфати дека доколку е тој со Бога и Бог ќе биде со него, па затоа и оние кутри луѓе кои знаат дека не можат да бидат излекувани со земен лек, сепак ќе доаѓаат кај него за да им помогне, затоа што дури и да се умре во рацете на овој човек значи – да се умре со чувство на бесмртност. Низ ужасни страдања, целосно ослободувајќи се од телесното, Лавр ќе ја предаде својата чиста и невина душа во рацете на Бога. Зад целиот тој негов хагиографски подвиг стои еден телесен грев – тој во младоста тајно ќе прими кај себе дома една болна и целосно сама девојка, Устина, која

ќе зачне од него. При породувањето, на кое тој не смее да повика бабица, зашто претходно излажал дека во неговата колиба не живее никаква жена (иако селаните ја бараат Устина), ќе умре и таа, но и нивниот син. Оваа ужасна трагедија ќе виси цел живот како смртен грев околу вратот на исцелителот. И тоа е единствениот „мотор“ што го движи овој величествен роман. Тоа е доказ дека за совршено уметничко дело не е потребна никаква ексклузивна, егзибиционистичка, *спектакуларна* приказна (како што нè учат приврзаниците на бестселер - Мекдоналдс книжевноста), туку умешност да се отиде *во длабочина*: во интензитетот на чувствата, во филозофските или теолошките длабочини на проблемот за кој се расправа, во наративните техники со кои се спојува навидум неспоивото: фантазијата со реалноста, фантастиката со историјата, митот од Библијата со реализмот од типот на „Војна и мир“. Во современиот светски книжевен контекст *Лавр* е сериозен апел за враќање кон возвишеното и напуштање на тривијалното, баналното и плиткото. Во романот се враќа, конечно, прогонетиот Бог, се враќаат сите есенцијални прашања за човекот, поставени во романите на Достоевски, Ками, Балзак, Толстој, Флобер, Сервантес, Фуентес, Маркес: кои сме, од каде доаѓаме, каде одиме, смртни ли сме или бесмртни, го создаваме ли ние Бог или тој нас, зошто сме грешни...

Лавр е, од друга страна, вистинска постмодерна *експериментална лабораторија*. Овој роман се занимава со „пластична операција“ на еден стар, славен жанр од средновековната книжевност – хагиографијата, односно записот за светите луѓе. Авторот го интересира, очигледно, какви се вкрстувањата меѓу еден жанр кој говори за чудата на светците (и оттука, има призивок на фантастика) и еден денес речиси банализиран *историски* жанр – биографијата, кој напротив, говори за баналностите и историски злодејните факти на денешниот човек. Романот јасно покажува дека историјата денес, во пост-постмодерната доба, не е можна како состојка на денешниот роман на ниеден друг начин, освен како *историографска метафикција*. Затоа, романот е преполн со „историски“ извори, и „историски“ засновани приказни, чија вистинитост воопшто не може да биде проверена, и, што е најважно – и не треба да биде проверена, затоа што токму врз *вербата* на она што се кажува, се потпира комплетното, нежно, хипнотично ткаење на романот. Романот бара да му се верува безусловно, како што се верува во Светото Писмо.

Затоа реков дека ова е роман кој го враќа Бога на голема врата во книжевноста: по децении профана книжевност која сака *да се допадне и продаде*, имаме роман кој нè потсетува дека на овој свет сме дојдени не за да умреме во сласти, туку да ја заслужиме бесмртноста на душата. *Лавр* е, во таа смисла, за разлика од *fast food* книжевноста - света литургиска нафора на книжевноста.

РЕЗЮМЕ

Сегодняшний бестселлер (типа легких «сезонных» бестселлеров Гийома Мусо) является мощным оружием в руках глобализации, направленным на то, чтобы проглотить малые «незначительные» семиосферы, в том числе и славянские литературы. Этот «мировой» бестселлер сводится к тематическому списку желаемых *геополитических* тем и стереотипов, а свою «эстетику» он заимствует у генома *мелодрамы* с его традиционным моральным черно-белым разделением на «хороших» и «плохих», с его зрелищностью и патетичностью выражения. Этот новый «макдональдсовский» жанр, кроме того, идеально функционирует как символ глобализационной «культуры страха» (колониализма страха). В отличие от китча литературы *ready made*, у славянских литератур есть своя богатая литературная традиция, в которой главные вопросы связаны с Богом (теодицеей), смыслом жизни и человека, бессмертием, историей и мифами, в которых отражаются национальные архетипы. Молодые писатели славянских и «малых» литератур сталкиваются с серьезной дилеммой: оставаться ли им в рамках «мастной традиции» или обратиться к «легкой», но скованной правилами «литературе западного соцреализма», гарантирующей им всемирную славу и миллионные тиражи?

REZIME

Današnji je bestseller (mislimo na lake, sezonske bestselere tipa „Gijom Muso“) snažno oružje globalizacije koja ima nameru da „proguta“ male, „decimalne“ semiosfere poput slovenskih književnosti. Taj se „svetski“ bestseller svodi na spisak poželjnih *geopolitičkih* tema i stereotipova, a svoju „estetiku“ pozajmljuje iz genoma *melodrame*, koristeći njenu tradicionalnu moralnu, crno-belu podelu na „dobro“ i „zlo“, njenu spektakularnost i patetičnost izraza. Osim toga, ovaj novi „Mekdonalds“ žanr idealno funkcioniše kao znak globalizacijske „kulture straha“ pa se uklapa u globalni trend kolonizacije strahom. Nasuprot te kič i *ready made* književnosti, slovenske književnosti imaju svoje bogate književne tradicije u kojima su centralna pitanja povezana s Bogom (teodiceja), smislom života i čoveka, besmrtnošću, istorijom i mitovima u kojima se ogledaju nacionalni arhetipovi. Najmlađi pisci iz slovenskih i „decimalnih“ književnosti imaju ozbiljnu dilemu: ostatu u „lokalnoj tradiciji“ ili okrenuti se ka ovoj lakoj ali normativnoj književnosti „zapadnog soc-realizma“, koja omogućuje svetsku slavu i milionske tiraže?

ЛИТЕРАТУРА

- Водолазкин, Евгений 2013. *Лавр. Животопис*, „Драслар партнер“, Београд.
- Поповић, Др. Јустин Сп. 1995. *Достојевски о Европи и словенству*, Манастир Ћелије код Ваљева, Београд.
- Свендсен, Ларс Фр. Х 2010. *Филозофија на травом*, „ВИГ Зеница“, Скопје.
- Konstantinović, Zoran 1985. „Melodrama“, *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd.
- Lotman, Jurij 2004. *Semiosfera*. – Svetovi, Novi Sad.
- Milošević, Nikola 1984. *Ideologija, psihologija i stvaralaštvo*, Prosveta, Beograd.
- Mol, Abraham 1974. *Kič. Umetnost sreće*, Gradina, Niš
- Muso, Gijom 2014. *Ako sutra ne postoji*, Vulkan, Beograd.
- Smit, Antoni D. 1998. *Nacionalni identitet, XX vek*, Beograd.

Танас ВРАЖИНОВСКИ, Македонија

ПРОФЕСОРОТ КШИШТОФ ВРОЦЛАВСКИ - СОБИРАЧ И ПРОУЧУВАЧ НА СЛОВЕНСКИОТ ФОЛКЛОР

Проф. К. Вроцлавски е еден од најзначајните полски фолклористи, кој потполно му се посветил на проучувањето на словенскиот, односно на јужнословенскиот фолклор. Во словенската фолклористика се смета за еден од ретките современи фолклористи, кој едновремено се јавува и како собирач и како проучувач на повеќе фолклорни жанрови: народна проза, народна песна, верувања и сл. Препознатлив е по тоа што теренскиот материјал го става во функција на теоретска и практичка, односно описна анализа. Тој е значаен приврзаник на компаративното проучување на фолклорот, а во своите трудови се залага за примена на геогарфско историската метода. Земајќи ги во предвид овие особености на неговото творештво можеме да заклучиме дека тој се јавува како компетентен истражувач, кој зад себе има богата научноистражувачка дејност, која резултира со значајни публикации, ценети од словенската фолклористика.

Во мојот прилог ќе се осврнам како јас лично го гледам и го доживувам научното творештво на проф. К. Вроцлавски, како негов долгогодишен соработник и пријател. И тука јас паѓам во извесна замка, бидејќи тоа може да има извесен признак на емоционални чувства и да влијае на мојот однос во анализата на неговото творештво.

Во словенската фолклористика, а посебно во македонската тој се појави во еден важен и преломен период во нејзината историја во која е присутен над половина век. Што се однесува до македонската фолклористика, без неговото творештво, таа во многу нејзини области би била осиромашена и не би можеле целосно да го согледаме патот по која таа се развивала од втората половина на 20 век до нашата најнова современост. Секој сериозен словенски фолклорист, а посебно македонски не би можел да помине без консултација на фолклористичката литература на К. Вроцлавски. Таа е концизна и аргументирана, потпрена на неговата истражувачка дарба, научната посветеност и трудољубивост, на личните теренски истражувања, доброто познавање на постоечката литература, што од своја страна придонесува таа да биде јасна, прегледна и убедлива во донесувањето на заклучоци. Неговото творештво се карактеризира со умешност, знаење и прецизност со широк дијапазон на поставените теми за проучување и анализа.

Интересот на проф. К Вроцлавски кон словенскиот фолклор датира уште од времето на неговите славистички студии на Варшавскиот универзитет и е поврзан со изработката на магистерскиот труд под наслов *Фолклорот* во „Горски венец,, на П.П. Његош. Неговиот магистерски труд, најверојатно придонел тој да се определи како истражувач на јужнословенскиот фолклор¹. Следат неговите трудови поврзани со проучувањето на српскиот фолклор, хрватскиот и сл. Сепак, подоцна, главната негова преокупација ја насочил кон собирањето и прочувањето на македонскиот фолклор, така што тој се јавува најзначајниот странски фолклорист, кој, речиси, најголемиот дел од своето научно творештво му го посветил на проучувањето на македонското народно творештво. На што се должи интересот на проф. К. Вроцлавски кон проучувањето на македонскиот фолклор? Пресудно значење имаше неговиот престој во Македонија во годините 1966-1968 како лектор по полски јазик на Универзитетот „Свети Кирил Методиј,, во Скопје. Во разговорот со Вера Антиќ тој на следниов начин го објаснува овој момент:

Јас дојдов тука со две намери, прво да ги вршам моите дидактички обврски, да им ја приближам на македонските студенти полската култура. Втората намера ми беше да го запознам македонскиот фолклор, поточно народната поезија и пошироко (Антиќ 1996: 42).

На овој момент тој се навраќа и во разговорот со Магдалена Богуславска и Гражина Шват Г’л’бова нагласувајќи:

Фолклористичкиот интерес ме упати кон европската, а едновремено егзотичната земја, каква што била Македонија, на многу младиот универзитет, кој допрва ја создавал својата научна кадра. Оваа земја едновремено пружила богат терен за истражувања на живиот фолклор².

Зборувајќи глобално, научното творештво на проф. К. Вроцлавски се базира на повеќе истражувачки фолклорни области и тоа: документирање на фолклорот преку собирачката дејност, потоа теоретски трудови поврзани со индивидуалната улога на народните творци во животот на фолклорот, споредбени студии на некои видови и релации меѓу нив, студии на избрани приказни и песни, верски раскази и преданија и на крајот студии за баладите и други песни. Тоа укажува дека тој, според нашето мислење, не е само компетентен, туку и комплетен истражувач на словенскиот фолклор. Намерата на овој труд е да ја потврдиме оваа наша констатација, иако поради обемноста на неговите трудови ќе се задржиме само на некои избрани од нас.

¹ W uniwersyteckich aulach i pośród bałkańskich wzgórz. Rozmowa z Profesorem Krzysztofem Wrocławskim, *Bunt tradycji – tradycja buntu*, Księga dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Wrocławskiemu, Warszawa 2008, 12.

² Na istoto mesto, 15.

Собирачката дејност и нејзиното документирање на проф. К. Вроцлавски е поврзана со собирањето на македонскиот и полскиот фолклор. Првото негово теренско истражување во Македонија датира од 1968 година кога заедно со познатиот македонски писател Живко Чинго учествувал во теренските истражувања во Охридско, меѓудругото во селото Пештани, каде народните приказни биле широко познати и одгледувани. Селото Пештани и неколкуте раскажувачи на приказни станале објект на неговите теренски истражувања, кои траеле од 1968 до 1970 година. Во тој период се снимени 123 приказни, од кои 74 потекнуваат од еден раскажувач (Вроцлавски 1976: 18). Истовремено продолжуваат неговите теренски истражувања и во други региони на Македонија, на пример Прилепско.

Неговиот престој во селото Пештани се претворил во пресуден момент во неговата собирачка и научна дејност. За време на теренските истражувања во ова село тој го открил талентираниот и неписмениот раскажувач на приказни Димо Стенкоски, кој подоцна станал негов истражувачки предизвик. Во текот на повеќекратните престои и контакти со него успеал да го забележи целосниот репертоар на пештанскиот народен раскажувач, како и од репертоарот на некои други раскажувачи од Пештани. Собраниот теренски материјал во 1984 година го објавил во зборникот под наслов „Македонски народен раскажувач Димо Стенкоски, т. 2: Текстови“³. Регистрирајќи ги и објавувајќи ги приказните на Д. Стенкоски, Вроцлавски, како што ќе нагласи познатиот полски и европски фолклорист Јулијан Кшижановски, ги сместил во просторот на современата светска наука за приказните, во познатиот том на Арне Томсон „The Type of the Foktale“ (Helsinki 1961) благодарение на тоа македонската приказна добила општоевропско тло, а исто така, ги потврдила своите посебности, поврзани со индивидуалноста на Димо Стенкоски⁴. Тоа дозволува споредбено третирање на материјалот, што може да се сфати како вреден придонес во проучувањето на приказните во еден поширок балкански простор. Изборот на приказните, преданијата и анегдотите, објавени во овој Зборник, претставува досега најкомплетно ако не и единствено печатено претставување на македонскиот прозен фолклор од еден интерпретатор, односно од една локална средина. Тој е еден од првите изданија отпечатени во Р. Македонија кој содржи дотогаш необјавени и автентични творби, кој истовремено ја отсликува тогашната состојба на македонската народна проза.

Важен момент во собирачката дејност на проф. К. Вроцлавски зазема неговото учество во полско-македонската научна соработка

³ Кшиштоф Вроцлавски, Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски, т. 2: *Tekstovi*, Institut za folklor “Marko Cepenkov”, kn. 6, 1984, 478.

⁴ Neobjavena recenzija na Julian Krzyżanowski, “Bajarz macedoński Dimo Stenkoski” z procedury wstępnej doktorsko/habilitacyjnej z roku 1973.

организирана и спроведена во годините 1980-1981 од Институтот за фолклор од Скопје и тогашната Катедра по етнологија на Варшавскиот универзитет. Тој во оваа соработка го претставуваше Институтот за словенска филологија на истоимениот универзитет. Неговото учество во овој проект беше многу битно, поради познавањето на македонскиот јазик и доброто познавање на полскиот и на македонскиот фолклор. Во овој проект заедно со Т. Вражиновски беше ангажиран во проучувањето на митските преданија во полското село Пјентки Грезки во Полска и селото Јабланица во Македонија. Во таа смисла, беа спроведени повеќекратни теренски истражувања и собран богат теренски материјал, кој подоцна беше даден на фолклористичка анализа во подготовката на монографскиот труд „Споредбена мнографија на македонското село Јабланица и полското село Пјентки Грезки, Митски преданија“ (Вражиновски, Вроцлавски, 1992: 5-100).

Проф. К. Вроцлавски е составувач на зборникот со македонски народни приказни под наслов „*Samowity i pasterze. Bajki z Socjalistycznej Republiki Macedonii*“⁵. Во овој зборник тој се јавува како коавтор на изборот на приказните, преговорот, преводот и автор на коментарите. Неговите коментари се од посебно значење, бидејќи приказните се подредени според споменатата меѓународна класификација на приказните на АТ и содржат основни податоци на поодделните приказни. Приказните објавени во него се оригинални и за прв пат објавени. Предговорот е многу значаен за полскиот читател, бидејќи покрај прегледот на народната проза тој содржи кратки податоци за македонската историја, култура и сл. Зборникот има посебно значење во афирмацијата на македонската приказна во словенската фолклористика.

Во 1985 година го објавил зборникот „*O Bogu, jego sługach i diabelskich sztuczках. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*“⁶. Овој зборник содржи повеќе македонски легенди собрани од Марко Цепенков, како и српски легенди публикувани во српски изданија и од лични негови записи. Кон Марко Цепенков проф. К. Вроцлавски има посебен однос и почит. Тој него го споредува со познатиот полски собирач Оскар Колберг. со што македонскиот собирач го издигнува на ниво на еден од најважните собирачи на словенскиот фолклор. Го истакнува творечкиот однос на М. Цепенков кон своите приказни, така како што тоа го правеле и некои други познати собирачи во минатото, на пример, Вук Караџиќ, со што на прозните творби им давале сопствена јазична форма, па ќе забележи:

⁵ *Samowity i pasterze, Bajki z Socjalistycznej Republiki Macedonii*, Wyboru dokonali: Aleksandra Popvasileva i Tanas Vražinovski, przekład: Tanas Vražinovski i Krzysztof Wrocławski, konsultacja i komentarze: Krzysztof Wrocławski, Warszawa 1981, 5-195.

⁶ *O Bogu, jego sługach i diabelskich sztuczках. Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*, wybór, oprac. I wstęp K. Wrocławski, Warszawa 1985, 279.

Така постапувал најистакнатиот собирач на јужнословенскиот фолклор Вук Караџиќ, исто така, слично својата фолклорна мисија ја третираше и македонскиот Колберг. Кон Марко Коста Цепенков и неговите текстови, авторот на подолниот избор покажал исклучителна слабост црпејќи од нив во изобилство (Wrocławski, 1985:13).

Проф. К. Вроцлавски е составувач и на зборникот “Bajki z Jugosławii. Rządca losu”⁷. Изборот на приказни кон овој зборник потекнуваат од познатите зборници на народни српски приказни на Вук Ст. Караџиќ, В. Чајкановиќ, како и од сопствени современи записи од македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски. Во ова издание тој се стреми да покаже како заедно со промените на начнот на запишување (утврдување) и издавање на приказни се менува нивниот изглед и автентичноста. Приказните и во овој случај се подредени според меѓународниот индекс на Арне Томсон. Зборниците со приказни од јужнословенскиот простор, издадени во Полска од проф. К. Вроцлавски, покрај научната вредност имаат и важна популаризаторска функција. Човековата судбина во словенските приказни стана предмет на проучување во неколку негови статии.

Важно место во научното творештво на полскиот научник заземаат теоретските трудови посветени на индивидуалната улога на раскажувачите (и средината) во животот на фолклорот. Врз основа на собраните теренски материјали и стекнатите сознанија од истражувањата во с. Пештани, во 1974 година во Варшава ја подготвил и ја одбрал докторската дисертација “Македонските народни приказни од селото Пештани (Охридско)”. Најверојатно таа е и прва дисертација од странски научник со македонска фолклористичка тематика. Таа станала и основа за неговиот хабилитационен труд при изборот за доцент на Варшавскиот универзитет во 1978 година. Во 1979 година Институтот за фолклор во Скопје ја објавил на македонски јазик под наслов „Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски, I, Фолклористичка монографија“. За Б. Конески, монографијата на полскиот научник претставува пионерски труд во областа на истражувањето на македонската раскажувачка народна традиција. Таа е комплетна разработена студија посветена на пештанскиот народен раскажувач Димо Стенкоски – личност, која поседува творечки способности во интерпретирањето на народните приказни нарекувајќи го народен уметник⁸. Блаже Ристовски ќе забележи дека тој зазема почесно место во развојот на македонската наука (Ристовски, 1979: 345).

⁷ Bajki z Jugosławii. Rządca losu, Wstęp, wybór tekstów, układ zbioru, przekład i komentarze Krzysztof Wrocławski, Warszawa 1991, 334.

⁸ Преземено од необјавената рецензија на Блаже Конески кон дисертацијата, *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски (фолклористичка монографија)*, Скопје 19.XI.1973.

Истовремено, отвори нови правци во истражувањето на народната приказна и на нејзините носители. Трудот посветен на талентираниот македонски народен раскажувач е првиот труд објавен во Македонија даде поттик и други македонски фолклористи да се зафатат со проучувањето на истакнати носители на нашиот фолклор⁹. Тој станал неодминлив дел од литературата при истражувањето на македонската народна приказна, воопшто. Без оглед на тоа, македонската фолклористика на оваа категорија на истражувања не им посветила доволно внимание.

Едно од важните прашања во пручувањето на народната приказна е наследување на раскажување на приказни. Оваа проблематика зафаќа важно место во истражувањата на проф. К. Вроцлавски. Во статиите „Dziedziczenie i wysychanie źródeł opowieści ustnych (Na podstawie macedońskich rodów narratorów)“¹⁰ и „Z ojca na syna (Od tatko na sinot)“¹¹ како и во својот монографски труд К. Вроцлавски ја опишал традицијата на раскажување на приказни на семејствата Стенкосци, Таневски, како и на неколку други семејства од селото Пештани, поаѓајќи од фактот дека семејството претставува главниот чувар на традицијата на раскажување на приказни. Истражувањата на репертоарот на раскажувачите треба да бидат концентрирани на семејните репертоари, тоа значи на раскажувачките родови, во кои нараторскиот талент, како и главниот дел на репертоарот се наследувал од домашната приказнична традиција (Wrocławski, 2011: 62). Од македонските фолклористи на оваа проблематика се осврнал Танас Вражиновски во својот труд „Наследување на рскажување на прикаазни во кругот на смесјтвото,“¹²

Раскажувачката традиција во ова село, според него, ја обединувале две стари традиции на репертоарот, и тоа: овчарска и рибарска, кои не подлегнувале на суштински промени, благодарение на слабата подвижност на населението - овчари и рибари. Таквите состојби биле присутни кај повеќе поколенија и траеле сè до XIX, а продолжиле дури и во втората половина на минатиот век кога подвижноста на мажите знатно се зголемила, како резултат на појавата на печалбарството. Тоа

⁹ На пример, Танас Вражиновски го објави репертоарот на македонскиот раскажувач од Торонто Славе Јанкуловски во зборникот *Македонски народни приказни од брегои на Пресјанскојо езеро, раскажани од Славе Јанкуловски-Гричевски*, Торонто, 5-197.

¹⁰ Krzysztof Wrocławski, *Dziedziczenie i wysychanie źródeł opowieści ustnych (Na podstawie macedońskich rodów narratorów)*, *Z polskich studiów slawistycznych, Literaturoznawstwo - Kulturologia – Folklorystyka*, Prace na XIV Międzynarodowy Kongres Slawistów w Ochrzydzie, Redaktorzy tomu: Lucjan Suchanek i Krzysztof Wrocławski, 2008, 66-76. 1988, 505-5.

¹¹ Krzysztof Wrocławski, *Z ojca na syna (Od gatkogo na sinot)*, *Folia Philologica Macedono-Polonica*, T. 8, Изд. Филолошки факултет Блаже Конески, Скопје 2011, 59-64.

¹² Танас Вражиновски ...

придонесе да се развие и печалбарската традиција (Wrocławski, 2011, 63). Димо Стенкоски се јавува како претставник на печалбарската раскажувачка традиција. Неговата репертуарска специјализација беше волшебено-анегдотската, која се прилагодувала на цивилизациските промени што се јавуваат во селската заедница, но со зачувана стара вековна раскажувачка традиција. (Вроцлавски, 1976, 17 : 18). Тој навлегува во повеќе области од животот на приказните раскажани од овој раскажувач, притоа задржувајќи се на раскажувачкиот лик на пештанскиот народен творец и неговото место во социјалната средина во селото Пештани, правејќи анализа и конфронтација со други раскажувачи од неговото село, меѓу другото, и со неговиот син Јордан, надарен раскажувач кој подоцна го наследил татковиот репертоар. Пренесувањето на раскажување на приказни од едно поколение на друго укажува на континуираниот живот на македонската приказна. Важна особина во раскажувањето на Димо Стенкоски, претставува уметничкото обликување на приказните преку таканареченото авторско влијание во раскажувањето, кое придонесува за модернизација и осовременување на приказната, излегувајќи надвор од каноните на традиционалната интерпретација. Овој момент на следниов начин го коментира Блаже Конески:

Со тоа тој постига нешто кое, задоволувајќи ги барањата на современата фолклористика едновременно открива способност за вживување во нарацијата со чувство и темперамент на критичар. Анализата на м-р Вроцлавски посочува некои суштествени моменти во композирањето и водењето на расказот, а исто така ред јазични особености што значат било актуализација на некои народни елементи, изрази и метафори, било дури и создавање на нови експресивни споеви во текот на импровизацијата¹³.

Истакнувајќи го ваквиот начин на раскажување на Д. Сенкоски К. Вроцлавски му признал, така да се изразиме, авторски права, укажувајќи како информаторот, според свое наоѓање, ги прифаќал традиционалните форми на раскажување на своите предци и врсници, односно како старите мотиви во наше време добиваат нов вид во устата на современиот раскажувач и тоа не копирачки, туку творечки. Таквите елементи добиле македонска историска, европска, или пак светска димензија¹⁴.

К. Вроцлавски се задржал и на една друга важна проблематика во проучувањето на македонската приказна, а тоа е влијанието на ориентални елементи во репертоарот на Д. Стенкоски и на другите локални раскажувачи, истовремено и на влијанието на медитеранската народна култура. Ј. Кшижановски го истакнува и овој момент:

¹³ Преземено од цитираната рецензија на Блаже Конески.

¹⁴ Преземено од цитираната рецензија на Julian Krzyżnowski.

Во поглавјата II и III авторот покажал како светот на приказната на територијата освоена од Турците Македонија ги поврзувал и обединувал разни култури: словенска, грчка и турска, како тие различни состави создавале нова целина. Целина, чија важност ја покажува споменатата претходно книга на Аарне-Томпсон, иако на нејзините автори не им биле познати македонските приказни¹⁵.

Во таа смисла, К. Вроцлавски го истражувал сродството и влијанието на турската приказна врз македонската приказна. На оваа проблематика му го посветил прилогот „O pokrewieństwach bajki macedońskiej z turecką“¹⁶. Во уводот на статијата тој се задржува на историските состојби по паѓањето на Македонија под турско ропство и укажува на главните моменти кои придонесувале на влијанието на турската приказна врз македонската, како на пример: контактите меѓу турското и словенското население, потоа навлегувањето на турцизми во македонските приказни, акцијата на многу приказни се одвива меѓу Турците, во дворот на султанот, во кафеаните, бањите. Постојат приказни кои непосредно се презамени од турскиот фолклор, а некои од јунаците се од турско потекло и сл. Овие елементи тој ги разгледува врз основа на приказните забележани од Марко Цепенков, но се осврнува и на репертоарот на Димо Стенкоски. Според тоа, сродството е очигледно во популарноста на цели групи на сижеа со слична тематика, во идентичноста на одредени типови, како и на цела маса на заеднички мотиви. Тоа најочигледно е присутно во волшебните приказни на двајцата народи, потоа во анегдотите во кои се раскажува за истите јунаци, новелите во кои се чувствува турскиот колорит. Најмалку сличности постојат во приказните за животни како и во македонските легенди кои му припаѓаат на православниот свет (Wrocławski 1973: 282).

Монографскиот труд „Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски“ на проф. Вроцлавски е работен според современите фолклористички методолошки принципи, применувајќи го методот на монографското опишување на народните раскажувачи. Методот на собирање на прозниот фолклор преку монографски описи на одделни творци или творечки заедници го олеснува одговорот на повеќе прашањата што постојано се актуелни во фолклористиката. Тој ја осветлува улогата на единката во колективниот процес на трансмисијата и создавањето на усната традиција, создава можност за усогласено поврзување на социолошкиот и филолошкиот аспект во испитувањата на усното творештво” (Вроцлавски, 1976, 17:18).

Компаратистичките студии на проф. К. Вроцлавски, ги издигнуваат него, како што забележавме, на еден од најзначајните словенски компаратисти. Во повеќе свои трудови нагласува дека

¹⁵ На истото место.

¹⁶ Krzysztof Wrocławski, *O pokrewieństwach bajki macedońskiej z turecką*, Ludowość dawniej i dziś, Studia folklorystyczne, Red. R. Górski, J. Krzyżanowski, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1973, 371-282.

компаративниот пристап во проучувањето на фолклорот е многу значаен и отвара широки и нови истражувачки перспективи, но за жал малку е користен на општословенско ниво. Јужнословенската фолклористика, (како и источнословенската, на пр. Белоруската) можат да пружат современи студии врз традициското постоење на живиот фолклор (напр. обредниот фолклор), а пак полската, како и чешката или словачката со студии поврзани со процесот на цивилизациските промени на фолклорот и народната култура воопшто (Wrocławski, 2008: 193). Неговите студии од овој тип се движат во неколку правци: словенски, кои се однесуваат на повеќе сегменти од словенскиот фолклор врз основа на етничката припадност, потоа студиите на релација: полско-македонски, полско-српски, полско-хрватски, односно полско-јужнословенски или пак балкански.

Во 1992 година беше објавена споменатата компаративната студија „Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полското село Пјентки-Грезки,“ во коавторство со Танас Вражиновски¹⁷. Како претходница на ова студија беше отпечатена нивната заедничка компаративна статија под наслов „Овој и оној свет во некои современи македонски и полски народни преданија,“. Во неа се поставени основите на подоцнежната анализа на македонските и полските митски преданија кои послужиле во изработката на монографскиот труд, ограничувајќи се само на општата констатација дека македонските преданија во споредба со полските се поприсутни и нивната форма е поразнообразна и се градени врз основа на повеќе мотиви, а со тоа и поразвиена фабула Поради побогатата и подобро зачуваната традиција на усното раскажување македонските преданија имаат уметнички квалитети, кои ги немаат полските преданија, кои се едномотивски. Но, без оглед на тоа, тие го задржуваат основното значење кое овозможува интерпретација за споредбени согледувања (Вражиновски, Вроцлавски, 1986: 35).

Монографската студија на проф. Вроцлавски е прв труд посветен на компаративни проучување на полскиот и македонскиот фолклор, поточно на митските преданија. Во изработката на студијата беше примената монографската и компаративната метода, кои се покажаа многу делотворни. Тоа беше уште една можност подетално да се навлезе во деталите на македонскиот и полскиот фолклор, но едновременно и во областа на етнолошките истражувања, суштински проширувајќи го практичното теренско знаење кон етнолошкиот метод на работа и сфаќањето на фолклорот, како усна литература во неговиот поширок културолошки контекст. Благодарение на таквиот пристап кон

¹⁷ Танас Вражиновски, Кшиштоф Вроцлавски, *Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полското село Пјентки-Грезки, Митски преданија*, Институт за фолклор “Марко Цепенков” – Скопје, Катедра по етнологија и културна антропологија - Варшава, Скопје 1992, 5-100.

истражувањето и стекнатото искуство, полскиот научник му припаѓа на скромната бројка на полски фолклористи, а и пошироко, кои ја поврзуваат перспективата на теоријата на фолклорот со теренското искуство.

Заедничките истражувања со етнологзи, а и други научници од разни специјалности од Полска и Македонија донесе голема и трајна научна корист и вредност. Од исклучително значење, во процесот на теренските истражувања, беше можноста за запознавање со методолошкиот пристап на фолклористите и етнологзите преку размена на мислења и дискусии. Тоа придонесе да се откријат такви полиња на истражувања во кои се совпаѓаат интересите на истражувачите од другите области. Таквата тесна соработка се покажа како неопходна и ефикасна при решавање на соодветни проблеми (Вроцлавски, 2002: 144 -145). Ова заедничко истражување покажа дека од првостепено значење во проучувањето на народната култура е соработката меѓу фолклористите и етнологзите, а се разбира, исто така и специјалисти од други научни дисциплини, на пример, социолози, историчари и сл.¹⁸.

На проблематика на компаративното проучување на македонските и полските верските преданија, тој се навраќа и во подоцнежните негови истражувања. Во прилогот „Од истражувањата на соврмениот верски народен расказ,, се залага за потребата од компаративни проучувања, бидејќи споредувањето на полскиот и македонскиот материјал може да придонесе во идентификацијата на архаични особености на народниот светоглед, заеднички за двете средини и од разни периферии на Словенството (Wrocławski 1989: 150). Овој прилог е проширен и објавен под наслов „Ten i tamten świat w opowieściach wierzeniowych,, и има споредбен карактер и обработува полски, бугарски и македонски типови на верски преданија¹⁹.

Компаративен карактер има мошне важната и научно аргументираната статија „Macedońskie i polskie kamienie kultuwe,, во која авторот македонските и полските верувања и преданија за камења ги анализира на еден современ методолошки приод, потврдувајќи ги разликите и сличностите, а во многу случаи и идентичноста на нивната семиотска улога. Разликата се состои на различниот степен на врската на

¹⁸ Vo 2002 godina izleze polskoto izdanie na ovaа publikacija so nova redakcija na A. Zadro`owska, a vo avtorstvo na Anna Zadro`yńska, Tanas Vražinovski, Krzysztof Wrocławski, pod naslov *Ludowe obrzędy i podania, Etnograficzne i folklorystyczne studia porównawcze wsi polskiej i macedońskiej*, Instytut etnologii i antropologii kulturowej UW, Warszawa 2002, 5-269.

¹⁹ Krzysztof Wrocławski, *Ten i tamten świat w ludowych opowieściach ludowych (Na podstawie wybranych typów opowieści polskich oraz bułgarskich i macedońskich, Z polskich studiów sławistycznych*, s 7, *Literaturoznawstwo – Folklorystyka – Problematyka historyczna*, Warszawa 1988, 505-512.

каменот со културниот контекст кој во полската култура е повеќе фрагментарен, а истовремено далеку повеќе христијанизиран, додека во македонската култура овој контекст е прекрасно зачуван во целиот систем на обредното поведување во годишниот циклус. Може тоа да претставува богата основа за интерпретација на значења и симболи заеднички за двете култури, потешко за дешифрирање во посиромашниот полски материјал (Wrocławski 1999:401).

На верските преданија тој му ја посветил и компаративната студија „Словенските верски преданија-проблеми на компаративните студии,, која е изградена врз основа на теоретска анализа на верските преданија, притоа повикувајќи се на истражувањата на норвешкиот научник Р. Д. Христијансен и на полскиот научник Ј. Кшижановски, во однос на нивните класификации. Во словенската фолклористика монографските истражувања нејчесто се концентрираат на дефинициите на главните мотиви и ликови кои се појавуваат во верувањата, а се изоставуваат фабулите, кои го презентираат контактот на луѓето со светот на верувањата. Компаративната анализа е реализирана врз основа на полски верски преданија со материјали од српските преданија, подредувајќи ги во соодветни групи. Словенската фолклористика има сопствени потреби од создавање на своја систематизација. Да ја проверува и усовршува и да ја верификува употребливоста од корегирани систематика на преданијата во споредбените студии кои би го опфаќале макрорегионот на Словенството или избрани национални региони (Wrocławski 2012: 44). Во овој значаен труд тој предлага своја солидна и издржлива систематизација и укажува на сличностите и разликите меѓу српските и полските преданија.

Проф. К. Броцлавски е автор и на повеќе студии на избрани приказни и песни од јужнословенскиот фолклор. Во трудот „Postawa człowieka wobec *sacrum* w słowiańskich bajkach ludowych o losie ludzkim“ се навраќа на човековата судбина која ја дели на две главни групи: првата од нив има есхатолошки карактер, изградена врз основа на мотивот на долготрајноста на животот на човекот, посебно неговиот крај, односно наследување на имот. Карактеристично за овие приказни е мотивот за појавата на наречниците кои ја одредуваат судбината на новороденото дете на третата вечера од неговото раѓање. Изречената судбина од наречниците никој не е во состојба да ја промени, па ниту Господ. За втората група тоа е квалитетот на тој живот, а главната структурална опозиција е богатство-сиромаштија. Тука е познатиот мотив: сиромаштија на старост или на младост (АТ 938) кога на човекот му се дава можноста да избере кога сака да биде богат или сиромав, односно да страда. Се разбира дека судбината тука е персонифицирана. Овој тип на приказни, главно, се среќава во фолклорот на Источните и Јужните Словени. Авторот врши детална анализа на приказната за Барателот на Судбината, која претставува митска судбина со дводелна структура. Во

првиот дел се објаснуваат причините за нерамноправноста помеѓу луѓето, додека во вториот дел е образложението на таквата состојба и враќањето на јунакот кон заедницата и вклучувањето во неа. Според тоа, митот ја хармонизира хаотичната дејност на луѓето (Wrocławski 1995: 72). Мотивот на Барателот на Судбината е присутен и во други негови трудови²⁰.

Проф. К. Вроцлавски во повеќе наврати своето внимание му го посветил на класификацијата на македонските приказни, а во таа смисла класификацијата на приказните собрани од Марко Цепенков. Во својот единствен труд во нашата фолклористика "Споредба на приказните на Марко Цепенков со соодветните меѓународни типови на приказни" ги класифицирал според типолошкиот индекс на мотивите по Арне Томсон. Македонскиот материјал особено религиозните приказни и анегдоти, бидејќи добро не се вклопуваат во предвидените групни рамки, тој се повикал и на каталогот на источнословенските приказни²¹, како и на каталогот на полските приказни на Ј. Кшижановски²² и притоа забележал:

Релативно мал број на приказни на Цепенков имаат свои блиски соодветства во горе греспоменатите извори. Од една страна, во извесна мера, тоа е резултат на динамичниот живот и на богатството на македонската приказничка проза во минатиот век, од друга страна, тоа е последица на "авторските" склоности на Цепенков, кој што од запишувач - документарист на народните приказни поминувал во улога на редактор на фабулите(делумно слушнати и како проповеди во црква или читални), а од време навреме, тој бил и самостоен творец (Вроцлавски, 1989: 299-305).

А во статијата "За легендите собрани од Марко К. Цепенков тој предложи комплетна класификација на легендите собрани од овој истакнат македонски собирач на народното творештво и тоа: историски легенди, инспирирани од Стариот и Новиот завет; легенди-преданија; легенди-примери; легенди-анегдоти; легенди од преоден тип и „авторски,, легенди. Текстовите се поделени според соодветните родови групи. (Вроцлавски, 1981:47). Легендите собрани од М. Цепенков содржат разновидни етички, филозофски и религиозни теми, изградени, главно, врз основа на библиски мотиви. Благодарение на овие трудови приказните и легендите на М. Цепенков го добиле вистинското место и значење во славистичките проучувања

²⁰ Na pr. vo trudot: Krzysztof Wrocławski, *Poszukiwacz losu. Słowiańskie bajki ludowe o doli ludzkiej*, Pamiętnik Słowiański XLII/ 1992, 69-86.

²¹ Sravnitel'nyĭ ukazatel' sŏ'etov. Vosto~noslavŏnskaŏ skazka, sostaviteli: L. G. Barag, I. P. Berezpskiĭ, K. P. Kaba{nikov, N. V. Novikov, Leningrad, 1979.

²² Julian Krzyżanowski, *Polska bajka ludowa w układzie systematycznym*, I-II, Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962.

Влијанието на библиските мотиви во создавање на одредени приказни е присутно во прилогот посветен на македонската легенда под наслов “O sposobie przyjmowania inspiracji Ewanglią (Na podstawie macedońskiej legendy *Bogurodzica i żaba*). Познато е дека евангелиските содржини кои биле поблиски до народниот примач, слушнати во црквата придонесувале за дополнување на усното предавање. Во таа смисла, постојат неколку релации, на пример, кога евангелискиот текст е близок на цитатот со мал степен на природни варијанти во усното предавање, потоа кога евангелискиот текст служел како инспирација на усната творба при голем степен на оддалеченост од оригиналот на канонската верзија, и на крајот кога фолклориниот текст доминирал, служел како излезна точка на поврзување со фабуларниот библиски мотив, воведувал евангелиски содржини во новите состојби на живиот фолклор (Wrocławski 2009: 233).

Предмет на споредбена анализа е присутен и во статијата „Analiza porównawcza bałkańskiej legendy o świętym Sisoie” во која свети Сисое тргнал во барање на ѓаволот кој ги грабнал еденаесетте, односно дванајсетте деца на св. Милентина. Во борбата меѓу св. Сисое и ѓаволот, светецот излегува како победник и ѓаволот ги исфрлува од себе децата здрави. К. Вроцлавски ја анализира македонската легенда за свети Сисое во споредба со грчка и романска легенда, тоа значи сродни на нашата легенда од христијанскиот круг. Слични мотиви се присутни и меѓу грчките митови, и тоа во основните митови, космогенските. Според тоа, христијанските легенди за св. Сисое се потпираат на истиот структурален модел на христијанскиот расказ за функциите на Христос, а едновременно тоа е модел, кој се поврзува со космогенските структури на грчките митови (Wrocławski 1978: 366).

Полскиот научник се осврна и на мешањето на разни жанрови во фолклорот, а особено меѓу песните и приказните. Во статијата „Z rogranicza ludowej piosni i bajki,“ како пример на својата анализа се задржа на начинот на кој М. Цепенков ги собирал приказните и песните. Во неа авторот користи и приказни од репертоарот на Д. Стенкоски и од другите раскажувачи од неговото село. Според него, песните и приказните црпат од себе животворни сокови, збогатувајќи го разнообразниот свет на народната литература (Wrocławski 1973: 251).

Репертоарот на приказните на Д. Стенкоски одигра важна улога и во следните истражувања на проф. К. Вроцлавски, кој своето истражувачко искуство го примени во проучување на повеќе теми поврзани со приказните. Во статијата „W poszukiwaniu modelu przypowiedni jako odmiany funkcyjnej w literaturze ustnej,“ како излезна ситуација ја зеде приказната на Д. Стенкоски, чија основа е пророштвото, кое се однесува на паѓањето на Турската Империја и политичките настани и последиците кои следуваат по овој процес. Според авторот, македонската приказна е добар пример на начинот на

кој функционираат апокалиптичко-пророчките преданија кои како посебна варијанта од фолклорот го придружува човекот од минатото до современата усна традиција (Wrocławski 1978: 168).

Врз основа на репертоарот на пештанските раскажувачи К. Вроцлавски ги следи современите појави во македонската народна проза. Во прилогот „За некои појави на современата македонска народна проза”, се задржа на приказните кои даваат прекрасна можност да се проникне во суштината на процесот на фолклоризацијата (Вроцлавски, 1979:16).

Во истражувањата на словенскиот фолклоре, проф. К. Вроцлавски се залага за враќање на употребата на географско-историската метода, од која словенската фолклористика престана да ја користи во втората половина на XX век. Оваа метода терба да послужи како основа за опишување на историјата на избраниот за истражување фабуларен тип во проектираниот простор на анализата. Таквите трудови можат да послужат за подготовка на национални или само на регионално комплетни истории на усмената проза (Wrocławski 2012: 27).

Истражувајќи ја народната слика на светот во статијата “Народната слика на светот (врз примери од српските проколнувања - клетви и пцости)” проф. К. Вроцлавски го поставува прашањето за поимот на балканската слика на светот, кој ја содржи тезата за постоење на балкански менталитет. Според него, нејзиното постоење, доколку таа постои, би требало да биде присутна во јазичната слика на светот и во јазикот на жителите на Балканот. Најпрвин би требало да се бара во народниот јазик на балканските народи, во конфронтација со соседните небалкански народи. Врз основа на тоа, би можело да се потврди дали постои комплекс на поими со специфини значења, карактеристични само за менталитетот на Балканот како целина (Вроцлавски 2006: 309). За таа цел авторот се служи со примери, главно, од српските, а потоа полски и македонски проколнувања, клетви и пцости. На крајот заклучува дека таквата конфронтација, треба да излезе надвор од Балканот и со извесна доза на претпазливост во оценката дали тука бил откриен фрагмент единствено на балканската слика на светот или едноставно универзална слика на светот, карактеристична за традиционалното ниво на културниот развој (Вроцлавски 2006: 325).

Посебна истражувачка група претставуваат трудови на К. Вроцлавски посветени на проучувањето на словенските балади. Терминот *балада*, според него, во словенската фолклористука не е искрастилизирани. Вообичаено, ширококоразбраната содржина на терминот *баладни песни* прифаќана е интуитивно, врз основа на карактеристички особини на општо познати типови на песни, признавани за класични баладни форми. Во фолклористиката под овој поим се сместени сите песни во преодната стрефа меѓу епските и лирските песни. Трудовите посветени на словенските балади имаат

компаративен пристап, и тоа полската балада во однос на словенската балада²³, културолошкиот контекст на западнословенски (полски) и јужнословенски (бугарски) балади²⁴, од проблематиката на словачката балада²⁵, белоруската балада “Дачка-птушка” во однос на словенските²⁶ и сл. Основа за соодветна карактеристика на националниот фонд на народните баладни песни може да биде опфатена само во прегледен систем на каталог на песните од овој тип. Благодарение на таквата нивна презентација врз основа на бројноста на варијантите на подделните типови на песни и нивните тематски групи може да се определи фактичкото функционирање на одредени народни песни во дадената народна култура како во скалата на целата територија, населена од соодветниот народ, како и соодветни етнички поранични региони (Wrocławski 1992: 165).

Во развојот словенската фолклористика, а посебно на македонската К. Вроцлавски зазема видно и почесно место. Тој е непосреден учестник во создавањето на историјата на македонската фолклористика во која активно е присутен над четириесетина години. Тоа е еден мошне важен период од нејзиниот развој, кога се удирале нејзините темели. Во таа смисла, се покажа како непоколеблив и објективен научник, во однос на местото на македонскиот фолклор во словенското семејство и пошироко. Се јавува како неуморен популаризатор на македонскиот фолклор и афирматор на македонската фолклористика. Неговото творештво има признак на пионерско, бидејќи отвори и укажа на многу истражувачки теми, кои слободно можат да се наречат пионерски во едни словенски и европски рамки. Во повеќе свои трудови ја нагласува животворноста на македонскиот фолклор, кој продолжува да живее со редок за европските прилики интензитет и релативно во добро сочувани стари форми на постоење. Но, без оглед на тоа, тој забележува дека современите текови и промени на општествените и културни процеси вршат соодветни негативни влијанија (Вроцлавски 1979: 24). Продолжувајќи ја оваа негова мисла,

²³ Krzysztof Wrocławski, *Polska balada ludowa na tle słowiańskim. Propozycja ujęcia porównawczego*, Z polskich studiów slawistycznych: Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Problematyka historyczna, Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993, Warszawa 1992, 165-170.

²⁴ Istiot, *Kulturowy kontekst pieśni balladowych zachodniosłowiańskich (polskich), oraz południowosłowiańskich (bułgarskich)*, Z polskich studio slawistycznych seria: Literaturoznawstwo – Folklorystyka – Nauka o kulturze, Warszawa 1998, 19-23.

²⁵ Istiot, *Z problematyki ludowej ballady słowackiej, Slovensko-polské vzťahy v relaciach interkultúrnej komunikácie*, Zborník príspevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie, Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Slavistický zborník 2, Red. Julia Dudašova, Prešov 2000, 70-78.

²⁶ Istiot, *Ballada białoruska “Dačka-ptuška” na tle słowiańskim*, Studia Białorutenistyczne 1/2007, Red. P. Kowalski, Michał Sajewicz, Wyd. UMCS Lublin 2007, 281-287.

би потврдиле дека во денешно време сме сведоци на големо осиромашување на животот на нашиот фолклор.

Трудовите на полскиот научник ги карактеризира солидна и професионална изработка. Тој во нив ги користи најновите современи сознанија и методолошки пристапи во областа на проучувањето на словенскиот фолклор. Тоа го прави со големо умевање и сериозно познавање на проблематиката и литературата во однос на соодветната тема. Во своите размислувања и заклучоци е конкретен, убедлив и јасен.

Проф. К. Вроцлавски недвосмислено е најистакнатиот странски истражувач на нашето народно творештво. За своите заслуги во проучувањето и афирмацјата на македонската национална и народна култура тој е прогласен за почесен професор на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“, во Скопје, а во 2010 е прогласен за надворешен член на Македонската академија на науките и уметностите.

ЛИТЕРАТУРА

Танас Вражиновски, Кшиштоф Вроцлавски, *Споредбена монографија на македонското село Јабланица и полското село Пјентки Грензки, Митски преданија*, Скопје 1992: 5-100.

Кшиштоф Вроцлавски, *Дваесет години по излегувањето на споредбената полско-македонска монографија*, (Во:) Меѓународен научен собир, Самоков, 14-16 септември 2001, *70 години од истражувањата на Јозеф Обрембски во Порече, Р. Македонија*, Главен и одговорен редактор д-р Танас Вражиновски, Прилеп 2002.

Кшиштоф Вроцлавски, *Монографиите за народните раскажувачи на приказни како современ метод при собирањето на фолклорот*, Македонски фолклор, год. IX, Скопје 1976.

Кшиштоф Вроцлавски, *Споредба на приказните на Марко Цепенков со соодветните меѓународни типови на приказни*, (Во:) Марко К. Цепенков *Македонски народни приказни*, 5, Приредил Кирил Пенушлиски, Скопје 1989.

Кшиштоф Вроцлавски, *За легендите собрани од Марко К. Цепенков*. (Во:) Симпозиум посветен на животот и делото на Марко Цепенков (Прилеп 15-17 ноември 1979). Материјали, Македонска Академија на науките и Уметностите, Друштво за наука и уметност, Прилеп-Скопје
Вера Стојчевска - Антиќ, Кшиштоф Вроцлавски: *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски*, Литературен збор год. 27/1980.

Вера Стојчевска - Антиќ, *Време и пат*, Скопје 1996.

Блаже Ристовски, *Кон изданиево*, Кшиштоф Вроцлавски, *Македонскиот народен раскажувач Димо Стенкоски, I, Фолклористичка монографија*, Скопје 1979.

Krzysztof Wrocławski, *Z pogranicza ludowej pieśni i bajki (w sprawie mieszania gatunków w folklorze)*, Studia Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego poświęcone VII Międzynarodowemu Zjazdowi Sławistów w Warszawie.

Krzysztof Wrocławski, *O pokrewieństwach bajki macedońskiej z turecką*, Ludowość dawniej i dziś. Studia folklorystyczne. Red. R. Górski i J. Krzyżanowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973.

Танас Вражиновски, Кшиштоф Вроцлавски, *Оној и овој свет во некој современи македонски и полски митски преданија*, Македонски фолклор, XIX, 37, Скопје 1986.

Krzysztof Wrocławski, *W poszukiwaniu modelu przypowieśni jako odmiany funkcjonującej w literaturze ustnej*, Studia wydziału Rusycystyki i Sławistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1978.

Krzysztof Wrocławski, *Analiza porównawcza bałkańskiej legendy o świętym Sisoie (Sisiniju)*, Z polskich studiów sławistycznych, seria V, Warszawa 1978. *O Bogu, Jego sługach i diabelskich sztuczkach, Setnik legend Południowej Słowiańszczyzny*, Wybrał, przełożył, opracował i wstępem zaopatrzył Krzysztof Wrocławski, Warszawa 1985.

Krzysztof Wrocławski, *Z badań nad współczesną ludową opowieścią wierzeniową*, Literackie i folklorystyczne sondaże, Warszawa 1989.

Krzysztof Wrocławski, *Polska ballada ludowa na tle słowiańskim. Propozycja ujęcia porównawczego*, Z polskich studiów sławistycznych: Literaturoznawstwo. Folklorystyka. Problematyka historyczna, Prace na XI Międzynarodowy Kongres Sławistów w Bratysławie 1993, Warszawa 1992, 165-170.

Krzysztof Wrocławski, *Folklorystyka polska - największe osiągnięcia i perspektywy*, Словенски фолклор и фолклористика на размеѓи два миленијума, Зборник радова са меѓународног научног симпозијума одржаног 2-6. Октобра 2006. године. Уредник Љубинко Раденковиќ, Београд 2008.

Krzysztof Wrocławski, *O sposobie przyjmowania inspiracji Ewangelią (Na podstawie macedońskiej legendy „Bogurodzica i żaba)*, Biblia Slavorum Aposcryphorum. Novum Testamentum, pod red. G. Minczewa, M. Skowrpnek i I. Petrova, Łódź 2009.

Krzysztof Wrocławski, *Słowiańskie podania wierzeniowe – problemy studiów komparatystycznych*, Заједничко у словенском фолклору, Зборник радова, Уредник Љубинко Раденковиќ, Београд 2012.

Krzysztof Wrocławski, *Z ojca na syna (Od tatќото на синот)*, Folia philologica Macedono-polonica, Tom 8, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје, Филолошки факултет „Блаже Конески“, Скопје 2011, 63.

Krzysztof Wrocławski, *O potrzebie powrotu do metody geograficzno-historycznej w studiach nad ludową prozą słowiańską*, Z Polskich Studiów

Slawistycznych, Seria 12: Literaturoznawstwo, Kulturoznawstwo,
Folklorystyka, Warszawa 2012.

Tanas VRAŽINOVSKI

PROFESOR KRZYSZTOF WROCLAWSKI – BADACZ FOLKLORU
SŁOWIAŃSKIEGO

S t r e s z c z e n i e

Prof. Krzysztof Wrocławski jest znany polski folklorysta, który poświęcił się badaniom słowiańskiego folkloru, a specjalnie południowo słowiańskiego, w tym i folkloru macedońskiego. W folklorze słowiańskim zajmuje ważne miejsce jako teoretyk, a uważany jest jako zwolennik komparatystycznych badań. Jest jednym ze znanych folklorystów, który jednocześnie występuje jako zbieracz folkloru i jako badacz we wielu dziedzinach: proza ludowa, ludowa pieśń, wierzenia itd.

Prof. K. Wrocławski ma za sobą bogatą naukową spuściznę, cenne publikacje, cenione w słowiańskiej folklorystyce. Zajmuje wysokie miejsce w badaniach folkloru macedońskiego.

Ана МАРТИНОСКА, Институт за македонска литература, УКИМ,
Македонија,

ТРАНСФОРМАЦИИТЕ НА ДЕТСКИОТ ФОЛКЛОР ВО СОВРЕМЕНИ УСЛОВИ

Апстракт: Трудот е замислен како дефинирање и проследување на жанрот на детскиот фолклор, особено на гатанките, брзозборките, броениците, залагалките и другите куси жанри и нивната функција низ времето. Трудот се задржува на особеностите на македонскиот детски фолклор и притоа се користат досегашните сознанија на Пенушлиски, Величковски и други имиња на македонската фолклористика.

Во централниот дел, трудот ги разгледува постоечките современи форми на детски фолклор кои се создаваат или репродуцираат денес, при што се анализираат процесите на нивно изумирање и причините за таквите процеси. Се укажува и на круцијалната улога на мас-медиумите во популаризацијата на малите форми, како и на обидите за нивна комерцијализација. Посебно внимание се посветува и на улогата на Интернетот во комуникацијата на децата денес и можностите кои тој ги нуди за презентација и ревитализација на детскиот фолклор. Во последното поглавје, текстот се задржува на заемките и модификациите на фолклорните форми во уметничката литература за деца, нудејќи критички осврт кон овие процеси во македонски контекст и нивните резултати.

Клучни зборови: детски фолклор, гатанки, куси жанри, трансформации, современи форми, мас-медиуми, Интернет, популаризација и комерцијализација.

Детскиот фолклор, иако релативно самостоен жанр со сопствен изграден систем и естетска специфика (Величковски 2011: 7), за жал спаѓа меѓу најмалку проучуваните жанри во фолклористиката, која долго време не ги сметала овие творби за особено значајни и провокативни за проучување. Сепак таа перцепција полека се менува, особено во руската наука, каде бројни истражувачи, уште од Виноградов¹ и Капица па преку Аникин, Померанцева и Мелников сè до најновите достигнувања на Лојтер, Капица и Колјадич, Алексевиќ и некои други ги пополнуваат празнините во однос на сознанијата за овој жанр. Глобално, проучувањето на детскиот фолклор особено зема замав во текот на 1970-те и 1980-те години², кога на оваа тема бил посветен и посебен број на списанието „Western Folklore” (1980) уредено од Силвија Ен Гридер (Sylvia Ann Grider). „Нараснатиот интерес на северноамериканските и европските фолклористи за децата, таа, имено, го контекстуализира исклучиво со клучните студии за детскиот фолклор, меѓу кои како пресудна ја издовила (пред малку споменатата) книга на Јона и Peter Orie. Во истиот текст Гридер на занимлив начин ја реанимира и онаа

¹ Целите библиографски единици за сите истражувачи кои се споменуваат се дадени во списокот на литература на крајот на текстот.

² Повеќе види во Величковски, 2011: 9-21

насока во проучувањето на детскиот фолклор која се движела под претпоставката за сличноста на детето и припадниците на „примитивните култури“, иако во освртот на историјата на проучувањето на детскиот фолклор ги критизира пристапите инспирирани од еволуциските теории на културата, истите методи таа реторички ги продолжува споредувајќи ги детските светови со световите на австралиските аборигени.“ (Величковски 2011: 15) Од 1977 година наваму, Одделот за детски фолклор при Американското фолклористичко здружение (American Folklore Society) издава и специјализирано списание „Children’s Folklore Review”³, кое излегува еднаш годишно и во моментов е во трансформација од печатено во онлајн издание.

Во македонската фолклористика пак, детскиот фолклор не е сосем непознат, но се смета дека е „помалку обработуван од другите видови фолклорни жанри“ (Лиак-Ановска 2001: 7). Како што истакнува професор Кирил Пенушлиски во својот историски преглед на македонскиот фолклор, кој опфаќа и посебно поглавје посветено на овој жанр:

„Детскиот фолклор како самостојна, посебна категорија на разновидни песни и игри со бројните проблеми на нивното потекло и природа, улогата и значењето за физичкиот и интелектуалниот развој на децата од најраното детство па натаму и до нашево совремие во фолклористиката и пошироко во науката е недоволно проучен. (...) Во собирањето и изучувањето на детскиот фолклор македонската фолклористика нема посебни постигања.“ (Пенушлиски 1999: 457-458).

Пенушлиски се повикува на првата (и, според неговите зборови, во тоа време единствена забележителна) статија за детскиот фолклор во Македонија напишана од Гане Тодоровски (Тодоровски 1969) и ги дава основните карактеристики на детскиот фолклор придружено со примери од различни подвидови (приспивни песни, залагалки, бројаници, небилици, детски игри итн.) запишани од некои од македонските собирачи на народни умотворби како Молерови, Цепенков, Бицевски итн. Важно е да се напомене дека таа обврска на македонската фолклористика која ја потенцирал Тодоровски, а со жалење ја констатирал и Пенушлиски триесет години подоцна, е во голема мера исполнета со изданието „Македонски детски фолклор“ од Боне Величковски, објавено во 2011 година. Веруваме дека Величковски е „компетентниот и страсен проучувач“ кој тие двајца го посакуваа, па неговиот труд претставува појдовна точка и на ова наше проучување на жанрот на детскиот фолклор. Покрај погоре споменатите, сакаме да ги

³ <https://www.afsnet.org/general/custom.asp?page=CFR> Пристапено на 31.05.2018

споменеме и трудовите на Клеанти Лиаку-Ановска посветен на влашкиот детски фолклор⁴, Мустафа Ибрахими за албанскиот детски фолклор, потоа Драгица Божинова, Марко Китевски, Иван Котев и други фолклористи кои проучувале одредени особености или подвидови од жанрот на детскиот фолклор во македонската народна традиција.

Следејќи ги нивните насоки, ова е наше трето навраќање на темата на детскиот фолклор во современи услови⁵, со цел да ги опфатиме и најновите трендови кои се случуваат во изминатава деценија. Претходно, неизоставно е најпрвин да го дефинираме опсегот на поимот детски фолклор, особено со оглед на фактот дека некои видови на умотворби кои го сочинуваат овој жанр неретко потпаѓаат и под други категории, па биле, а и денес се вбројуваат во народната проза, поезија или куси жанри. Тоа е разбирливо со оглед на фактот дека во детски фолклор спаѓаат и детските и приспивните песни, потоа детската драма и детските игри, но и гатанките, прашанките, брзозборките, залагалките, потсмевките, броениците, небилиците, припевките, каламбурите (игри на зборови), подбивањата, заканите, поздравите и некои други кратки жанри. И покрај разнородноста на сите овие подвидови, она што ги поврзува се децата и детската тематика, бидејќи овие творби или се создадени од самите деца или се создадени од возрасните, но наменети им се токму ним. Врз таа основа се прави и условната поделба на жанровите на детскиот фолклор. Според Величковски тие

„можат условно да бидат поделени на три групи:

- 1. текстови создадени од страна на возрасните за децата;*
- 2. творби од заедничкото фолклорно наследство кои преминале во детскиот фолклор;*
- 3. творби на самите деца.*

*Во одделни случаи, не постои јасна граница помеѓу нив...“
(Величковски 2011: 25)*

Ние овде нема да навлегуваме во детална дескрипција и анализа на секој од овие жанрови поединечно, затоа што тоа е веќе направено кај Пенушлиски, Величковски и другите споменати истражувачи, но само уште ќе потсетиме дека „Од разновидноста на карактерот на детските жанрови којашто се согледува во нивните функции, освен нивната краткост, не може да се извлече некој заеднички именител што би ги вброил во една за секогаш дадена таксономија.“ (Величковски 2011: 33)

Во однос на темата која е во нашиот фокус во ова истражување, значајно е прашањето за тоа колку од овие творби се сочувани во

⁴ Целите библиографски единици за сите истражувачи кои се споменуваат се дадени во списокот на литература на крајот на текстот.

⁵ Види Мартиноска 2006а и 2006б

колективната меморија на македонскиот народ до денес, а колку се сосема препуштени на заборавот. Несомнено е дека некои форми се сè уште во редовна употреба, да речеме приспивните песнички како „Нани нани бебенце/надвор пее петленце/пее, кукурика/тебе ми те вика...“ или игрите како „Тапшин тапшин танана“, но тие се сè помалубројни и неретко од новите генерации се заменуваат со песнички и други творби на англиски јазик, научени преку медиумите. Во недостиг на сериозни теренски истражувања кои би прикажале релевантна слика за тоа што точно се случува денес во Република Македонија по ова прашање, односно дали воопшто се создаваат нови форми на детски фолклор и во која мера се репродуцираат научените и пренесени низ генерациите, во оваа прилика можеме само да укажеме на некои тековни процеси и да апелираме на зголемен интерес на релевантните фактори за презервација на детскиот фолклор за идните генерации преку осмислени, стручни и тимски акции за архивирање на остатоците од некогаш богатиот фолклорен корпус. Ова е веројатно и последен миг да се стори тоа со оглед на возраста на генерациите кои сè уште ги имаат овие детски умотворби и игри свежи во својата меморија.

Генерално, сите досегашни проучувачи на детскиот фолклор се сложуваат дека сите овие поджанри се во процес на постепено изумирање и исчезнување, особено во нивната автентична форма и намена. Како причини кои негативно влијаат врз овие процеси на замирање на детските игри Пенушлиски ги истакнува „безбројните технички образовни и спортски средства и помагала за изградбата на децата“ (Пенушлиски 1999: 458), а Величковски пак ги наведува техничко-технолошкиот развој, општествениот развој и забрзаното социјално раслојување во Република Македонија, зголемениот број на миграциски движења, економските фактори и иселувањето од селата и помалите места. (Величковски 2011: 43) Притоа, особено се губат функциите на некои од овие творби како дел од обредите и обичаите, а главно се зачувани нивната воспитно-образовна и забавна функција. Секако, спонтаноста на чинот на создавање и директно пренесување се помалку се среќава, а децата денес ги учат гатанките, брзозборките, бројаниците и другите мали форми главно во предучилишните и училишните установи, како и преку специјализираните списанија, радио и ТВ емисии за деца. Тоа значи дека до нив најчесто не доаѓаат автентични фолклорни форми налик на оние кои се изведувале во минатото, туку понови варијанти, прилагодени на актуелниот социјален и културен момент.

За илустрација на овие процеси ќе се задржиме на нашето истражување на жанрот на гатанките⁶ кои од обредните церемонии и иницијациски тестови за мудрост и влез во светот на возрасните, со текот

⁶ Види повеќе во Мартиноска 2006а: 23-32

на времето се модифицирале толку многу што денес превенствено се сметаат за дел од детскиот фолклор.

„Доминантно педагошката функција на гатанките не се изгубила со текот на времето, но се модифицирала, така што наместо како дел од ритуалните култови и магиски дејства, гатанките продолжиле да служат за испитување на мудроста, но во забавни цели и тоа најповеќе во работата со деца.“ (Мартиноска 2006а: 26)

Гатанката денес добива особини на учење низ забава и игра и се насочува кон можностите на јазикот во кои децата учат сликовито размислување и фигуративно изразување (затоа што гатанката е метафора, како што не учеше уште Аристотел), но исто така учат и поими од нивното секојдневие, но и од животот на човекот во минатото и неговата слика на светот. Како пример за нивното присуство во животот на денешните деца наведуваме еден од последните броеви на детското списание „Супер Смешка“ кое се дистрибуира низ градинките во Скопје (а веројатно и низ државава). Во него, во делот „смешни игри“ се вклучени и две гатанки

*„Како пердув се лесни,
од небото во зима паѓаат
бели нежни балерини,
едни се топат, други се раѓаат.
Ај погоди што е тоа?“ (с _ _ у _ _ и) и*

*„Не е човек, а на човек личи.
Метла држи и не е бос.
Има капа од тенџере
и од морков нос.
Ај погоди што е тоа?“ (с _ _ и _ о) (Маказлиева
2018: 3),*

каде од децата се очекува да ги погодат денотатите *снегулки* и *снешко* и дополнително да ги обојат цртежите.

Очигледно е дека со „промените на економските и културните услови и последователните промени во забрзаниот процес на глобално урбанизирање и индустријализирање (настанува и) промена на формите и функциите и прилагодување на новите услови.“ (Leščak 1992: 7) Мас-медиумите играат круцијална улога и во пренесувањето, ширењето, оживувањето и популаризирањето на некои форми на фолклор, посебно на малите форми. Тие навистина ги сочувуваат овие жанри и ги презентираат пред својата публика, но притоа нешто и се губи, како на

пр. кај гатанките кои веќе ја немаат двонасочноста односно директната усна комуникација помеѓу оној кој поставува и оној кој одговара на гатанката (вообичаено внатре во мала група на луѓе), а со тоа пасивизирање на одгатнувачот се губи и смеата, неизвесноста и другите емотивни реакции кои се присутни при живиот контакт. Секако со губењето на усноста како карактеристика на фолклорот не значи дека сме го загубиле единствениот можен медиум, напротив фолклорот е фолклор и без усното пренесување, а со употреба на други медиуми. Комуникацијата може и треба да се обезбеди на други начини. Медиумите како посредници во оваа комуникација се должни да обезбедат интерактивност со публиката. На пример, кога на една од скопските телевизии во 2001 година се прикажуваше детската емисија „Запознајте ја народната мудрост“, децата имаа можност да погодуваат гатанки кои ги пронаоѓаа во обвивките на гумите за цваќање „Циклон“ со мото „Отвори и погоди гатанка!“. На тој начин се обезбедува и фидбек од публиката која станува (односно останува) активен учесник во процесот. Секако овде не треба да се пропушти фактот дека ваквите и слични емисии често се директно врзани со бизнисот и се (зло)употребуваат за реклама и промоција на производи под маската на продажба на фолклорни и културни добра. Станува збор за засилените глобализациски процеси на конзумеризам и комерцијализација, каде културата (вклучувајќи ја и народната култура) станува средство кое се користи за потребите на пазарот. За разлика од „вистинската“ народна култура (folk culture) која произлегува „одоздола“, како израз на народот, масовната култура доаѓа „одозгора“, како производ на индустријата, во служба на капиталот.“ (Анастасова 2012: 137)

Од друга страна, да не забораваме и дека

„Мас-медиумите придонесуваат кон брза миграција на мотивите и наративните форми од една географска област во друга, дури и во странство. Во таа смисла технолошката комуникација ја овозможува трансмисијата на културните форми. Интернетот и весниците ја прошируваат територијата на изведба давајќи и светска димензија. Таквите наративни форми можат веднаш да мигрираат и да циркулираат на различни географски подрачја без оглед на границите и далечината. Затоа овој процес се смета за одлучувачки фактор во напорите да се збогати и заживее процесот на загатнување и одгатнување на гатанките. Општо говорејќи, ја браниме тезата дека целиот процес

функционира како најзначаен фактор за ревитализацијата на малите форми“⁷ (Avdikos 1999: 111).

Ваквите ставови на грчкиот научник Авдикос кој се занимава со современата функција на малите фолклорни форми, ги сметаме за уште една придобивка плус во полза на популаризацијата на македонскиот детски фолклор и нивната трансмисија низ просторот. Со оглед на бројната миграција на нашиот народ, одлично е дека со помош на Интернетот можеме да ги пренесуваме формите на детски фолклор на идните поколенија независно од локацијата. Секако, со дигитализацијата ја имаме можноста и за трансфер низ времето како влог во иднината на следните генерации.

И воопшто, сметаме дека компјутерите и Интернетот наместо како загрозувачки фактор во однос на детскиот фолклор треба да ги гледаме како можност која ќе се искористи за негова популаризација и ревитализација. Но, притоа се поставува прашањето колку ја користиме таа можност? Што дава кусо пребарување на содржините на глобалната мрежа во однос на ова прашање? Ако на македонски јазик, на пребарувачот Google го внесеме поимот *детски фолклор*, добиваме информација за првото издание на Детскиот фестивал „Фолкорна бајка“⁸ со изведба на најпознатите изворни народни песни од страна на деца на возраст до 16 години, информација за работилница за изработка на кукли во народни носии⁹, информација за Меѓународен детски фолклорен фестивал „Разиграни фолклористи“¹⁰ и слични фолклорни групи и фестивали, но ни трага од било каков автентичен фолклорен материјал ниту пак некоја научна анализа на истиот. Секако овде не навлегуваме во улогата на ваквите манифестации и нивното значење за презентација и презервација на традиционалниот фолклор, бидејќи тоа е сосема друга тема, но очигледен е недостатокот од веб страници посветени на различните видови на детски фолклор. Пребарувањето влева малку повеќе надеж ако се втурнеме во потрага по некои поединечни жанри,

⁷ So mass media has acquired a crucial role in the spread and revival of the Minor Forms. They preserve riddles and feed material to their readers. Also they contribute to a quick migration of motives and narrative forms from one geographical area to another, even abroad. In that sense technological communication vindicates the transmission of cultural forms. Internet and newspapers extend the territory of performance by giving it a worldwide dimension. Such narrative forms can migrate immediately and circulate among different geographical areas abolishing frontiers and distances. Therefore, this process is considered a determining factor in an effort to enrich and reinforce riddling situations. Generally speaking, we can argue that the whole process functions as a vital factor for revitalising Minor Forms.

⁸ <http://cooltura.mk/makedonski-folklor/najpoznatite-izvorni-narodni-pesni-na-prviot-detski-festival-folklor-na-bajka> Пристапено на 30.05.2018

⁹ <http://skopjekreativa.mk/index.php/mk/2018/04/27/od-tradicija/> Пристапено на 30.05.2018

¹⁰ <http://karpos.gov.mk/vest/3764> Пристапено на 30.05.2018

како гатанките, брзозборките, броенките, приспивните песни и сл., но најчесто станува збор за сајтови за забава, форуми и други страници на кои има по неколку примери главно поставени од носталгија по детството и поретко како понуда за учење низ игра, но ниту една од нив не нуди осмислен пристап и детален увид во македонскиот корпус. Тоа секако го отвора прашањето зошто нашиот детски фолклор го нема на интернет? Што може да се направи за да го вклопиме ова наше национално богатство во современиот детски свет? Зошто на пример да не ставиме дигитализирани снимки од детските игри на YouTube?

Без особено да навлегуваме во елаборација, само ќе нафрлиме некои идеи кои вклучуваат создавање на стрипови, цртани филмови, телевизиски емисии, виртуелни библиотеки и архиви, компјутерски игри, интерактивни музеи и др. современи форми кои ќе бидат базирани на автентичниот македонски фолклор и кои ќе ги искористат средствата на масовната култура и технолошките иновации. На тој начин наместо да живееме во заблуда за опасноста од компјутерите и да креираме генерациски јазови ние ќе можеме да им понудиме наши виртуелни херои, нови онлајн игри и други провокативни содржини, кои во исто време ќе бидат едукативни, но и забавни и прилагодени на потребите на децата во едно модерно општество. Со таквото приближување, ќе успееме и да се спротивставиме на доминацијата на хомогенизирачките глобализациски тенденции, да го вратиме интересот за локалните, автентични форми на детски фолклор и да ги приближиме традицијата и современоста. Притоа не треба да заборавиме дека традицијата не треба да се разбере како нешто кое се лоцира исклучиво во минатото, од каде само пасивно се пренесува во сегашноста, ниту како нешто што е антитетично на модерноста, напротив таа е активна и витална категорија. Тоа значи дека процесите на создавање автентичен фолклор и народна култура можат да течат паралелно со создавањето на други, слични или различни, форми на популарна и масовна култура. Како што не научија културолошките студии, и едните, и другите се подеднакво израз на современоста, на секојдневниот живот и на културниот идентитет кој се гради во Македонија во овој миг.

Секако останува релевантна и дилемата во колкава мера тогаш воопшто зборуваме за фолклор, а не за стилизацијата што ја трпи фолклорот во современи услови, каде добива форма и на она што го нарекуваме фолклоризам.¹¹

Уште едно прашање кое сакаме да го отвориме во овој контекст е и како современата литература за деца се зајми од фолклорот? Современите писатели често создаваат гатанки, прашанки, букво-слагалки, дополнувалки и сл. во духот на народните или инспирирани од

¹¹ Види повеќе во Мартиноска 2006б: 36-37

нив, меѓу нив Глигор Поповски¹², Тоде Саздовски-Мали, Стојан Тарапуза, Јован Стрезоски, Михо Атанасовски, Бошко Смаќоски, Видое Подгорец и др. Во една претходна прилика направивме куса евалуација на новосоздадените авторски гатанки, говорни игри и други куси жанри и се обидовме да ги систематизираме принципите според кои се создадени и особено, го анализираме нивниот однос кон народните гатанки. Овде се чини важно да ги повториме тие резултати во неколку реченици. Имено, дел од авторите преземаат целосно или со мали измени македонски народни умотворби, без да биде соодветно означено од страна на авторот или издавачот на гатанките. Други автори пак, не ја преземаат гатанката во нејзината целост, туку само еден нејзин дел или само одделни метафори кои се клучни за одгатнување на самата гатанка, принцип кој се покажува како плодотворен и релативно успешен. Во мнозинството примери и кај безмалку сите автори евидентен е стремежот за римување на гатанките, како една од водечките заложби, дури можеме да речеме и значаен конститутивен елемент во творечко-уметничката постапка на создавање на гатанките. Забележлива е и интенција на современите автори за приближување на жанрот на гатанките кон жанрот на поезијата, па гатанките неретко звучат како строфа или песна.

Во однос на предметот на гатанките, во нив ги среќаваме сите предмети и појави од човековата природна околина и социјална средина. Во уметничките се појавуваат и некои нови теми кои се резултат на модерното време, како струјата, телефонот, весниците, па дури и камп приколките, граничарите, Дедо Мраз или американизираните имиња на кучињата Блеки, Џеки, Леси и Џеси. Од друга страна, при преземањето на некои поими од народните гатанки не се зема предвид фактот дека некои поими веќе не се во употреба и се непознати за денешното дете, какви што се да речеме иглите и чорапите (верувам дека добар дел од денешните градски деца не знаат како се плетат чорапи), потоа архаичните или народни зборови како ала, поштук, мев, бусен, лаѓа, гајда и др. што значително ја отежнува комуникацијата.

Покрај тоа, во најголемиот дел примери, гатанките се придружени со соодветни илустрации кои имаат улога визуелно да ја претстават гатанката и на тој начин да му помогнат на детето да дојде до вистинскиот одговор. На тој начин постои опасност дека илустрациите прерано го одвлекуваат вниманието од текстот и дека одгатката се решава врз основа на сликата, а не на гатанката.

Најнов позитивен пример е книгата „Збороигри 2“ од Славе Ѓорѓо Димоски, кој создава мали звучни и азбучни игри, во кои има и народни и посовремени, или како тој ги нарекува откачени детски игри. Да речеме:

¹² Целите библиографски единици за сите писатели кои се споменуваат се дадени во списокот на литература на крајот на текстот.

*„Сонив
страшен
сон!
Ме стагна
силен
слон!
Офнав
во сонот –
го снема
слонот!“ или*

*„Тумба тумба
Татара
ќе одам
кај златарот
да ми искова
престенче
за твоето/престенце! (се изговара три пати)“
(Димоски 2017)¹³*

Придружени со одличните илустрации на Јулијана Величковска, тие се прифатливи и привлечни за дечињата кои се во процес на откривање на можностите на македонскиот јазик.

Оцената на овие и останатите гатанки, говорни игри и други форми треба да ја дадат оние на кои им се првенствено наменети - децата, што значи дека ние во овој текст само апелираме дека „Литературата за деца треба да биде современа исто колку и новото време во кое малиот читател расте и го создава својот светоглед.“ (Смаиловик 2018) Од оваа гледна точка поаѓа и македонската писателка Билјана Црвенковска, која покрај авторските книги посветени на децата, како уредник во издавачката куќа „Арс Ламина“ подготви и два исклучителни проекти „Бајки од Македонија“ (2016)¹⁴ и „Басни од Македонија“ (2017), за кои направи јазична адаптација на оригиналните умотворби запишани од Марко Цепенков. Едицијата оди на македонски, албански и англиски, а преведени се и на германски и француски јазик. Достигнаа одлични тиражи и покажаа дека во Македонија сепак постои интерес за вакви изданија на детски народни приказни. Ни се чини особено значајно дека при подготовката и изборот на приказните е консултиран и Институтот за фолклор „Марко Цепенков“, како релевантна национална институција од областа на македонскиот фолклор. Инаку, изданијата имаат одлични илустрации на млади илустратори и прилагодена јазична форма.

¹³ Страниците на книгата не се нумерирани.

¹⁴ <http://www.literatura.mk/BookDetails.aspx?Pr=13062> Пристапено на 30.05.2018

Понесени од успехот на досегапните 4 бајки, издавачите пред само неколку седмици најавија и проширена едиција „Бајки од Македонија за цела година” со 52 бајки од народното творештво, во која покрај четирите веќе промовирани бајки, ќе има уште 48 нови приказни меѓу кои: „Силјан штркот“, „Цане и ламјата“, „Змејот од Пелистер“, „Принцезата војник“, „Принцезата Свезда и лошата царица“, „Тројцата царски синови и трите јаболкници“ итн. Според издавачите, бајките ќе бидат избор од собраните народни приказни од Марко Цепенков, Стефан Верковиќ и Танас Вражиновски.¹⁵

Ова е вистински пример како треба да се работи на популаризација на фолклорот и народната традиција, не како некоја замрзната во времето, туку прифатлива и привлечна за новите генерации. Веруваме дека истиот принцип може и треба да биде искористен и за популаризација и промоција на формите на детскиот фолклор како важна активност која ни претстои.

Наместо заклучок, уште еднаш ќе потсетиме на зборовите на колегата Боне Величковски, според кој

„Истражувањето на детските фолклорни жанрови на теренот во Македонија има несомнено големо значење за фолклористиката, бидејќи материјалите од оваа област се речиси, негибнати. Токму поради тоа пак, тие материјали останале непознати на нашата научна јавност.“ (Величковски 2011: 37)

Очигледно е дека пред македонската фолклористика сè уште стои голема задача за сериозни проекти за архивирање и дигитализирање на корпусот, како и посеопфатни истражувања на детскиот фолклор, но да не забораваме и дека детскиот фолклор нуди извонредни материјали и за голем број други дисциплини – за етнографијата, филологијата, педагогијата, дефектологијата итн. Се надеваме дека и овој текст ќе помогне во мапирањето на насоките во кои треба да се движат тие проекти. Само така ќе се создаде солидна основа за популаризација и промоција на детскиот фолклор во современи услови и за приближување на новите генерации кон фолклорното и културно наследство на Македонија.

The objective of this paper is to research the genre of children’s folklore, which by definition encompasses folklore for children and folklore by children. This genre of the so called childlore includes riddles, counting rhymes, lullabies, speech games, speedboats, jokes and other short folklore forms. In this paper we present the achievements of the Macedonian folkloristic research on children folklore to this point. For the most part the paper follows up

¹⁵ <http://meta.mk/tag/biljana-tsrvenkovska/> Пристапено на 30.05.2018

the transformations of the genre and its characteristics, with main emphasis on the contemporary forms and their gradual disappearance.

In its central part, the paper focus on the crucial role of the mass-media in popularization of the minor forms and their transmission in the electronic age. Furthermore it argues the attempts for their commercialization. The last part of the study mainly analyses the processes of (mis)using of folklore forms in children's art literature, offering a critical insight into these modification processes and their results. For that reason, the work of several Macedonian children writers are evaluated. The conclusion is that we should find ways to further research these genres of children folklore in order to preserve them for the next generations and make them suitable and popular for the children that grow in these modern times.

ЛИТЕРАТУРА

Алексеевский Михаил 2010: „Детские и взрослые телефонные розыгрыши (1920-е – 2000-е гг.)“, *Детский фольклор в контексте взрослой культуры: материалы научной конференции XIV Воноградские чтения*, 17-18 декабря 2006 г., Санкт-Петербург, СПб, 2010, С. 71-95

Анастасова Сенка 2012: *Современа популарна култура: Теорија, Културни студии, Женска популарна култура*, Центрифуга, Скопје.

Аникин В. П. 1957: *Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор*, Москва.

Божинова Драгица 1990: Детската игра „Ане кога беше малечка“ во Македонија, *Македонски фолклор*, XXIII/46, Скопје, стр. 43-57

Величковски Боне 2011: *Македонски детски фолклор*, Посебни изданија, Книга 81, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Виноградов Г.С. 1930: *Русский детский фольклор*. Иркутск.

Ибрахими Мустафа 2006: „Детскиот фолклор помеѓу минатото, сегашноста и иднината“, во *Македонски фолклор*, XXXII/63, Скопје, стр. 155-160

Капица Федор Сергеевич, *Колядич Татьяна Михайловна 2011: Русский детский фольклор: учебное пособие*, Флинта: Наука, <https://culture.wikireading.ru/63929>
Пристапено на 28.05. 2018

Капица О.И. 1928: *Детский фольклор. Л.*

Китевски Марко 2014: Историја на македонскиот фолклор, Гирланда, Скопје.

Котев Иван 2002: *Енци менци (детски фолклор)*, Детска радост, Скопје.

Лойтер С. М. 2001: *Русский детский фольклор и детская мифология: Исследование и тексты*. Петрозаводск.

Лиаку-Ановска Клеанти 2001: *Влашкиот детски фолклор*, Посебни изданија, Книга 42, Институт за фолклор „Марко Цепенков“, Скопје.

Маказлиева Ели 2018: „Игрите на снегулките“, во *Супер Смешка*, Број 5, Година втора, Јануари 2018, Едука Мак, Скопје.

Мартиноска Ана 2006а: „Гатанките денес (Современата функција на народните гатанки)“, во *Македонски фолклор*, XXXII/63, Скопје, стр. 23-32

- Мартиноска Ана 2006б: Гатанките и детските говорни игри – од фолклор до современи форми, во Литературен збор, 4-6, год. LIII, Скопје, стр. 31-45; Преобјавен во Мартиноска Ана 2008: Гатанките и детските говорни игри – од фолклор до современи форми, во *Езиков свет – Orbis Linguarium*, No.5, Југозападен Универзитет „Неофит Рилски“, Благоевград, Бугарија, стр. 98-107
- Мельников М.Н. 1970: *Русский детский фольклор Сибири*. Новосибирск.
- Пенушлиски Кирил 1999: *Македонски фолклор: историски преглед*, Матица македонска, Скопје, Мелбурн.
- Померанцева Е.В. 1966: „Детский фольклор“ во *Русское народное творчество*, Москва
- Смаиловиќ Хатка 2018: „Црвенковска: Нови проблемсоци по долгиот период штама во литературата за деца“, *МИА*, Скопје, 3 април 2018, <https://www.mia.mk/mk/Inside/RenderSingleNewsNewsCategory/108/134195306> Пристапено на 23.05.2018
- Тодоровски Гане 1969: „За македонскиот детски фолклор“, *Македонски фолклор*, год. II, 3-4, Скопје, стр. 165-173
- Avdikos Evangelos Gr. 1999: “Grecian Riddle-Jokes: Formalistic and functional features of a new Minor forms”, in *Folklore*, Volume 10, Tartu. <https://www.folklore.ee/folklore/vol10/pdf/minorf.pdf> Пристапено на 30.05.2018
- Leščák Milan 1992: “The Stylization of Folklore and the Present Folklorism” in *Folklore, Folklorism and National Identification - The Slovak Cultural Context*, Institute of Ethnology, Slovak Academy of Sciences, Bratislava.

Извори

- Атанасовски Михо 1995: *Вртимушка*, Детска радост, Скопје.
- Димоски Славе Ѓорѓо 2017: *Збориштри 2*, ПНВ публикации, Скопје.
- Саздовски-Мали Тоде 1995: *На сто гранки сто гатанки*, Детска радост, Скопје.
- Смаќоски Бошко 1995: *Се подели село на црно и бело*, Детска радост, Скопје.
- Стрезоски Јован 1995: *Кoj и зошто*, Детска радост, Скопје.
- Подгорец Видое 1995: *Сто сонца*, Детска радост, Скопје.
- Поповски Глигор 1995: *Шеп, шеп, шеп*, Детска радост, Скопје.
- Тарапуза Стојан 1995: *Мое твое, погоди што е*, Детска радост, Скопје.

Елизабета ШЕЛЕВА, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

Димитрија РИСТЕВСКИ, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје

ПРИДОНЕСОТ НА МИЛАН ЃУРЧИНОВ ВО СЛАВИСТИКАТА, МАКЕДОНИСТИКАТА И КОМПАРАТИВИСТИКАТА

Во меѓународниот академски и културен контекст, името на Милан Ѓурчинов, се врзува за богатото дело на еден редок и несекојдневен славист, македонист, компаративист, што се протега во период од речиси седумдесет години творештво. Милан Ѓурчинов, и во деветтата деценија од својот живот, останува препознатлив по својот виспрен ум, духовната виталност, несмаленото љубопитство, широкоаголниот ракурс на гледање и резолутно искажаниот, вредносен суд по однос на феномените на современата литература и култура, кај нас и во светот.

Милан Ѓурчинов е доајен на македонската книжевна критика и компаративната книжевна наука во Македонија – чиешто поле и предмет на интерес предимно е насочено кон актуелните процеси и збиднувања во македонската литература; потем, и во регионалната книжевна сцена (односно, југо - и јужно-словенските литератури), но, паралелно со тоа, и во областа на славистиката (руската литература) и компаративната литература - со текот на времето, се' повеќе, ширејќи се во правец **на културолошките анализи** и истражувања, какоангажиран современик и непосреден актерво актуелните културни состојби во оваа немирна, епоха. Во пресрет на 90-годишнината од раѓањето на овој афирмиран и повеќекратно значаен автор - основната цел на нашиот ко-авторски прилог се состои во разоткривањето на најзначајните тематско-методолошки упоришта и фази во богатиот опус на Милан Ѓурчинов, односно, неговиот се'стран и продуктивен придонес (што опфаќаоколу **800** библиографски единици) во најмалку три, заемно вкрстени научни дисциплини: **македонистиката, славистиката и компаратистиката.**

На почетокот од овој прилог, на кратко ќе се потсетиме на некои датуми и настани од клучна, егзистенцијална и професионална, важност за одбележувањето на академскиот пат и развој на ценетиот професор, критичар и академик Ѓурчинов.

Милан Ѓурчинов имено беше професор на Филолошиот факултет во Скопје - во периодот од **1953** година па се'до **1989** година (цели **36** години).

Инаку, непосредно по дипломирањето на Групата за славистика при Филозофскиот факултет во Белград во 1952 год, Ѓурчинов се враќа во Скопје и отпочнува со работа на Филолошкиот факултет. Таму најнапред работи на Катедрата за југословенски книжевности, каде првите 5 години работи како асистент на Димитар Митрев, по предметот *Теорија на литература*, а потем, и по иницијатива на Харалампие Поленаковиќ, 2 години самостојно го предава предметот *Светска книжевност*. Потоа, од страна на факултетот е испратен на специјализација по светска и компаративна литература на Сорбона, кај познатиот професор Шарл Дедејан.

По враќањето од Париз и на лична молба од страна на тогашниот ректор на Универзитетот, проф. д-р Блаже Конески, Ѓурчинов преминува како професор на своевременно кадровски дефицитарната Катедра за славистика, каде подолго време ја извршувал функцијата шеф на **Катедрата за славистика**.

Во 1980 година, заедно со група колеги, како: проф. д-р Вера Јанева Стојановиќ, акад. Влада Урошевиќ, проф. д-р Лилјана Тодорова – ја формира **Катедрата за Општа и компаративна книжевност** во Скопје, каде воедно е прв Шеф на Катедрата. Воедно, истата таа, 1980 година, како своевидна поткрепа на новоотворената студиска програма, Ѓурчинов во Охрид (и, за прв пат, во Македонија) го организира и реномираниот научен собир на Меѓународното здружение за компаративна литература, **АИЛК**, со учество и поддршка од страна на најзначајните имиња од оваа област. Ентузијазмот на почетните години по основањето на оваа, космополитски насочена студиска програма, нема изгубено од својот полет ниту денес, 40 години подоцна, кога актуелните културни прилики и околности целосноја потврдуваат оправданоста (но и продуктивноста) на ексклузивно осмислената студиска група на Филолошкиот факултет во Скопје.

На оваа катедра, акад. Ѓурчинов останува да работи сè до 1989 год. (сè до предвременото пензионирање, по налог на вонредно донесениот Закон за предвремено пензионирање). Набргу потоа, Ѓурчинов е примен во **МАНУ**, каде продолжува со својата плодна творечка дејност, организација и учество на меѓународни истражувачки проекти, научни конгреси и симпозиуми, меѓу кои, според своето значење, посебно се издвојуваат: пионерскиот научен проект од областа на компаративното проучување на македонската книжевност и култура **„Компаративно проучување на македонската литература и уметност во 20 век“**, кој се одвиваше од 1992-1999 год. (во соработка со проф. Борис Петковски) – вклучувајќи при тоа 133 учесници и 2000 страници објавени материјали. Тука несомнено се вбројува и сложената организација на **Меѓународниот славистички конгрес**, за првпат одржан во Македонија (во Охрид), во 2008 година. Ѓурчинов е заслужен за првичното издание на целокупното дело на Ацо Караманов во 2006 год.,

но и за минуциозната, повеќегодишна работа врз Критичкото издание на целокупните дела на **Блаже Конески** во обем од 12 одделни книги. Покрај тоа, во текот на последните години, Ѓурчинов е раководител (од страна на МАНУ) во два значајни, билатерални и регионални истражувачки проекти: „**Модернизмот во бугарската и македонската литература** (сличности и разлики)“ во соработка со БАН (2014-2016), како и проектот „**Македонско-српски книжевни врски од втората половина на 20 век до денес**“, во соработка со САНУ (2016-2018).

Посебно е важно да се нагласи, дека Милан Ѓурчинов, уште во своите први творечки натписи (кои датираат од **1953** година) во рамките на македонската и југословенската книжевна сцена настапува, а потем и се етаблира, токму како застапник на модернистичката поетика, односно, **поетиката на модернизмот**, за која во текот на педесеттите и шеесеттите години, се воде жестоки и, до ден денес, неповторени критичко- полемички расправи, кога, до високстепен на усвитеност, се „остреа“ и калеа модернистите, обележани со својот препознатлив, космополитски и европски предзнак.

Бранејќи го автономното правото и легитимитетот на „новото“ во литературата, **Милан Ѓурчинов** е најчесто присутниот (но, токму затоа, инајмногу напаѓан) критичар од кругот на модернистите. Неговото поимање на модерноста е поттикнато и втемелено во духот на Бодлеровите тези за модерноста –што во неа осознаваат пред се' коресподентност или созвучност на уметноста со актуелниот „дух на времето“.

„Модерната уметност не може, а да не биде реална проекција на своето време“ – смета Ѓурчинов, повикувајќи се на сознанието, дека „драмата на грчовитата преградка меѓу уметникот и светот бара нови оружја“. Според Ѓурчинов, вистинската уметност е секогаш модерна и таа се јавува како корелат на своето време, оттаму здобивајќи го својот хуманистички легитимитет. Модерната книжевност е, имено, облик на дез-алиенација на трагичната човекова отуѓеност и токму заради тоа, предупредува Ѓурчинов, „загриженоста на писателот за човековата судбина не смее да биде отстранета од формално-литературните луцидни егзалтации“, инаку, во спротивно, таа (книжевност) би се свела само на необврзна „вербална еквилибристика“.

Ѓурчинов укажува на дијалектичката нужност од промени во доменот на книжевноста и се залага за отфрлање идеолошките предрасуди и забелешки на, тогаш влијателната, соц-реалистичка доктрина.

„Модернизмот не е инфилтриран импорт, ни ексцесивен чир на декомпонираниот стварност, туку пандан на сложената општествено-психолошка констелација“ – предупредува Ѓурчинов, во својата знаменита, програмски насловена статија „**Маргиналии на тема ново**“, објавена пред точно 65 год (во 1953 г.).

Според него, во книжевноста е потребно да постои **коегзистенција на естетските и етичките квалитети**, вклучувајќи ги револтот, немирниот дух, загриженоста за хуманитетот, како основни стимуланти на автентичниот литературен крвоток!

Погледите на Ѓурчинов околу иманентноста на хуманистичкиот ангажман во уметноста се инспирирани од делото на егзистенцијалистички ориентиранiot, француски филозоф **Жан Пол Сартр**. Тој, во своите нашироко познати и влијателни тези за ангажираната уметност, на програмски начин, ја истакнуваше иманентната одговорност и загриженоста за Човекот, како суштествен признак на уметноста и уметникот!

Следствено, и Милан Ѓурчинов потсетува на одговорноста, како суштествена црта што и' припаѓа на книжевноста: книжевноста има „**обврска** да дава одговори, денешни, наши“, во спротивно, постои опасност и ризик таа да прерасне само во „индивидуална забава“.

Начелно искажаниот, афирмативен став кон модернизмот, не го попречува Ѓурчинов во критичкото одмерување на главната модернистичка категорија (односно, императивот) на „новото“. Отаде, и самиот феномен на „новото“, смета тој, не треба да се апсолутизира како самодоволна вредност, туку најнапред да го помине вредносниот естетски филтер, за да не се случи неговото претопување во сурогати, како: голото помодарство и неавтентичната имитација на туѓите трендови и урнеци.

„Значи, **ново и наше**. А не - ново и туѓо.Првото е современо и модерно. Второто е помодарство, лажна уметност“ – пишува Ѓуринов во гореспоменатиот, програмски текст, принципиелно нагласувајќи ја важноста од воспоставување (вредносна) дистинкција (што и ден – денес не губи од својата важност): дистинкција помеѓу помеѓу автентичното и помодарското, односно, помеѓу модерното, од една и помодното, од друга страна -во уметноста на зборот и во самото индивидуално пишување.

Во оваа пригода, добро е да си припомнimeуште на еден, програмски срочен, поетички слоган од почетоците на книжевно-критичката дејност на Ѓурчинов:

„Уметноста мора да биде **верна на себеси**.Таа не е ничија слугинка“

Оваа заложба на Ѓурчинов, на прегнантен и недвосмислен начин, го брани автономното битие на уметноста, која, не само во тоа време, но и подоцна, умеела да се најде во (интересовна) спрега **совонкнижевните**– дневно-политички и прагматични- нарачки, интереси и желби.

Во текстот „Пролегомена за теоретските рамки во проучувањето на модернизмот во македонската литература и уметност“ (објавен во книгата „Од сегашен агол“, во 2012 г), Ѓурчинов издвојува неколку

специфични одлики, кои се парадигматични за модернизмот во Македонија: „предимно левичарската ориентација кај припадниците на модернистичкиот лагер“, „изразената анти-авторитарност и антихерархичност (за разлика од таборот на нивните противници)“ , неговата плуралистичка обоеност (не-унисоност), сочуваниите „врски со духовната и историската традиција, како и народното творештво“, конечно, и не толку изразените „елементи на nihilизмот, деструкцијата, екстремизмот, пароксизмот“, својствени инаку на општиот дух на модернизмот.

Втората начелна карактеристика на творечкиот ангажман на Ѓурчинов е неговата принципиелна поддршка и доследност по однос на денес (за жал, запоставениот) модел на **вредносна критика** – суштински предодредена од аксиолошкиот став и експлицитната, бескомпромисна, критичка просудба на естетските (творечките) квалитети на книжевноста (при тоа, останувајќи дистанцирана од претенциозноста на, божем, неутралниот, но и сувопарен академски опис на книжевните дела).

Останувајќи доследен на оваа, денес инаку запоставена, вредносна заложба, во сопственото, непосредно практикувањена критиката, на почетокот од својата понова книга „Од сегашен агол“ (2012), Ѓурчинов со нескриена нелагода, предупредува на една опасна тенденција, присутна во рамките на современата македонска литература: „Нашата литература во овој момент се наоѓа во **опасен расчекор**“, кога „од една страна, под напливот на националните опсесии и новата идеолошка контаминација, таа се сврте кон **приземната естрадно-популистичка реторика и патетика**, а од друга – се затвори во **ултра-естетизмот, езотериката и тешко проникливата фантастика** од сите бои. Никогаш како последниве години не се пишувало толку многу приземно и тривијално, транспарентно од една, и толку заплеткано, мудрувачки и недопирливо-апстрактно, од друга страна“.

Силно изразената верба во враќањето и неминовната обнова на вредносниот пристап во критиката е вградена и во самиот наслов на, засега последната, книга на Ѓурчинов, „**Залезот на аксиолошкиот релативизам**“ (објавена во 2015 година), и тоа во облик на своевидно (футуристички обоено) програмско кредо.

Опсегот на индивидуалниот авторски влог на Ѓурчинов во **македонистиката**, помеѓу другото, може да се процени и преку бројот на објавени библиографски единици, посветени токму на македонската литература и нејзините автори – станува збор за цели **500 единици** (од вкупниот корпус на околу 800 објавени трудови). Но, не само оваа импресивна бројка и не само голата статистика – туку далеку повеќе, квалитативниот момент – содржан во методологијата на неговиот критички и пред се, вредносен пристап – во најголема мера, придонесе за тоа, токму во критичките проучувања и анализи на Ѓурчинов (со редовно застапен компаратистички фон), современата македонска

книжевност да го открие и задобие своите европски обзори и вредносно-естетски хоризонти.

Од друга страна, воден од сознанието за историската, културната и типолошката сродност на (екс)југословенските литератури, Ѓурчинов во текот на своите пошироки преокупации, изделува соодветно внимание за проучувањето на заемните врски и влијанија помеѓу југословенските литератури, вклучително, и знаменитите авторски имиња, кои потекнуваат од овој, поширок простор.

Иако, околностите не ни дозволуваат овде поопстојно да се задржиме на нивните поединечнисодржини, неопходно, во оваа прилика, макар, да ги споменеме бројните прилози на Ѓурчинов, посветени на творештвото на истакнатите југословенски писатели и интелектуалци (со кои, тој и лично негувал долгогодишна соработка и заемно пријателско уважување), како: Оскар Давичо, Меша Селимовиќ, Марко Ристиќ, Мирослав Крлежа, Петар Џаџиќ, Радомир Константиновиќ (не оставајќи ги надвор од границите на својот творечки интерес ниту класиците, како Петар П. Његош, Бранислав Нушиќ, Иво Андриќ) и др.

Свесен за недостатоците, кои ги предизвикува изолираното проучување на овие, најблиско поврзани, соседни литератури – кон крајот на осумдесеттите години, Ѓурчинов активно се вклучува во неколкугодишниот проект за воспоставување и заживување на една посебна, компаратистичка субдисциплина: **компаративна југославистика** (под раководство на проф. Фрањо Грчевиќ од Загреб), а таа посветеност конечно резултираше со објавување на авторската книга на Ѓурчинов „Проникнувања“, во 1987 год (инаку, преведена и на српски јазик, во 1990 г).

Ѓурчинов смета, дека **компаративизмот**, како: „современ приод... треба да нè доведе до подобро запознавање и објаснување на оригиналните вредности на националната книжевност, да ни обезбеди една поцелосна слика за неа и да ни даде одговори на прашањата: до кој степен соодветните вредности и се својствени токму нејзе, за разлика од другите литератури, до кој степен таа е блиска до тие литератури, а до кој се оддалечува и разликува од нив“ (*Проникнувања*, Скопје, 1987, с. 146).

Во текот на осумдесеттите години, Ѓурчинов е, исто така, вклучен во предавањата, кои се одржуваат во рамките на постдипломските студии на **Филозофскиот факултет во Сараево**, при што беше заеднички конципиран и објавен знаменитиот, ко-авторски учебник, прв од ваков тип, по предметот Методологија на проучувањето на литературата „Модерна тумачења књижевности“ (објавен на српскохрватски јазик во Сараево, во 1979 год).

Покрај тоа, во извесен период, Ѓурчинов е дел и од редакцијата на авангардистички настроеното, левичарско списание „**Даље**“ (со

седиште во Сараево), каде најтесно соработува со главниот уредник, големиот бунтовник и поет, Оскар Давичо.

Борејќи се (како, впрочем, и Давичо) со бројните опструкции, препреки и бариери, што непрестајно му ги „испорачувал“ балканскиот и, воопшто, провинцискиот менталитет - Ѓурчинов негува нескриен респект, поддршка и одобрување кон неконформистичкото, философско дело на **Радомир Константиновиќ** „Филозофија на паланката“. Во еден од своите понови прилози, посветени токму на значењето на оваа книга и на непоткупливата философска самотија на Константиновиќ, Ѓурчинов со индигнација предупредува:

„Не можам да се согласам дека синдромите на паланката со текот на годините изгубиле од својата сила и од своето влијание во нашиве простори. Се плашам дека тие синдроми се засилија и пораснаа...и ја предизвикаа во голема мера сегашнава културна рецесија во сите наши средини. Никогаш немаше повеќе произволност, саморекламерство, мегаломанија и невредносни оценки, како во годините, што се зад нас“.

Отаде, иако навидум делува парадоксално, дури и во ерата на дигиталната технологија и идеологија на се’достапноста, наместо истиот да слабее, духот на паланката, инаетливо (и како уште повеќе да) им пркоси на навидум триумфирачките, космополитски вредности.

Затоа, стратешки најважен и драгоцен сојузник против опасноста од национална провинцијализација на книжевноста е **компаративната книжевност**

„Компаративизмот како современ приод треба да не’ доведе до подобро запознавање и објаснување на **оригиналните вредности на националната книжевност**, да ни обезбеди една поцелосна слика за неа и да ни даде одговори на прашањата: до кој степен соодветните вредности и’ се својствени токму нејзе, за разлика од другите литератури, до кој степен та е блиска до нив, а до кој се оддалечува и разликува од тие литератури “ („Проникнувања“, 1987 г).

Со други зборови, според концепцијата, што ја заговара Милан Ѓурчинов, компаратистиката треба да се применува пред се’ врз корпусот на националната литература, како нејзин значаен вредносен ориентир, но и драгоцен коректив. Во оформувањето на ваквото, „национално“ втемелување на компаратистиката – за Ѓурчинов особено беа од полза погледите на реномираниот српски компаратист инаку професор во Инсбрук (и негов долгогодишен соработник), Зоран Константиновиќ, чиј благороден придонес во зајакнувањето на македонската компаратистика е несомнен (меѓу другото, потврден со неговите настапи како гостин предавач во Македонија).

Зацртана уште во времето на неговото стапување на книжевната сцена, заложбата за критичко одмерување на делата од националната книжевност во европски и светски – аксиолошки, естетски, методолошки

и духовен контекст, се протегаше низ сите фази од научната дејност на Ѓурчинов.

Таквиот (вредносен) пристап на Ѓурчинов принципиелно е вграден и при изработката на книжевно-историската студија „**Нова македонска книжевност**(1945-1980)“, изворно објавена на српски јазик во 1988 год., кај реномираниот белградски „Нолит“ (како прво остварување на македонски автор во едицијата на оваа реномирана издавачка куќа). Во оваа амбициозна и (од методолошки аспект) иновативна студија, самата **книжевна историја** е на програмски начин обмислена и оформена како иманентна **критика**, во склад со современите, вредносно ориентираните, текови и придобивки на книжевната наука! Таквиот, вредносно заснован пристап, од една страна, го развластува естетски неприфатливиот релативизам на неутралната (невредносната) критика и историја на книжевноста. Книжевната историја-како-критика, од друга страна, е спротивставена на традиционалната, позитивистички предначината рамнодушност кон вредностите – што, на крајот, резултира со култ на локалните „величини“ меѓу писателите.

„Ако во границите на мојот етникум, се’ има вредност, со самото тоа што нему му припаѓа, тогаш губи секоја смисла и станува обична формалност, празна куртоазија дијалогот со не-мојот колективитет и култура“ - потсетува Ѓурчинов во својата подоцнежна книга „Збор во невремето“ (2003 г).

Останувајќи и’ верен на својата вредносно заснована критичка перспектива, Ѓурчинов не може а најостро да не му се спротивстави на денес фаворизируваниот критериум на припадноста и механичката апсолутизација на потеклото (на писателот), што, се’ повеќе, како да прераснува во пресуден „аксиолошки“ чинител. Според Ѓурчинов, таквата ситуација води кон создавање на „**царство на националните монолози**“, што, од своја страна, го поттикнува, за малите и недоволно познати култури, особено опасниот културен аутизам и солипсизам.

Покрај погореспоменатите сфери на научен и творечки интерес, Милан Ѓурчинов е познат и по своето интензивно следење, истражување и толкување на **руската книжевност**. Таа, не само што ја разбудила неговата голема љубов кон литературата, туку извршила и големо влијание врз неговото обликување како човек и научник и затоа воопшто не е случувајќо тоа што руската книжевност од најрани години, па се’ до денес, кај него има доминантно место не само како читател, туку и како нејзин толкувач и афирматор.

Првите контакти на Милан Ѓурчинов со руската литература започнуваат на 14-15 годишна возраст, односно во годините на окупацијата, кога тој скришно го чита „Нолитовото“ издание на романот „Мајка“ од Максим Горки. Покрај Горки, Ѓурчинов многу рано почнал да го чита Чехов, а под влијание на Ацо Караманов, негов најсакан

писател станува Ф.М. Достоевски. Навраќајќи се на тие години, тој во своето автобиографско дело „Освојување на реалноста(2000) ќе го запише следново: „Кога сега се обрнувам назад, гледам дека двајца автори (Горки и Достоевски) на извесен начин ги определија моите уверувања за сиот живот – Горки со своите идеи за социјална правда, а Достоевски со своите хуманистички и морални идеи што имаат општочовечко и универзално значење“¹. Всушност, оттогаш започнуваат неговите таканаречени „големи читателски години“ кои му ги отвораат првите проблесоци на свеста и од кога тој застапува на страната на „понижените и навредените, -на страната на послабите, на оние што се борат за правда и се готови на најтешки жртви“.

Руските писатели, не само белетристи, туки и теоретичари, критичари, филозофи и публицисти, играат мошне видна улога во илегалната или полуилегалната лектира што ја совладува Ѓурчинов во раните гимназиски денови, за време на окупацијата и Народно-ослободителната војна.

По ослободувањето, кога во гимназијата го изучува и рускиот јазик и кога во Скопје ги посетува библиотеките од семејствата на некои руски емигранти, уште повеќе зајакнува контактот на Ѓурчинов со руската литература. Тогаш продолжува со неговите, како што самиот ги нарекува „ненаситни читања на Достоевски, Толстој и Чехов, оспособувајќи се доста брзо да ги читам во оригинал големите руски класици“².

Есента 1949 година Ѓурчинов преминува на студии на групата за руски јазик и литература на Филозофскиот факултет во Белград кај мошне угледните професори Кирил Тарановски(некогашен член на руската формална школа), Радован Лалиќ и Петар Митропан. Него особено го привлекувале предавањата и семинарите по руска литература кај професорот Радован Лалиќ кој ќе му дозволи за дипломска работа да го одбере контроверзниот роман на Достоевски „**Нечисти сили**“. По многу упорна и интензивна работа, Ѓурчинов во почетокот на 1952 година, ја завршува оваа прва во тоа време дипломска работа за Достоевски и ова негово дело. Работејќи врз оваа тема, тој навлегува подлабоко не само во проблематиката што ја зафаќа ова дело, туку и во моралните и филозофските прашања кои произлегуваат од светогледот на Достоевски.

Од 1951 година, кога го пишува својот прв позначаен труд за романот „Нечисти сили“ од Ф.М. Достоевски, па се до денес, академик Милан Ѓурчинов има објавено околу 150 библиографски единици за мошне значајни автори и појави во руската литература. Од нив 15 се посебни книги на огледи, студии и избори од творештвото на

¹Види во кн.:М. Ѓурчинов, „Освојување на реалноста“, Зумпрес, Скопје, 2000, стр.91-92

²На исто место.

неколкумина врвни руски автори, а пак, во неколку негови други книги од областа на критиката и компаративистиката, какви што се на пример, „Компаративни студии“(1998), „Облик и смисла“(2000), „Од сегашен агол“(2012), „Залез на аксиолошкиот релативизам“(2015) има посебни поглавја или одделни огледи и статии за руската книжевност.

Како што е веќе кажано, еден од најомилените руски автори на Ѓурчинов од најраните години му е **Ф.М. Достоевски**. Откако во средината на 1953 година, во списанието „Млада литература“, го објавува својот прв оглед „Како настанал романот „Демони“, тој има најмногу пишувано за овој истакнат руски автор на 19 век и слободно може да се рече дека е еден од неговите најголеми афирматори во нашата книжевна и културна средина, па и пошироко. Ѓурчинов со свои трудови за Достоевски и неговото творештво учествува и на меѓународните научни собири во Белград, Љубљана, Осло, Гаминг(Австрија) и други места во светот.

Покрај Достоевски, еден од нему блиските руски писатели од 19 век, со кој Ѓурчинов најмногу духовно и творечки општи и за чија афирмација, исто така има голема заслуга, е **А.П. Чехов**. И нему тој ќе му посвети бројни прилози во кои тој ги расветлува специфичностите на овој голем мајстор на краткиот расказ, на неговото драмско творештво и на неговата поезика. Повеќето од нив се во врска со неговата докторска дисертација „Пресвртните години во животот и творештвото на А.П. Чехов“(1960) на која работи под менторство на професорите Воислав Ѓуриќ од Белград и ГенADIЈ Пospelов од Москва.

Во далечната 1956 година, по повод на првото гостување на МХАТ во Скопје, Ѓурчинов го пишува текстот под наслов „Смислата на едно враќање“, којшто му е посветен на Чехов и на неговата драма „Три сестри“. Текстот е публикуван истата година во двата јулски броја на списанието „Разгледи“. Посебен интерес предизвикуваат и прилозите на проф. Ѓурчинов „А.П. Чехов и Д.В. Григорович“(1958), „Книжевните погледи на Чехов“(1959), „Писмата на А.П. Чехов за литературата“(I,II,III),(1960), „А.П. Чехов и Суворин“(1961).

Во 1961 и 1962 година, едноподруго на македонски јазик излегуваат две книги во избор, предговор, коментари и белешки од М. Ѓурчинов. Првата, под наслов „А.П. Чехов: За литературата“ излегува од печат 1961 година во издание на скопска „Култура“, а втората под наслов „А.П. Чехов, Избор“, ја објавува издавачката куќа „Кочо Рацин“ во 1962 година.

Значаен е придонесот на Милан Ѓурчинов во проучувањето и афирмацијата на уште едно значајно име од руската литература на 19 век – **А.С. Пушкин**. За него тој во 60-те години ќе ја приреди книгата „Одбрани творби“ кон која го пишува мошне инспиративниот предговор и белешки преку кои македонскиот читател имаше можност да добие пошироки сознанија за животот и делото на големиот руски поет. Со

колкав голем пиетет и респект Ѓурчинов гледа на делото на Пушкин сведочат и неколкуте други негови трудови, од кои е особено важен последниот, со симболичен наслов „Хармонија во хаосот“, посветен на 200-годишнината од раѓањето на големиот руски поет и презентираан на свечениот собир во МАНУ на 26 мај 1999 година. Нагласувајќи го историското значење на книжевниот опус на поетот и сакајќи да укаже на постојаната актуелност на Пушкиновото дело, Ѓурчинов, меѓу другото, додава: „Но, она што Пушкин го прави вековит и класик тоа е неговата чудесна моќ да ја пронајде **хармонијата во хаосот** што само на ретките творци им е дадено“³.

Од почетокот на 60-те години професорот Ѓурчинов отвора едно ново поглавје во своите проучувања на руската литература. Тоа е проблематиката на **руската книжевна авангарда** од првите децении на 20-от век, на чело со **Борис Пастернак** како една од нејзините стожерни личности. За ова свртување од пресудна важност беше неговиот десетмесечен престој во Париз 1961/62 година. Оттогаш, всушност, започна неговото дружење со Пастернак и неговото приопштување во наши македонски услови, како и проучувањето на мошне сложената поетика на големиот руски поет, кое подоцна ќе му донесе бројни признанија на нашиот професор како на еден од најдобрите познавачи на Пастернак во Европа и светот. Неговиот придонес во проучувањето и афирмацијата на овој истакнат руски писател, покрај другите студии и реферати, презентирани на бројни меѓународни и домашни научни конференции, сепак, најдобро може да се согледа и од одделната книга која тој скромно ја наслови „Пастернак“ и која се појави на македонски јазик во 1987 година во издание на скопска „Култура“. Книгата содржи пет огледи и три архивски документи и материјали што првпат тука се објавени и никаде на друго место.

Од кругот на руската авангарда, а во тесна врска со Пастернак, значаен е влогот на Ѓурчинов во приопштувањето на **Марина Цветаева**. За неа тој ќе напише повеќе статии и една мошне ретка книга „Марина Цветаева: Писма до Борис Пастернак“, објавена двојазично на руски и македонски јазик во превод на Тања Урошевиќ во 1974 година во негов избор, предговор и коментари. Заслугата на Ѓурчинов е дотолку поголема што токму во Македонија за прв пат во посебна книга излегоа од печат писмата кои дотогаш кружеа во преписи меѓу почитувачите на овие две големи поетски личности и за кои долго време се мислеше дека се бесповратно изгубени. Како предговор кон оваа книга, тој ја пишува истоимената студија во која се осврнува на самата кореспонденција, како и врз сложената и богата природа на Цветаева и на нејзиното творештво. Освен за Пастернак и Цветаева, Ѓурчинов пишува и за повеќемина други автори од руската литература на XX век, какви што се Александар Блок,

³Види: М. Ѓурчинов, „Хармонија во хаосот“, во кн.: М. Ѓурчинов, *Облик и смисла*, МАНУ, Скопје, 2000, стр. 309.

Андреј Платонов, Борис Пиљњак, Сергеј Есенин, Михаил Шолохов, Андреј Вознесенски и други. За некои од нив тој ќе биде приредувач или автор на на предговори на македонски изданија на нивните дела.

Како синтеза на повеќегодишното духовно општење со руската литература, Ѓурчинов во 1992 година ја објави книгата под симболичен наслов „**Заговорници на човечноста**“. По веќе претходно споменатите монографски студии за Чехов, Достоевски, Пастернак и Цветаева, досега оваа е петта негова книга со теми од руската книжевност. Таа содржи 22 огледа за единаесетмина руски писатели од постарата и поновата руска книжевност. Освен неколкуте огледи за Чехов и Достоевски, тука се објавени и посебни статии за Блок, Горки, Есенин, Шолохов, Платонов, Цветаева, Пастернак, Аксјонов и Вознесенски.

Продолжувајќи и понатаму со проучувањето и афирмирањето на руската литература, Ѓурчинов во третиот дел од неговата книга „Облик и смисла“ (2000), насловен како „Руски книжевен круг“, покрај неколкуте прилози за руски автори со кои и пред тоа беше преокупиран, објавува два нови огледа за творештвото на Борис Пиљњак, кого тој го читал многу одамна, како и прилозите „Заборавениот“ Мајаковски“, „Последниот заумник-Александар Туфанов“ и „Светлата осаменост на Елена Гуро“. Сите тие значат откривање на нови страници и имиња од руската авангардна литература за коишто кај нас скоро или воопшто не е пишувано.

Во досегашната мошне импресивна научно-истражувачка дејност на академик Милан Ѓурчинов значајно место зазема и неговиот контакт со руската критика и книжевна теорија, огласувајќи се со свои написи за мнозина истакнати руски теоретичари и критичари од Белински, Г. Плеханов и А. Воронски до Р. Јакобсон и М. Бахтин. Бидејќи уште од гимназиски денови доста добро го совладал рускиот јазик, Ѓурчинов за време на студиите во Белград, меѓу другото, во оригинал, ги чита делата на **В.Г.Белински и другите претставници на руската демократска критика**. Несомнено е дека во 50-те години, кога тој стапува на книжевната сцена, тие ќе извршат значајно влијание во неговата определба за афирмација на една изразито естетска критика во нашата книжевност која ќе ги разграничува уметничките вредности од било какви сурогати или како што самиот во една прилика ќе рече: „за литературата да се пишува на литературен начин и во неа пред се да се откриваат нејзините уметнички вредности.“

Во 1957 година, Милан Ѓурчинов заминува во Москва, каде се запознава со **Генадиј Николаевич Поспелов** кој му е определен за ментор врз работата на неговата докторска дисертација за А.П. **Чехов** и кој е автор на познатата “Теорија на литературата”, која долго време беше главен учебник во светските високи школи и универзитети. Овој руски теоретичар, кој извесно време и' припаѓаше на прочуената школа на Переверзев, иако нема којзнае колку да повлијае врз критичките и

теоретско-естетски погледи на Ѓурчинов, сепак, некои негови трудови оставиле извесни траги кај нашиот критичар, особено на строгоста и доследноста во оценката за разни книжевни појави, автори и дела.

Задржувајќи го естетскиот критериум како примарен, Ѓурчинов во 60-те години му посветува посебно внимание на проучувањето на теоретските постулати на антидогматската марксистичка критика. Тогаш од руските теоретичари и критичари него најмногу го привлекуваат **Александар Константинович Воронски и Георгиј Валентинович Плеханов**. Освен нив, тој многу ги чита руските формалисти и Виктор Шкловски. Од средината на 60-те години Ѓурчинов се интересира за структурализмот, а пред сè, за трудовите на Јуриј Лотман и Тартуовската школа со која тој раководи. Импулси од овој истакнат руски теоретичар и критичар можат да се сретнат во некои текстови на Ѓурчинов од средината на 70-те и првата половина на 80-те години на минатиот век. Така на пример, статијата „Биномниот расказ „Диптихон“ од Владо Малески како пример за „забрзаната еволуција“ и единствена идејно-тематска и естетска структура”, не случајно нашиот критичар ја започнува со оригиналниот цитат на следнава мисла на **Јуриј Лотман**: „Подлинно изучение художественного произведения возможно лишь при подходе к произведению как к единой многоплановой, функционирующей структуре“. Притоа, Ѓурчинов, земајќи го како предмет на обработка дводелниот расказ „Диптихон“ на Владо Малески, меѓу другото, ќе го спомне рускиот структуралист во овој контекст: „Не ќе биде, чинам, излишно овде да се наведе сликовитата споредба што ја дава Лотман, велејќи дека досегашните начини на третирањето на ова прашање можат да се споредат со пијанистот кој, свирејќи ја со едната рака главната тема, со другата само акомпанира. А се работи за тоа научната интерпретација на уметничкиот текст да се остварува со рамносилното и активно учество на сите десет прсти од обете раце!“⁴

Нешто подоцна интересот на нашиот критичар и теоретичар е свртен кон трудовите на **Роман Јакобсон, Јуриј Тињанов, Борис Ејхенбаум, Виктор Шкловски, Дмитриј Свјатополк Мирски, Михаил Бахтин и други видни имиња на руската книжевна наука од XX век**. За повеќето од нив тој ќе се огласи и со посебни статии со што директно придонесува за нивното осветлување и афирмација во нашата книжевна и научна средина. Така, во 70-те години Ѓурчинов е еден од првите истражувачи во Македонија кој се појавува со посебен текст за една од најмаркантните фигури на руската книжевна теорија и критика на XX век – Виктор Борисович Шкловски. Со него тој има остварено и неколку лични средби во Торчело (Италија) и кај нас за време на неговиот престој на струшките вечери на поезијата во 1972 година. Поттикнат од првата средба и разговорите со него, во април истата година, нашиот критичар ќе го напише текстот „Разговор со Виктор

⁴Милан Ѓурчинов, Современа македонска книжевност, Мисла, Скопје, 1983, стр. 339

Шкловски“.Преку него македонската книжевна и културна јавност ги добива првите пошироки информации за Шкловски како еден од најактивните и најафирмирани претставници на руската формална школа. Со самото тоа Ѓурчинов ќе го поттикне интересот кај нас не само за погоре именуваниот, туку и за другите руски формалисти, кој што е особено поинтензивен во 70-те и 80-те години.⁵

Од кругот на руските формалисти вниманието на академик Ѓурчинов го привлекува и еден од големите лингвисти на XX век **Роман Јакобсон**, за кого ќе се огласи со трудот „Непознатиот Јакобсон“. Во него тој, осврнувајќи се на книгата „Јакобсон-будетљанин“ од шведскиот русист Бенгт Јанкфелд, не запознава со младешките амбиции и планови на идниот прославен лингвист. Притоа, од оваа книга неговото внимание најмногу е насочено кон четвртото поглавје преку кое Јакобсон го запознаваме како поетски творец на „заумни“ и други футуристички стихови, како и на една одломка од проза која тој никогаш не ја завршил. Освен тоа, преку написот на Ѓурчинов се запознаваме и со податокот дека сите свои творби до 1919 година Јакобсон ги потпишувал со псевдонимот Роман Алјагров, под чија шифра се криело името на неговата сакана девојка Алја. Не се помалку интересни и оние делови од написот во кои се зборува за контактите на Јакобсон со Владимир Мајаковски, Велимир Хлебников и Борис Пастернак како и со други негови современици и уметници.

Следејќи ги развојните процеси во современата руска критика, Ѓурчинов ќе ја напише студијата „Можности и перспективи на марксистичката критика“, објавена во тогаш првиот југословенски учебник од областа на методологијата на проучување на литературата „Модерни толкувања на литературата“ (Сараево, 1981), а подоцна и во неговата книга „Марксизам, творештво, вредности“ (Скопје, 1988). Таа студија е посебно значајна затоа што во тој период професорот Ѓурчинов е првиот македонски критичар и теоретичар кој пишува за теоретско-естетските погледи на **Г.В. Плеханов**, истакнат руски теоретичар и критичар од крајот на 19 и почетокот на 20 век, под чие влијание, како што забележува тој, ќе се најдат речиси сите струи на книжевно-критичката мисла што дејствуваа во рамките на книжевниот живот на дваесеттите години на минатиот век во тогашниот СССР. Ѓурчинов прави мошне објективна анализа на естетичките антиномии на Плеханов, земајќи ги во предвид неговите теоретско-естетски погледи кои најконцизно се изложени во предговорот на зборникот „За дваесет години“ (1908), како и во статијата „Уметноста и општествениот живот“ (1913) со која тој започнува да навлегува во проблематиката за материјалистичкото вреднување на модерната уметност. Притоа тој го

⁵Поопширно за ова пишува Соња Стојменска Елзесер во „Поставките на руските формалисти и македонската книжевна критика“, објавен во зборникот „Македонско-руски јазични, литературни и културни врски“, Скопје, 1988, стр. 493-503

оспорува неговиот став дека карактерот и значењето на уметничкото дело треба да се изведува непосредно од историскиот развој на општеството во кое е создадено делото, како и оној дека социолошкиот каузалитет е речиси единствено релевантен за неговата проценка, што го доведе Плеханов до неприфатливата и надмината теза дека уметноста од времето на декаденцијата на една општествена класа и самата мора да биде декадентна. Но, од друга страна, за Ѓурчинов е неоспорен односот на овој голем руски теоретичар и критичар кон т.н. „втор чин“, односно кон толкувањето на уметничкото творештво врз основа на естетски критериуми.

Во погоре спомнатата студија Ѓурчинов пишува и за теоретската програма на рускиот футуризам, за идеолошката програма на РАПП, а не запознава и со теоретската програма на групата „**Перевал**“ што ја предводеше Александар Константинович **Воронски**, кого нашиот критичар го смета за еден од најдобрите руски критичари во 20-години на минатиот век - а кој посебно го истакнува значењето на психолошкото и ја признава битната улога на потсвесните и интуитивни поттици во творечкиот процес, што се' заедно придонесе за формирање на неговиот позитивен однос кон претставниците на европската книжевна авангарда. Освен тоа, Ѓурчинов има мошне респектабилен однос кон големата борба што ја води Воронски против футуристите и членовите на РАПП кои категорички инсистираа за „прекин“ на континуитетот на книжевното наследство.

Професорот Милан Ѓурчинов во 80-те години го пишува својот труд „Обнова на вредносната критика“, објавен во списанието „Разгледи“, во којшто прв во Македонија пишува за кај нас сосема непознатиот руски критичар **Димитриј Свјатополк Мирски**, можеби еден од најдобрите руски критичари-емигранти, кој предавал руска литература на Универзитетот во Лондон и кој е автор на прочуената „Историјата на руската литература“, напишана на англиски јазик. За ова дело, Ѓурчинов дава мошне позитивна оценка и, веројатно, тоа и неговиот автор, му послужиле како пример и патоказ во работата врз неговата книга „Нова македонска книжевност“(1996).

Во 80-тите години, по формирањето на Катедрата за компаративна книжевност на Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје, кога компаративната книжевна наука станува примарна преокупација на Ѓурчинов, најголема поткрепа за сопствените ставови тој ќе најде во книгите и идеите на еден од водечките книжевни мислители на XX век – **Михаил Бахтин**. Овој руски теоретичар и критичар најмногу ќе го привлече неговото внимание и слободно може да се рече дека академик Ѓурчинов има најголема заслуга за неговото проучување и афирмација во Македонија. На ваквата констатација упатува и Елизабета Шелева која, пишувајќи за присуството на рускиот теоретичар во Македонија, посебно нагласува дека токму Ѓурчинов за

прв пат кај нас го воведува и говори за Бахтин, при што таа приложува опстојна анализа на сите негови текстови за ова светско име на книжевната теорија⁶. Ѓурчинов има одржаной десет предавања за Михаил Бахтин за студентите на постдипломските студии- насока книжевност при Филолошкиот факултет „Блаже Конески“ во Скопје.

Првиот текст на академик Ѓурчинов за Михаил Бахтин (познат и под презимињата Медведев и Волошинов) под наслов „Книжевноста и идеолошката средина: Медведев“, е објавен во погореспомнатиот учебник „Модерни толкувања на литературата“. Во него, осврнувајќи се на неговата позната книга „Формален метод во науката за книжевноста“, нашиот критичар и теоретичар истакнува дека Медведев (Бахтин) дава оригинално толкување на соодносот меѓу книжевноста и идеологијата, а, со воведувањето на категориите „идеолошка средина“ или „идеолошки хоризонт“, тој, како што додава Ѓурчинов, „во голема мера ѝ се приближува не само на онтолошката струја на промислување на уметноста, туку и на еден динамично сфатен поглед на соодносот меѓу идеолошкото и уметничкото.“⁷

Десеттина години подоцна, едноподруго се појавуваат прилозите Михаил Бахтин и корените на интертекстуалноста („Современост“, бр.1,1993) и „Прикриениот Бахтин“ („Лик“, 2, II. 1994) преку кои академик Ѓурчинов речиси целосно ја осветлува загадочната личност на рускиот теоретичар и ги проследува најактуелните аспекти на неговата теорија за интертекстуалноста и интересубјективноста, кои се мошне актуелни и имаат големо значење за развојот на компаративната наука. Кога веќе станува збор за Михаил Бахтин, токму него самиот Ѓурчинов во кусите белешки кон својата книга „**Компаративни студии**“ го спомнува како еден од неколкуте теоретичари за кои, како што самиот признава, „му биле драгоцен патоказ и морална поткрепа во создавањето и обликувањето“ на неговите компаративистички студии. Освен тоа, контактот со творештвото на Михаил Бахтин во извесна мера повлијаело врз нашиот истакнат научник да се определи за книжевната историја.

Поттикнат од погледите на големиот руски теоретичар, Ѓурчинов во 1995 година ќе ја напише и статијата Категоријата „културен идентитет“ во светлината на современата теорија и компаративната наука“ која ја презентирал на првиот научен собир, одржан во МАНУ по повод отпочнувањето на проектот „Културата во Македонија“. Цитирајќи го, и очигледно, прифаќајќи го ставот на Бахтин, според кого книжевното дело се разоткрива пред сè во диференцираното единство со

⁶Пошироко за ова, види во трудот на Елизабета Шелева: Бахтин во Македонија, објавен во Зборникот *Македонско-руски јазични, литературни и културни врски*, Скопје, 1998, стр. 473-483 .

⁷М.Ѓурчинов, „Книжевноста и идеолошката средина: Медведев“, цитирано дело, стр. 26

културата од епохата, во која е создадено, но тоа не треба да се затвора во својата епоха: неговата целосна смисла и вредност се разоткриваат дури во *големото време*, под што тој го подразбира времето, во кое влегуваат повеќе епохи и култури, Ѓурчинов на новата компаративна парадигма гледа како на еден отворен историски, културолошки и уметнички простор во кој „другоста“, „дијалогот“, „вненаходимоста“ (го користи оригиналниот термин на Бахтин) се појавуваат како неопходни корективи на категоријата „културен идентитет“⁸. Со цел до крај да ги разјасни ваквите бахтински поими и сфаќања, нашиот истакнат теоретичар на Меѓународната научна работилница, одржана во Скопје на 5-6 декември 2005 година, ќе настапи со својот труд „Другоста“ во бахтинска перспектива“. Осврнувајќи се на најзначајното дело на Бахтин „Авторот и јунакот во естетичката дејност“ во кое тој го разгледува прашањето за „другоста“, Ѓурчинов укажува дека токму „дијалогот“, „другоста“, „вненаходимоста“ се неопходни корективи на категоријата „културен идентитет“ кои, според него, имаат далекусежни референцијални последици за секое современо книжевно-теоретско истражување, па и за нашево кое настојува да допре до вистините за „балканската слика на светот“⁹

На крај, треба да се додаде и тоа дека академик Ѓурчинов, инспириран од погледите на М. Бахтин и од теоријата на интертекстуалноста, во последниот период од неговиот научен и творечки развој, на руската книжевност (како што е тоа впрочем случај и со другите литератури) и пристапува првенствено од компаративистички аспект. Но, кога се во прашање врските на М. Ѓурчинов, не само со руската теорија и критика, туку воопшто со руската и светската литература, тој и понатаму со внимание ги следи најновите појави, процеси и тенденции, така што останува уверувањето, дека тој бездруго има уште многу да каже и така дополнително да ја збогати нашата книжевно-историска, книжевно-критичка и теоретско-естетска мисла. Потврда за тоа, може да биде и неговата најновакнига „Залез на аксиолошкиот релативизам“ (2015) во чиј трет дел и со три студии академик Ѓурчинов се навраќа на малку подзаборавениот Л.Д. Троцки и неговата книга „Книжевност и револуција“ (Москва, 1923), која беше забранета и долго време премолчувана.

И, да заклучиме:

Милан Ѓурчинов, иако длабоко навлезен во деветта деценија од животот, останува доследен на своите изворни определби, со оглед на кои самиот се доживува себеси пред се' **како национален критичар**, чија

⁸Поопширно за ова види во: М.Ѓурчинов, *Компаративни студии*, МАНУ, Скопје, 1998, стр. 483.

⁹Види: М.Ѓурчинов, „Другоста“ во бахтинска перспектива, во зборникот „Балканска слика на светот“, МАНУ, Скопје, стр. 179-185

вокација е да ја просудува современата книжевност. Сепак, со текот на времето, приматот на книжевноста, во неговите актуелни просудби и понови прилози, како да го преземаат **културолошките теми** и духовната криза на нашето, „левантински“ превртливо време. Неговиот динамичен и витален читателски интерес, интелектуалното љубопитство и плодотворен ангажман не стивнуваат, наспроти одот на годините, туку, се’ повеќе, се насочуваат кон критичка анализа и интердисциплинарни истражувања, кон акутните предизвици и промени, не само водоменот на националната, туку и на глобалната културна сцена. Отаде, како индикативни теми во неговата најнова книга се јавуваат: несправедливоста на нашата епоха, владеењето на економски детерминизам, лажната демократија (и употребата на спектаклот) во полза на капитализмот, пасатизмот како конзервативен принцип, бучавата на „национал-специјалистите“, насушната потреба од духовна обнова на современиот човек, како и благотворноста на утопските импулси.

За критичкиот пристап на Милан Ѓурчинов останува конститутивна и препознатлива **хуманистичката визија за литературата** – непишаното очекување од, и надеж во, литературата како најважен човеков сојузник, во постојниот мегдан со длабоките егзистенцијални проблеми и кризи, што го опседнуваат човека од дамнешни времиња, па се’ до (или, особено) денес. Затоа, во својата најнова книга „Залез на аксиолошкиот релативизам“, во обидот за трасирање макар и на рамковна синтеза на ова предизвикувачко време, Ѓурчинови натаму да го негува продуктивниот дијалог, со (можеби) последните хуманисти и левичари на 20 век, како што се: Хана Арент, Ерик Хобсбаум, Ален Бадју, Пјер Бурдије, Тери Иглтон, Едгар Морен, Антонио Негри, Загорка Голубовиќ, Славој Жижек и др. На крајот, може да се рече, дека токму опстојувањето врз принципот на „нерамнодушност“ го сочинува концептуалното јадро и моралната загриженост на критичарот Милан Ѓурчинов, кој (по трагите на егзистенцијалистички вдахновената „нова“ критика на неговиот врски од Франција, Серж Дубровски), на крајот, ја соопштува и личната констатација, според која за форматирањето на авторскиот профил на критичарот – пресудна улога и’ припаѓа токму **наличноста на критичарот** (а не - исклучиво неговата теориска или академска „поткованост“).

Според Ѓурчинов, односот, што владее меѓу критиката и литературата е обусловен од постоењето на суштинската, егзистенцијална врска, поради која критиката е најдобра имено тогаш, кога и самата е „интимно оплеменета и убедена во книжевноста, заради која постои, за која се бори и **заедно со која умира**“.

Отаде, наместо првичната допадливост, додворувачкиот однос и необврзната лежерност – што се денес, и не само кај нас, повеќе

од пожелни и добредојдени – критиката на Ѓурчинов отсекогаш заземала помалку удобни, комфорни и помодарски стојалишта. Во неговата критика, напротив, преовладува прашалниот стил или модус на искажување и опстојување, внимателната и одмерена (воздржана) рецепција и критичката дистанца спрема книжевните дела и нивните автори, но и скептицизмот - наместо преуранетата, а, уште помалку, претерана еуфорија и благонаклонетост. Тој останува незадоволен и од академската самобендисаност и „**хипертеоризам**“, по повод на кои ја дава следната забелешка: „ денес можете да прочитате мошне „учени“ и често квази-ерудитивни страници за некоја нова книга, а при тоа докрај да не разберете дали е таа книга добра или не, што претставува таа во однос на другите книги на соодветниот автор... каква е нејзината вредност пошироко, треба ли и зошто да ја читаме или не“?

Поставувајќи високи, естетски и етички, принципиелни барања пред книжевноста и критиката, но не помалку и пред себеси – критиката на Ѓурчинов во голема мера врз себе презела (но, и соодветно се носела со) сосема извесниот ризик – понекогашда остане осамена, недоволно или еднострано разбрана и изложена на „провев“ – во својата сопствена, културна и академска средина.

Од друга страна, пак, вокнигата „Живо и мртво“, објавена пред точно 48 години, Ѓурчинов, во форма на реторичко прашање, соопштува и еден длабок, животно - резигниран став, поврзан со прашањето на потеклото и неговата злоупотреба како „алиби“ за (нечија) културна дискриминација, колективно и лично страдање: Дали некој сиот свој живот треба да биде потиснуван само поради тоа што се родил **на периферијата**... да ги отплаќа гревовите на темните наследства за кои лично не е одговорен?“ (М. Ѓурчинов: Редот како тиранија, како проклетство, како антиживот, во: *Живо и мртво*, Скопје, 1974, с. 184)

Со сето она, што го заговара како морално и поетичко кредо, со својата љубопитност и отвореност (но, не и поводливост), со космополитската и компаративистичка перспектива кон која „природно“ тежнее, како и со нему блиската **левичарска идеологија**, што ја негува не само во академска, туку и во животна смисла (усвојувајќи ја истата како свој поглед на свет), слободно може да констатираме, дека на почетокот од 21 век, делото (и придонесот) на Милан Ѓурчинов, на рамноправен и вредносно достоинствен начин, се вбројува во корифеите на современата книжевна наука и критика.

Покрај несекојдневно широката и богата ерудиција, токму опстојувањето на неговиот бескомпромисен однос и доследен став кон хуманистичките доблести на литературата, со децении наназад, и наспроти сите ретроградни и реакционерни случувања на глобален план, се' заедно, дава дополнителен аргумент – широкоаголниот и интердисциплинарен научен придонес на Милан Ѓурчинов да биде високо уважуван во меѓународните академски и книжевно-критички

кругови, вклучувајќи ги тука, бездруго, и тековните, или штотуку завршени, пионерски истражувачки проекти, со колегите од научните академии во Југоисточна Европа.

Ангелина БАНОВИЌ-МАРКОВСКА

ЈУЖНОСЛАВИСТИКАТА КАКО РЕГИОНАЛНА МЕЃУКНИЖЕВНА ЗАЕДНИЦА, ВО ЕРАТА НА ГЛОБАЛНИОТ КУЛТУРЕН КОЛОНИЈАЛИЗАМ

Апстракт: Во овој текст ќе бидат разгледувани перспективите на јужнославистичката (меѓу)книжевна заедница, како регионална семиосфера во европскиот културен контекст, и влијанието што врз нејзиниот поликултурален и полидискурзивен простор го оставиле парадигмите од типот: центар-периферија, глобално-локално, национално-универзално. Свеста за сродноста на јужнословенските јазици и зајакнувањето на книжевните и културните врски (како единство на различности), би можеле да бидат не антиподен, туку алтернативен предизвик во ерата на глобалниот културен колонијализам.

Клучни зборови: јужнославистика, меѓукнижевни интерпретативни заедници, интерлитерарни соседства, глобалност, глокалност, планетарност, културен колонијализам, јазичен хегемонизам, неолиберализам, регионален плурализам, хуманизам.

Насловот на овој есеј ги има предвид не самоперспективите на (јужно)славистиката како регионална меѓукнижевна заедница, туку и хуманистичкото образование коево неолибералните општества и ерата на глобализацијата, едвам се одржуваат во живот. Како длабоко да сме го задушиле, стравувајќи дека ќе ја поврати својата сила... Оваа непрофитна и за многумина веќе „анахрона“ дисциплина, денес е целосно маргинализирана, заедно со теориите за субјектот кој не само што веќе не е во „криза“, туку е и исклучен од ситеслучувања. Затоа во неолибералните општества лишени од хуманистичко средиште, со човечкиот дух се занимаваат само информатичките науки. Но, „ако овој тренд продолжи да расте – вели Марта Нусбаум (Martha Nussbaum) во книгата *Не за профитот: зошто на демократијата ѝ е потребна хуманистиката?* – нациите ширум светот наскоро ќе произведуваат генерации корисни машини, наместо комплетни граѓани кои мислат со своја глава, кои ја критикуваат традицијата и го разбираат значењето на туѓите страдања и достигнувања“ (Nusbaum, 2012: 12).

Накучо, светот е соочен со криза во хуманистичкиот образовен систем, а тоа може да предизвика долгорочни последици. Оваа алармантна состојба не само што сугерира враќањекон еден критичко-полемички модел на мислење – „утописки простор“ (Едвард Саид/Edward Said) кој би ги демистификувал постојните културни конструкции и

стереотипи –туку и развивање на еден космополитски образовен систем кој нема да ги миноризира националните, верските, родовите или половите припадности, туку ќе поттикнува суштински дијалог на кој ќе се темелатразличните ставови и убедувања.

Се чини, живееме во ера на *против*просветителски импулс, во една „хегемонистичка“ мисловна зона чија експанзија не само што го доведува во прашање опстанокот на повеќето национални јазици, туку и нивните традиции и култури. Не станува збор за некаков тесноград лингвистички пуризам, туку за свеста дека во овој компресирани свет, повеќето малиевропски јазици, полека но сигурно, ги губат компетенциите во најпресудните области на животот. „Доколку остане само убавата книжевност како единствена елаборирана област за националните јазици, тогаш тие ќе престанат да бидат интегрални моменти на културата“, предупреди Конрад Пол Лисман (Konrad Paul Liessmann) во *Теоријата на необразованието: заблудите на општеството на знаење*.

Советот што им се дава на идните писатели, веднаш да почнат да ги пишуваат своите романи на англиски, доколку сакаат да бидат во првите редови, наскоро би можел да се актуализира. Последицата од тоа би била на малите европски национални јазици да им се признае статусот на регионални дијалекти, доволни единствено за опишување на секојдневните активности, но иттом се работи за повисоко рамниште... (Лисман, 2012: 167), работите излегуваат од контрола.

Се разбира дека „загубата на јазичните домени“, не мора веднаш да се оквалификува како *јазичен империјализам*, но факт е дека ако англискиот јазик успее да се етаблира како единствен (нормиран) комуникациски (иконгресен) јазик, науката како „јавна употреба на умот“, ќе ја загуби својата смисла. Овој (понекогаш дури и самонаметнат) концептна „елитност и извонредност“, заедно со идејата за космополитизмот, претставуваат сурова стапица за хуманистичките науки, сериозно загрозувајќи ги нијансите во пишувањето и мислењето кај помалите јазици и култури. Со други зборови, таму каде што и елитите на знаење се размавтуваат со англискиот јазик, докажувајќи ја својата интернационалност и припадност кон светскиот интелектуален врв – оти никој, нели, не сака да биде „провинцијата на Европа“ или нејзината разноликост – малите нации дефинитивно ја губат битката за опстанок на културниот плурализам, заедно со свеста за својата историска рефлексја.

Тоа што таквата подложност на англосаксонската научна култура, издигната на ниво на идол (атрија), подразбира јазичен идиотизам, спаѓа во бројните несакани поенти на оваа приказна – напиша Лисман – Но тоа се ситници, дел од онаа апсурдност која мора

да се вброи во совладливите попатни трошоци на глобализацијата. Потешко ни паѓа тоа што повеќе не смееме да зборуваме за темните страни на оние развојни тенденци, кои го разбиваат соодносот на јазикот и културата... (Лисман, 2012: 171).

Каков исход се назира на хоризонтот? Што (ќе) се случува со културниот идентитет на малите народи и со нивните „егзотични“ јазици?

Во ова време на глобални и транснационални идентитети *културата* како да стана „празен поим“, холограм на идентитетот. Како сите да сме во очекувањена некоја радикална промена која ќе ја трансформира културата во *нова идеологија*, „во некаква *сисветска плуралистичка метакултура*, чиј концепт би продуцирал *глобална одговорност* како нов вид политичка одговорност, исправајќи го човештвото пред опасностите што самото ги создало“¹, рече еднаш контровезниот чешки писател Вацлав Хавел (Václav Havel). И вистина, глобалниот концептна неолибералистичката култура се потврдува денескаконова „идеологија на слободата“, која нè уверува дека не живееме во пост-идеолошко, туку во време преплавано со идеологија, во која мултикултуралноста и нема башпрозова перспектива. Зошто е така?

Неолибералниот образовен систем не само што го доведе во прашање изучувањето на малите етнички јазици и култури, туку воведувајќи ги пазарните односи во хуманистичките науки, ја миноризираше и потребата од културната диференцијација и фрагментација. Тоа создаде едно можеби и не толку *анти-*, колку *алтер*глобализациско настојување (дури и најголемите антиглобалисти станаа *алтер*мондијалисти), поради кое ќе му се вратиме сега на актуелниот и omnipotentен феномен, кој ја наметна всушност „кризата во културата“. Со него денес се занимаваат сите, прифаќајќи го предизвикот што нè соочува со вистинското прашање на векот – недали сме „за или против“ глобализацијата, туку каков вид² глобализацијани е потребна?

Како (нов) културен феномен, глобализацијата и не е друго освен интеракција меѓу различни култури кои меѓусебно се збогатуваат. Но, од аспект на доминацијата што ја спроведува аглосаксонската традиција (како привилегирана мисловна култура³ширум светот), повеќето нации се наоѓаат засегнати од мегаинтеграцијата што суптилно ги брише

¹ Од промотивниот говор на Вацлав Хавел, во 1993 година, на Универзитетот „Џорџ Вашингтон“ во САД. Да се види ><http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/prospects/world/1338-2011-08-27-17-07-22><

² Британскиот историчар Тимоти Гартон Еш (Timothy Garton Ash) се прашува дали некогаш биможе да зборуваме за глобализацијата со „хумано лице“? Да се види книгата *Слободен свет* (Еš, 2006: 170).

³ Англискиот е *lingua franca* на глобализацијата. Тој е јазикот на новата, *глобална*, неолиберална империја.

спецификите на нивните „мали“ јазици, истории и култури. Дури и да размислуваме сега како планетарни (а не како глобални) суштества, ќе мора да прифатиме дека алтеритетот секогаш бил неразделив дел од нас – напиша Гајатри Чакраворти Спивак (Gayatri Chakravorty Spivak) во книгата *Смрт на дисциплината*– „но не како наша дијалектичка негација, зашто тој нè опфаќа во истата онаа мера во која и ни бега. Затоа, да се размислува за алтеритетот е исто (толку важно!) како да се прави исчекор надвор од себеси“ (Spivak 2003: 73).

Зошто за културите на Словенскиот југ е интересно ова размислување?

Имено, тоа што обично се нарекува внатрешна хегемонија на идентитетот, никогаш не е есенцијален, туку конструиран и наметнат „чин на затворање“, незамислив без вечната желба за отворање кон она што останало зафрлено, на идентитетските маргини на Европа и светот. Затоа е необично важна дистинкцијата меѓу поимите „идентитет“ како сеопфатност и „идентификација“ како процес на над(о)градување. Но, како и другите означителски практики, и идентификацијата зависи од *différance*–от и од играта на означителите. Дејствува преку разликата и се покорува на логиката „повеќе-од-еден“. Идентификацијата е дискурзивен перформатив (со критичка дистанција), кој трага по една „конститутивна надворешност“, зашто само преку наративите на својот „недостаток“ идентитетите можат да го рекуперираат своето „сепство“, како автентично (само)разбирање, репрезентирање и (ре)дефинирање на „другоста“ воопшто (Hall, 2001: 216-219).

Но, како специфичен културен феномен– со сопствена скала на вредности и неолибералистичка пазарна логика –глобализацијата воспостави доминантни односи во споменатата размена меѓу (глобалната) светска култура и (локалните) држави-нации. Ризикот што со себе го донесета „размена на културни вредности“, се чини поголеми од економскиот, зашто покрај јазичниот колонијализам, хомогенизирањето на културите доведе и до еден пренагласен утилитаризам. Тој утилитаризам кажува дека е вредно само тоа што е продуктивно, па наместо почитување на разликите во интерпретативните клучеви на животот, добивме хомогенизирање на спецификите во локалните традиции. На овој нов и безмалку доброволен облик на „културно ропство“– за кој може да се употреби и терминот *глобализација* (growbalisation⁴), не само поради звучноста, туку и поради

⁴Неологизмот *growbalisation* (од *grow* – „раст“) е на американскиот социолог и теоретичар на културата Џорџ Ритер (George Ritzer). Се однесува на неоимперијалистичките стремежи за доминација на англосаксонската култура. Словенската транскрипција – „глобализација“ – ја изразува убиствената логика на монокултуралниот апсолутизам, содржан во овој поим.

Да се види: George Ritzer, „Promišljanje globalizacije: glokalizacija/globalizacija i nešto/ništa“

(https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf).

негативните ефекти од неговата експанзија – е противпоставен феноменот *глокализација* кој наместо културна асимилација и јазична хомогеност, преферира културен плурализам и јазична хетерогеност, отсликувајќи го стремежот на малцинските јазици и културизанадминувањена дијалогот со самите себеси.

Имено, како и другите мали народи во светот, и словенските народи во Европа се принудени да го учат „јазикот на Западот“ и неговите стереотипи, борејќи се истовремено за својот опстанок, преку едно сèпоенергично промовирање на сопствените специфики, во глобалната слика на светот. Со оглед на нивната комплексност, добро би било да се воочи фактот дека лингвистичката, книжевната и културната иднина на овие мали (словенски) народи, лежатокму во концептот на „соседствата“. Популаризиран од страна на Арџун Ападурај (Arjun Appadurai), овој концепт совршено кореспондира со идејата за „интерлитерарните заедници“ насловачкиот компаратист Дионис Гуришин, потсетувајќи нè, исто така, дека живееме во еден „драматично делокализиран свет“.

Во него Ападурај застапува тезата декатокму *соседствата* – тие (локални) рамкиво кои се одвиваат различни форми на човечка активност – се смислени светови живот во кои секоја културна дејност може да биде и генерирана и толкувана (Appadurai, 2011: 274). Генерирањето е важно затоа што обезбедува теориски пристап кон толкувањето на *локалноста* – и тоа повеќе како релационистичка и контекстуална, одошто како просторна категорија – во секој случај, едно сложено феноменолошко својство, сочинето од „врските и влијанијата“ што го создаваат чувството зарелативност, интерактивност и блискост. Овасамо го потврдува фактот дека *културите на соседствата* не се „просторно ограничени, историски несамосвесни или етнички хомогени форми“, туку конструкции кои зависат од историските, социолошките, идеолошките и културните проникнувања во нив. Заправо, тие се *контексти* што содржат етнички проекции за „другоста“ и свест за неа.

Некои соседства сфаќаат дека нивната сопствена логика е, всушност, општа логика со која и Другите креираат препознатливи и човечки ситуирани светови живот... Клучно е тоа што соседствата се контексти кои, не само што побаруваат, туку и произведуваат нови контексти, смета Ападурај (2011: 273-274).

Секако дека ваквите размислувања реферираат на унификацијата којашто е карактеристична за глобализацијата, туку укажуваат на една специфична гледна точка (таа од „работ на видното поле“ на глобалната култура), која прифаќајќи го „културолошкиот релативизам“, рационално го ограничува националниот суверенитет, менувајќи ги седиментираниите гледишта за

„другоста“. Токму тој релативизам би можел да биде оној *културолошки Шенген*⁵, со кој малите народи од Словенскиот југби го анулиралемонокултур(ал)ниот апсолутизам(претставен во застрашувачката слика за „американизирање“⁶ на светот), прифаќајќи ја *регионалноста*, како специфична форма на „колективен идентитет“ со полицентрична и многуобразна структура. Вистина, таанема да ја поништи сликата за глобализацијатаи нејзината моќ, но барем ќе опоменува дека, како јазично обликувани национални творби, сите културисе еднакво важни и отворени за меѓусебни споредби и толкувања.

Затоа, и покрај етничките, конфесионалните и лингвистичките разлики и убедувања, „соседствата“ на Ападурај– исто како и *меѓу книжевните интерпретативни заедници* на Гуришин –би можеле да бидат гласот на маргинализираниот (јужно)словенски субјект(потиснатиот „native informant“ во одложена потенција), којзафрлените фрагменти од оваапериферија на Европаги здружил во „витален парламент од култури“(Д. Бјелиќ/D. Vjelić), запазувајќи ги нивните специфики, во глобалната слика на светот.

Се чинидека во ваквите меѓусебни проникнувања, препознавања и уважувања,лежи излезот од неолибералниот културен лавиринт, чија опсесивна потрага по глобален јазик и идентитет, етипичен и совршен облик на утопија. И тоа не само како критика на денешната состојбасокуманистиката и (јужно)славистиката, туку и како опомена за лингвистичкиот и културниот пури(тани)зам, присутен на овиепростори. Мислам на тврдењата за „есенцијалната различност“ на (јужно)словенските јазици и култури. Но, ако се тие навистина толку различни, на која точка од нивната (само)идентификација, имаат изгледи да преминат во рамноправни и легитимни субјекти, или... ќе исчезнат од видното поле на глобалниот хоризонт?

Тргнеме ли од фактот дека,како унифицирана перспектива,неолибералната културна хегемонија подразбира идентитетска политика на монолоичност и монолингвалност, значи дека сме прифатиле една „глобализација без превод“, за која меѓукултурните позајмувања,преобликувања и преведувања веќе немаат смисла.За среќа,не постои еден културен простор, као што не постои нитуединствен културен идентитет.Културите се сретнуваат, преплетуваат и (раз)минуваатна границите одмноштвотоопштествени и геополитички контексти во кои идентитетитесе формираат како *разлики*,совпаѓајќи се и надополнувајќи семеѓусебно. Оттаму, еднаантихегемонистичка логика(својствена запомалите меѓукнижевни

⁵Хрватскиот филозоф Борис Буден говори за своевиден „јазичен Schengen“.

⁶Џорџ Ритцер (George Ritzer) е познат по тезата за „мекдоналдизација“ на светот. Униформноста и едноличностасекако „глобален железен кафез“ од кој никој не може да побегне.

заедници и идентитети), би го промовирала *плурализмот*, избегнувајќи ги на тој начин и комунализмот (создавањето моноетнички културни простор со затворени форми на идентитет) и културниот фундаментализам (идејата за непремостивите разлики меѓу културите). Се разбира, не како рецидив на некаков си „провинциски менталитет, туку како упориште на отпорот против монокултуралноста на глобализирањето без преведување.

Ова најдобросе отсликува врз примерот на *Јужнославистиката*.

Имено, како интерпретативно еластична, нехиерархизирана, полифонична, и отворена структура со флексибилни конвенционални јадра кои имаат слична генеза и еволуција, оваа *меѓу книжевна заедница* би можела да биде урнек за еден „регионален плурализам“⁷ со полифокални релации и мобилни фокуси на интересирање и толкување, кои создаваат релативно цврсти врски меѓу познати (книжевно) историски контексти и колективно читливи места. Тој, секако, нема да кореспондира со некоја традиционална, изолационистички ориентирана перцепција, туку со една продуктивна интеграција на книжевно-теориски концепти, кои не сугерираат „нова културна хомогеност“ меѓу македонската, српската, хрватската, словенечката, босанско-херцеговската, црногорската и бугарската заедница, туку го деконструираат митот за (јужно) словенските народи и култури кои живеат во „локален апартхејд со колективна параноја“ (О. Савиќ/О. Savić), робувајќи му на историскиот и политичкиот капитал од деветнаесеттиот и дваесеттиот век (2003: 10).

Се разбира дека секоја од овие интерпретативни заедници има свое колективно минато – еден заеднички општествено-историски и културно-политички хронотоп со длабоки јазични, книжевни и културни врски – што го потврдува печатокот дека опстанокот на „малите“ народи од Словенскиот југ, не е во нивното (само)изолирање (како фиксни монади со дефинирани граници и големини кои ги негуваат само своите „културно-историски специфики“), туку во прифаќањето на заедничките „специфични искуства“, како добра платформа за меѓусебен дијалог меѓу сродните култури од регионот. Затоа јазичните и книжевноисториските проучувања на македонската интерпретативна заедница се насочени кон *Јужнословенската компаратистика*, како поширок регионален и културно-историски простор со различни (често дури и некомпатибилни) јазично-книжевни канони, кои не само што влијаат врз нашиот книжевен израз, туку и критички ја менуваат свеста за повеќепатридноста на авторите кои живееле во едноисториски

⁷Ги имам предвид размислувањата на Звонко Ковач и Тихомир Брајовиќ, во кои нашироко се елаборира идејата за јужнославистиката како регионална меѓу книжевна заедница и нејзините перспективи. Да се види тематот „Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti“, *Sarajevske Sveske* br. 32/33, 2011, str. 77-184.

нестабилно време, творејќи надвор од матичните култури и нивните реални (и имагинарни) граници.

Овој континуиран интерес кон јужнословистичката книжевно-историска и лингвистичка реалност, само ја потврдува свеста на македонската компаратистика за еден регионален културен хоризонт, со сите негови заблуди и хистерични форми намеѓусебно диференцирање, изолирање и затворање. Но, не како повик за враќање кон минатото, туку како помирување со идните наши чекори, зашто само преку интегрирањето на конститутивните разлики и парадокси во една „неантагонистичка контрадикција“⁸, може да се постигне двојна деколонизација: отфрлање на регионалниот антагонизам и ослободување од западноевропскиот хегемонизам. Така, наместо да бидат вечниот „камен на сопнување“, малите (јужно)словенски култури би можеле да станат конструктивна „точка на допир“ која покрај хоризонталниот, ќе активира и вертикален систем на соработка во пошироки, надрегионални и/или континентални рамки, потврдувајќи јаснојата лојалност не само кон славистиката туку и кон европскиот книжевен простор, на кој безусловно му припаѓаат.

Но, дали, вака поставена јужнословистиката може да го врати сјајот на старо-новата концепција, која ослободена сега од идеолошките предрасуди на „југословенството“ како државотворен принцип, биможела да ги помира иглобалното и локалото, и универзалното и партикуларното, во една нова културна парадигма која нема да ги хомогенизира, туку ќе ги диверзифицира различностите, отворајќи нови можности и хоризонти?

Специфична токму по коегзистирањето на двете свои меѓукнижевни (под)заедници (од професионален тип) – една таблица на западнословенскиот, а другата на источнословенскиот јазичен, книжевен, религискии културен „топохрон“ (Епштејн) – јужнословистиката ретко успева да се најде во фокусот на компаративните студиски проучувања во Европа и во светот, но за жал, сè помал е интересот и во домицилните универзитетски центри. Веројатно поради сложената природа и комплексните (меѓу)влијанија, но секако и поради сè произразената доминација на англисаксонската култура и нејзиниот јазик (таа *lingua franca* на глобализацијата, единствената империја во современиот свет). Затоа, мошне важен момент за јужнословистиката денес е прашањето како да се преживеат доминантните трендови на глобализацијата, како да се поттикне интересот за проучување на јужно(словенските) – источно(словенските) и/или западно(словенските) јазици и книжевности – промовирајќи го богатството од нијанси и различности карактеристични за овие „мали“ култури?

⁸Не како некаква „(јужно)словенска т(в)орба“ од минатото, туку како мудар одговор на сегашноста.

Доколку реално се погледне состојбата во регионот а и пошироко, ќе се види дека приказната е веќе раскажана и дека не треба да се бара „нова“, само мудро треба да се искористи истата, да се прошири да се *интернационализира*, како смислен одговор кон глобалната политика, која арогантно наметнува својот напред утврдени правилана кои тешко може да им се конкурира. Само на тој начин, со меѓународно организирани *интеркултурални* (славистички) *студии по книжевност*, оваа по многу нешта непријатна состојба во која се наоѓа и (јужно)славистиката денес, ќе поттикне размислувања идни, можеби и *транснационални книжевни студии*, како алтернативен (а не антиподен!) одговор на глобалниот културен и јазичен колонијализам. За жал, рамката којашто успешно би ги поврзала глобалното, националното и локалното, сè уште не е појавена (Aračuraj 2011: 280), па овој академски предизвик кој би ја трансформирал глобализацијата во „планетарност“ – или како што рече Гајатри Спивак, во „невозможна фигура која ќе повикува *нателепоиесис*, наместо *наисторија*“ (Spivak 2003: 97) – ќе биде остварлива мисија во некое дуго време, во кое ќе понудат кви перспективи и можности за кои сè уште не сме сонувале.

Дотогаш, останува загриженоста дека како мали (и често затворени) академски дисциплини, (јужно)словенските етноцентрично ориентирани студии ќе останат во сивата зона на непрепознатливоста, на самите маргини од глобалната мапа на подобро организираните мегакултури, пропуштајќи ја можноста да дадат свој придонес кон толку посакуваната диверзификација на светот.

Резиме: У овом тексту било је реч о перспективама јужнославистичке (меѓу)книжевне заједнице, као регионалне семиосфере у контексту европског културног простора и о утицајима који су на овај поликултурални и полидискурзивни простор оставиле следеће парадигме: центар-периферија, глобално-локално, национално-универзално. Управо свест о сличностима словенских језика и јачање постојећих книжевних и културних веза (као јединство различитости) могле би постати алтернативни (што свакако не значи и антиподни) изазов у ери глобалног културног колонијализма.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђуришин Дионис, 1997: *Шта је светска книжевност?*, Издавачка књижевна Зорана Стојановића, Сремски Карловци / Нови Сад
- Лисман Конрад Пол 2012: *Теорија на необразованието: заблудите на општеството на знаење*, Темплум, Скопје

- Apaduraj Ardžun 2011: *Kultura i globalizacija*, Biblioteka XX vek, Beograd
- Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*(ed. Dušan Bjelić, Obrad Savić), 2003, Beogradski krug, Beograd
- BeckUrlich 2003: *Što je globalizacija. Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Vizura, Zagreb
- Brajović Tihomir 2011: „Južnoslovenska komparatistika: luksuz ili naučna potreba“ *Sarajevske Sveske* br. 32/33, str.93-104
- Comparative Literature in an Age of globalization* (Saussy Haun, ur.), 2004, Johns Hopkins University Press, Baltimore
- [Online]. Available: ><https://www.scribd.com/doc/256602441/Comparative-Literature-in-an-Age-of-Globalization-Saussy-Ed><
- Eagleton Terry 2002: *Ideja kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb
- Eš Timoti Garton 2006: *Slobodan svet: Amerika, Evropa i iznenađujuća budućnost Zapada*, Samizdat B92, Beograd
- Friedman Thomas L. 2003: *Lexus i maslina: razumijevanje globalizacije*, Izvori, Zagreb, *Globalizacija* (priredio Anđelko Milardović), 1999, Pan liber, Osijek/Zagreb/Split
- Hall Stjuart 2001: „Kome treba ‘identitet’?“ *Reč: Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 64/10, decembar, str. 215-233.
- Harvi Dejvid 2013: „Neoliberalizam kao kreativna destrukcija“, *Zlatna greda*, januar/februar, br. 135-136, str. 28-39.
- „Interkulturno-poredbeno izučavanje književnosti“ (temat), 2011, *Sarajevske Sveske* br. 32/33, str. 77-184
- Kalanj Rade 2008: *Modernizacija i identitet*, Politička kultura, Zagreb
- Kovač Zvonko 2011: *Međuknjiževne rasprave: Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti*, Sluzbeni glasnik, 2011
- [Online]. Available: ><https://www.scribd.com/document/367858288/319956917-Zvonko-Kovac-Medjuknjizevne-Rasprave-Za-Stampu-pdf><
- Kultura je važna: kako vrednosti uobličavaju ljudski život* (priredili Lorens E. Harison i Samjuel Hantington), 2004, Plato, Beograd
- Mesić Milan 2006: *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*, Školska knjiga, Zagreb
- Nusbaum Marta 2012: *Ne za profit. Zašto je demokratiji potrebna humanistika?*, Fabrika knjiga, Beograd
- Paić Žarko 2005: *Politika identiteta: Kultura kao nova ideologija*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb
- Ribeiro António Sousa 2004: „The reason of borders or a border reason? Translation as a metaphor for our times“, *Eurozin*, 8 January
- [Online]. Available: ><https://www.eurozine.com/the-reason-of-borders-or-a-border-reason/><
- Ricer Džordž 2012: *Savremena sociološka teorija i njeni klasični koreni*, Službeni glasnik, Beograd
- Ritzer George 1999: *McDonaldizacija društva: istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*, Jesenski i Turk, Zagreb
- Ritzer George: „Promišljanje globalizacije: globalizacija/globalizacija i nešto/ništa“, [Online]. Available: >https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Ritzer_Promisljanje_globalizacije.pdf<

Said Edvard 2002: *Kultura i imperijalizam*, Beogradski krug, Beograd
Spivak Gayatri Chakravorty 2003: *Death of a discipline*, Columbia University Press, New York
[Online]. Available:
><https://iedamagri.files.wordpress.com/2014/09/spivakdeathofadiscipline.pdf><
Stiglitz Joseph 2004: *Globalizacija i dvojbe koje izaziva*, Algoritam, Zagreb
Đordano Kristijan 2001: *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*, Biblioteka XX vek, Beograd

За издавачот:
д-р Елена Јованова-Грујовска, директор

Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје

Лектура:
Редакцијата

Компјутерска обработка:
Александар Штерјев

Тираж:
200 примероци

Печат:
Датапрес